Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Степан Кость

ЖУРНАЛІСТИКА І ВІЙНА

Навчальний посібник

Львів 2016

УДК 070(477)(091)”364”:327.88(470+571)(075.8)
ББК Ч610.3(4Укр)я73+Ф4(4Рос)38я73
К-72

Р е ц е н з е н т и :

д-р наук з соціальних комунікацій **І. З. Павлюк**
(Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України);

д-р історичних наук **П. Шкраб’юк**
(Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України);

канд. наук з соціальних комунікацій **Н. С. Денисюк**
(Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Протокол № від 24 червня 2015 р.)

Кость Степан

К 72 Журналістика і війна : навч. посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 414 с.

ISBN

Зазначимо про ідею державності й ідею боротьби як такі, що мають методологічне значення для вивчення історії української преси, а також про історію української військової преси і воєнну журналістику, про антиукраїнські війни Росії, про інформаційну війну і зокрема про “гібридну” війну. Розкрито питання методики підготовки журналіста до поїздки в зону бойових дій (у цьому розділі є й розповіді воєнних журналістів про свою роботу). Зроблено спробу з’ясувати концептуальні засади висвітлення воєнної тематики ЗМІ. Наголошено увагу на різниці між пропагандою і журналістикою, на дотриманні професійних стандартів у діяльності воєнних журналістів.

Для магістрів факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, які слухають спецкурс “Воєнна журналістика”, а також для викладачів і студентів інших факультетів та широкого читацького загалу.

УДК 070(477)(091)”364”:327.88(470+571)(075.8)
ББК Ч610.3(4Укр)я73+Ф4(4Рос)38я73

© Кость С. А., 2016
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016

ISBN

ЗМІСТ

Вступ 5
Розділ 1. **Війна і журналістика** 7
1.1. Природа війни 7
1.2. Концепції збройної боротьби в українській публіцистиці першої половини XX ст. 29
1.2.1. Початок XX ст. 29
1.2.2. Міжвоєнна доба 50
1.2.3. Доба українського збройного підпілля 66
1.3. З історії воєнної журналістики 74
Розділ 2. **Воююча Україна: війни і битви на Марсовому полі Сходу** 107
2.1. Зміст та історичний сенс поняття 107
2.2. Українська воєнна доктрина 117
Розділ 3. **Українська військова преса у XX ст. як відображення бойового духу і волі нації** 140
3.1. Зміст поняття "українська військова преса". Структура і періодизація 140
3.2. Початок XX ст. (1900–1914) 149
3.3. Період Першої світової війни 156
3.3.1. "Вістник Союза визволення України" як військове видання 157
3.3.2. Преса Українських січових стрільців 161
3.3.3. Таборова преса для українців-полонених у таборах Австрії і Німеччини 161
3.4. Доба українських визвольних змагань (1918–1920) ..170
3.4.1. Військова преса часів Центральної Ради і УНР .170
3.4.2. Військова преса ЗУНР 174
3.5. Міжвоєнна доба (20–30-ті роки XX ст.) 177
3.5.1. Таборова преса початку 20-х років XX ст. 178
3.5.2. Структура військової преси 20–30-х рр. 184

3.6. Період Другої світової війни й українського збройного підпілля 190
3.6.1. Преса українського збройного підпілля 190
3.6.2. Преса Дивізії "Галичина" 194
3.7. Доба повоєнна (друга половина XX ст.) 199
3.7.1. Таборова преса "дивізійників" (друга половина 40-х років XX ст.).....202
3.7.2. Військова преса української діаспори.....204

***Розділ 4.* Мартиролог української воєнної і військової журналістики 202** 208

***Розділ 5.* Антиукраїнські війни Росії**.....227
5.1. Хронологія і причини протистояння 227
5.2. Особливості "гібридної" війни.....251
5.3. Інформаційна війна.....258

***Розділ 6.* Воєнний дискурс українських ЗМІ** 277
6.1. Концептуальні засади воєнного дискурсу 277
6.2. Усвідомлення своєї місії і завдання (на чийому боці журналіст?) 288

***Розділ 7.* Журналістика і війна (практичний аспект)**.....301
7.1. Методика підготовки до роботи в зоні бойових дій (загальні настанови) 301
7.2. "Кабінетна" підготовка воєнного кореспондента 306
7.3. Морально-психологічна підготовка 312
7.4. Інші аспекти підготовки (документи, спорядження, медогляди) 316
7.5. Додатки 319

Предметний покажчик.....407

Список рекомендованої літератури.....409

Вступ

Вихід у світ навчального посібника “Журналістика і війна” (як і навчального посібника “Історія української військової преси”) пов’язаний з відкриттям на факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка спеціалізації “воєнна журналістика”. Військова преса завжди була органічним сегментом української преси, її вивчення передбачено у навчальних планах з історії української журналістики (йдеться про роки відновленої державності), але в умовах нинішньої російсько-української війни воєнна журналістика перестала бути минулим, історією, вона перетворилася в той вид журналістики, який неопосередковано відображає одну з найнебезпечніших не лише для України, а й для початку XXI ст. війну, оскільки вперше по Другій світовій війні Росія, велика європейська держава, знехтувала як міждержавними договорами, так і міжнародним правом, анексувавши й окупувавши частину території іншої європейської держави – України.

Сучасна наука про журналістику, по суті не досліджує проблем, пов’язаних з різноманітними аспектами воєнної журналістики, того виду журналістики, де виконання професійного обов’язку пов’язане з ризиком для життя більшою мірою, ніж в інших ситуаціях. Наш досвід воєнної журналістики – у минулому (але зазначимо, що він не втратив актуальності). Для порівняння наведемо приклад наших сусідів і друзів – польських дослідників, де упродовж останніх років вийшло кілька праць, у яких узагальнено досвід сучасної воєнної журналістики і не лише польської (“Воєнний кореспондент. Самопожерт-

ва і жертва" М. Годальської, "Воєнний кореспондент. Етика–історія–сучасність" К. Вольного-Зможинського, Й. Снопка, В. Фурмана і К. Барнат).

Ми намагалися, щоб посібник мав пізнавальне, виховне і практичне значення. Під час написання максимально використано досвід як української військової і воєнної журналістики так і зарубіжної і започатковано новий важливий дискурс у науці про журналістику. Мета посібника – дати студентам певні знання з історії воєнної журналістики (а українська воєнна журналістика дає чимало прикладів жертовного служіння українській державницької ідеї), спонукати їх до самостійної роботи над опануванням засад воєнної журналістики (це стосується і знання методики підготовки журналістів до роботи в районі бойових дій), сприяти їхньому вихованню.

Розділ 1

ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

1.1. Природа війни

Клаузевіц К. подав класичне визначення війни: війна – це продовження попередньої політики іншими засобами. Можна дати й інше визначення: війна – це розв'язання конфлікту між державами, народами, класами, конфесіями за допомогою зброї; війна – це знищення ворога за допомогою зброї; війна – це вбивство, але дозволене, бо освячене певною моральною чи духовною ідеєю і виправдане законом. Суть в іншому: моралісти і пацифісти всіх часів стверджували: війна – це зло.

Серед тих фундаментальних понять, які відображають буття і структуризують наше уявлення про нього (свобода, поневолення, добро, зло, любов, ненависть, життя, смерть, мир, війна) саме війну сприймають неоднозначно – її надмірно демонізують, надають зайвої ірраціональності, невиправдано пов'язують лише з проблемою смерті, піддають абсолютному моральному остракізму, а водночас не менш відчутною є й надмірна глорифікація, романтизація, психологічне і моральне виправдання. Про неоднозначність поняття (а тому й неоднозначність розуміння суті війни) свідчить хоча б те, що філософи і політики, історики й публіцисти не завжди можуть переконливо пояснити причини війни (навіть відрізнити цю

причину від приводу). Саме тому сприймають її як акт Божого Провидіння (чи Божої кари), як наслідок злої волі, примхи і хворобливих амбіцій того чи іншого володаря, диктатора, президента, як реалізацію войовничого інстинкту (народу і людини), як відчайдушний (і справедливий) здвиг поневоленого народу, як результат нездоланних суперечностей між державами чи групами держав, як протистояння цивілізацій, як вияв протилежних інтересів класів, груп, станів у межах однієї держави.

У всякому разі індуктивне мислення людини повинно привести її до висновку, що боротьба (війни, конфлікти, зіткнення, суперечності) – не лише спосіб і засіб розв'язання (соціальних, духовних, психологічних і т. п.) проблем, у результаті чого відбуваються зміни, а й "звичайна", "нормальна" риса, особливість, притаманна людському суспільству і людині зокрема. Очевидно, що поняття боротьби у публіцистичному лексиконі виникло раніше, ніж ідея державності, ніж думка про можливість подолання конфліктів і розв'язання проблем іншим шляхом, як через боротьбу й насильство. Людина бачила цей стан боротьби у природі, не усвідомлюючи того, що саме в природі цей стан є гармонією. Люди працювали в поті чола – і це була боротьба за виживання в умовах, коли вони були ще органічною частиною природи. Так у неї формувався інстинкт боротьби, а водночас і намагання зрозуміти значення, сенс боротьби не в природі, а в суспільному житті, її вплив на розвиток, на перебіг історичного процесу, на долю народу, держави, людства загалом. У всякому разі потрібно було немало історичного часу (а відтак й емпіричного матеріалу – реальних фактів боротьби), інтелектуальних зусиль, щоб дійти висновку про боротьбу як чинник не лише розвитку, зміни певного стану чогось, а й історичного поступу. Це не суперечило і християнському погляду на світ. Приклад Христа – це теж приклад боротьби за людину, за утвердження нових духовних вартостей; релігійний погляд не заперечував зброй-

ної боротьби – це “не мир, а меч я приніс вам”, це і Архангел Михаїл, який подолав змія зі зброєю в руках.

Для того, щоб назвати хрестоматію західноукраїнської публіцистики першої половини ХХ ст. “Пресою боротьби й ідеї” [1], у нас були вагомі підстави: преса була чинником боротьби за українську державність; тема боротьби за українські національні інтереси (політичні, економічні, культурні) була однією з провідних; на підставі узагальнення публіцистики відповідної тематики можна було дійти висновку про концепцію визвольного руху українців на різних історичних етапах. Виходили ми й із загальнофілософського розуміння природи боротьби як закономірного елемента людського буття і природи, як суті і чинника історичного процесу. Аналогічна концепція лежить в основі таких наших праць – це “Нариси з історії української військової преси” (1998), “Нариси з історії і західноукраїнської преси першої половини ХХ ст.” (2002, у двох частинах), “Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті” (2006).

Осмислення проблематики війни, а також й ідеї боротьби (в т. ч. і збройної боротьби), що відображає моральний і соціально-психологічний стан нації, її готовність і бажання боротися і йти на жертви, інтелектуальний рівень нації, зокрема, спроможність її політичної думки, має багато аспектів, пов’язаних з розв’язанням теоретичних і практичних проблем. Найважливішим для нас є зв’язок з ідеєю державності. Ідея боротьби як поняття втрачає свій історичний сенс і зміст, якщо боротьба не передбачає здобуття корони державності, коли вона не осяяна цим найвищим національним ідеалом. Ідея державності без ідеї боротьби – мертвонароджена або, принаймні, безплідна, ідея боротьби без ідеї державності – історично безглузда. В історії України такі трагічні моменти можна простежити в добу Руїни чи, наприклад, у добу найбільшого розгулу анархістської отаманії під час національно-визвольних змагань 1918–1924 років.

Поняття боротьби таке складне і багатогранне, "міждисциплінарне" і "міжгалузеве", тому його не можна розглядати лише в межах теорії конфліктології чи осмислити, обмеживши аналізом філософії насильства або ж ототожнити боротьбу лише з війною. В усякому разі, вже на початку свого розвитку людство було свідком боротьби (війни, конфлікти). Античні філософи зауважили стан боротьби у природі. Зокрема, Геракліт стверджував, що війна (чи боротьба) – це творець, першопочаток усіх речей, він уважав боротьбу законом буття. У "Трактаті про політиків" Спіноза наголошував на тому, що всякий предмет має лише стільки права, скільки він має сили для того, щоб існувати й діяти.

Уже на зламі XVIII–XIX ст. Ж. де-Местр, маловідомий сьогодні мислитель, заявляв про божественність війни, оскільки вона є законом світу.

Про божественність війни зазначав і Прудон, наголошуючи, що війна – це наша історія, наше життя, наша душа…

Насильницькі, "плебейські", методи якобінців не подобалися Гегелю. У листі до Шеллінга (1794) він писав про мерзенність прихильників Робесп'єра, але французьку революцію вважав історичною необхідністю, саме під її впливом він стверджував, що народи більше не вимагатимуть свої знехтувані права, вони їх завоюють (це вже з листа 1795 р.). Зрештою, ідея боротьби посідала важливе місце в діалектиці Гегеля. Розуміння глибинної сутності війни узгоджувалася також з теорією боротьби за існування Дарвіна. У 1791 р. Й. Г. Гердер видав фундаментальну працю "Ідеї до філософії історії людства", в якій, по суті, обґрунтував закономірність революцій, катастроф як норми існування природи і людини.

Не менше мислителів можна знайти і серед противників війни – Арістофан, Платон, Ціцерон, Монтеск'є, Паскаль, Лабрюйєр, Руссо, Гюго, Кант, Фіхте та ін.

Як відомо, відповідаючи на "Анкету", молодий К. Маркс зазначав, що щастя полягає в боротьбі. Це розуміння щастя він і Ф. Енгельс хотіли нав'язати і цілому класові, а саме

пролетаріатові, оскільки будь-яка історична боротьба, яка відбувається в політичній, релігійній, філософській чи в якійсь іншій сфері ідеології, на їхню думку, – це вияв боротьби класів. Поняття класової боротьби було головним у їхніх поглядах на суспільне життя, а насильство і революцію вони вважали найефективнішим засобом для перемоги над буржуазією. В умовах ХХ ст. вчення про класову боротьбу і революційне насильство продовжували розвивати В. Ленін та інші теоретики комунізму в його різних іпостасях, особливо в більшовицькій. Принагідно зазначимо, що поняття боротьби в більшовицькій ідеології було лише глорифіковане.

Ніцше вважав, що війна і геройство зробили більше, ніж любов до ближнього. Інший німецький філософ В. Вундт писав, що власне світові війни, заворушення спричинили духовне відродження.

"Літературно-науковий вістник" Д. Донцова після завершення Першої світової війни видрукував статтю Р. Віппера "Вічність війни". Автор, до речі, згадував голландця Гугона Гроція, який, обґрунтовуючи право свого народу на боротьбу з іспанськими завойовниками, дійшов висновку про неминучість воєн, оскільки вони зумовлені природнім потягом людини... Зокрема, Р. Віппер іронічно пише про романтичний протест проти війни, про так звану миролюбність чи огиду до війни маси культурних людей не як про ознаку моральної "висоти", а як про елементарний страх перед війною, про небажання брати в ній участь. Пацифізм, на його думку, має прикрий наслідок – він допомагає заглушити той своєрідний початок (первень) людської природи, той інгредієнт людського духу, що його можна назвати героїчною основою [2]. Віппер Р. заперечує думку, що соціальні війни шляхетніші і потрібніші, ніж національні, але й ті, хто вірить у це, визнають, що війна неминуча і що війна – це не обридливий наріст культури, а її органічна прикмета, її могутній чинник.

Вихід у світ цієї статті закономірний. Зазначимо, що Д. Донцов ніколи не був пацифістом. Він розумів органічність

війни як момент буття, її значення в історії людської цивілізації, зокрема, і в українському сюжеті світової історії. У передмові "Замість передмови до "Націоналізму" він зазначав: "Наш час є часом присмерку божків, до яких молився XIX вік. Катастрофа 1914 р. недаремно перелетіла через наші голови: всі "незрушимі" засади і "вічні" закони суспільної еволюції розсипалися в порох, відкриваючи безконечні перспективи перед людською волею.

Лише один закон вийшов неткнутим з катастрофи. Се – закон боротьби, яку Геракліт називав початком усіх речей, закон вічного суперництва націй, який панує над світом так само, як панував на початку історії народів і держав.

Розніжений вік, якому кривавий підсумок зробила війна, вік забобонних "законів" і законних забобонів забув про сей єдиний закон життя. Особливо, у своїй другій половині почав наш вік забувати, що то є воля, пам'ятаючи лише про РОЗУМ; що то є БОРОТЬБА і що то є НАЦІЯ як одна з найгарніших еманацій волі до боротьби й боротьби за волю" [3, с. 24]. Прочитавши "Націоналізм" Д. Донцова, доходимо висновку, що він пронизаний пафосом, ідеєю боротьби, волею до боротьби. Уже в першому розділі автор критикує занепадницький "гуманізм", для якого фізичний біль і смерть одиниці завжди будуть найстрашнішим нещастям, для якого доктрина лібералізму, що протиставила "права" одиниці правам цілого, завжди буде аксіомою, а особливо її найвульгарніша форма – ПАЦИФІЗМ, а героїзм, "що пхає маси" до самопосвяти, ніколи не виправданий для них, в ім'я якої б величної мети він не виступав. Війна для них, незалежно від її мети і наслідків, – се зло, "масове мордування", гідне вже тому всякого осуду, що посягає на "найцінніше" – на життя одиниці… Для великих рас є щось, що вище за життя одиниць" [3, с. 24]. В українському контексті – це ідея державності і воля до боротьби за державність, – так ми бачимо логіку роздумів Д. Донцова.

Зовсім не випадково у ч. 7–8 "Вісника" за 1939 р. (це останнє число журналу) Д. Донцов знову повернувся до цієї

проблеми і надрукував статтю (це радше коментар) "Війна у творі Клаузевіца", де коментує працю К. Клаузевіца "Про війну": це стосується природи війни, її політичних цілей, психічних сил війни, мети і засобів війни, воєнного генія, сили характеру на війні, ваги розуму, воєнного духу, ролі народу у війні. Зокрема, в дев'ятому розділі "Народна війна" Д. Донцов зазначає: "В оборонній війні велику ролю грає поміч народу" – є нагода порівняти, як українці допомагають армії в нинішній російсько-українській війні.

Проте страхітливі війни, світові і локальні, поява зброї масового знищення змусили багатьох задуматися не лише над тим, як уникнути глобальних міждержавних і міжблокових конфліктів, але й над природою боротьби. Можна відмовитися від погляду на революцію і класову боротьбу як локомотиви історії, від насильства, від силового розв'язання міждержавних, міжетнічних, міжконфесійних конфліктів, однак із природи, з історичного процесу, суспільного буття і навіть побуту не вдасться усунути боротьбу, конфлікт, як з філософського і політичного лексикону саме поняття боротьби. Зрештою, оті п'ять тисяч воєн, що їх пережило людство, могли переконати багатьох, що коли це й не найкращий спосіб досягнути мети (є трагічний досвід XX ст.), то могли переконати хоч би в тому, що це постійний супутник суспільного буття. В усякому разі Ф. Фукуяма вважає, що більшість міжнаціональних конфліктів зумовлена не економічним чинником, а почуттям національної гідності, бажанням бути рівним. Багато цікавих думок можна знайти у працях А. Тойнбі ("Дослідження історії"). Зокрема, він звернув увагу на неминучість боротьби і Божі заповіді, адже Божа воля закладена і в соціальних цілях людських суспільств; А. Тойнбі розглядав революцію як пришвидшення розвитку; мілітаризм – це справа не технології, а психології; він стверджував про ймовірність того, що в недалекому майбутньому всесвітнє поширення західної цивілізації приведе до світової держави і до зникнення фізичних кордонів (у зв'язку з цим А. Тойнбі ставить питання – а чи не означало б це вста-

новлення на землі Царства Божого? – зважаючи на те, що таке питання неминуче, оскільки метою більшості ідеологів у західному світі ХХ ст. і є той чи інший різновид земного раю, але відповідає на нього негативно, бо суспільство – це не що інше, як спільний ґрунт між полями діяльності окремих людей, а кожній людині притаманна вроджена здатність як до зла, так і до добра – зрештою, не забуваймо про 11 вересня 2001 р. і про конфлікт між європейсько-християнською цивілізацією і азійсько-мусульманською, наявність якого дипломати і політики заперечують). Звернув увагу А. Тойнбі і на те, що історики всіх цивілізацій традиційно розглядали війни як найцікавішу тему в своїй царині; про розвиток у природі він пише як про закон, а в суспільстві як про свободу (що в цьому контексті майже тотожне з боротьбою). Тойнбі А. вживає різні поняття – війна, конфлікт, зіткнення, порушення рівноваги тощо, але можна стверджувати, що ідея боротьби пронизує всі його міркування і роздуми над історичним процесом.

Багатий матеріал можна почерпнути у праці “Мир і війна між націями” Р. Арона, у якій зазначено: “Війна властива всім історичним епохам і всім цивілізаціям. Сокирами або гарматами, стрілами або ядрами, хімічною зброєю або атомною, зблизька і здалеку, поодинці чи великими масами, навмання чи за детально обміркованим методом люди вбивали одні одних, застосовуючи ті знаряддя вбивства, які надавали в їхнє розпорядження звичай та знання їхніх спільнот” [4, с. 157]. Варте уваги і таке зауваження Р. Арона: “Саме воюючи, націоналісти часто доводили про свою здатність оформитися в націю. Якщо імперська дезінтеграція рідко відбувається мирно, то, либонь, національна інтеграція, хоч би йшлося про Велику Британію, Німеччину, Францію, ніколи не була мирною. А перехід від одного ладу до іншого – революція – є завше насильницьким, хоч би скільки було пролито крові. Пацифісти надихаються історією, позбавленою насильства, але вони не зважають на співвідношення революції та війни у світі, де нестримно розвивається рух народів за незалежність” [4,

с. 627]. Зауважимо, що він розглядає проблему підтримання миру і за допомогою права. Цікавими є його роздуми про двозначність суверенітету, про історичний характер доктрини суверенітету. До речі, Р. Арон теж розглядає створення планетарної федерації чи конфедерації як своєрідної імперії для розв'язання проблем, що їх не можна розв'язати на нижчому рівні – на рівні суверенної держави. Він, щоправда, вважає це утопією і формулює два види запитань щодо цієї утопії. Перший вид запитань – це історико-соціологічні: якими є в абстракції умови їхнього існування. Конфедерація і федерація всередині XX ст. є можливі чи неможливі. Інші питання є суто філософськими: суперечить чи не суперечить утопія природі людей, природі людських суспільств, суті політики. Чи можна зачати людське суспільство за відсутності ворога? Отже, складних питань досить, щоб визнати природність, органічність війни і конфліктів (Р. Арон саме так і вважає), перш ніж осмислити і відповісти на ці питання і намагатися розв'язати їх як насущні завдання.

Привертає увагу російський контекст питання, адже імперія, яка виросла з духовно і матеріально бідного провінційного князівства і збільшилося за територією у десятки разів, досягнула цього саме через війну, через агресію до сусідів. Важко сказати, чи був хоч би, принаймні, місяць, упродовж якого б Росія не брала участі хоч би в якомусь локальному конфлікті. Лише в окремих випадках (період Смути, війна з Наполеоном) це були війни суто оборонні, а не загарбницькі. Саме завдяки численним війнам російська література створила міф про славу "русского оружия", перемоги російської армії – це одна з вічних тем російської літератури. Дослідниця Е. Томпсон слушно і справедливо означила російських письменників як трубадурів імперії (Л. Толстой з його "непротивлением злу насилием" – не виняток, бо у романі "Війна і мир" він все ще засуджує війни загарбницькі, несправедливі і прославляє війни справедливі – священні, визвольні, в яких народ захищає незалежність своєї держави; хоча Л. Толстой зазначав, що він

намагався писати "историю народа", він теж писав історію імперії; він не міг не бачити згодом, що в результаті перемоги над Наполеоном Росія стала жандармом Європи, сприймаючи війну 1812 р. як справедливу і священну, Л. Толстой не міг зрозуміти, що ця війна могла змінити традиційний історичний побут Росії, її історичний вектор і спонукати до європеїзації).

Проблематика війни була предметом роздумів російських філософів і наприкінці XIX – на початку XX ст. Зокрема, "Три розговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории…" (1899) В. Соловйова – це апологія війни. Він, зокрема, зазначав: "Если прекращение войны вообще я считаю невозможным раньше окончательной катастрофы ("кінець світу", кінець всесвітньої історії. – С.К.), то в теснейшем сближении и мирном сотрудничестве всех христианских народов и государств я вижу не только возможный, но необходимый и нравственно обязательный путь спасения для христианского мира от поглощения его низшими стихиями" [5]. Отже, констатація органічності війни і неможливості її знищення до кінця світу значно переконливіша від теоретичної можливості її уникнути завдяки зближенню і мирному співробітництву християнських народів і держав – через п'ятнадцять років саме в середовищі християнських держав почалася жорстокіша і брутальніша війна, ніж попередні війни.

Можна зрозуміти "віхівців" – авторів збірника "Вехи", які були налякані можливістю громадянської війни, кривавого і безглуздого російського бунту, а відповідальність за цей бунт вони покладали на російську інтелігенцію. Такою була позиція, наприклад, Н. Бердяєва, яку він висловив у статті "Философская истина и интелигентская правда" [6]. Проте по-іншому, ніж до революції 1905–1907 років, М. Бердяєв підійшов до проблеми Першої світової війни. Він був прихильником війни до переможного кінця, не боявся жодних жертв, але в книзі "Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности", що вийшла навесні 1918 р. висловив низку думок, які стосували природи війни і морального аспекту цього питання,

долі Росії і національності, зрештою, і долі світу. Він завжди залишався російським патріотом.

Цікавим є його відгук на книгу В. Розанова "Война 1914 года и русское возрождение": "Кабинетное, идеологическое обоготворение стихии войны и литературное прославление войны, как спасительницы от всех бед и зол нравственно неприятно и религиозно недопустимо. Война есть внутренняя трагедия для каждого существа, она бесконечно серьезна. Но мне кажется, что Розанов со слишком большой легкостью и благополучием переживает весну от войны, сидя у себя в кабинете... Обоготворение войны так же недопустимо, как недопустимо обоготворение революции или государственности" [7, с. 39]. Надзвичайно глибока думка. Так, на відміну від В. Розанова та інших, міг сказати лише той, хто розуміє філософію війни. Не будемо звертати уваги на критику В. Розанова у цьому есеї – там є ще думка, значно важливіша від критики будь-якої, навіть визначної особистості. Для М. Бердяєва погляди В. Розанова – це "розановщина", "Розанов – гениальная русская баба, мистическая баба. И это "бабье" (саме "бабье", а не женственное. – С.К.) чувствуется и в самой России" [7, с. 32]. Найголовніше те, що М. Бердяєв сенс війни бачить по-іншому, ніж В. Розанов: "И если есть желанный смысл этой войны, то он прямо противоположен тому смыслу, который хочет установить Розанов. Смысл этот может быть лишь в выковывании мужественного, активного духа в русском народе, в выходе из женственной пассивности. Русский народ победит германизм и дух его займет великодержавное положение в мире, лишь победив "розановщину" [7, с. 42]. Все висловлено у контексті великого покликання російського народу.

Найповніше свої погляди на питання М. Бердяєв виклав у розділі "Психология войны и смысл войны", зокрема, в есеї "Мысли о природе войны". Головні моменти його концепції: природа війни як матеріального насильства чисто рефлексивна, знакова, симптоматична, не самостійна; війна не є

джерелом зла, а лише рефлексом на зло, знак існування внутрішнього зла і хвороби; війна, що почалася 1914 р. – це лише матеріальний знак глибинної духовної війни і важкої духовної хвороби; фізична смерть страшніша, ніж смерть духовна; релігійний погляд на життя глибше бачить трагедію смерті, ніж позитивно-поверховий; не можна у війні вбачати лише насильство і вбивство, все наше мирне життя ґрунтується на насильстві і вбивстві; в абстрактних прагненнях пацифізму уникнути війни є щось погане; це бажання зняти з себе відповідальність; не можна вірити у вічний раціональний мир; Христос на землю приніс не мир, а меч – в цьому глибока антиномія християнства: християнство не може відповідати злом на зло, опиратися злу насильством, і водночас християнство – це війна розмежування світу; ми всі винні у війні; коли я бажаю перемоги російській армії, я духовно вбиваю і беру на себе відповідальність за вбивство; вбивство – не фізичне, а духовне явище; солдат, який стріляє, менш відповідальний за вбивство, ніж той, у кому є керівна воля до перемоги над ворогом, але хто не завдає фізичного удару; вина іноді морально вища за чистоту; до війни не можна підходити по доктринерсько-раціоналістичному; ми приймаємо війну в ім'я її заперечення; мілітаризм і пацифізм – однакова брехня.

У цих тезах М. Бердяєва мало залишилося від його нормальної і патріотичної позиції на початку війни – "війна до переможного кінця". Він дуже гостро і болісно сприйняв війну, бо вона завершилася більшовицькою революцією, яка, на його думку, занапастила Росію, але загалом його глибокі думки не позбавлені сучасного змісту, вони й сьогодні актуальні – деякі навіть прийнятні. Влітку 1918 р. М. Бердяєв написав книгу "Философия неравенства" як реакцію на більшовицьку революцію, безбожну і сатанинську. У цій праці він продовжує роздумувати над природою війни у зв'язку з революцією: "Русская революция есть событие производное от мировой войны. Она есть эпизод мировой войны. И революция эта имеет прежде всего один горестный и унизительный для русского на-

рода смысл: русский народ не выдержал великого испытания войны… Русский народ оказался банкротом. У него оказалось слабо развитым чувство чести" [8, с. 20]. Проте в контексті нашого предмета нас більше цікавлять його роздуми про війну – в книзі є окремий розділ "О войне". Погоджуємося з М. Бердяєвим у тому, що життя – це боротьба, що війна – одна з шляхетних, хоча і жахливих форм боротьби, що її природа суперечлива і не може бути лише добром чи лише злом. Не можна не погодитися з його критикою пацифістів, з тим, що фізичне вбивство під час війни не скероване на заперечення і знищення людини, що війна не передбачає ненависті до людини, що воїни – не вбивці. Має рацію він і в тому, що революцію (а особливо більшовицьку) і громадянську війну (війну між класами) заперечує. Проте є моменти в роздумах М. Бердяєва, які викликають сумнів. Зокрема, він зазначає, що є різноякісні війни: війни більш-менш рівних за своєю силою народів, війни могутніх і висококультурних проти слабких і малокультурних, війни пригноблених за своє визволення, війни, в яких сильні, варварські, некультурні народи підкорюють народи вищої культури, але вже кволої, переніженої і підточеної внутрішньою духовною хворобою. Та річ не в класифікації – М. Бердяєв зазначає: "Ложна та философия и та мораль войны, для которой война враждующих народов есть борьба Орнузда и Аримана, света и тьмы, добра и зла. Никогда в войне свет и правда не могут быть исключительно на одной стороне, а зло и тьма на другой… Когда мой народ воюет с вражеским народом, то нравственно предосудительным самохвальством было бы представлять свой народ перлом совершенства, вражеский же народ рисовать черным злодеем. В борьбе народов должно иметь свою "идею" и желать как можно сильнее отпечатлеть эту идею на мировой жизни. Идея моего народа не есть единственная, имеющая право на существование. У других народов есть другие "идеи", и они имеют свое оправдание" [8, с. 79]. Це "обмовка за Фрейдом" – у цьому пасажі М. Бердяєв виправдав усю історію російської імперії, всі ті жорстокі

загарбницькі війни, які Росія вела проти України, Польщі, народів Кавказу і Середньої Азії, проти народів Півночі, Сибіру і Далекого Сходу, яких вона знищила, споїла або асимілювала. Сьогодні проти нас воює не лише Росія як держава, а й російський народ, дев'яносто (чи приблизно стільки) відсотків якого підтримує Путіна. Ми боремося за таку "свою" ідею: незалежність, право вільного вибору (євроінтеграція), загальнолюдські вартості. Не будемо конкретизувати, в чому ж полягає ідея російського народу, але загалом широка філософська і моральна проблематика війни в російській інтерпретації зводиться до одного твердження: Росія – велика (йдеться, звичайно, не про територіальний чинник), у Росії – месіанське призначення, вона має право нав'язувати іншим народам свою ідею "русского мира" (у кінцевому підсумку це повинно завершитися світовим пануванням). Ось чому всупереч М. Бердяєву визначають війни, в яких лише один народ має моральну рацію. У нинішній російсько-українській війні саме український народ має моральну рацію (та історичну).

Помиляється М. Бердяєв і тоді, коли вважає, що війна – це не боротьба за справедливість, а за онтологічну силу націй і держав. На його думку, тут радше доцільний критерій біологічний, ніж етичний. Спраді, на той час такий висновок йому підсував увесь попередній досвід світової історії. Саме сьогоднішня Росія, яка продовжує цей досвід, збагачує його, бо ігнорує не лише моральний аспект, а й міжнародні правові документи, які регламентують взаємини між державами.

Викликає заперечення і категоричність думки про те, що війна – це боротьба за здійснення свого призначення (бо своє призначення можна реалізувати через інший вид боротьби – через духовну експансію). Проте закінчення цього розділу пророче: "Бывают периоды в истории, когда война становится безусловным злом, когда здоровый духовно-религиозный институт должен требовать мира для всего мира. И если тогда мира не будет в Европе, то Европе грозит торжество **монгольского Востока**" (підкреслення наше. – С.К.) [8, с. 285].

Така небезпека сьогодні погрожує Європі з боку якщо не монгольського Сходу, то з боку євразійської Росії (а внутрішній зв'язок між ними є).

Цим екскурсом ми лише хотіли наголосити на важливості проблеми, оскільки детальний історико-соціологічний, етичний, філософський аналіз природи боротьби не входить у нашу мету. Проте наявність цієї проблеми у дослідженнях другої половини ХХ ст. та ще більшою мірою методика її розгляду, інструментарій сучасних дослідників полегшують ретроспективний аналіз, осмислення теоретичних і практичних аспектів боротьби в контексті української проблеми.

Контекст ХХ ст. лише ускладнив проблематику війни як теоретико-методологічну, так і практичну, пов'язану з великими людськими жертвами у двох світових війнах, а також і з удосконаленням зброї масового знищення.

Після краху СРСР багатьом здавалося, що можливість третьої світової війни принаймні мінімалізувалася, якщо не зникла. Друга декада ХХІ ст. засвідчила: агресивна й експансіоністська політика Росії як нової "імперії зла" знову загрожує міжнародному світопорядкові.

Отже, і ми до "війни" поставилися не як до суспільного явища – жорстокого, жахливого, складного в моральному контексті, а як до закону життя, тобто того, що існує незалежно від нас. Саме це й спонукало нас у дослідженні й обґрунтуванні методологічних засад західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. використати ідею боротьби (війна – одна з форм боротьби, прямої тотожності нема, це не синоніми).

Не всі мої колеги-історики преси зрозуміли суть ідеї боротьби як методологічної засади української преси. Адже йшлося не про дискурс боротьби (війни) на сторінках преси, не про суспільну функцію преси (преса – засіб боротьби), а про те, що функціонування преси не треба розглядати як щось застигле в кожному певному історичному моменті, а як змінну субстанцію і в контексті закономірної, по суті, безперервної боротьби (на певних етапах і воєнної). Це означає, що без такого розу-

міння ідеї боротьби як методологічної засади ми не побачимо ні справжньої історії українського суспільства, ні справжньої історії його преси. Це також означає визнання закономірності боротьби (війни) у всесвітньому бутті, в українському сюжеті світової історії.

Чи російсько-українська війна випадкова (все ж – "братні" народи!)? Грабовський С. щодо Першої світової війни зазначив: "Хай як парадоксально не звучить, а Перша світова війна спалахнула до певної міри випадково. Адже існували реальні можливості не допустити її, домовитися про розв'язання чинних суперечностей…" [9]. Некоректна і наївна думка відомого публіциста. Отже, автор сподівається, що Росія могла відмовитися від традиційної мети – оволодіти Константинополем і протоками, загасити вогнище "мазепинства" і сепаратизму в Галичині, відмовитися від війни як засобу подолання внутрішньої кризи. У цьому разі треба пояснити наявність національно-визвольних рухів у Європі та політичні й економічні інтереси тих двох груп держав, що існували на той час – Троїстого союзу і Антанти. Війну можна було відтермінувати, але її не можна було уникнути.

Щодо виникнення другого Майдану, то склалася думка (у всякому разі вона досить поширена), що головна причина виникнення Майдану – жорстоке побиття студентів 30 листопада 2013 р. Проте це, радше, був привід для вибуху, бо ступінь загострення стосунків між українським громадянським суспільством (народом) і владою був надзвичайно високий, таким був і ступінь психологічної готовності до боротьби з режимом, незадоволення його діями у сфері і зовнішній (відмова від європейського курсу), і внутрішній. Тут потрібно шукати причини другого Майдану, що перейшов у революцію Гідності, а приводом міг стати будь-який інший випадок.

Ця війна була (і є) неминуча, бо наш історичний ворог – Росія, яка ніколи не визнавала і не визнає українську державність і не примириться з нею. Історія наших стосунків з пів-

нічним сусідом має тисячолітню історію. Головною причиною Голодомору-геноциду 1932–1933 років в Україні було те, що більшовицьку Росію не влаштовувала навіть радянська і соціалістична Україна, такої України теж боялися російські більшовики. Європейська і демократична, цивілізована і високорозвинута Україна для тоталітарної Росії загроза більша, ніж будь-який зовнішній ворог, ніж будь-яка економічна й соціальна загроза внутрішня. Якби Україну не вдалося прикувати до імперської колісниці через економічну, фінансову, торгову війни, якби не було Майдану, то раніше чи пізніше Росія використала би будь-який інший привід для воєнної інтервенції (і не треба демонізувати Путіна, як колись Сталіна, не треба психоаналітичних мудрувань і методики Фройда).

Українське суспільство (більша його частина) упродовж років незалежності не розуміло аксіоматичності тези про неминучість війни з Росією. Подібне твердження сприймалося як аморальне, антилюдське, навіть злочинне. Проте, якщо ми визнаємо цю війну неминучою, то повинні дійти і висновку про те, що вона й потрібна – яким би страхітливим і парадоксальним не здавався цей висновок.

У 1917 р. О. Макарушка видав брошуру "Впливи війни на виховання", в якій він проаналізував позитивні й негативні впливи світовой війни в контексті української проблеми. Автор був членом НТШ, педагогом, він не заперечував, що війна має й позитивні впливи: так, війна (власне "залізна рука військової дисципліни") допомагає виховати залізні характери, які сприяють виробленню почуття обов'язковості, точності, ретельності, громадянської єдності; позитивне він вбачав і в тому, що люди в результаті війни повертаються до Христа; третій позитивний момент – "се прояснення і отверезіння нашої національної ідеології без романтики", більший практицизм і віра у власні сили [10].

Позитивний вплив, позитивне значення має і нинішня російсько-українська війна. Війна, яку проти України відверто почала Росія з захоплення Криму є неминучою через

імперську суть Росії, через її традиційну агресивну природу. Проте, які би біди й нещастя вона не принесла, ця війна має для України і позитивний вплив, вона навіть була потрібною (повторюємо, що ця думка може видатися і страхітливою, і парадоксальною). Ця війна потрібна, бо вона в багатьох українських громадян поховала проросійські ілюзії, йдеться і про російськомовних українців. Поява серед них людей з поглядами українського націоналізму – річ симптоматична. У навчальному посібнику "Голодомор 1932–1933 років в Україні" (2012) зазначено, що Росія ніколи не визнає Голодомор геноцидом, не визнає антиукраїнської спрямованості Голодомору, що Росія як правонаступниця СРСР ніколи не покається через Голодомор, яким було знищено мільйони українців, бо це було б останнім цвяхом у домовину міфу про "братні" народи – український і російський. То не цілком так: останній цвях російська влада забила, захопивши Крим і розпочавши неоголошену війну. У збірнику "На порозі нової України" (1918) М. Грушевський писав про кінець московської орієнтації як про те, "що згоріло в моїм кабінеті" (Муравйов, який командував більшовицькими військами, що після бою під Крутами підійшли до Києва, наказав обстрілювати стратегічні об'єкти міста і будинок М. Грушевського запалювальними снарядами). Так і в сучасній російсько-українській війні згоріли проросійські ілюзії тих, хто ще вірив у цивілізованість і європейськість Росії.

Грушевський М., як і І. Франко, не був прихильником війни як засобу розв'язання міждержавних, міжнародних чи внутрішніх соціальних проблем. Проте агресія, воєнна інтервенція більшовицької Росії на початку січня 1918 р. (жорстока і брутальна антиукраїнська поведінка більшовицьких військ на чолі з Муравйовим) зумовили його висновок про те, що в цій трагедії є й позитивні моменти для українського суспільства. Зокрема, він зазначає: "Всі наші утрати, які б вони не були болючі й ненагородимі, ми запишемо на рахунок відбудови державного життя нашого народу, забезпечення його еконо-

мічних і культурних потреб, інтересів наших трудових мас, утвердження нашого національного існування – і приймемо сей рахунок до уваги в нашій дальшій діяльності. Тверезо і твердо оцінимо ті реальні умови, в котрих ми опинились в результаті революції і війни за українську самостійність, не уносячись роздраженням, але не ведучись і старими поглядами, відносинами й зв'язками. В тім лихім і тяжкім, що нам довелось пережити, єсть, безперечно, і ся добра сторона, що воно прискорило процес визволення від старих пережитків і упереджень, від спадщини старих призвичаєнь і поглядів, яка в обставинах більш нормальних ще довго б тяжіла на нас і гальмувала нову творчу роботу.

Се взагалі та позитивна сторона всяких великих суспільних катастроф, котру здавна висували в оправдання переворотів і війн їх прихильники. Безперечно, в тім єсть правда. На новім будувати не тільки легше, ніж поправляти плохе, але краще можна вибудувати по новому плану, ніж поправляючи старе [11, с. 229].

Грушевський М. зазначав і про інші позитивні моменти тодішньої російсько-української війни: вона показала, що в України і Росії різні інтереси, про справедливе і цивілізоване співжиття йтися не може; ця війна спричинила й усвідомлення власної гідності: "А війна більшовиків з Україною рішучо поставила хрест над сею ідеологією, розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чиїх-небудь очах зв'язувати українця з московським громадянством спеціально. Вона, так би сказати, зняла з Московщини права "особо благоприятствуемой" нації й дала почуття права кермуватись в своїх відносинах до неї єдино добром українського народу, а не якимись інтересами спільної революції, спільної культури, спільної отчини, чи що.

Я вважаю таке визволення від "песього обов'язку" супроти Московщини незвичайно важним і цінним. Роздумуючи над сим моментом, я думаю, що недаремно пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молодіжі, коли вона принесла чи закріпила духове визволення нашого народу від

найтяжчого й найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духового чи морального закріпощення. Я скажу різко, але справжніми словами: се духове холопство, холуйство раба, котрого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом. Російські белетристи закріпили з художній формі тип такого холопа, і я ще раз вибачаюсь за грубе слово: таким холопством вважаю ту вірність, ту служебність не за страх, а за совість, глубоку і необориму, поколіннями виховану, яку українське громадянство виявляло – в одних частях менше, в інших більше – супроти державних, культурних і національних інтересів Росії й великоруського народу" [11, с. 231–232].

Думки, що їх висловив М. Грушевський (а він тривалий час був прихильником федералізації, – федеративного зв'язку з Росією), були цінні на той час, вони не втратили своєї актуальності і сьогодні, хоча сам автор скомпрометував себе своєю непослідовністю – поверненням у радянську (підросійську) Україну.

Ця війна потрібна була для того, щоб переконатися, що українці подолали "совковість" (здебільшого, бо її залишки ще є, особливо на сході й південному сході України), що ми не надаємося до існування в межах "нової історичної спільноти – радянського народу", цієї вигадки радянських ідеологів. Українці двічі упродовж останнього десятиріччя спромоглися на пасіонарний вибух, що спричинило не лише зміни історичної долі України, а й зміни геополітичної ситуації у Європі. "Совковий" народ на це не спроможний. Ось чому ми відрізняємося від російського народу, як відрізняємося за кров'ю і походженням, за ментальністю і національним характером, за метою існування й історичним покликанням, за ставленням до фундаментальних вартостей цивілізованого людства, зокрема, до гідності й свободи. Ніколи не було "единого русского народа". Твердження про це – ідеологічний міф і пропагандистський слоган.

Ця війна потрібна була для того, щоб відродитися політично і технологічно. Українці у цій війні відроджуються і ще раз доводять, що як сформована нація вийшли на Майдан і воюють. Інша річ, що Майдан і війна об'єднали нас як націю, сконсолідували українське суспільство.

Війна потрібна була для того, щоб подолати пацифізм і переконати себе й інших у тому, що ми вміємо воювати. Пацифізм як суспільний настрій і напрям політичної думки завдав нашому історичному розвиткові чималої шкоди (про це ще буде йтися, а порушували ми це питання в "Нарисах з історії української військової преси" і в монографії "Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті"). Майдан і нинішня війна доводять, що войовничість – не набута риса українського національного характеру, що ворог має справу не з гречкосіями, не з флегматичним, замріяним, недалеким українцем, любителем поспівати, а також сала і вареників, а з українцем войовничим, вольовим, рішучим, безкомпромісним, готовим до самопожертви і навіть до ірраціонального спротиву. Про потребу виховання такого "нового українця" ще на початку 20-х років XX ст. писав Д. Донцов. Це шевченківський тип людини, це людина-борець. Існує він не лише в текстах Шевченка, а реально.

Ця війна ще раз підтвердила історичну слушність однієї з тез С. Бандери: "Хоч які великі жертви – боротьба конечна". Без самопожертви Небесної Сотні, без жертв у цій війні Україна втратила би значно більше. Без цих жертв не буде й України.

Ця війна потрібна була для того, щоб ще раз довести важливе геополітичне значення України. Кілька заслуг має Україна перед людством. Зокрема, вона стала на перешкоді більшовицькій армії, яка в 1918–1920 рр. намагалася прорватися у Європу, щоб запалити і там пожежу пролетарської революції. Україна спричинила крах Радянського Союзу. Україна відмовилася від ядерної зброї. Сьогоднішня заслуга України полягає в тому, що вона воює не лише за свою незалежність, а за загаль-

нолюдські вартості, за справедливий світопорядок, за європейську цивілізацію.

Так склалося в українській історії, що українська справа, проблема була однією з причин обох світових воєн, що саме війна (Перша світова, українська революція і визвольні змагання, Друга світова війна створювали умови для відновлення української державності (сьогодні йдеться про її збереження і зміцнення). Не є винятком і сучасна російсько-українська війна. Проте є одна умова: ми знову повинні навчитися воювати, жертвувати особистими інтересами (якщо потрібно – і життям) і перемагати. Ми приречені перемогти – і це становить підґрунтя і передумову психології народу-переможця. Є ще одна умова: Європа не повинна мовчати, бо ми воюємо і за європейські вартості, бо труни полеглих українських воїнів вкривають і українським прапором, і прапором Євросоюзу.

Список літератури

1. Преса боротьби й ідеї (західноукраїнська публіцистика першої половини XX ст.) : Зб. текстів / Упоряд. С. Кость. – Львів, 1994. – 526 с.
2. Віппер Р. Вічність війни // Літературно-науковий вістник. – 1924. – Т. LXXXIV. – Кн. 10. – С. 71.
3. Донцов Д. Вибрані твори : у 10 т. / Д. Донцов. – Дрогобич : ВФ "Відродження", 2011. – С. 24.
4. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон. – К. : "Юніверс", 2002. – С. 157, 627, 646.
5. Соловьев В. С. Сочинения в 2 т. / В. С. Соловьев. – Москва : Мисль, 1988. – С. 642.
6. Вехи; Интеллигенция в России : Сб. ст. 1909–1910. – Москва : Мол. гвардия, 1991. – 462 с.
7. Бердяев Николай. Судьба России / Николай Бердяев. – Москва : Изд-во МГУ, 1990. – С. 32, 39, 42.
8. Бердяев Николай. Философия неравенства / Николай Бердяев. – Москва : АСТ: Астрель : Полиграфиздат, 2010. – С. 20, 79, 285.

9. Грабовський С. Напередодні. Який світовий устрій зруйнувала глобальна війна // День. – 2014. – С. 140–141.
10. Макарушка О. Впливи війни на виховання. – Львів, 1917. – С. 14–15.
11. Грушевський Михайло. Твори у 50 томах / Т. 4 : Книга І : Серія суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918) / Михайло Грушевський. – Львів : Вид-во "Світ", 2007. – С. 229, 231–232.

1.2. Концепція збройної боротьби в українській публіцистиці першої половини XX ст.

1.2.1. Початок XX ст.

В одній зі своїх статей І. Кедрин зазначив, що перед "…Першою світовою війною військо не втішалося популярністю в українському суспільстві, – навпаки, українці ставилися до війська як до професії легковажно, а то й з презирством. Так було по обох боках Збруча" [1]. Причину такого ставлення можна пояснити – це були для українців армії чужих держав, держав-окупантів. Проте небезпечна для українського руху суть проблеми полягала в цьому ставленні до війська: в настроях громадянства, в політичній думці, в партійних програмах не було ідеї збройної боротьби, не було розуміння і схвалення війни як шляху до свободи.

Ніхто з наших публіцистів і діячів, хто писав на суспільно-політичні теми, не вважав суспільство застиглою формою. Навіть ті, хто лояльно ставився до Австро-Угорської монархії і заперечував соціалістичний варіант соціальних змін (тобто революцію), були свідками постійних конфліктів, боротьби, змін. Звичайно, що оспівуючи культ боротьби за українську ідею, ми звично і вже традиційно звертаємося до княжих, а ще більше до часів Запорізької Січі, згадуємо відомі слова з вірша Гетьмана І. Мазепи "Нехай вічна буде слава, що през шаблі маєм права". Ще більш відомим і навіть знаменитим став афоризм Т. Шевченка "Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!". Т. Шевченко був не лише пророком і поетом, він був

борцем – чи не єдиним на той час і найбільш послідовним у середовищі української інтелігенції, серед кирило-мефодіївців зокрема. Принагідно наголосимо, що В. Янів написав статтю під назвою "До проблеми інстинкту боротьби у творчості Шевченка (соціопсихологічний етюд)". Статтю написано наприкінці 50-х рр., окреслення і з'ясування проблеми тоді не було новаторським. Автор зазначив: "Дискусія на тему інстинкту боротьби зродилася в нас, як знаємо, з відчуття нестачі його, конкретно з відчуття нестачі його на сучасному історичному відтинку з відчуття його в порівнянні з минулим. Це протиставлення геройського минулого й миролюбного сучасного сильно зарисоване також у Шевченка" [2]. Якби це розуміння Шевченка як борця прийшло до українців на початку минулого століття! Проте, як справедливо писав І. Франко: "У нас досі більше любувалися тими творами, більше декламували їх, аніж старались їх розуміти" [3]. Це звернення до Шевченка закономірне і симптоматичне – нам не обійтися в осмисленні нашого ставлення до боротьби без Шевченка: можна десятками прикладів-цитат, що стали крилатими висловами, ілюструвати оспівування стихії боротьби у його творчості. Саме тому В. Янів мав рацію, стверджуючи про протиставлення спокійної сучасності динамічній минувшині, про тугу Шевченка за минулим. Ці мотиви, настрої у Шевченка найбільш послідовно розвивала українська націоналістична думка 20–30-х років XX ст., хоча І. Франко ще на початку 80-х років XIX ст. у "Гайдамаках" убачав не соціальну, а національну боротьбу.

У М. Драгоманова було своє розуміння як Шевченка, так і проблем боротьби. Власне, національної (міжнаціональної) боротьби не сприймав М. Драгоманов, саме Шевченка як символ цієї боротьби він не бачив і не розумів. Висловивши чимало цікавих думок, справедливо критикуючи багатьох (у тім числі і галицьких народовців) за суб'єктивне і неглибоке розуміння творчості Шевченка, М. Драгоманов теж залишив нам приклад суб'єктивного ставлення до поета – він сприймав його як соціаліст: "Ми ніяк не згодимося, щоб Шевченко був соці-

алістом. Ми думаємо навіть, що згодитись з ним було б шкідливо й для долі самого соціалізму на Україні, бо це б пустило невірну думку й про те, що таке соціалізм" [4]. Вірність М. Драгоманова соціалістичним ідеям диктувала йому необхідність визнавати лише боротьбу за соціальні реформи, за соціальне визволення, а не національне.

Україно філи у підросійській Україні другої половини XIX ст., як і галицькі народовці з їхньою повагою до всього рідного, національного, до того, що М. Драгоманов іронічно називає "національними святощами" і вважає, що нема "нічого темнішого над ідеї про ці святощі і нема нічого шкідливішого для української справи, а надто в Галичині, як ті ідеї" [5] (на нашу думку, він утрирував думки І. Франка, висловлені у статті "Формальний і реальний націоналізм"), теж не могли піднятися до розуміння необхідності збройної боротьби за українську ідею, не могли спричинитися до відродження інстинкту боротьби. Україно фільство спромоглося лише на культурницький рух. У Галичині В. Навроцький, В. Барвінський в 70–80-х рр. намагалися об'єднати розрізнені національні сили, так званих старорусинів і молодих народовців, на ґрунті "органічної праці". На нашу думку, на той час, у постшевченківський період, українська публіцистика і політична думка втратили ідею державності і боротьби.

Дехто вважає, що галицькі українці політично активізувалися під впливом М. Драгоманова. Якщо й так, то цей вплив завдав українській справі більше шкоди, ніж користі, бо М. Драгоманов виступав проти церкви і духовенства, а в Галичині саме вони були опорою національного відродження; він проповідував соціалістичні ідеали, але найголовніше – він нехтував національним питанням і не бачив (не хотів бачити) Україну самостійною державою. Коли у 1890 р. група галицьких інтелектуалів заснувала Русько-українську радикальну партію, то вплив ідей Драгоманова був помітний, бо вже у першому пункті "Програми максимальної" читаємо, що в "...справах суспільно-економічних змагаємо до переміни

способу продукції згідно зі здобутками наукового соціялізму, т. є. хочемо колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних" [6, с. 301]. Порушувалися і національні проблеми: "Запановане у внутрішній політиці Австрії прав-дивого автономізму, котрий би бачив силу монархії в як найкрасшім культурнім і національнім розвою провінцій і народностей і в задоволюванню всіх їх жадань, котрі змагають до сеі ціли" [6, с. 303]. "... Зваживши, що розвій мас народних можливий тілько на ґрунті національнім, руско-украйінска радикальна партія в справах національних змагати буде до піднесеня почутя національноі самосвідомости і солідарности в масах усего руско-украйінского народа, через літературу, збори, зйізди, товариства, демонстрації, печать і т. і." [6, с. 303].

Та ні в максимальній, ні в мінімальній програмах не йшлося про збройну боротьбу, про насильство як засоби досягнення мети (саме, це той аспект, що нас цікавить найбільше). Можливо, давався взнаки недавній трагічний досвід паризької комуни.

Зрештою, йшлося про необхідність військової реформи, про заміну постійної армії народним ополченням, про усунення війн взагалі тощо. Цю програму ще писали, в усякому разі, соціалісти з "людським" обличчям – час кривавих експериментів російських більшовиків ще не прийшов.

Радикальнішими були "молодші" радикали, які вважали себе марксистами (Ю. Бачинський, В. Будзиновський, М. Ганкевич, О. Колесса, Є. Левицький, В. Охримович). Саме в їхньому середовищі вперше в історії нашої політичної думки було проголошено ідею самостійності України – маємо на увазі книжку Ю. Бачинського "Ukraina irredenta". Ідею політичної самостійності тут обґрунтовано вперше.

У напрямі до ідеї політичної самостійності розвивалася і політична думка наддніпрянських українців. Зокрема, у 1891 р. М. Базькевич, М. Байздренко, В. Боровик, І. Липа (усі четверо – студенти) заснували таємне товариство "Братство Тара-

сівців". Програми цього товариства не залишилося, але головні засади можна визначити на підставі інших документів. У 1893 р. львівська "Правда" опублікувала під назвою "Profession de foi молодих українців" доповідь виголошену під час святкування Шевченківських роковин у Харкові. Заявляючи про себе як про "козмофілів", які люблять усіх людей, молоді "тарасівці" називали себе "націоналами" – є всі підстави вважати, що це поняття майже тотожне з поняттям "націоналіст". Свою мету "тарасівці" вбачали в тому, щоб "…розбити російські кайдани і визволити усі російські народи з-під гнітучого їх деспотизму й централізму" [7, с. 202]. "Тарасівці" іронічно ставилися до деяких уявлень та ідеалів українофілів. Пропагували вони й ідею соборності й прагнули до тих суспільних змін, які б задовольнили моральні, просвітні, соціальні та політичні потреби України. Проте навіть наголошуючи на самобутності українського народу, "тарасівці" стояли на "…федеративних основах повної реальної рівноправности…"[7, с. 207]. З огляду на ці обставини і на те, що характер своєї діяльності вони визначали як культурно-просвітній, можна дійти висновку, що і в цьому випадку не було достатніх теоретичних передумов для виникнення ідеї збройної боротьби, хоча ті українські діячі, які мислили найбільш тверезо, вже могли дійти висновку: Москва не поступиться ні найменшим і ні в чому.

У 1899 р. на теренах Галичини виникли відразу дві партії, що на той час багато в чому відображало суспільно-політичну атмосферу української спільноти. У вересні було засновано Українську соціал-демократичну партію. Галицькі соціал-демократи заявляли про необхідність рішучої, безоглядної, нещадної боротьби за права трудящих мас. Ця боротьба – єдиний шлях до кращого майбутнього. Єдиний національний табір – це порожня фраза. Боротьба за соціалізм – це боротьба і за національне визволення. "В Австрії ми згідно з соціялістами польскими, ческими, німецкими, італіяньскими і словіньскими стоїмо за автономію (самоуправу) народностий против авто-номії країв, за волю национальну против национального

гніту... Ми далекі від национальної ненависти, ненависти до чужинців; ми є ворогами шовінізму" [8], – так зазначено в передовиці "На склоні століття", видрукованій в газеті "Воля", органі УСДП. Отже, є тут мотив боротьби, не конкретизований пріоритет соціального над національним, є ідея національної автономії, ідея пролетарського інтернаціоналізму, для якого ворогом є не чужинець-окупант, який нищить культуру нашого народу і всіляко стримує його політичний розвиток, а той, хто має власність.

Також 26 грудня того ж року було засновано Національно-демократичне сторонництво. У програмі читаємо, що кінцева мета – соборна і незалежна Україна, а поки що – автономія в межах Австрії [9].

Етапне значення мала брошура М. Міхновського "Самостійна Україна", написана у березні 1900 р. Він першим після Шевченка однозначно проголосив ідею незалежності України та ідею боротьби і почав пропагувати культ сили. Для нас важливо з'ясувати основні положення цієї програмної статті. Міхновський М. першим серед українських діячів звернув увагу у зв'язку з українською проблемою на повстання поневолених націй проти націй-гнобителів. Державна самостійність – це головна умова існування нації. Політика Росії щодо України та української справи зумовлена не законами міжнародного права, а тримається на насильстві, на силі, і навпаки: Україна має досить правних підстав для повернення волі.

Він вперше і відверто на рубежі століть висловлювався про закономірну, історично виправдану ненависть до росіян і про моральне право вбити насильника. Зацитуємо, щоб уникнути непорозумінь: "Коли б навіть було доведено, що ми тільки ріжноманітність російської нації, то й тоді нелюдські відносини росиян до нас осьвячують нашу до їх ненависть і наше моральне право убити насильника, оборонюючись від насилля"[10, с. 15].

Втративши вперше інтелігенцію у XVI–XVII ст. на користь Польщі, вдруге – у XVIII–XX ст. на користь Росії, український

народ знайшов у собі досить сили, щоб ще раз відтворити національну інтелігенцію. Проте часи "...вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуть ся. Третя українська інтелігенция стає до боротьби кривавої і безпощадної... Вона виписує на своєму прапорі сі слова: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ. Вона віддає себе на служення сьому великому ідеалови і доки хоч на однім клапті української теріторії панувати ме чужинець, доти українська інтелігенция не покладе оружія, доти усі покоління Українців йти муть на війну. Війна провадити меть ся усіма засобами, і боротьба культурна уважаєть ся также відповідною, як і боротьба фізичною силою. Потреба боротьби випливає з факту нашого національного істнування" [10, с. 19–20].

Отже, вперше йдеться про боротьбу усіма засобами і про те, що ідея фізичної (збройної) боротьби зумовлена нашим існуванням як нації.

Кілька разів у своїй брошурі М. Міхновський зазначав про соборність України. Можна стверджувати, що Україна XX ст., її новітня історія, почалася тоді, коли вийшла стаття М. Міхновського. Мали українці на той час багато видатних, навіть геніальних вчених, мислителів, але ніхто не зміг так конкретно, рішуче, категорично, безкомпромісно означити українську проблему, обґрунтувати українську ідею. Того ж 1900 р. у вересні в "Літературно-науковому вістнику" надруковано відому статтю І. Франка "Поза межами можливого". Статтю написано з приводу дискусії про національну самостійність, яка розгорілася на сторінках "Буковини", "Діла" і "Молодої України". І. Франко на той час уже відійшов від "драгоманівства", від соціалізму. Еволюція його політичних поглядів відбувалася від соціалізму та федералізму до ідеї самостійності. Ідеал національної самостійності І. Франко вважав реальним, органічним, але не актуальним, не питанням дня, насущної боротьби. Він писав: "Ідеал национальної самостійности в усякім погляді, культурнім і полїтичнім, лежить для

нас покищо, з нашої теперішньої перспективи, по за межами можливого" [11]. Можливість реалізації цього ідеалу він бачив лише у майбутньому і навіть дещо апокаліптично моделював ситуацію, коли вважав, що через неправильне ставлення до цього ідеалу розвиток матеріальних відносин може потоптати і роздавити українців як сліпа машина.

Публіцистична спадщина І. Франка (навіть і його життя) теж багато дає для аналізу різноманітних аспектів, пов'язаних з аналізом поняття боротьби. Маланюк Є. слушно зауважив: "Вже молодий М. Євшан, перший поважний критик Франка, звернув увагу на особистість Франка в зіставленні з добою і писав про "страшний фаталізм епохи", що затяжив над індивідуальністю поета, яка мусіла тому фаталізмові ставити чола. Тому "боротьба" – це найбільш властиве слово до схарактеризування творчого шляху Франка... І не випадково так часто фігурує це слово і цей образ в самій поезії Франка, виразно домінуючи над іншими образами, чи то як боротьба з дійсністю, з оточенням, чи як ще страшніша і така істотна для Франка, боротьба "з самим собою", боротьба обох половин його індивідуальності: однієї – істотної, другої – формованої й деформованої добою та її обставинами" [12]. І С. Петлюра писав про І. Франка як про поета-борця, про його довгий шлях праці, боротьби й літературного подвижництва [13].

Питання про ставлення І. Франка до боротьби не є складним. Сьогодні ми вже маємо підстави стверджувати, що міф про І. Франка як про революціонера-демократа і соціаліста створила радянська наука. Якщо упродовж певного часу І. Франко і вірив у соціалістичні ідеали, то це була, за висловом Б. Кравцева, ідея "старого, щиро людського соціалізму", яку він пропагував (сучасний термін – "соціалізм з людським обличчям"). Є низка статей, де І. Франко висловлює свої погляди на суспільство і його розвиток. Це "Соціалізм і соціал-демократизм" ("Житє і слово", т. VI за 1897 р., с. 265–292), "Народники і марксисти" ("ЛНВ", кн. 6 за 1899 р., с. 186–188), "Що таке поступ? ("Поступ", ч. 2–26, 1903), "До історії

соціалістичного руху" ("ЛНВ", кн. 3 за 1904 р., с. 134–152), "Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм" ("ЛНВ", кн. 10 за 1904 р., с. 1–23), "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова" ("ЛНВ", кн. 8 за 1906, с. 226–240), "З історії робітницького руху в Австрії" ("Przegląd Społeczny", т. 2 за 1886 р., с. 402–406), "Фабіанці і фабіанізм" ("Житє і слово", т. VI, кн. 1 за 1897 р., с. 16–17), "Ukraina irredenta" ("Житє і слово", т. IV за 1895 р., с. 470–483) та інші. Серед них – і передмова до збірки "Мій Ізмарагд" (1898), в якій І. Франко засудив марксистські погляди (соціал-демократичну доктрину), які він визначив як "релігію, основану на догмах ненависти і класової боротьби".

Про М. Драгоманова І. Франко писав, що не революція, а еволюція – це був девіз Драгоманова, революція – це явище хвилеве, це тільки одна з форм загальної еволюції ("Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова"). Те ж саме можна сказати і про І. Франка. Він не абсолютизував революцію як засіб розв'язання соціальних проблем, метою повинна бути не боротьба, а економічна і соціальна емансипація народу. Ніде (наскільки відомо) І. Франко не писав про збройну боротьбу, про терор як про неминучі шляхи і засоби розв'язання національних і соціальних проблем (уже не кажучи про здобуття української державності). Шлях до розбудови національного життя він вбачав у вихованні народних мас, у перетворенні народу в політичну силу. У праці "Що таке поступ?" І. Франко згадував тезу Дарвіна про боротьбу за існування як головну силу розвитку живого світу. Ця думка, як він зазначив, мала величезний вплив на людське розуміння живого світу, хоча вона й не витворила поняття розвою і поступу, але надала ключ для його розуміння. Завершуючи статтю "Що таке поступ?", в якій І. Франко теж засудив марксизм і соціалізм, він писав: "Поступ цілої людскости – се величезна і дуже складна машина. Вона порушається силою, на яку скликаються тілесні і духовні сили всіх людей на світі, ані одному чоловікові, ані одній якійсь громаді годі запанувати над рухом тої машини,

годі керувати нею. Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, тоті самі, яких пізнав вже великий німецький поет і вчений, Йоганн Гете, а то голод і любов. Голод – се значить матеріальні і духові потреби чоловіка, а любов – се те чуття, що зріднює чоловіка з іншими людьми. Людського розуму в числі тих кондукторів нема, і, певно, ще довго не буде" (на останнє речення чомусь ніхто не звертає уваги; цю думку ми ще проаналізуємо). У цій фразі не розкрито механізму поступу, але йдеться (досить загально і образно) про рушійні сили цього поступу, а розвиток для І. Франка був фактом очевидним.

Окремо зазначимо про те, що стаття "Поет національної зради" наштовхує на таку думку: поняття "боротьба" мало для І. Франка не лише соціальний, політичний, історичний зміст, а й етичний. І. Франко засуджував "валленродизм", зраду задля ідеї з ідейних міркувань і підступність у боротьбі за національне визволення, зраду, яку, на його думку, показано у багатьох творах не як провину чи злочин, не як заперечення етичного почуття, а часто як геройство, часом навіть як ідеал, оскільки ця зрада спричинена найвищими патріотичними поривами.

І. Франко не хотів погодитися з тим, що інтереси боротьби за національний ідеал інколи не узгоджуються з нормами "звичайної", побутової чи повсякденної моралі. Те, що допускав, уважав за можливе великий поет (той же "поет національної зради", як не цілком коректно назвав А. Міцкевича І. Франко) одного поневоленого народу, вважав аморальним великий поет іншого поневоленого народу, "поет національної честі", як назвав І. Франка С. Петлюра висловився він так у 1913 р., оскільки після поразки визвольних змагань у С. Петлюри були інші уявлення і думки про національну честь і гідність; бо боротьба за державність, беззастережна і безкомпромісна боротьба – це теж моральна чеснота, – і чи не найвища).

І. Франко намагався розважливо сприймати проблему боротьби, про те, що він роздумував над природою війни, свідчать і такі його публікації як "Війни і військо в наші часи"

("Світ", ч. 4–5, 1882), "На склоні віку: Розмова вночі перед Новим роком 1901" ("Літературно-науковий вісник", кн. 12, 1900). У першій із них молодий І. Франко, ще прихильник соціалістичних утопій, вважав, що мілітаризм дістався нам від попередніх поколінь, що серед причин виникнення війн – і розвиток великого промислу, і розбуджені національні рухи, і соціалістична агітація, тобто він зазначав і про соціально-економічні причини. На його думку, технічний процес, зокрема, в озброєнні виявив ті внутрішні діалектичні причини, згідно з якими мілітаризм як всяка інша історична поява мусить згинути від наслідків свого власного розвитку. І. Франко не уточнював, чи зникнуть і війни як різновид боротьби, проте вже на зламі століть один із його героїв сказав (іноді його слова чомусь приписують І. Франкові): "Іларіон: А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності чи, коли хочете, шовінізму. Не бійтеся, коли національні потреби будуть заспокоєні, національний голод буде насичений, то нація відкине шовіністичну страву, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить. От тим-то, любі мої, я як не лякаюся хвилевого вибуяння мілітаризму при кінці XIX в., так само не думаю заломлювати рук над зростом різних національних сепаратизмів і расових шовінізмів. Усе те – виплоди органічного росту новочасних суспільностей, свого роду Flegeljahre, нехай і так, – але все-таки признаки росту, а ніяк не упадку, не декаденції. І при тім усі ті прояви в політичнім, національнім і соціальнім житті, се признаки ще одної, основної емансипації, може, найбільше характерної для XIXст., емансипації, що творить ядро всіх інших: емансипації людської одиниці, її тіла й духу, її потреб, бажань і вірувань, від усіх згори накинених правил, формул і догм" [14].

Це дещо доктринерські міркування про мілітаризм, про національну винятковість, сепаратизм і шовінізм. Іларіон говорить про них як про "дитячу хворобу", як про ознаки росту,

розвитку, а не занепаду на тій підставі, що все-таки ядром основної емансипації, може, найхарактернішої для XIX ст., була емансипація особистості від нав'язаних суспільством правил, формул і догм. Остання думка – традиційна і притаманна для І. Франка. Він постійно писав про необхідність політичних свобод і вільного розвитку людини (одна з останніх статей на цю тему – "Свобода і автономія"). Ліберальний погляд на проблему стосунків індивіда і суспільства у його класичному варіанті, зазвичай, не сприяє національним інтересам поневоленого народу, не зважає докладніше на пріоритетність загальнонаціональних інтересів. У націоналістів, наприклад, ставлення цієї проблеми відображено у гаслі "Нація – понад усе!".

Стримане і навіть критичне ставлення І. Франка до насильства, до фізичної боротьби як засобів у розв'язанні соціальних і навіть національних проблем не було поодиноким. На нашу думку, І. Франко належав до тих інтелектуалів і мислителів, які сприймали війну не лише як зіткнення величезних людських мас, що супроводжуються вбивством, каліцтвом, брутальністю. Вони бачили знаковість цього насильства, яке символізувало щось протилежне культурі, моралі, поступу. Вони бачили "матеріальність" війни, радше, її негативні духовні і морально-психологічні наслідки, але розмірковували над філософією війни, над її природою, сприймали війну як зло, що має історичний характер, бо не розуміли, що війна у суспільному житті, особливо у стосунках між народами, націями є неминучістю (інша річ, що це протистояння може відбуватися і не у формі війни), що війна є не просто органічною частиною нормального історичного процесу, але й певною ознакою людської духовності. Війна не є фатально-містичним феноменом, а відображає певну дисгармонію у людському суспільстві, у міжнаціональних стосунках, певні (але глибокі) суперечності. Війна приносить багато зла, але ж вона і допомагає виявляти це зло (дисгармонію, суперечливості, приховані конфлікти). Навіть християнська мораль не запе-

речує наявності війни, у певних випадках (для боротьби зі злом) вона й виправдовує війну (як уже було зазначено "не мир, а меч приніс я вам", наприклад). Ми усвідомлюємо, що в цих міркуваннях є якась внутрішня суперечливість, але не кожну складну проблему вдається осмислити раціонально. Раціональною могла бути лише практика, спрямована на досягнення чогось не насильницькими, а мирними, легальними засобами і шляхами.

Зокрема, в органі Крайового союзу ревізійного у Львові "Економіст" на початку XX ст. зазначено: "Бажаючи змінити нинішній економічний устрій, не беремо ся до насильства ані революційного ані правного, але послуговуємося оружєм, якого нам достарчає теперішня організація, а то: конкуренцією і свободою" [15].

Події кінця XIX – початку XX ст. були бурхливими. Після провалу політики "Нової єри" (українці ще раз переконалися, що жодна угода з поляками неможлива через їх шовінізм) знову почався період впертої боротьби. Прийшли криваві "баденівські вибори" 1896–1897 рр. Галицький намісник граф Бадені не зупинявся перед терором і застосуванням зброї. Восьмеро українців було вбито, сотні кинуто в тюрми. Шахрайство, шантаж, фальшування результатів – усе було зроблено, щоб зламати українців.

Прямим наслідком цих виборів був величезний селянський страйк влітку 1902 р. Відомо, що великими землевласниками були, головно, поляки. Безземельні українці або дешево продавали свою силу, або емігрували. Страйк теж не обійшовся без жертв.

Ареною боротьби стала освіта і культура. Вже кілька десятків років тривала боротьба за рівноправність української мови. Початок століття позначився боротьбою за український університет. На студентських мітингах збиралося по кілька тисяч студентів-українців. Проте ні студентські маніфестації, ні широка підтримка української спільноти, ні апеляції українських послів (Ю. Романчук вніс на розгляд парламенту ре-

золюцію про заснування українського університету) – ніщо не змогло поляків переконати, а австрійський уряд піти на поступки для українців. Саме тоді студенти-українці вийшли з Львівського університету (подія, що відома під назвою "сецесія"). Це відбувалося 3 грудня 1901 р. і було драматичним і відчайдушним кроком. Наголосимо, що звернення студентів сприймали як заклик до бою: "Се слово дітий Твоїх, що йдуть за Твою долю в бій, йдуть, як сотні Твої ходили – шукати правди, волю здобути – Тобі, народе! Се дні вертають, що минули. Се воскресають горді твої полки – лицарі сплячі проснулись в могилах на бій останній, на бій великий" [16]. Річ не в риториці, як це зауважує Т. Гунчак, але й в емоційній насназі чи заангажованості [17]. Важливо інше, що в галицьких українців наростало колективне усвідомлення неминучості бою, боротьби, тим більше, що українська кров продовжувала ллятися. Під час виборів до Галицького Сейму на початку 1908 р. жандарми вбили М. Каганця. Це знову викликало обурення українців (до речі, українці здобули тоді 12 мандатів до сейму, а москвофіли, яких підтримували поляки – 8). Зазначимо, що 12 квітня 1908 р. студент М. Січинський убив намісника графа Потоцького, так пояснивши мотиви вбивства: "Се за кривди нашого народу, за вибори, за смерть Каганця! За Каганця – Потоцький!". Подія набула величезного розголосу. Якщо в Росії політичне вбивство було закономірністю, то в конституційній Австро-Угорщині це був перший акт політичного терору. М. Лозинський, відомий громадсько-політичний діяч і публіцист, написав з цього приводу понад десяток публікацій, що появилися в українській пресі. У першій статті ("Гр. Потоцький убитий") він висловив кілька думок, що підтверджують нашу концепцію: "... живий організм суспільний не може добровільно вмерти і здеградувати в своїх життєвих функціях, шукає якогось виходу. А коли не знаходить його в межах, означених законом, то з силою стихії прориває ті межі" [18], "І коли уявить собі психологію маси, яка бачить, що всі ті заходи і зусилля даремні, що конституція не дає їй ніяко-

го способу розірвати цей ланцюг, яким її приковують до воза історично-польської державної рації, а навпаки, цей ланцюг з кождим днем міцніє, то чи могла вона прийти до іншого виводу, як до сего, що треба той ланцюг розірвати насильно?! І до того виводу наша народна маса підходила з кождим днем ближше. Провідники української національної політики таки бачили се і докладали всіх сил, шоб запобігти катастрофі" [18].

Вважаємо, що наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. увесь попередній розвиток нації, тодішня її ситуація підштовхували до висновку про неминучість збройної боротьби, про те, що кривавої боротьби за незалежність не уникнути, що лише культурницької роботи – занадто мало. Однак ця думка, висновок не були достатньо відображені у суспільно-політичній думці українського суспільства того часу. Надмірний пацифізм наших вождів дався взнаки в роки української революції і став однією з причин поразки наших визвольних змагань.

Проте "антипацифізм" поступово набирав сили. Зокрема, В. Янів, аналізуючи ситуацію того часу, писав: "Хоч спочатку – до Першої Світової війни – виразно переважала тенденція, щоб змагати до самостійности, плекаючи культуру та освіту, була й опозиція проти того панівного переконання і наголошувалася необхідність військової підготовки до безпосередньо визвольної боротьби" [19]. Чому поляки з такою ненавистю поставилися до замаху на Потоцького, чому почалися погроми на вулицях, а польська спільнота через пресу вилляла всю свою історичну лють і ненависть до українства? Адже історія засвідчила, що без крові, без збройної боротьби держав не здобувають. Терор, вбивства з ідейно-політичних міркувань – річ звична і для поляків, бо проти Росії вони теж вдавалися до цього засобу, тим більше, що перед цими подіями польський суд звільнив від покарання Добрадзицьку, яка вчинила замах на варшавського генерал-губернатора Скаллона. Поляки відчули, що українська спільнота – це вже не ті "porі і chłopi", як вони називали українців у XIX ст. Поляки побачили, що українці вважають М. Січинського не злочинцем, а героєм (про що

свідчить і те, що М. Січинському через кілька років влаштували втечу з тюрми), що в настроях українців відбуваються радикальні зміни і, захищаючи свою національну гідність, прагнучи повернути втрачену державність, українці готові, хай поки що психологічно, до збройної боротьби. Саме готовність до боротьби – жорстокої, беззастережної в ім'я української державницької ідеї, – це лякало польський загал у Галичині: якщо українців не вдалося ні знищити, ні асимілювати, якщо не вдалося вбити саму ідею української державності раніше, упродовж попередніх століть, то тепер, в епоху зростання національно-визвольних рухів поневолених народів, це буде зробити ще важче.

Саме тому замах М. Січинського мав історичне значення для зміни в соціально-психологічних настроях української спільноти, для усвідомлення необхідності збройної боротьби. Зокрема, митрополит Шептицький осудив замах, посол Ю. Романчук взяв участь у похороні Потоцького. Акт М. Січинського – це не помста за жертви (так найпростіше можна тлумачити слова самого Січинського, але жертви були й раніше); це не лише реакція на нестерпні соціальні і національні умови – такими вони були й раніше, такими й залишилися. Це був своєрідний соціально-психологічний вибух, викид внутрішньої енергії, який засвідчив, що у свідомості українців, в їхній історичній пам'яті дух боротьби живе, бо як святою і непорушною є п'ята заповідь, так само непорушним є право поневоленого народу на боротьбу.

Організаційним втіленням духу, ідеї боротьби був молодіжний рух. Йдеться про появу таких товариств, як "Сокіл", "Січ", "Пласт". Як би ми їх не називали, вони були парамілітарними, напіввійськовими організаціями.

У розпалі російської революції, у зв'язку з бурхливими подіями І. Франко написав "Отвертий лист до гал.-української молодіжи". Він наголосив, що перед українською інтелігенцією стоїть величезне завдання – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний куль-

турний організм, спроможний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй. Не про здобуття державної самостійності зазначив І. Франко, а знову про культурницьку, освітню роботу, а упадок абсолютизму в Росії, як вважав І. Франко, вже не за горами. Тому він закликає до праці, до інтенсивної невсипущої праці над собою. "Здобувайте знання, теоретичне і практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серіозних, статочних, сьвідомих мужів, повних любови до свого народа і здібних виявляти цю любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожда нація і кожда історична доба, а вдвох сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз в її історичнім життю всьміхнеть ся хоч трохи горожанська і політична свобода" [20].

На жаль, наш великий мислитель був далекий від істини. Абсолютизм російський не впав. Навіть автономії Україна не здобула, а головне, як же наблизити ту добу, ту політичну свободу для України, невже лише невтомним навчанням і працею над собою? Не менше помилявся І. Франко й у виборі пріоритетів. Дослідник І. Нагаєвський має рацію, коли стверджує, що й українські політичні партії, поборюючи мілітаризм, поширювали нехіть до створення своєї армії, були навіть пропозиції усунути з програми гімназій грецьких і латинських класиків, оскільки, мовляв, вони у своїх творах пишуть про війну [21]. Загалом І. Нагаєвський солідарний з І. Кедриним у тому, що справді серед галицьких українців простежувалося небажання до військової справи, бо армія захищала династію Габсбургів, яка завжди стояла на боці поляків. Не допомагало навіть те, що митрополит Андрей Шептицький переконував синів священиків, що військова служба – це теж почесна служба для свого народу. Недостатня кількість старшин серед українців зашкодила в організації Легіону Українських січових стрільців та Української галицької армії.

Історичну рацію мали ті публіцисти і діячі, які, передбачаючи європейський катаклізм, вважали: молодь повинна не лише навчатися, а й вміти воювати, а тому військова підготовка – один з важливих складників виховання молоді.

Проте до серйозних і якісних змін ще було далеко. Частина студентської молоді та старше покоління галицької інтелігенції негативно ставилася не лише до ідеї збройної боротьби, а навіть і до вивчення військової справи. Зокрема, О. Степанів згодом писала у спогадах, що студентів, прихильників ідеї збройної боротьби за свою державу, називали "люшнівцями" (від слова "люшня", це та частина воза, яку в бійці можна використовувати замість дрючка чи палиці). Науковець С. Ріпецький слушно зауважує, що традиція і пам'ять про наше військо і його боротьбу були дуже віддалені від історичної дійсності, що в цьому антимілітаристському настрої галицьких українців не останню роль відігравало колективне відчуття меншовартості, що проблема військовості, військової професії, творення власного війська не існувала навіть у сфері чистої теорії [22].

Ситуація почала змінюватися після революції в Росії 1905–1907 рр. Вона загострила не лише класові, а й національні суперечності. Російська громадськість, навіть інтелігенція (не кажучи вже про відверто шовіністські кола), загалом ніколи не була прихильником української ідеї, а в останні роки перед війною заклики до знищення "мазепинства", джерелом якого росіяни вважали Галичину, лунали щораз частіше. У зв'язку з балканськими війнами (вони активізували стрілецько-мілітарний рух серед галицьких українців) загострилися суперечності між Австро-Угорщиною і Росією. Перемога Росії в можливій майбутній війні для українців як нації могла призвести до повного зникнення. У такій ситуації 3 грудня 1912 р. відбулися у Львові збори нотаблів – провідних діячів українського громадянства. Було вирішено, що в разі війни українці будуть боротися на боці Центральних держав (Німеччина, Австро-Угорщина). Це було й зрозуміло – таку ухвалу диктували не лише страх перед азіатською і деспотич-

ною Росією, а й лояльність до влади, традиційна обережність, схильність до спокійного життя і легальних політичних методів, абсолютизація творення "культурних" вартостей мирним шляхом. Це була ухвала радше громадян чи підданих монархії, а не речників поневоленого народу, який прагне до здобуття державності і політична думка якого виробила або створює військово-політичну, мілітарну концепцію, стратегію визволення і боротьби за державність. Раніше, влітку 1912 р., миролюбну, "культурницьку" ухвалу виніс на своїх зборах Український студентський союз. Лише у березні 1913 р. відбулися Установчі збори Українських січових стрільців. Зокрема, К. Трильовський, ініціатор та організатор "Січей", а згодом "Січових стрільців", відверто зазначав про необхідність боротьби з так званим антимілітаристським комплексом в українців, він стверджував про велике пропагандистське значення, яке мало б створення хоч би одного українського збройного корпусу: "Саме його утворення було б для самодержавної Росії більше болючою раною, як десять програних битв. Такий корпус був би величезною притягаючою силою для цілої здібної до зброї людности на російській Україні, котра би виділа в нім видиму силу, спрямовану на визволення тої людности з-під московського кнута" [23].

З цього приводу Д. Донцов мав іншу думку, ніж І. Франко. Свої погляди він виклав у рефераті "Сучасне політичне положення нації і наші завдання", виголошеному на ІІ Всеукраїнському студентському з'їзді, що відбувся у Львові в липні 1913 р. Це відомий і знаменний виступ Д. Донцова, нашого найвидатнішого публіциста ХХ ст. Він обґрунтував кілька важливих тез, серед них – ідея української державності, ідея відокремлення від Росії, неминучість війни з Росією. Це той момент, який має пряме відношення до проблеми, яку ми з'ясовуємо. Він зазначив: "...я, властиво, не бачу, як дехто, дилеми: *культурня праця чи політика!* Я думаю, що одно дасться погодити з другим. Українська молодь мусить брати активну участь у політичному житті нації. Проте розуміється, не сміє забувати і на самоосвіту...

Зрештою, панове, є такі моменти в історії націй, коли такі питання, як поставлене вгорі, не існують цілком… Є моменти, коли одиниця, сотки одиниць потрапляють у вир великого історичного потоку, і тоді вибір тої чи іншої дороги для кождої одиниці залежить від її суспільного інстинкту і совісти" [24]. Як бачимо, на відміну від І. Франка, який наголошував на навчанні, Д. Донцов говорить про поєднання, про участь молоді в політиці. А по-друге, він не закликає, як І. Франко, готуватися до історичної доби. Він вважає, що "…такий момент настав тепер для нашої молоді. Революція 1905 р., що стала прологом українського відродження в Росії, 12 цвітня 1908 р. в Галичині, політичні потрясіння 1910 і 1912 рр., хорватський рух, упадок Туреччини – були ніби першими підземними поштовхами того великого землетрусу, що невдовзі захитає ще не один status quo і переверне догори ногами згнилу будову сучасної Европи, оперту на поневоленні молодих, що рвуться до нового життя, націй… Хай нас не страшить непомірність завдання, хай не сліпить нам очі величезність Росії. Великі нам здаються такими тому, що ми стоїмо перед ними на колінах.

Росія загалом не лишила нам свободи вибору. Вона поставила нас перед дилемою: або цілковита національна смерть, або – безпощадна боротьба" [24].

Ідея збройної боротьби, ідея створення української збройної сили, пробивала собі дорогу з величезними труднощами. В. Темницький писав: "І треба було щойно вибуху війни, треба цілого скомплікованого апарату ріжнородних впливів, щоб становище української суспільности до мілітарного руху змінилося. Вправді ся зміна була більше формальна, бо до суттєвої зміни так нагло і в такім короткім часі не могло дійти. Проте сам факт зміни становища, факт виставлення полку січових стрільців, мусить мати дуже далекойдучі і глибоко сягаючі в душу народа наслідки" [25].

Водночас українці мали з кого брати приклад – поляки ще 1910 р. організували стрілецькі товариства. Ідеолог та організатор польського визвольного руху Ю. Пілсудський наго-

лошував, що тільки "… військовий рух впроваджує знову польське питання на європейську шахівницю. Значення його видається тим більшим, що починаючи від 1904 р. ми є свідками цілої низки переворотів і конфліктів, в яких вирішальну роль відіграла збройна сила. Тільки меч важить щось сьогодні на терезах долі народів. Народ, який хотів би заплющити очі на цю очевидність, безповоротно перекреслив би своє майбутнє. Ми не повинні бути саме таким народом" [26].

Упереджене ставлення до війська, до військового виховання, а тим більше до збройної боротьби теж не можна поширювати на загал. Це упередження притаманне старшій генерації. Молодше покоління, яке включалося в політичну боротьбу наприкінці XIX ст. – на початку XX ст., було більш радикальним у виборі шляхів і засобів цієї боротьби. Ідея державної самостійності чимраз більше переставала бути лише теоретичною концепцією, ідеалом "поза межами можливого". Щораз більшою мірою це покоління починало сприймати ідею самостійності не як теоретичну концепцію, а як практичну проблему, яку треба розв'язувати.

Саме молодь почала розуміти, що ідея державності без ідеї, без культу боротьби (у тім числі і збройної) – це фікція. Тому така важлива роль у політичному житті початку століття належить не лише організації "Молода Україна", а й таким організаціям, як "Сокіл", "Січ", "Пласт". Саме завдяки цим товариствам було організовано військовий вишкіл молоді, а в політичній свідомості українців усе більшої сили набирала ідея збройної боротьби.

Культ збройної боротьби, який ґрунтується на наших традиціях, на вояцькій славі княжих і козацьких часів, ніколи не зникав з колективної свідомості, пам'яті українців. Відставало теоретичне осмислення цієї проблеми, відставала українська суспільно-політична думка, хоча, на щастя, були й винятки, як свідчить аналіз публіцистики.

Не вивчала й українська політична думка це питання, тобто не виконувала теоретичний аналіз мілітарного аспек-

ту визвольного руху (оскільки й ідея державності на початок ХХ ст. перебувала в стані кристалізації). Задуматися над цими проблемами нас змусили балканські війни і російська загроза, але це був радше інстинкт національного збереження, який спрацював за певних обставин. Так само, як і створити Легіон УСС теж змусили обставини – Перша світова війна.

1.2.2. Міжвоєнна доба

Подальші події теж засвідчили, що старша генерація українського народу не спроможна подолати свою традиційну лояльність і керуватися лише національними інтересами, покладаючись на збройну силу. Успіх 1 листопада 1918 р. – це не стільки результат певної військової концепції боротьби за державність, скільки успіх стрілецької ідеї, відчайдушної відваги, ентузіазму молодих беручи загалом. Невдачу галицьких українців у польсько-українській війні можна легше обґрунтувати, ніж довести, що вони могли виграти (за певних обставин, звичайно, могли). Керівництво ЗУНР допустило кілька воєнно-стратегічних хиб. "Вирісши в легальній політичній боротьбі з поляками, вони не усвідомили собі, що тепер місце політичної боротьби займає війна, – війна на життя або смерть. Поляків вони далі уважали політичними противниками, а не воюючою стороною, супроти якої треба примінити всю строгість воєнного права", – писав М. Лозинський [27].

Пацифізм вождів української революції, нерозуміння ролі армії в державотворчому процесі, а очевидно, і їхній страх перед кривавою боротьбою теж були серед причин поразки українських визвольних змагань.

Дещо дивно висловився з цього приводу Я. Грицак: "Діячі Центральної Ради недоцінювали динаміки революційного процесу. Їхня розважлива програма могла б мати успіх за спокійних обставин розвитку суспільства. Ініціативу у неї перехопили ті політичні групи, які робили ставку на грубу фізичну силу" [28]. В історії мало таких випадків, коли державність народу здобували в кабінетах (хіба що після кривавих битв). За "розважливість" вождів Центральної Ради ми заплатили

державністю. В Україні, цьому "Марсовому полі" Сходу, як писали Ю. Липа і Ю. Вассиян, традиційно оточеній історичними ворогами, треба було покладатися лише на "грубу фізичну силу".

Пацифізм вождів української революції можна пояснити, але не виправдати. У середовищі інтелігенції війна, зазвичай, спричиняє глибоку кризу свідомості. Руйнується звичний устрій життя, втрачають силу і значення звичні морально-етичні вартості, починає панувати груба, брутальна сила. Щодо української інтелігенції, то це правило діяло майже без винятків. Вихована на культурницьких традиціях XIX ст., навіть національно свідома, але з відчуттям меншовартості, прив'язана до колісниці не лише російської культури, але й до колісниці політичної боротьби російської інтелігенції (у тім числі й боротьби кривавої, терору). Українська інтелігенція втратила войовничість (на відміну, наприклад, від польської), інстинкт боротьби, а це у визвольному русі нації чи не найгірший, чи не найнебезпечніший симптом. Окрилена утопічними сподіваннями, ця інтелігенція у своїх візіях майбутнього місця для армії не бачила. Коли йдеться про винятки, то маємо на увазі, наприклад, М. Міхновського. На І Всеукраїнському військовому з'їзді (травень 1917 р.) він заявив, що основою війни є біологічний закон боротьби за існування, і цей закон знаходить свій вираз лише в національних конфліктах. На його думку, і світова війна виникла на ґрунті міжнаціональної боротьби. Міхновський М. вважав, що соціальні проблеми можна розв'язати лише після національних, що сьогодні треба воювати за великий ідеал волі рідного народу, ідеал воскресіння однієї великої неподільної України від Дону до Сяну [29].

Винниченко В. зазначав про "прекрасну, велику силу людини, – інстинкт боротьби" [30], багато й інших слушних думок висловив він того часу, але й визнавав, що не збройною, не військовою силою збиралися тоді українці виборювати свої права [30, с. 138], що національне питання треба розглядати в парі із соціальним. Йому належать слова: "Три роки революції,

три роки науки вогнем і мечем викували в українських працюючих мас міцну зброю й соціальної й національної свідомости" [31]. Це демагогія, оскільки три роки вогнем і мечем придушували український рух, а В. Винниченко разом з іншими нашими керівниками несе відповідальність за небажання створити українську армію, за невчасне створення армії, спроможної захистити українську державність і українців.

Зрозумівши помилковість московської орієнтації, М. Грушевський закликав дивитися вперед. Свої погляди він висловив у циклі статей, що вийшли під назвою "На порозі нової України". Утопічністю, політичною наївністю і недалекоглядністю і, звичайно, мрійництвом гуманіста й ідеаліста позначені його роздуми, а найбільше це стосується статті про армію. Зрештою, еміграцією до Відня, критикою С. Петлюри, який залишився з армією УНР, а перед тим своєю нерішучою поведінкою, пацифізмом, соціалістичними і проросійськими (федералістськими) ілюзіями довів він невипадковість свого повернення у радянську Україну.

З-поміж трьох лідерів Центральної Ради лише С. Петлюра пройшов складним шляхом еволюції політичних поглядів і змінив своє ставлення до ідеї української державності, армії, збройної боротьби. У багатьох статтях ("Сучасна українська еміграція та її завдання", "Перед широким світом", "Табор" (чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі) ця стаття відома і під назвою "Завдання української військової літератури", у багатьох листах він виклав свої погляди на стратегію визвольної боротьби, обґрунтував концепцію цієї боротьби. Може, найважливіше – у визнанні: "Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої – так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчости, всього того, що нація і свідомо і ірраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя. Кров, пролита для цієї величезної мети, не засихає" [32].

Зазначимо, що С. Петлюра і загинув як борець, як воїн. Більшовицька Москва вбила його як символ боротьби за українську ідею, як символ боротьби саме з Росією, одвічним ворогом української державності.

Нам завжди бракувало "професорської", наукової філософської, політичної, соціологічної, частково економічної думки (хоча публіцистична іпостась усіх цих різновидів осмислення суспільного життя репрезентована якщо й не достатньо, то все ж і не погано). Не була винятком і філософська проблематика боротьби, філософське осмислення історичного поступу, механізму суспільного розвитку. Націотворчий і державотворчий процес, зумовлений визвольними змаганнями, лише загальмував свій хід, але не зупинився.

Після поразки визвольних змагань починається новий етап як в осмисленні поразки, причин цієї поразки, так і в поглядах на суспільні процеси, на шляхи і способи здобуття державності.

Уже в 1921 р. вийшла друком праця В. Старосольського "Теорія нації". Не варто зважати на її подекуди реферативний характер. Це була одна із перших спроб осмислення теоретичних аспектів нації, а в цьому контексті для нас важливо те, що В. Старосольський порушив і проблематику боротьби. Сам активний учасник визвольних змагань, В. Старосольський не міг не бачити значення боротьби у розвитку нації та в її державотворчих прагненнях, а як вчений не міг не знати, яке місце посідає це поняття (чи синонімічне з ним) у європейській філософській, соціологічній, політологічній думці. Важливо, що він наголошував на динамічному характері усіх суспільних явищ, а історія філософської думки, це, на його думку, – історія змагань, боротьби. Зокрема, він зазначав про політичну боротьбу як про матір нації: "Матерю нації є боротьба, боротьба потребує для своїх цілей істнування спільноти і сама витворює спільноту. Приймаючи державу як політичну організацію суспільства, треба розрізняти зовнішню та внутрішню боротьбу" [33]. Ми не будемо аналізувати хід міркувань й аргумен-

тацію автора. Для нас важлива констатація думки про значення боротьби в суспільному розвитку, в житті, нації. Важливо, що В. Старосольський посилається на відомих європейських учених, а серед них і на Л. Гумпловича. Йдеться про те, що саме його вважають одним із засновників теорії конфліктів. Гумплович Л. увів у науковий обіг поняття "боротьба рас" (це, радше, треба розуміти як "боротьбу націй"). Він уважав, що основним принципом суспільного розвитку є конфлікт між суспільними групами, що конфлікт є іманентною рисою історичного процесу, що причиною боротьби є притаманна людям ворожість, яка особливо проявляється у ставленні до іноземців. Стверджував він про такі фундаментальні види боротьби, як війна і революція, хоча і не розрізняв їх. Важливо, що в концепції Л. Гумпловича ключовим було поняття "завоювання", що є чинником утворення держави [34]. Щодо В. Старосольського, то він сприйняв тезу про конфлікт як основу суспільного розвитку, хоча і не розвинув, і не застосував її в аналізі українського матеріалу. До речі, В. Старосольський у примітці зазначив, що Л. Гумплович не визнавав українців нацією, але визнав після того, як вони із Є. Косевичем принесли йому перші томи "Історії України-Руси" М. Грушевського і він прочитав їх (зауважимо, що Л. Гумплович був польським євреєм).

У 1923 р. вийшла друком праця С. Рудницького "До основ українського націоналізму". Ученого можна критикувати за перенесення законів біології у сферу суспільного життя, в його поглядах було багато з того, що називали соціальним дарвінізмом. Зазначимо, що С. Рудницький був еволюціоністом, але, крім того, вважав, що в людському суспільстві, як і в природі, нема й не може бути рівності. Наявність цієї абсолютної нерівності, різниці (а це можна зрозуміти і як певну суперечність) і є підставою, чинником розвитку [35].

Логічно вписуються в цю систему і міркування ще одного українського вченого, О. Бочковського, який зазначав: "Є ще одне дуже важне питання, а саме справа визвольної та національної тактики. Історичний досвід показує, що досі

війна та революція (зглядно повстання) були типовими засобами визвольної боротьби" [36].

Мотив боротьби був характерним для української свідомості початку 20-х рр. Зокрема, Я. Б. (очевидно, хтось із учасників студентсько-молодіжного руху того часу) у рефераті "До ідеології українського студентства" наголошував на тому, що ми живемо в період так званих воєн інтегральних, коли воюють не армії, а нації. Автор, зокрема, стверджував: "Побідить той, хто матиме сильніші нерви, більше завзяття і охоти до боротьби. Тому у нас мусимо осудити всяку пацифістичну пропаганду. Поки що людство не знайшло ще способу на безкровне вирішування національних конфліктів" [37].

У войовничій тональності написано статтю відомого публіциста О. Назарука "Чи зійти спокійно зі сцени?" Автор з гіркотою згадує, як у галицькому суспільстві культивувався антимілітаризм, уважає, що в період ЗУНР не треба було вагатися, а розстрілювати тих, хто ухилявся від мобілізації в армію. Він закликав відмовитися від думок про мир і тишу, а думати про боротьбу і змусити до цього інших – тих, хто сам не може додуматися до розуміння неминучості боротьби. "А ідеал боротьби полягає на тім, аби: 1) любити її і 2) безоглядно присилувати инших до неї – тих, що мріють про спокійну хатину в гаю" [38]. Щоправда, в 30-х рр. він по-іншому дивився на цю проблему.

Відомий художник П. Ковжун теж писав про боротьбу, але, на його думку, замість боротьби заліза і сталі починається епоха духовної боротьби між народами, боротьби національних культур [39].

Інший приклад. У вступі до своєї книжки "Націоналізм – критика фраз" К. Пушкар (псевдонім лідера і публіциста Української соціалістично-радикальної партії К. Коберського) зазначав: "Закінчення світової війни у 1918 р. і підписання мировых договорів не зліквідували міжнародніх суперечок. Живемо й далі серед воєнного стану, хоч війни прибрали тепер відмінні форми" [40]. Як соціаліст К. Коберський сповідував війни класові, а не міжнаціональні.

Ідеєю боротьби була перейнята уся публіцистична творчість Д. Донцова. У 1937 р. він видрукував у "Вістнику" статтю під промовистою назвою "Filosophia militans", епіграфом до якої взяв слова, що їх сказав відомий іспанський філософ Ортегга-і-Гассет: "Filosophia militans – це філософія нашої доби". Для Д. Донцова ця ідея не була нова. Проповідував та обґрунтовував її він давно, починаючи з останніх передвоєнних виступів, а особливо від початку 20-х рр. Проте він ще раз звертається до цієї теми тоді, коли політики передбачали у Європі близький початок воєнної грози (яка, як і Перша світова війна, могла створити сприятливу політичну і міжнародну ситуацію для розв'язання української проблеми – здобуття державності), а в українській пресі з'являлися публікації навіть відомих діячів і публіцистів у тональності, дуже далекій від залізного звучання мелодії боротьби. "Ідеал пророка, вождя, поета, борця, звичайного діяча поливають ніжні лірники (автори цих публікацій. – С.К.) перецукрованонудним соком свого невибагливого, поблажливого, лінивого, сонливого "вірую" маломістечкового міщанства, що не зносить ні гострої думки, ні твердого почуття" [41]. У той час, коли оті "ніжні лірники", опоненти Д. Донцова, хвалили І. Франка за те, що він не ставав у позу бойовика, за його "чуле відношення до жидів", які бачили у Шевченка і наголошували на "думці любови і всепрощення", які відкривали в Петлюри такі риси, як доброту, любов, ніжність, майже жіночу м'якість, у той самий час "Вістник", за словами Д. Донцова, "защеплював" своїм читачам культ Мазепи, "Слова о полку Ігоревім", культ Міхновського, Конисього – цих противників Драгоманова, культ Шевченка з його "козацькою" (не "селянською"!) філософією, Лесі Українки, Франкового "Мойсея". Зокрема, Д. Донцов зазначав: "Проповідувані "Вістником" ідеї – це ідеї нашої доби, над якою крокує "філософія мілітанс", не філософія "миру і тишини" [41, с. 81]. У статті "Великий бенкет" (1937) він прямо ототожнив націоналізм з бунтом – тобто боротьбою [42].

Це протистояння Д. Донцова і "пацифістів" почалося ще на початку 20-х років. Уже в праці "Підстави нашої політики" (Відень, 1922) Д. Донцов писав про боротьбу як традицію політичної нації. У "Підставах" у загальних рисах окреслив, визначив основні моменти своєї концепції боротьби. Він виходив із принципу політичності нації (детальніше, переваги цього принципу над іншими – територіальним чи територіального об'єднання, економічної вигоди, "соціальної справедливості", космополітичними, інтернаціональними ідеями тощо). "З цього принципу випливає конечність обстоювання права нації не проти того чи іншого режиму, лише проти агресивних замірів інших націй, бо не соціальна боротьба є домінантним чинником в міжнароднім життю, а боротьба расова, боротьба народів з народами (варто згадати Л. Гумпловича. – С.К.)" [43]. Донцов Д. обстоював примат зовнішньої політики над внутрішньою. Крім того, він наполегливо обґрунтовував хибність національної боротьби в ім'я соціалістичних, інтернаціональних, федералістських гасел, доводив історично перспективну орієнтацію на Європу, а не на Москву – це, відповідно, було пов'язано і з пошуком союзників у боротьбі, він шукав соціальну базу боротьби за визволення (тому і виступав проти слабовольної рефлектуючої інтелігенції). Учений іронічно ставиться до "аматорів всенародного братерства і міжнародного пацифізму". Він визначив одвічного і стратегічного ворога української державності – Росію.

Донцов Д. писав: "У наших умовах зміст поняття "воля до нації" набирає специфічного характеру..." [43, с. 106]. У зв'язку з цим він окреслив третій принцип нашої внутрішньої політики – традиціоналізм. Цей принцип спирається на ті традиційні ідеї, які були притаманні українській психіці і були "міцним цементом суспільності", і ці ідеї випливають з того ідеалу нації, головною прикметою якого є відстоювання своєї незалежності проти Росії.

На наш погляд, якщо підсумувати все те, про що зазначав Д. Донцов у "Підставах", то можна ширше тлумачити

специфічність змісту поняття “воля до нації” – і ця специфіка полягає в тому, що для Д. Донцова “воля до нації” була синонімом “волі до боротьби за націю”. Це твердження стало аксіомою у “Націоналізмі”, який появився через три роки після “Підстав”.

Не випадково Г. Васькович наголошував: “Ідею нації ставить Донцов як головну рушійну силу народу. Волю до життя, влади й експансії ставить він як підставу національної ідеї, а стремління до боротьби та свідомість її конечности уважає за другу підставу національної ідеї нації. Здається, що найменше з усього треба пояснювати проблему боротьби. Ми всі маємо можливість спостерігати її рішальну ролю в житті народів…” [44]. Бо що таке ідея української нації в ситуації, коли її землі розподілені між чотирма державами? Це неминуча боротьба за визволення, здобуття державності, якщо нація не хоче зникнути з історичної сцени. Ця ідея боротьби, ідея нації і лежить в основі “Націоналізму”. Не варто докладніше аналізувати зміст ідеї нації у цьому творі. Зацитуємо лише деякі думки з третьої частини праці – з розділу “Українська ідея”: “Українство мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, себто виключати всяку іншу, основуватися не на частиннім, але повнім запереченні чужої…” [45], “Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного нації. Без такої ідеї ми всі лишимося нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити збірної волі… Так буде доки не виповімо безоглядної війни всім атомістичним та інтернаціональним доктринам… Такою ідеєю може стати в нас не всесвітянська, ані соціяльна, лише тільки *національна ідея*, що б гляділа в майбутнє і мала відвагу скорити собі свій світ” [45, с. 325], “Така повинна бути наша національна ідея: всеобіймаюча, виключна, яскрава, якої гаслом є не спочинок і уживання, лиш акція і воля до влади над відірваними засадами, над чужою ідеєю, над власним окру-

женням, над "обставинами", над усім часовим і поодиноким. Лише та ідея виведе нас зі стану провінції, лише вона сполучиться з тим патосом, без якого мертва всяка ідея" [45, с. 330]. Важлива риса публіцистичного мислення і стилю Д. Донцова – його думки лунали і сприймали і як теоретичні висновки, і як агітаційно-пропагандистські гасла, заклики.

На ці заклики відгукнулися, зерна його нових ідей падали на сприятливий ґрунт. Зокрема, Українська військова організація ставила собі за завдання пропагувати і готувати загальнонаціональний революційний зрив українського народу проти окупантів. УВО поєднувала у своїй боротьбі різноманітні засоби: терор, пасивний опір (бойкоти) і громадянська непокора, експропріаційні акти, пропаганда й агітація. Саме з УВО починався процес формування визвольної концепції українського націоналізму. Пропаганда ідей боротьби була одним із завдань періодичного органу УВО – журналу "Сурма". У нього увійшли, зокрема, такі публікації – "Армія і революція", "Дещо про діяльність і плани У.В.О.", "У.В.О. а орієнтація на Польщу й Москву", "Угодовство – а У.В.О.", "Хто нам ворог" (є припущення, що вони належать Є. Коновальцеві), "Роля бойового інстинкту у визвольних змаганнях" та інші. Зауважимо, що УВО й перед "Сурмою" видавала і розповсюджувала агітаційно-пропагандистські матеріали.

Важливу роль відігравали погляди Є. Коновальця на проблему боротьби, а також його концепція визвольної боротьби. Основні моменти цієї концепції – ідея державності і соборності як така єдина ідея, що може згуртувати українців; державність треба і можна захистити лише збройною силою; ідейно-політичною платформою бойової організації може бути лише український націоналізм; орієнтація на власні сили; боротьба (збройна) вимагає професійних знань, а тому готуватися потрібно відповідно, підготовка до майбутньої збройної боротьби не можлива не лише без професійно вишколених кадрів, але й без ідеологічно-пропагандистського забезпечення. Свої погляди Є. Коновалець висловив у таких працях, як

“Причинки до історії української революції”, “Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції”, у статтях на сторінках “Сурми”, “Розбудови нації”.

З утворенням ОУН вона стала єдиною політичною силою, що усвідомлювала неминучість збройної боротьби за державність і зробила ставку на революційну, збройну боротьбу за державність. У “Постановах Великого збору” йшлося не лише про загальні засади ОУН, а й про державний устрій, форму майбутньої української держави, про низку інших важливих питань, зокрема, і про військове питання. Зазначено, що лише військова сила, яка спирається на збройний народ, готова боротися за його права і звільнить Україну від окупанта. З утворенням ОУН ідея і проблематика боротьби дістала на певному етапі теоретичне оформлення в концепції перманентної революції. Ставлення до цієї концепції не однакове. Наприклад, П. Мірчук [46] та О. Баган [47] позитивно, навіть високо оцінюють перманентну революцію як один з напрямів чи складників загальної революційної стратегії ОУН. Зокрема, в інтерпретації П. Мірчука перманентна революція – це політичне освідомлення мас за допомогою визначення остаточної мети – відновлення самостійності й соборності власної держави; організування щораз нових бойових виступів проти окупанта; поширювання й закріплювання організаційної мережі керівної політичної організації; безупинне підсилювання революційного кипіння серед мас аж до того ступеня, коли воно прорветься всенародним повстанням проти окупанта; це не анемічний безактивний патріотизм, не “етапність” боротьби (спершу розбудова власного шкільництва, “Просвіти”, кооперації, потім “маленька” автономія, далі більша, а там колись і самостійність); це не відірвані бойові виступи, як і не “боротьба для боротьби”. Це чітка і послідовна цілеспрямованість усієї діяльності революційної організації: втягування в активну боротьбу щораз ширших кіл народних мас, плекання патріотизму, а також і розбудова власного шкільництва, “Просвіти” і економіки, бойові висту-

пи – і ця боротьба в результаті свого наростання завершується всенародним збройним повстанням [46].

Про теоретичну некоректність чи неспроможність концепції перманентної революції зазначати не варто. Вона існувала не лише як теоретичний феномен, як теоретична конструкція, а мала вигляд численних актів активного і пасивного опору. Одним із теоретичних джерел цієї концепції була думка Д. Донцова, висловлена в "Націоналізмі", яка полягала в розумінні життя (в т. ч. і життя між народами) як вічної боротьби. Якщо на думку І. Лисяка-Рудницького та М. Драгоманова, тільки віра в поступ рятує людину від песимізму і розпачу, від гуманної мізантропії і навчає міряти часи і особи мірою одночасного вдосконалення [48], то ту молодь 20–30-х, зрештою, і 40–50-х, яка була вихована на публіцистиці Д. Донцова, рятувала від песимізму і розпачу віра в боротьбу і перемогу української державності. Перша з десяти заповідей українського націоналіста (здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї), "Декалогу", що його написав молодий С. Ленкавський, перебуваючи у в'язниці, промовисто відображає не лише політичну, а й морально-психологічну орієнтацію молоді та її ставлення до ідеї боротьби зокрема. З цього приводу Л. Ребет, один з ідеологів українського націоналізму, писав: "Всі вище з'ясовані плани, в яких тверезий підхід у дивний спосіб змінювався (оцінюючи справу з перспективи часу) з окриленими молодістю душевними бажаннями, оформились у так званої теорії "перманентної революції", в яку твердо і фанатично вірили її творці та визнавці, здебільша мешканці Академічного Дому у Львові" [49]. Він скептично оцінив (саме з перспективи часу, бо написав свою книгу на початку 60-х років) практичну доцільність "перманентної революції", оскільки численні революційні виступи не призвели до загального збройного виступу, а ув'язнення майже всього керівництва ОУН у краю значно ускладнило, у багатьох випадках зробило навіть неможливою організацію актів опору. Отже, самих лише революційних гасел та ідей замало,

щоб спричинити масовий, всезагальний революційний зрив, а потрібен і відповідний організаційний апарат, не кажучи вже про те, що стратегія революції чи повстання зумовлює врахування не лише морально-психологічного стану мас, наявність професійного керівництва, низку інших чинників (зокрема, і матеріально-фінансових), а й врахування ввутрішньої та зовнішньої, міжнародної ситуації.

Невдача "перманентної революції", тобто провал розрахунків на її успіх, не скомпрометувала ідеї боротьби. Навпаки, це ще раз свідчило про необхідність боротьби у всіх сферах життєдіяльності – в економічній, освітній, культурній. Саме так і було в 30-х рр. Проте молодь справедливо захищала своє право на героїзм, коли представники старшої генерації українського політикуму, противники українського націоналізму, виступали проти культу героїзму, як це продемонстрував К. Коберський у виступі на окружному святі молоді Станіславівщини (1935). І. Р. на сторінках "Студентського вістника" відповів: "Цей героїзм це не скороминуча молодеча романтика, але вислів великих потенцій української молоді і її нової розцінки світу" [50]. Характерно, що і молоді 30-х не було чужим тверезе розуміння теорії і практики визвольної боротьби. Один із прикладів – публікації Я. Стецька на сторінках "Студентського шляху". Зокрема, він слушно виступив проти гасла "органічної праці", яке обмежувало політичну активність українського громадянства і змушувало задовольнятися тим, що вдається досягнути в рамках чужої державності (йдеться про статтю "Небезпечні сугестії" у ч. 1–2 за 1934 р.). У статті "Боротьба для боротьби чи змагання за вартості" (1934 р., ч. 5–6) молодий публіцист висловив думку, що боротьба не існує як абсолютна вартість – "вона уявляє повноту вартости щойно тоді, коли є змаганням за позитивні, національно-етичні ідеали, які намагається здійснити… Про безцілевість боротьби не доводиться говорити". Стецько Я. постійно наголошував на суті боротьби як на постійному, невблаганному, твердому, непохитному, повному радості змаганні до перемоги, до національних вар-

тостей; боротьба не є злом, за позитивної ідеї – це етично добра проява життя, властива кожному життєвому явищу. Він не поділяв радості від ризику боротьби у гравця, який розраховує на сліпий випадок, на сліпе щастя, який бореться заради самої гри, а не заради життя ідеї.

Зрозуміло, що були й інші погляди на філософську проблематику боротьби. На сторінках журналу "Пробоєм" у ч. 3–4 за 1939 р. з'явилася цікава стаття "Засади ідеалістичного світогляду". Вийшла вона друком уже після поразки Карпатської України. Автор вважає, що саме ідеалізм визнає, що в житті діє один засадничий закон – боротьба, що є боротьба для боротьби.

Формально це твердження протилежне тому, що ми бачимо в Я. Стецька, але, по суті вони ідентичні, оскільки визнають боротьбу нормою політичного життя, способом розв'язання певних суперечностей, зокрема, міжнаціональних. Це було визнанням тієї боротьби, яку не визнали прихильники легальних форм боротьби. Упродовж міжвоєнної доби (особливо в 30-х) не припинялася полеміка між прихильниками "органічної праці", "конструктивної роботи" і прихильниками революційної боротьби, між легальними партіями і націоналістами. Преса легальних партій (УНДО, УСРП, УСДП, згодом ФНЄ) постійно критикувала як ідею збройної боротьби загалом, так і концепцію "перманентної революції". У статті "Хвиля неспокою: про деякі спроби "революційної активізації мас" друкованого органу УНДО "Свобода" зазначено, що неможливо вести подвійну політику, а саме: розбудовувати наші установи і водночас реалізувати революційну політику, не можна узгодити між собою політику конструктивну і політику революційну. "Сформулювання теперішньої політики УНДО є в своїх найістотніших засадах найбільш проста: нам потрібна тільки конструктивна політика, бо тільки вона є правдивим шляхом здійснення наших національних цілей" [51]. Очевидно, що непідготовлені акції не сприяли радикалізації настроїв, можливо, інколи зумовлювали й зворотній ефект, але народ,

який обмежується лише розбудовою екномічного, культурного життя, але не готовий до жертовної і кривавої боротьби, історичних перспектив не має, цей народ раніше чи пізніше повинен усвідомити, що лише безкомпромісною боротьбою можна захистити свої національні інтереси, своє право на державність.

Адже навіть після явного провалу політики "нормалізації" її ініціатори й апологети з українського боку продовжували захищати цей угодовський напрям української політики – "реальної" політики. Відомий публіцист і діяч УНДО, речник "нормалізації", віце-маршал польського сейму В. Мудрий, писав у 1938 р.: "Таким чином під нормалізацією треба розуміти легально організовану, легально і в згоді з обов'язуючим законодавством ведену політичну боротьбу за повноту національних прав українського населення в Польщі" [52].

Не можна сказати, що преса ОУН 30-х рр. ("Розбудова нації", "Український голос", "Голос", "Вісті", "Голос нації", "Наш клич", "Наш фронт", "Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ", "Юнак", "Юнацтво", "Самоосвітник", "Гомін краю", "Наш світогляд"), а також ті відомі видання, що перебували під її впливом, хоча були формально органами студентськими ("Студентський шлях", "Студентський вістівстник"), літературними ("Дажбог", "Обрії", "Напередодні") була заповнена лише агітаційними гаслами-закликами до боротьби. З огляду на це зазначимо, що українська націоналістична думка широко розуміла поняття боротьби. Звичайно, що однозначно сприймали, наприклад, статтю Г. Коссака "Культ сили" чи працю М. Колодзінського "Українська воєнна доктрина", але публіцисти, особливо у студентській пресі, ніколи не зводили поняття боротьби лише до боротьби фізичної, збройної, а постійно стверджували про духовні цінності, про відродження у духовній сфері. Зокрема, М. Прокоп у статті "Актуальні речі" ("Студентський вістник", ч. 1–2, 1938) зазначав, що в кожної бездержавної нації, а в українців, як це засвідчила історія, особливо помітна схильність до екстремних питань, а тому потрібна всебічна

розбудова нації, щоб досягнути повноти. Своєрідно тлумачив поняття імперіалізму С. Осінський у статті "До концепції імперіалізму" ("Студентський вістник", ч. 1–2, 1938). Обґрунтовуючи місце України у світі, автор намагається поєднати утвердження імперіалістичної експансії з творенням духовних, суспільних, культурних вартостей, поєднати фізичну й духовну експансію, хоча перевагу все ж віддає зброї, фізичним методам боротьби.

У розмаїтті тематики визначальним був мотив боротьби. Наприкінці 30-х рр. це не було новим. Зокрема, М. Прокоп шукає джерела війни у людській психіці. "Вічний закон життєвої боротьби, що діє під усіма географічними ширинами та на всі часи і є творчим чинником поступу й розвитку, лежить в основі війни" [53], – цю думку сприймали як аксіому, так само, як і низку інших: готовність до війни, до численних жертв є мірилом внутрішньої вартости кожного суспільства; війна є не лише наслідком психічної конституції людини, а й результатом реального політичного укладу сил; сьогоднішні українці не є пацифістами, за окремими винятками вони – за війну; ми свого часу так попеклися на пацифізмі, а тепер відчуваємо всі "благодаті" сучасного миру, що наші сподівання на ускладнення в Європі аж завеликі.

Наприкінці 30-х років Д. Мирон написав працю "Ідея і чин України (Нарис ідеологічно-політичних основ українського націоналізму)". У цій праці він зазначив: "Український націоналізм розуміє імперіалізм як природний вияв волі могучості й розросту даної нації, що поширює чи то впливи свого духа, культурно-цивілізаційні вартості, чи здобуває нові простори для життєвих потреб і піднесення своєї сили й багатства, чи займає важні стратегічні пункти, щоби вдержати свою могутність і випередити ворога" [54]. Зрозуміло, що Д. Мирон позитивно оцінює ідею української великодержавності, яку викував український націоналізм, ідею мілітаризму: "Духовість і сприймання життя українського націоналізму спираються на героїчних елементах чину, сили й боротьби…

З боротьби й чину повстав український націоналізм. Боротьбою й чином переможе, бо перемагають тільки узброєні ідеї й народи, надихані войовничим, мілітарним духом. Тому дух мілітаризму, ідея мілітаризації, мілітарного виховання молоді й цілого народу, ідея озброєнного народу є підставовою вимогою життя й боротьби українського народу за власну державність та її закріплення" [54, с. 123]. Не будемо детальніше обговорювати основні моменти української воєнної доктрини у баченні Д. Мирона, але його міркування конкретніші, ніж М. Колодзінського, і безперечно, українське збройне підпілля, УПА використали міркування Д. Мирона, зрештою як і М. Колодзінського, у стратегії і тактиці бойових дій. Це, зокрема, стосується і протистояння ворожій пропаганді.

1.2.3. Доба українського збройного підпілля

Зазначимо, що ОУН(б) після розколу ОУН (1940) радикалізувала боротьбу за українську державність, не сумніваючись у необхідності збройної боротьби. У "Політичних вказівках" ОУН (травень, 1941), розроблених після II великого збору ОУН, йшлося, що ставлення України до держав, які борються з Москвою, буде залежати від того, як вони будуть трактувати і шанувати права України. Якщо ці держави вороже ставитимуться до української держави, тоді визвольна боротьба увійде у новий період [55]. Отже, ОУН(б) вже тоді передбачала можливу боротьбу і проти німецьких окупантів. Наступні події (проголошення Акту відновлення української державності 30 червня 1941 р., організація українського життя в умовах окупації, організація Похідних груп) підтвердили послідовність позиції ОУН(б). Проте Берлін теж діяв послідовно: у березні 1939 р. він не погодився на незалежність Карпатської України, а згодом не погодився на відновлення української державності у Львові. Спроба створити два українські батальйони ("Нахтігаль" і "Ролянд") як зав'язок майбутніх українських збройних сил завершилася невдало [56]. Німецька влада розпочала репресії проти українських націоналістів. ОУН(б) і ОУН(м) зазнали значних

втрат уже наприкінці літа – восени 1941 р., але їхні лави поповнювалися.

Перейшовши у підпілля, ОУН(б) продовжувала готуватися до збройної боротьби. В ухвалах Другої конференції ОУН(б), яка відбулася у квітні 1942 р., зазначено:

"Свою політику ми будуємо:

а) на творенні й розбудові власних революційно-політичних і військових сил;

б) на самостійницькій, ні від кого незалежній всеукраїнській політиці революційної боротьби;

в) на використанні всіх можливостей і сил, що сприятимуть повстанню Української Держави. Зокрема, на створенні широкого фронту боротьби поневолених народів Сходу й Заходу Европи;

д) московсько-більшовицькій міжнародній концепції – інтернаціоналу й німецькій концепції так званої Нової Европи ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Европи на засаді вільних національних держав під гаслом – "Свобода народам і людині!";

е) ми наголошуємо на ідеї Самостійної Соборної української Держави, яка є життєвою необхідністю й вічним стремлінням Української Нації, вважаючи, що тільки справедлива роз'язка українського питання може зрівноважити сили Сходу Европи й зумовити вільне життя народів, поневолених Москвою" [57].

У цих та інших документах було сформульовано основні ідеологічні засади визвольної боротьби. Перші українські збройні загони почали виникати вже навесні 1942 р., Українську повстанську армію було створено в жовтні 1942 р. На III конференції ОУН(б) у лютому 1942 р. зазначено: "Сучасна війна на Сході, що її розпутано в ім'я імперіалістичних інтересів німецького націонал-соціялізму та московського большевизму, ведеться за протинародні реакційні цілі… Це в першу чергу війна з приводу України, яку оба імперіялізми

трактують у своїх загарбницьких плянах як центральну проблему їх імперіялістичної політики на Сході Європи та випадову базу для дальших підбоїв… Тому для українського народу являється невідкличною вимогою вести боротьбу проти обох імперіялізмів на плятформі власних сил, а в основу своєї співпраці з другими народами класти їхнє визнання нашого права на власну державу й на цій площині шукати спільних інтересів західних і сходних народів у спільній боротьбі проти німецько-московського та інших імперіялізмів" [57, с. 75–77].

В ухвалах Третього (надзвичайного) великого збору ОУН(б) у серпні 1943 р. ідея боротьби знову знайшла своє підтвердження, так само, як і концепція власних сил. Нові ідеї – це спільна боротьба проти більшовицького імперіалізму, утворення національних держав народів Східної та південно-східної Європи і незалежна Україна як гарант їхнього існування [58].

Зазначимо, що Р. Шухевич, який на той час уже очолював ОУН(б), розпочав реалізувати вищу від суто підпільної концепцію і стадію визвольної боротьби. Цією новою стадією був перехід до розширеної повстанської боротьби. Згодом стадія повстанської боротьби повинна була ще більше розширитися до розмірів всенародної збройної визвольної боротьби. Дослідник з діаспори А. Бедрій вважає: є всі дані припускати, що Р. Шухевич послідовно розгортав теорію "перманентної революції", яку він застосовував ще від початку 30-х років.

Ідея боротьби була однією із провідних тем преси українського підпілля і творчості провідних публіцистів. Методологічними і світоглядними засадами цієї теми були програмні документи ОУН–УПА–УГВР.

Важливими були й документи повоєнного періоду: Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни в Європі, яку ухвалили у травні 1945 р., постанови конференції Проводу ОУН на українських землях (1946), ухвала І конференції закордонних частин ОУН у вересні 1947 р., ІІ надзвичайної конференції закордонних частин ОУН у 1948 р. У

цих документах повторюються дві найголовніші ідеї української політичної думки: державність і збройна боротьба як основний метод боротьби за незалежну державу. У них наголошено на ролі УПА, значенні її бойової та пропагандистської діяльності. Ці ж ідеї знаходимо і в документах Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Це "Платформа Української Головної Визвольної Ради, "Звернення воюючої України до всієї української еміграції" [59].

Словосполучення "воююча Україна" увійшло не лише в публіцистичний лексикон преси українського збройного підпілля, а й у лексикон його політичної думки.

Безперечно, що боротьба українського збройного підпілля після завершення Другої світової війни – цікавий феномен з огляду і на політичний, і навіть на філософський аспекти, адже це була боротьба з потужним тоталітарним монстром, для якого були чужі навіть примітивні уявлення про мораль; це була боротьба без надії, як виявилося, на допомогу Європи, це була боротьба, яка вимагала великих жертв з боку українців. Так ось, ще в середині 20-х рр. Д. Чижевський написав статтю "На теми філософії історії" [60]. Він заперечує містично-фаталістичне бачення долі і виступає не за радісний оптимізм у боротьбі з долею, а за високий трагізм – саме він є правдивим ставленням до історичної стихії. (Виникає ще одна проблема – жертовності, самопожертви, що було притаманним як українському визвольному рухові, так і журналістському корпусові зокрема, про що ще буде мова). Український визвольний рух завершувався на початку 50-х рр. трагічно, але це ж вселяло і надію на майбутнє. Це був той шлях до державності, густо скроплений кров'ю, про який писав С. Петлюра.

Публіцисти українського збройного підпілля і в умовах боротьби другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. обґрунтовували право українців на боротьбу і переконували, що саме збройна боротьба може привести до незалежності. У

статті “Елементи революційності українського націоналізму” П. Полтава писав: “Український націоналізм відкидає погляд про те, що самостійність українського народу прийде, як наслідок “органічної”, мирної, “автоматичної” його еволюції… Немає в історії ні одного випадку, щоб якийсь поневолений народ визволився “автоматично”, без повстань, без збройної боротьби, без жертв, без намагання визволитися за ціну чого б то не було” [61].

Серед інших відомих публіцистів українського збройного підпілля П. Полтава вирізнявся тим, що він був і теоретиком українського визвольного руху і його думки й концепції відображені в засадничих документах ОУН–УПА–УГВР. Його перу належить ціла низка праць, які й сьогодні не втратили свого значення: “Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу”, “Наше вчення про національну державу”, “Хто такі бандерівці та за що вони борються”, “Елементи революційности українського націоналізму”, “Наша основна мета та революція в СССР як один з шляхів до неї”, “Підготовка третьої світової війни та звдання українського народу”, “Про наш шлях боротьби за визволення України в теперішній обстановці”, “Передпосилки поширення нашого руху в умовах большевицького СССР” та ін. Важливість праць П. Полтави полягала в тому, що він роздумував не лише над проблемами українського визвольного руху, а глибоко аналізував і радянську систему. Цікавою у цьому відношенні є стаття “Колонільна господарська політика большевицьких імперіалістів в Україні”. Його висновки: большевицька кліка – це спадкоємець імперіалістичних ідей російських царів; ця кліка перекреслює всі свої заяви про рівноправність націй; Україна – колонія імперіалістичного московського центру; справді щасливе і вільне життя український народ може осягнути і осягне тільки в Українській Самостійній Соборній Державі, яку збудує після переможної визвольно-революбційної боротьби.

У глибокій критиці політики СРСР П. Полтава випередив багатьох європейських інтелектуалів, які в СРСР розчарува-

лися лише після окупації Чехословаччини в 1969 році (а дехто залишається "корисним ідіотом" колись більшовицької, згодом радянської, а тепер російської ідеї і нині).

Проблеми збройної боротьби порушували й інші відомі публіцисти українського збройного підпілля – О. Дяків ("Шовіністичне запаморочення і русифікаційна гарячка більшовицьких імперіалістів", "Чому ми переможемо", "Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили українського народу", Д. Маївський ("Наша відповідь (2х2)=4)", Я. Старух ("Упир фашизму").

Головне в цих публікаціях – ідея української державності й безкомпромісна боротьба за неї з історичним ворогом України.

Список літератури

1. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто. – 1986. – С. 72.
2. Янів В. До проблеми інстинкту боротьби у творчості Шевченка // Розбудова держави. – 1957. – Ч. 20. – С. 3.
3. Франко І. Причинки для оцінення поезії Тараса Шевченка / Мозаїка. – К., 2001. – С. 107.
4. Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране: "…мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні". – К., 1994. – С. 372.
5. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране: "…мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні". – К., 1994. – С. 551.
6. Народ. – 1890. – Ч.1. – С. 301, 303.
7. Правда. – 1893. – Т. 22. – Вип. 50. – С. 202, 207.
8. На склоні століття // Воля. – 1900. – Ч. 1. – 1 січня. – С. 1–3.
9. Діло. – 1899. – Ч. 281.
10. [Міхновський М.] Самостійна Україна. Промова М. Міхновський. – Львів. – 1900. – С. 15, 19–20.
11. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Літературно-Науковий Вістник. – 1900. – Т. XII. – Кн. 10. – С. 9.
12. Маланюк Є. Франко незнаний // Книга спостережень. – Торонто, 1962. – Т. 1. – С. 87.

13. Петлюра С. І. Франко – поет національної чести // Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 160.
14. Франко І. На склоні віку: Розмова вночі перед Новим роком 1901 // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 12. – Кн. 12. – С. 136–199.
15. Економіст. – 1908. – Ч. 7. – С. 2.
16. Молода Україна. – 1901.– Ч. 11–12. – С. 491–492.
17. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття / Т. Гутчак. – К., 1993. – С. 57.
18. Діло. – 1910. – Ч. 82.
19. Янів В. Українська студентська преса : історично-бібліографічний нарис / Студії та матеріали до новішої української історії. – Мюнхен. – 1983. – Т. ІІ. – С. 1.
20. Франко І. Отвертий лист до гал.-української молодіжи // Літературно-Науковий Вістник. – 1905. – Т. ХХХ. – Кн. IV. – С. 13.
21. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1993. – С. 54.
22. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво: визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Львів, 1995.
23. Трильовський К. В справі товариств “Січові Стрільці” // Січові вісти. – 1913. – Ч. 1. – С. 8.
24. Донцов Дмитро. Твори / Дмитро Донцов. – Львів : Кальварія, 2001. – Т. 1 : Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 90.
25. Темницький В. Українські Січові Стрільці // Вістник СВУ. – 1919. – Ч. 7–8. – С. 15.
26. Pilsudski J. Pisma. Mowy. Rozkazy / J. Pilsudski. – Warszawa, 1930. – III. – S. 314–315.
27. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк, 1970. – С. 55–56.
28. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Ярослав Грицак. – К., 1996. – С. 127.
29. Із течки матеріалів до історії українського національно-визвольного руху в рр. 1901–1921 // Студентський шлях. – 1934. – Ч. 1–2. – С. 25.
30. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Київ ; Відень, 1920. – Ч. І. – С. 20, 138.
31. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Київ; Відень, 1920. – Ч. ІІ. – С. 504.
32. Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. – Нью–Йорк, 1956. – С. 361.

33. Старосольський В. Теорія нації // Володимир Старосольський. 1878–1942. – Нью-Йорк ; Париж ; Сидней, Торонто. – 1991. – С. 250.
34. Див. : Мацієвський Ю. Теорія конфліктів: методологічні засади // Студії політологічного центру "Генеза". – 1995. – Ч. 4. – С. 219–227.
35. Рудницький С. До основ українського націоналізму // С. Рудницький Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994. – С. 277.
36. Бочковський О. Наука про націю / О. Бочковський. – Нью-Йорк, 1958. – С. 62.
37. Я.Б. До ідеології українського студенства // ЦДІА у Львові. – Ф. 399, оп.1, од.зб. 107, арк. 18.
38. Назарук О. Чи зійти спокійно зі сцени? // Скиталець. – 1923. – Ч. 3. – С. 5.
39. Свобода. – 1922. – Ч. 23. – С. 7.
40. Пушкар К. Націоналізм – критика фраз / К. Пушкар. – Львів, 1935. – С. 5.
41. Донцов Д. "Filosophia militans" // Вістник. – 1937. – Кн. VII–VIII. – С. 77, 81.
42. Донцов Д. Великий бенкет // Вістник. – 1936. – Т. IV. – Кн. 10. – С. 742–752.
43. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов. – Нью-Йорк, 1957. – С. 103–104, С. 106.
44. Васькович Г. Дві концепції української політичної думки / Г. Васькович. – Б.м.в., 1990. – С. 131.
45. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон, 1966. – С. 317, 325, 330.
46. Мірчук П. Нарис історії ОУН: Перший том: 1929–1939 / П. Мірчук. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – С. 137–139.
47. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух: Історія та ідея / О. Баган. – Дрогобич, 1994. – С. 83–88.
48. Див. : Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1. – С. 306.
49. Ребет Л. Світла і тіні ОУН / Л. Ребет. – Мюнхен, 1964. – С. 39.
50. І.Р. Невже "лицем до молоді?" // Студентський вістник. – 1935. – Липень. – С. 34.
51. Хвиля неспокою: про деякі нові спроби "революційної" активізації мас // Свобода. – 1937. – Ч. 19.
52. Мудрий В. Що таке нармалізація? // Свобода. – 1938. – Ч. 1

53. Прокоп М. На порозі невідомого // Студентський вістник. – 1938. – Ч. 1–2. – С. 71.
54. Мирон Д. Ідея і чин України: (Начерк ідеологічно-політичних основ українського націоналізму) / Д. Мирон. – К., 2001. – С. 121, 123.
55. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. : Зб. документів. – Видання ЗЧ ОУН. – 1955. – С. 52–53.
56. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 146–155.
57. ОУН в світлі постанов Великих Зборів Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. : Зб. документів. – Видання ЗЧ ОУН. – 1955. – С. 62–63, 75–77.
58. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. : Зб. документів. – Видання ЗЧ ОУН. –1955. – С. 90–103.
59. УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. : Зб. документів. – Видання ЗЧ ОУН, 1956. – С. 87–100.
60. Чижевський Д. На теми філософії історії // Спудей. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 3–10.
61. Полтава П. Елементи революційності // П. Полтава. Збірник підпільних писань. – Мюнхен, 1959. – С. 160–161.

1.3. З історії воєнної журналістики

У книзі “Воєнний кореспондент. Самопожертва і жертва в сучасному світі” польська дослідниця М. Годальська пише, що слово “Перемога!”, що його вимовив грецький воїн, який пробіг 42 км від Марафону до Афін, це найкоротша воєнна кореспонденція. Нагадаємо, битва між греками і персами відбулася 490 р. до н. е. У такому разі Мільтіад чи Філіпід (так звали воїна, бо М. Годальська чомусь вважає його безіменним) – це перший воєнний кореспондент (хоча він і воював), який загинув уже після битви. Очевидно, що роль воєнних кореспондентів виконували не гінці з поля бою, а радше полководці. На думку М. Годальської, на особливу увагу заслуговують повідомлення Наполеона, повні фантазії і перебільшення. Проте вже на початку XIX ст. власники газет почали посилати в райони

бойових дій своїх кореспондентів, але не журналістів. Вони могли знати військову справу і вояцьке ремесло, але, зазвичай, їм не вистачало журналістської інтуїції (якщо оцінювати з погляду сучасності – вміння опинитися в потрібний час у потрібному місці). Інформація з поля бою потрапляла на сторінки газет зі значним запізненням – йшлося не про дні, а про тижні і навіть місяці. Ситуація змінилася, коли інформаційні агентства і газети почали використовувати телеграф. Зокрема, у "Зорі Галицькій" (1848–1851, 1854–1857) цієї новинки на перших порах ще не було, а вже "Вѣстник для русинов Австрийской держави", що почав виходити за редакцією Я. Головацького 1850 р., мав рубрику "Заграничніи новости" і користувався телеграфом.

Переломним моментом в історії воєнних кореспондентів М. Годальська вважає Кримську кампанію 1854–1856 рр. Якщо раніше редакції газет посилали до театру воєнних дій колишнього військового, то тепер редакція газети "Times" послала цивільного – В. Г. Рассела. Він не лише описував перебіг воєнних подій, а й жахливі умови, в яких помирали поранені британські вояки. В одній з кореспонденцій він запитував, чи не знайдуться в англійському суспільстві самовіддані жінки, які захочуть принести полегшення тим воякам, які так страждають. Зокрема, М. Годальська зазначає: "На заклик журналіста відгукнулася Флеренс Найтінгел, яка приїхала до Криму з групою санітарок. Кореспонденції Рассела зворушили читачів, парламент звинуватив уряд Абердіна в недбальстві. Політики в черговий раз переконалися, якою великою силою є преса, яка не підлягає їх наглядові і контролю. В. Г. Рассел показав шлях кільком поколінням журналістів, які у "викривальному стилі" писали свої повідомлення всупереч воєнній цензурі" [1].

Варто звернути увагу на те, що Кримська війна зумовила появу "Севастопольских рассказов" Л. Толстого, учасника цієї війни (його перші твори на тему війни – це "Набег", "Рубка леса", "Разжалованный", "Казаки", в яких описано епізоди війни на Кавказі, де служив і воював Л. Толстой). Він командував артилерійською батареєю на 4-му бастіоні, відзначався

хоробрістю – його нагородили орденом Анни "За храбрость" і медалями. Відомо, що Л. Толстой розробляв проекти реформування артилерійських батарей, створення батальйонів, озброєних нарізними гвинтівками. Він також підготував проект про реформування всієї російської армії (не закінчив), у якому зазначав важкі умови солдатської служби. Цікаво, що Л. Толстой мав намір випускати журнал "Солдатский вестник" ("Военный листок"), але Микола І заборонив.

Особистий воєнний досвід (а кавказька і кримська війни не були справедливими – їх вела Росія в ім'я імперії), осмислення війни 1812 р. (роман "Война и мир", де зрозумілий російський патріотизм поєднувався з імперською свідомістю, щоправда, сам автор називав це "мыслью народною") привели Л. Толстого до ідеї не чинити опір насильству. (Оце поєднання: Л. Толстой як трубадур імперії і його етично-філософське вчення, що спиралося на ідею неспротиву злу насильством, любов до ближнього, може, найпарадоксальніше в його світогляді).

Показові обидва приклади. У суспільстві потрібні люди, які не воюють (журналісти), а розповідають правду про війну, є свідками цієї правди. Так само потрібні люди, які воюють, а згодом описують побачене і пережите на війні (письменники). Інша річ, як написане узгоджується з правдою, з історичною тенденцією і загальнолюдськими вартостями. (Здається, поразка у війні з Наполеоном могла спричинити європеїзацію Росії. Цього не сталося. Натомість глорифікація "русского народного характера" і патріотизму – це один з етапів формування горезвісної "русской души", "русской идеи", тепер – "русского мира").

Що принесло XX ст.? Громадськість вже навряд чи могла би собі уявити газетні сторінки без повідомлень з того чи іншого театру війни. Зрештою, на початку століття великих воєн, таких, що змінили б людство, хід історії, не було: війна між США й Іспанією (1898), безславна для росіян російсько-японська війна (1904–1905), балканські війни (1912–1913). Для воєнних кореспондентів цікава хіба що фраза В. Черчилля, який ка-

зав: “Відчуваю величезне піднесення, коли по мені стріляють і не влучають” (був воєнним кореспондентом під час англо-бурської війни в 1899–1902). Проте були проблеми важливіші, ніж висловлювання навіть відомих людей.

Йдеться про те, що інформаційну діяльність, розвиток преси як соціального інституту не можна розглядати ізольовано від тих тенденцій, що намітилися в історії преси, починаючи від зламу XIX–XX ст. Уже на початку XX ст. у галузі соціальної психології, яка почала виокремлюватися в науку зі своїм предметом дослідження, було висловлено думку про практичне застосування її висновків, результатів експериментальних досліджень психології мас. Зокрема, німецький психолог В. Меде, автор книги “Експериментальна психологія мас”, згодом зазначав про необхідність зробити психологію мас предметом систематичних експериментальних досліджень, бо лише так можна буде відповідно пояснити колективно-психологічні явища. “Йдеться не лише про теоретичне пізнання, але насамперед про практичне застосування її результатів у політиці, законодавстві, педагогіці, економіці” [2].

Наголосимо, що чи не вперше в історії політичних партій і рухів XX ст. активно використовувала цей соціально-психологічний аспект у своїй пропагандистській діяльності (особливо від революції 1905–1907) партія російських більшовиків. У працях її лідера В. Леніна можна знайти низку висловлювань, зауважень, рекомендацій, реплік на цю тему.

В історії преси, воєнної журналістики (а якщо ширше – в історії пропаганди) переломним моментом був початок Першої світової війни. Вона остаточно розвіяла ілюзії навіть про мінімальну гармонію в людському суспільстві. Ця війна спричинила відкриття й у сфері керування (або маніпулювання) величезними масами людей. Уперше, отримавши у своє розпорядження потужну техніку й організаційну базу, *пропагандистська діяльність стала важливим напрямом державної політики*. Цьому сприяло і те, що в деяких державах було створено спеціальні структури й установи.

Зазначимо, що ще Наполеон усвідомлював, якою силою в суспільстві (і під час війни теж) є газети. Ця тема в роки Першої світової війни стала державною політикою: у системі "держава – війна – журналістика" відбулися принципові зміни. По-перше, журналістика отримала значно краще, ніж у XIX ст., механічне оснащення, по-друге, поліпшилася організаційна база, по-третє, змінився і соціальний статус журналістики: вперше після наполеонівських воєн уряди найбільших країн почали використовувати її у пропагандистській діяльності. Це набуло централізованого характеру оскільки було створено спеціальні державні структури. Тобто функціонувала і журналістика, інституйована в редакціях періодичних видань й оприлюднена через тексти, з одного боку, а з іншого, відповідні державні структури, що відповідали за пропагандистську діяльність. Ці структури були суто елементом державної машини, бо журналістика все захищала інтереси не лише держави, а й суспільства. Таке поєднання є цілком органічним, якщо зважити на масштаби, на характер війни. Варто враховувати і почуття патріотизму, яке було притаманне воєнним журналістам держав Антанти та Троїстого союзу. Початок зробила Велика Британія, де раніше ніж на континенті і за океаном зрозуміли, що можна атакувати не лише людські тіла, а й людські душі. Зокрема, в Англії спочатку в Міністерстві закордонних справ створили бюро воєнної пропаганди, а 1918 р. – окреме Міністерство інформації з Департаментом пропаганди. У Франції відділ пропаганди створили при Генеральному штабі, зокрема, так званий "Дім преси", який займався пропагандою не лише проти ворога; діяла неофіційна організація "Альянс Франсе". Якщо воєнні кореспонденти лише інформували про перебіг воєнних подій, то воєнні пропагандисти воювали (не беручи прямої участі у воєнних діях). Їхня діяльність була ефективною. Коли це зрозуміли у США, то поставилися до організації пропагандистської діяльності з американським розмахом: там було створено Комітет суспільної інформації. Це було спеціальне державне відомство на чолі з людиною,

близькою до президента США В. Вільсона. До участі в роботі цього відомства було залучено всі засоби інформації, враховано характер аудиторії, у КСІ брали участь не лише журналісти, а й представники інших важливих професій: письменники, художники, історики, кінорежисери і т. п.

Саме в роки Першої світової війни слово "пропаганда" почало набувати негативного значення, цього слова уникали. Дослідник П. Лайнбарджер з цього приводу зауважив: "Німецьку пропаганду вони (англійці. – С.К.) називали пропагандою, а свої пропагандистські заходи – інформацією, культурними зв'язками, літературою" [3].

Зазначимо, що в силу не стільки воєнної журналістики, скільки інформаційної й пропагандистської діяльності ефективність різноманітних технік і методів впливу, яка ґрунтувалася, зокрема, як на соціально-психологічних явищах, так і на врахуванні психіки індивіда, не скрізь оцінили належно, а точніше, не змогли передбачити ефективність нового виду зброї. Так сталося і в Німеччині, де економічний, військовий, інтелектуальний потенціал, на думку її військового керівництва, мав забезпечити успіх у воєнних операціях, у війні загалом. Наскільки німецький генералітет недооцінював силу пропаганди упродовж війни, такою ж мірою у повоєнний час активно захищався тезою про те, що німецьку армію не було розгромлено, що результати війни були зумовлені падінням запілля, оскільки його чужорідні й радикальні елементи стали легкою здобиччю зарубіжної пропаганди. На цю обставину звернув увагу один з батьків сучасної теорії пропаганди Г. Лассуел [4].

Зрозуміло, що поразку Німеччини, як й інших держав Троїстого союзу, зумовив комплекс причин соціально-економічного і військового характеру, а не лише недооцінка пропаганди, тим більше, що німецьке командування теж вдавалося і до дезінформації, і до інших прийомів психологічної війни. Проте країни Антанти надали пропаганді державного значення, зробили пропагандистську діяльність широкомасштабною і цілеспрямованою.

Про силу пропаганди свідчать і крах Російської імперії – російські більшовики виступили з лозунгом поразки Росії в цій війні (це був чи не єдиний приклад такої поведінки серед європейських соціал-демократичних партій), вони розклали російську армію. На пацифістських позиціях стояв відомий австрійський соціал-демократ К. Каутський, авторитетний європейський партійний діяч, об'єкт критики В. Леніна. У 1915 р. вийшла друком книга публіцистики Р. Роллана "Над сутичкою", в якій він виступив проти війни. Це був одинокий голос у середовищі європейських інтелектуалів. Проте простежувалася різниця між пацифізмом й антимілітаристськими виступами відомого письменника і бажанням поразки у війні для російського уряду у більшовицьких публіцистів – вони прагнули влади і задля цього, як показало майбутнє, були готові до найкривавішої, найзлочиннішої війни. Можна дійти висновку, що гіпертрофоване сприймання загальнолюдських вартостей породжує негативне ставлення до війни, пацифізм, а заперечення її з вузьких егоїстичних партійницьких позицій і виправдання навіть у наймерзенніших формах теж можливе як факт (що й довели більшовицькі публіцисти).

Перша світова війна, з одного боку, провела чітку межу між працею воєнного журналіста і воєнного пропагандиста, а з іншого, довела, що й воєнний кореспондент, зазвичай, не може стояти осторонь зовнішньополітичної діяльності уряду своєї держави, не може бути нейтральним до ворога своєї держави. Це не означає нехтування загальнолюдськими вартостями і прийнятими міжнародними правилами ведення війни. Зауважимо, що художня література про війну – це окрема тема. Погляд на війну Гемінгвея, Ремарка, Елліота, Фітцджеральда, Олдінгтона, Дос-Пассоса, Паунда інший, ніж у воєнних кореспондентів, зокрема, воєнних пропагандистів. У повоєнний час свій досвід зазначені письменники трансформували у відчуття абсурдності війни, трагічності людського існування. Молоде покоління, яке пережило жахливу війну (а це була би повністю війна без ідеалів, якби не національні прагнення

поневолених народів), набуло чіткого означення – воно стало "втраченим поколінням".

Цікавий український сегмент європейського і світового досвіду художнього освоєння й осмислення воєнного досвіду – йдеться про роман О. Турянського "Поза межами болю" – на нашу думку, належно не оцінений в історії світової літератури (О. Турянський, до речі, теж був на фронті як вояк австрійської армії).

Статус воєнних кореспондентів був і в українській пресі – йдеться про пресу Українських січових стрільців і військову пресу Української галицької армії та Армії УНР. Зокрема, уже восени 1914 р. з ініціативи І. Іванця, М. Угрина-Безгрішного та ін. створено "Пресову кватиру". У правильнику (статуті) "Пресової кватири Українських Січових Стрільців при запасному курені" мету її визначено так: "Члени мають представити образ УСС підчас європейської війни, яка зачалася в році 1914, а заразом представити образ терпінь українського населення в тій війні, щоб поширити світогляд будучого українського покоління і піднести в нім українську народну свідомість і честь, а також, щоби предложити докази чинної участи українського народу в війні перед судом історії" [5]. У травні 1916 р. почав виходити "Вістник Пресової Кватири УСС" за редакцією А. Лотоцького й М. Угрина-Безгрішного. Якщо "Пресову Кватиру" було створено при резервному курені, то в польових умовах, на фронті – "Артистичну горстку", яка виконувала ті самі функції. До діяльності обох структур були причетні ті галицькі інтелігенти, які воювали в лавах УСС і згодом стали яскравими представниками української культури. Це письменники О. Бабій, М. Голубець, Я. Гриневич, Р. Купчинський, В. Левицький-Софронів, Л. Лепкий, А. Лотоцький, А. Луців, О. Назарук, М. Островерха, Ю. Шкрумеляк, художники І. Буцманюк, Л. Гец, Е. Козак, І. Іванець, О. Курилас, Ю. Назарак, композитор А. Баландюк, Я. Барнич, М. Гайворонський, Б. Крижанівський (а до цього виду мистецтва причетні і Л. Лепкий, і Р. Купчинський), скульптор М. Гаврилко.

Пресову кватиру було створено і при Начальній команді УГА. Вона діяла від січня 1919 р. до січня 1920 р., мала такі відділи: організаційний, видавничий, історичний (спочатку очолював М. Федюшка-Євшан, згодом І. Кревецький), інформаційний, бібліотечний, театрально-музичний. Керували Пресовою кватирою І. Ерденбергер, І. Герасимович, з листопада 1919 р. – О. Левицький. У корпусах УГА Пресова Квартира мала свої бюро пропаганди, у бригадах були старшини, які займалися інформаційною, пропагандистською і виховною роботою. Друковані органи Пресової Кватири – газета "Стрілець" (січень–листопад 1919 р.), яку редагували Т. Микитей, І. Ерденбергер, О. Назарук, "Козацький голос" (березень 1919 р. – січень 1920 р.), редагував М. Старосольський.

Військова преса була і в Армії УНР – виходила не лише низка періодичних видань, але й було створено інформаційне бюро. Його друкованим органом були "Новини", що почали виходити на початку 1919 р.

Не можна стверджувати, що українські державні і політичні діячі не розуміли сили друкованого слова, впливу журналістики, зокрема, значення агітації й пропаганди. Один з важливих фактів: на початку січня 1919 р. С. Петлюра як Головний Отаман віддав наказ № 18: "До мого відома дійшло, що в місцевостях, оголошених на військовому стані облоги, ведуть злочинну агітацію проти Української Народної Республіки та її законної влади – Директорії переважно люди, що не належать до громадян нашої Республіки і що наїхали з Великоросії та інших країн бувшої Росії. Ці люди, замість того, щоб дякувати Україні за той хліб, який їдять тут, вчиняють різні заколоти, сіють анархію, грабують мирне населення, займаються саботажем, провокацією та спекуляцією" [6, с. 352]. Петлюра С. розпорядився розглядати цих агітаторів (з підробленими українськими паспортами) як шпигунів з усіма висновками, що звідси витікають.

Улітку 1919 р. С. Петлюра писав до І. Мазепи: "На інфор-

мацію за кордоном про наші справи не треба жаліти грошей і відповідні асигновки треба зробити: особливо у Парижі, Празі та Румунії. Інші держави витрачають на це великі суми, а ми самих себе губимо, не звертаючи на це уваги... Інформаційну роботу у нас слід децентралізувати, бо коли ми вимагаємо мільйони на Міністерство Преси, то краще дати сотні тисяч повітовим земствам чи комісарам, і вони цю інформацію поставлять і краще і своєчасніше" [6, с. 359].

Уже згодом, у 1925 р., у статті "Українські шляхи" він зазначав, що вони, "... збаламучені пропагандою демагогічною більшовиків в 1917–1918 рр. і тому не однолиті, не збиті докупи в свойому відпорові проти військової навали їх, не відразу розпізнали дійсну природу того соціяльного баламутства, за допомогою якого большевики опанували українським селом" [6, с. 436].

У тому чи іншому контексті питання інформаційно-пропагандистської діяльності порушували В. Винниченко, І. Мазепа, П. Христюк, М. Ковалевський. Це складна проблема не менш складного часу, і вона потребує уважного й ретельного вивчення. У думках, висловлюваннях, оцінках учасників визвольних змагань їхніх відповідальних діячів можна знайти чимало цікавого матеріалу, що іноді змушує по-новому оцінити як ідейну боротьбу навколо української державницької ідеї, як масовану пропагандистську боротьбу проти неї наших ворогів, так і місце пропаганди (зокрема й інформаційної діяльності) як цілеспрямованої діяльності в українському державотворчому процесі періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.

Після поразки ЗУНР–УНР військова преса не зникла зі структури української преси (вона існувала на західноукраїнських землях), не зник і воєнний дискурс зі сторінок українських періодичних видань. Щоправда, воєнних кореспондентів редакції навіть найбільш авторитетних видань ("Літературно-науковий вістник", "Вістник", "Діло", "Новий час", "Громадський голос" тощо) не мали.

Поразка у визвольних змаганнях стала своєрідним політичним й інтелектуальним Рубіконом, вона започаткувала новий період в українській історії і спричинила гарячкові, болісні, але й продуктивні роздуми. Ревізії підлягало все: ідейно-теоретична платформа, політичні орієнтації, стратегія і тактика боротьби. Головне – пошук відповіді на питання "як і яким шляхом йти до державності, як за неї боротися?" Перегляду потребувала і така проблема, як ідеологічно-пропагандистське забезпечення боротьби, яка стосувалася і преси.

Найбільш гостро і безкомпромісно оцінив причини поразки, результати визвольних змагань Д. Донцов. У "Підставах нашої політики" (1921) він писав: "Такий був ідейний балянс української інтелігенції по кількох роках визвольної боротьби. Балянс, коли не розпачливий, то в кожнім разі надзвичайно вбогий. Хаос в думках, брак пляновости в акції, брак ясно сформульованих цілей. І все це підбито часом голосною самостійницькою фразеологією, дзвінкою, як в неофіта, і такою ж нетривкою…Шукаючи причин сумного балянсу наших ідейних і політичних змагань, мусимо на першім пляні згадати невміння знайти, відчути колективний ідеал нації, ані так різко зазначити його, щоб він став притягальним центром, до якого, як до сталого, непорушного осередку, тяглися б мільйони поодиноких воль у краю і пильна увага заграниці… Не маючи виробленої програми всередині, ні щодо того, на якій клясі спирати державне будівництво, ні вміння споювати одною не клясовою, а національною державницькою ідеологією всі національності країни в одну націю під прапором одного державного ідеалу, українство не могло осягнути консолідації внутрішніх сил краю. Далі, навіть цей, нашвидку зроблений, вічно мінливий сурогат національного ідеалу, що створився в нас, не проклямовано і не утримувано з усією потрібною в таких випадках, гостротою" [7, с. 194–195].

Отже, Д. Донцов, хоча й не зазначає окремо про невмілу інформаційну, політичну чи агітаційно-пропагандистську діяльність, але і їх теж має на увазі. На його думку, послідовна,

залізна, сама в собі переконана воля зможе защепити свою концепцію масі навіть тоді, коли вона (концепція, зрозуміло) абсурдна. “ І навпаки, сполучення найясніших ідей з слабою афірмативною волею їх пропагаторів – часто не має практичних наслідків” [7, с. 195].

Дещо згодом, уже в “Націоналізмі”, Д. Донцов іронічно писав:“Як питання тієї чи іншої системи оранки, так і питання національних взаємин було питанням доцільности: як таке, вирішувалося воно розумом і переконанням. Піднести в вищий стан господарство чи клясу, або націю, мала тільки освіта, всеобіймаючий засіб на всяку соціальну біду. Провінція до всього підходила зі своєю міркою: не тільки проблеми буденного життя, не тільки дрібничкові спори за межу, але й проблеми світового розміру вирішувала вона намовлюванням, уговорюванням, закликом до “здорового хлопського розсудку”, найвище – позовом до суду…” [8].

Так могла думати лише людина, яка узагальнила свій досвід журналістської, ідеологічної, агітаційно-пропагандистської діяльності та передусім досвід використання пропаганди, що під час Першої світової війни набула специфічних рис як цілеспрямована діяльність. Пропаганда зробила переворот в уявленнях про методи і засоби впливу і виходила за межі звичайного “хлопського розуму”, звичайних уявлень про морально-етичні вимоги тощо.

Західноукраїнська преса міжвоєнної доби дала десятки публікацій, присвячених “пропаганді”. Зазначимо, що не завжди автори вкладали однаковий зміст у поняття “пропаганда”. Відомо, що цей термін вживав і І. Франко, але розуміючи його як поширення якоїсь ідеї. Назарук О. був шефом відділу преси й пропаганди в уряді ЗУНР (екзильному), але це навіть приблизно не нагадувало організацію пропаганди в державах Антанти.

Зокрема, у молодіжному виданні 30-х років ХХ ст. “Вогні” наголошено: “Силу й вартість пропаганди навчили цінити щойно підчас світової війни. Тоді теж навчились застосовува-

ти її з найбільшою досконалістю та успіхом. У світовій війні перші застосували союзники на західному фронті, і головно, завдяки їй розгромили спершу німецьку суспільність в краю, а відтак "побідню німецьку армію" на фронті. Чого не досягнула й не знищила куля, то розсадила з нутра летючка та слово пропагатора. Зброя знищила фізичну силу противника, але його духовну міць та відпорність поконала пропаганда. Німецька армія й німецька політика почувались вповні обезброєними проти цієї "нової стратегії" англійського командування. Цю незавидну ситуацію Німеччини найкраще схарактеризував у своїх споминах ген. Людендерф: "Ми дивилися на розвій ворожої пропаганди в країні, як крілик дивиться на вужа, що готовиться його проковтнути". Людендорф, цей сміливий і рішучий полководець на полях боїв, стоїть безрадний в обличчі ворожої пропаганди та не знає, як з нею боротися... В кінці Людендорф пробує розгорнути контрпропаганду, але зусилля запізні... Подібно було в Росії. Большевики своїм кривавим терором добивали тільки те, що перед цим розложили пропагандивною акцією [9].

Становлення і розвиток української військової преси і української воєнної журналістики після визвольних змагань відбувалося в контексті розвитку пропаганди, тобто в контексті змін у ставленні до пропаганди як одного з засобів впливу на аудиторію.

Зазначимо, що в 1920 р. створено Українську війському організацію (УВО). Вона була підпільною і стояла на націоналістичних позиціях. Своє головне завдання УВО бачила в пропаганді загального революційного зриву українського народу з метою створення власної самостійної держави. У брошурі "У.В.О." читаємо: "УВО є організацією, для якої тільки і н т е р е с У к р а ї н с ь к о ї Н а ц і ї є й буде рішаючим у її діяльності...

УВО, що вважає себе носієм і спадкоємцем заповітів Великої Української Армії, не може й не сміє допустити до того,

щоб грядучі події заскочили український народ непідготовленим, як це мало місце в роках 1917–18…

Українська Військова Організація, що поставила собі за завдання пропагувати загально-національний зрив українського народу проти займанців і як організація, що проводить конкретну підготовку цього зриву на західних українських землях, йде і мусить йти з усіма шарами народу й серед них поширювати свої ідеї. Для неї не можуть бути обоятними настрої мас, бо саме від тих настроїв залежить, як широкі маси будуть ставитися до займанця взагалі, зокрема, чи стремління УВО увінчаються в остаточному висліді успіхами, чи ні" [10].

Наприкінці 20-х років цю проблему порушив "Літературно-науковий вісник" Д. Донцова. Зокрема, у статті В. Когенса "Політика, пропаганда, преса і публіка" наголошено: "Я згадав, що слово "пропаганда" набрало підчас війни особливого, майже згірдливого значіння. В дійсности одначе не можна так односторонно ставитися до цього поняття. Як довго той, хто веде пропаганду, робить це з своїх найглибших святих переконань і не кермується тут іншими оглядами, як прим. особистими інтересами, і як довго засоби, якими він послуговується, не є лише освяченими засобами до осягнення поставленої цілі, так довго така пропаганда наскрізь оправдана. Вести пропаганду за ідею, за віру, за своє переконання, яким можна прислужитися для людства, є не лише морально оправданим, але в найвищій мірі конечним" [11]. Зауважимо, що в "ЛНВ" Д. Донцова не могло бути випадкових публікацій. Ця теж не виняток. Вона характеризує ставлення тих, хто поділяв націоналістичні погляди, до пропаганди.

Проаналізуємо статтю Т. Путника "Пропаганда" у виданні "Вогні" [12]. Автор добре знав практику нацистської пропаганди, він цитував "Мою боротьбу" Гітлера, який надавав пропаганді величезного значення. Зауважимо, що, на думку Т. Путника, пропаганда, щоб бути ефективною, не мусить обов'язково послуговуватись неправдою.

Не можна оминути увагою статтю В. Юрченка (втікача з СРСР, автора книжки спогадів "Шляхами на Соловки") під назвою "Система більшовицької агітації та пропаганди" [13]. Зокрема, автор зазначав: "На радянщині дуже поширеним є твердження, що більшовицька влада тримається на ГПУ й агітації. Це глибока й безперечна правда в обох випадках. ГПУ вславилося нечуваним у світі й історії кривавим терором, що вбив усякі пориви мас до свободи, а агітація й пропаганда задурманює несвідому частину бідноти й робітництва, не даючи їй змоги оцінити дійсний стан речей та зробити правдивий і належний висновок" [14]. Юрченко В. розповідає про структуру "агітпропу", про методи більшовицької пропаганди.

Ми не випадково не наголошували на політичних поглядах авторів, які писали про пропаганду, але це суттєвий момент. Наведемо приклад двох статтей з "Національної політики", органу УНДО, що вийшли у світ у лютому–березні 1939 р., – "Суворий обов'язок правди" (ч. 8) і "Політика без пропаганди" (ч. 11). Редакція добре розуміла значення пропаганди; йдеться, зокрема, про значення української пропагандивно-інформаційної роботи на польських теренах. Зацитуємо два уривки: "Зрештою, найсильніші народи, наймогутніші нації навіть тоді, коли проти своїх ворогів виставляють як останній аргумент – гармати, не занедбують пропаганди", "…нема сьогодні надій чи на перемогу і успіх – без зорганізованої пропаганди!… кожний день працює там проти нас! Пропаганда – це зброя в руках недержавного народу! Українській політиці даймо в руки зброю – українську пропаганду" [15].

Отже, якщо правильно оцінювати значення пропаганди, важливість формування публічної опінії, не піддаватися настроям, редакції (чи автори) не розуміли, що не можна до пропаганди підходити з подвійними критеріями (до Першої світової війни), що в політичній діяльності, а тим більше в пропаганді, не можна абсолютизувати ні правду, ні об'єктивність, що не треба так прямолінійно протиставляти демагогію і публіцистику, віру і знання. У статті "Суворий обов'язок правди"

зазначено: "Наш орган не є на те, щоб "подобатися" масам, ані в кінці на те, щоб говорити те, що комусь приємне, що когось сповиває у туман рожевих мрій. Він є покликаний бути органом відповідальної української політичної публіцистики, він є на те, щоб презентувати своїй суспільності сувору, нефальшовану правду. І свойому покликанню він залишиться вірний" [10, с. 36–42]. Такій думці важко заперечити, але пропаганда кінця 30-х років була значно ширшою від простого знання і проголошення правди. У цьому переконував не лише історичний досвід (український, європейський), але хоча б те, що вже на той час були написані монографії зарубіжних дослідників про пропаганду, зокрема польських [10, с. 78–82].

На пропаганду звернув серйозну увагу український націоналістичний рух, що зародився на західноукраїнських землях. Український націоналізм виник не як копія аналогічних суспільних рухів у Європі і не як реакція на поразку у визвольних змаганнях (хоча цей чинник теж важливий). Поява українського націоналістичного руху – це логічний розвиток української політичної думки. Ми не будемо розглядати його теоретичних засад, для нас важливо, що представники українського націоналістичного руху (насамперед Д. Донцов) послуговувалися такими ключовими поняттями, що й тогочасна пропаганда: віра, воля, спонукання до чину, конечність боротьби. Гасло "Нація понад усе" набувало абсолютного значення. Це дратувало тих політиків і діячів, які звикли до легальних, парламентських форм боротьби, до традиційних засобів впливу на маси, до звичних прийомів аргументації, до тези, що аудиторії, масам треба радше пояснювати, розтлумачувати суспільні проблеми, а не спонукати їх до дії. Саме тому зазначене про пропаганду в брошурі "У.В.О." було новим словом в інформаційній діяльності західноукраїнської преси, в розумінні її завдань, функцій, методів впливу.

У брошурі є два розділи, на які не можна не звернути увагу. Це "Терор як засіб агітації" [10, с. 36–42] і "Пропаганда" [10, с. 78–82].

Наведемо кілька найважливіших тез з першого розділу: “Значіння терору як засобу агітації є не менше від цього значіння, що його має терор як засіб самооборони поневоленого народу... На ділі кожний терористичний акт сповняє, рівночасно, ці два завдання : самооборони та агітації, хоч не завсіди ці два моменти грають однакову ролю”; “Власне такий характер мають терористичні вчинки: вони приковують до себе загальну увагу всіх, без огляду на це, чи це хто хоче, чи ні... Не кожний рівно ж хоче читати пропагандивну літературу й не кожний дістає її в руку. З другого боку, не кожного переконує словна пропаганда”; “Терор як засіб агітації має троякий вплив: 1. на власну суспільність, 2. на суспільність ворога, проти якого він звернений та 3. на світову опінію”; “Мусимо змінити психіку нашої суспільности й психіку ворогів та порушити світову опінію”.

У другому розділі зазначено: “Пропаганда є в нашому століттю важнішою зброєю, ніж усі інші, в боротьбі народів між собою. Лише дорогою пропаганди можна якусь справу зробити популярною в світі”; “Бо лише пропагандою серед власної суспільности можна викликати фанатизм і ненависть до ворога, геройського духа та жажду посвяти та штовхнути широкі народні маси вслід за тими, що на свойому прапорі виписали: ”боротьба з ворогом на життя й на смерть”. Впрочім поневолений нарід мусить вести пропаганду також тому, щоб параліжувати протипропаганду своїх національних ворогів...”; “Будучність українського революційнго руху та взагалі наших визвольних змагань залежить від того, чи поставимо пропаганду внутрішню чи зовнішню на належній висоті або, іншими словами, чи зуміємо підняти в народі войовничого духа й викличемо тверду віру в побіду над ворогами, чи вщіпимо в суспільність непереможне бажання незалежного життя, яке заставляло б до розплати з ворогами та до конструктивної праці для реалізації нашого національно-державного ідеалу”.

Це було нове для української журналістики і політичної думки, для політичної діяльності розуміння пропаганди. Про це свідчить уже той факт, що пропаганду безпосередньо пов'язували з політичною боротьбою, а це діяльність більш цілеспрямована і конкретна, ніж культурно-просвітницька.

Організація українських націоналістів так само вже від початку свого існування надавала пропаганді великого значення. Перша конференція українських націоналістів відбулася 3–7 листопада 1927 р. Було створено Провід українських націоналістів (ПУН) і відділи: секретаріат, відділ преси і пропаганди, ідеологічно-статутарний, політичну, економічну референтури. Про це говорилося в офіційному комюніке конференції [16]. Ідеологічно-пропагандистською роботою повинні були займатися всі відділи, крім економічної референтури. Зокрема, секретаріат та відділ преси і пропаганди мав завдання провадити пропаганду для підтримки Конгресу і майбутньої організації та видавати друкований орган. Ідеологічна референтура повинна була розробляти ідеологічну базу, політична – провадити культурно-освітню роботу в низових організаціях і займатися питаннями зовнішньої політики ПУНу. Наголосимо, що участь у підпільних виданнях УВО–ОУН у міжвоєнну добу можна прирівняти до роботи журналіста в умовах війни. Це повною мірою стосується періоду Другої світової війни.

Про завдання пропаганди говорилося і в постановах Другого великого збору ОУН в 1941 р.:

"1. Основним завданням нашої пропаганди є поширення серед найширших мас Українського Народу ідей та політичної програми Українського Націоналізму, змобілізувати їх до боротьби за ідеї Української Революції, дати відпір ворожій пропаганді, явному і замаскованому наступові ворожої політики та приєднати до протимосковської боротьби також позаукраїнські сили.

2. Розгорнення інтенсивної пропагандивної роботи є одним з найважливіших завдань Організації в сучасному стані її боротьби. Цілість пропагандивної роботи мусить бути зцен-

тралізована й узалежнена від політичної тактики Організації" [17]. В ухвалі йдеться далі про зміст, методи, тактику, організацію пропаганди.

Нове бачення пропаганди полягало і в тому, що УВО, ОУН (а, відповідно, і їх друковані органи), тобто націоналістичний рух, його керівництво побачили великі агітаційні й пропагандистські можливості не лише в традиційному засобі – пресі. Зокрема, у зазначеній брошурі "У.В.О." йдеться про те, що засобом пропаганди є живе й писане слово. "При пропаганді живим словом приходять під увагу розмови, відчити й реферати, віча, курси і т. п. При пропаганді писаним словом маємо знов летючки, відозви, листи, брошури й книжки, пресу і т. п." [10, с. 79]. Проте терор теж можна використати як засіб агітації, що українські націоналісти й робили.

УВО–ОУН широко використовували нетрадиційні засоби. Наприклад, пропагандистське значення мали масові акції протесту. Це бойкот присягання на вірність польській державі (до рішення Ради послів), бойкот виборів до сейму, бойкот перепису населення, бойкот службі в польській армії. Широкого пропагандистського розголосу набували експропріаційні акти.

Проте ОУН використовувала і мирні засоби пропаганди. Зокрема, всіляко підтримувала культ стрілецьких могил, сюди належить шкільна акція у вересні 1933 р., коли українські школярі вдалися до акту громадянської непокори, відмовилися від учителів-поляків і вимагали навчання українською мовою, нищили портрети польських державних діячів і викидали державні герби з класів.

У контексті проблеми цікавою є стаття "Пропаганда як чинник воєнної стратегії", надрукована 1933 в ч. 5–6 "Самостійної думки". Автор невідомий. Ця стаття важлива з огляду на кілька моментів.

По-перше, наголошено на великому значенні пропаганди під час війни. Автор вважає, що Антанта виграла Першу світову війну і завдяки пропаганді також. У тому, що Америку

вдалося втягнути у війну на боці Антанти, теж велика заслуга добре поставленої пропаганди. Автор критикує німецьку пропаганду і віддає належне демагогічній пропаганді більшовиків. "Так, як і в політичному житті, пропаганда має велику вагу й у воєнній ділянці. Досить пригадати собі досвід великої світової війни, а потім воєн громадянських, щоб визнати величезне, а часом навіть і рішальне значіння пропаганди для ведення війни та досягнення бажаної перемоги" [18].

По-друге, інж. Ч. зауважує одну важливу рису чи особливість. Виявляється, що переконати маси можна не лише за допомогою друкованої чи усної словесної пропаганди, проведенням конкретних акцій, які мають значення для задоволення певних потреб населення, наприклад, матеріальних, побутових тощо. Автор називає цю пропаганду річевою. Отже, річева пропаганда – це та ж сама "соціологічна пропаганда", яку обґрунтував французький дослідник Ж. Еллюль у своїй книзі "Соціологічна пропаганда". Проте зробив це Ж. Еллюль через тридцять років опісля…

По-третє. Про війну в Європі і, власне, про війну з більшовиками говориться як про неминучість.

По-четверте, автор пропонує кілька тез щодо організації воєнної пропаганди на наших теренах на випадок війни. Багато що з того, що пропонує автор, справді лягло в основу організації пропаганди ОУН–УПА–УГВР у роки війни і після війни. Наведемо цитату:

"1) Загальна організація й керма воєнною пропагандою має бути в одних руках, у руках Бюро пропаганди та інформації при генеральному штабі.

2) Це Бюро в своїй праці треба щільно зв'язати з Головною Командою дієвої армії й з міністерством закордонних справ.

3) Бюро поділяється на відділи:

а) внутрішньої пропаганди та інформації,

б) пропаганди та інформації закордонної (серед нейтральних),

в) в праці серед ворожого війська та населення.

Ці відділи відповідно до своїх завдань та теренів праці діляться на відповідні референтури.

4) Для праці в Бюро, крім старшин та урядовців, мобілізуються українські письменники, публіцисти, малярі, артисти, одне слово – всі ті, що можуть бути корисні своєю участю справі.

5) Органи Бюра пропаганди повинні бути в усіх військових фронтових і резервних частинах, відділи пропаганди в більших військових формаціях (до корпусу), старшини пропаганди в менших по полк включно.

6) Воєнна пропаганда має бути е-ф-е-к-т-и-в-н-о-ю.

7) На наших теренах при війні з більшовиками є доцільною та дуже переконливою пропаганда фактами, яку ми б назвали р-і-ч-е-в-о-ю п-р-о-п-а-г-а-н-д-о-ю. Ця пропаганда заснована на демонстрації перед населенням н-а-ш-и-х п-е-р-е-в-а-г і х-и-б п-р-о-т-и-в-н-и-к-а. Зокрема, наприклад, негайне постачання населення відбитої від противника місцевости сіллю, якої там бракувало досі, зниження цін на продукти першої потреби, зм'якшення режиму, усе це впливає на психологію населення більше, ніж сотні тисяч проклямацій, летючок та відозв. Пропаганда піддавання ворога в полон, підсилена й справді "людським відношенням" до полонених, здібна розкласти і цілком боєздатну армію" [18, с. 156].

Прикметною рисою пропагандистської діяльності було те, що вона ставала тотальною, охоплювала як усі верстви свого народу, так і противника. Коли йдеться про зовнішню пропаганду, то це мала бути насамперед пропаганда проти ворожого війська (на той час це була польська армія).

Публікації, виступи націоналістичної преси завжди були більш емоційними, категоричними, експресивними, вони завжди більшою мірою апелювали до почуттів людини. Одна з вимог, сформульованих у розділі "Пропаганда" з брошури "У.В.О. – "...плекати розумну ненависть до окупанта серед власної суспільности й серед інших поневолених народів, ширити деморалізацію серед самої польської суспільности, ви-

користовуючи її партійні та клясові міжусобиці, поширювати невдоволення з кожночасного уряду" [10, с. 81]. Це не означало, що можна було не перебільшувати у засобах чи переходити певні межі. Зокрема, одна річ, такі відомі видання ОУН як "Український голос" (1930–1932), де співпрацювали відомі публіцисти – З. Пеленський, Ю. Вассиян, О. Бабій, О. Бойдуник чи "Голос нації (1936) і "Голос" (1937–1939), коли їх редагував Б. Кравців. Стиль "Декалога" (Десять заповідей українського націоналіста) теж узгоджується з вимогами пропаганди, як її розуміли українські націоналісти. Інша річ – це, наприклад, "Рідний ґрунт" (газета виходила в Коломиї), що відзначався такою прямолінійністю і невибагливістю щодо засобів полеміки й аргументації, що це навіть серед членів і прихильників ОУН викликало заперечення.

Ми детальніше характеризуємо цю тенденцію (інтерес до пропаганди) української преси в міжвоєнний період тому, що умови функціонування преси поневоленого народу в межах іншої держави дуже жорсткі, несприятливі (лише міжвоєнна Чехословаччина Масарика на відміну від Польщі чи Румунії була вповні демократичною державою). Це була боротьба за виживання. Зазначимо, що в Польщі давалися взнаки авторитарні методи керівництва Ю. Пілсудського, а після його смерті нове керівництво на чолі з Е. Ридз-Смігли проводило ще жорсткішу політику щодо національних меншин, оскільки керувалося тоталітарною ідеологією. Це не були суто воєнні умови, але такі, що вимагали від українських журналістів не лише професійного вміння, а й мужності, самовідданості. У 20-х, а особливо у 30-х роках чимало українських журналістів побувало у польських в'язницях ще гострішою була ситуація в Буковині, де румунська влада відверто знищувала українське національне життя.

Саме за таких умов формувався той тип журналіста, самовідданого і жертовного, що в роки Другої світової війни в пресі ОУН–УПА–УГВР став воєнним журналістом. Українські воєнні журналісти в умовах боротьби проти двох ворогів (ні-

мецькі окупанти і радянська влада) займалися водночас воєнною пропагандою. Так відбулося злиття двох видів діяльності, абсолютно виправдане, коли йдеться про українську історію, і зрозуміле, коли йдеться про журналістику і воєнну пропаганду народу, що бореться з ворогом. Оскільки йдеться про журналістику українського збройного підпілля (ОУН–УПА–УГВР), то воєнною журналістикою можна назвати не лише військову пресу, тобто преса УПА, а й пресу політичної сили – пресу ОУН і пресу УГВР – пресу українського підпільного парламенту того часу. Українська воєнна журналістика періоду Другої світової війни і другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. була для західноукраїнського читача і пропагандою воєнного часу.

У цьому контексті зауважимо, що у світогляді і програмі українського визвольного руху 40-х років відбулася еволюція – перехід від авторитарного інтегрального націоналізму до демократизму, що засвідчили ІІІ великий збір українських націоналістів (серпень 1943 р.) і пізніші конференції ОУН в Україні. Згодом А. Камінський схарактеризував цю еволюцію так: "В противагу до поняття і концепції 30-х і початку 40-х рр., коли визвольна революція ОУН мала виразно орденівський, вузькоелітарний характер, в половині 40-х і 50-х років, вона стала всенародною, тобто стала справою всіх українських патріотів, цілого народу, а не лише якоїсь вибраної його частини. Орденівське, звужене розуміння накинув ОУН Дмитро Донцов, який сконцептував її як справу туго зорганізованої, монопартійної, односвітоглядної, авторитарної, чи й тоталітарної організації "лучших людей". Програмові зміни, які пішли в напрямі демократії і демократизму взагалі, політичного і світоглядового плюралізму, внесли відповідні корективи теж в саме поняття і дефініцію революції, поширили і заглибили її соціологічні, політичні, суспільно-економічні і культурологічні виміри та перетворили її з звуженого "орденівського" поняття до загальнонародного явища.

Участь у революції перестала визначатися тою чи іншою вузько-політичною, партійною чи світоглядовою афіліяцією.

Тобто, вона перестала бути лише справою членів "Ордену", а стала ділом всіх українських патріотів, готових боротися за визволення свого народу і побудову української незалежної держави [19].

Відомий публіцист українського збройного підпілля О. Дяків-Горновий у статті "Яка філософія – ідеалістична чи матеріалістична – обов'язує членів ОУН" писав: "III Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів прийняв виразну постанову, що ОУН не зв'язується жодною філософією і що тому її члени можуть визнавати як філософський ідеалізм, так і матеріялізм. Ця ясна постанова, як також те, що в лавах нашої Організації борються як прихильники філософського ідеалізму, так і матеріялізму, дають недвозначну відповідь на поставлене в заголовку питання, і ні в кого в цій справі не повинно бути двох різних думок. Та тим не менше таке питання стоїть сьогодні і тим самим вимагає точнішого вияснення.

Боротьба між філософським ідеалізмом і матеріялізмом не вирішена в науці ще досьогодні і зв'язування нашої Організації з якоюсь одною школою ідеалізму чи матеріялізму означало б для нас не прислуховуватися до розвитку науки, коли б він суперечив нашій філософії, означало б бути глухим на ті нові відкриття і досягнення науки, що були б не згідні з визнаною нами філософією. А коли б ми в обличчі таких суперечних нашій філософії наукових відкрить і далі стояли на її позиціях, то це, в свою чергу, прирікало б нас на мертвеччину, на закостеніння, бо лише той політичний рух може бути живий, що йде разом з наукою і життям. Якщо б ми хотіли вийти з стану закостеніння, ми мусіли б порвати з нашою офіційною філософією, яка крахує в зударі з новими здобутками науки, і перейти на якусь іншу філософію. Проте чи ж не краще в такому випадку питання філософічного ідеалізму і матеріялізму залишити цілком науці? Зокрема, власне, в нас ця справа виглядає. Ми не хочемо прирікати себе на мертвеччину, ми не хочемо не прислуховуватися розвиткові

науки, як і не хочемо міняти однієї філософії на другу чи третю, і тому ми вирішення питання правильносте ідеалізму залишаємо за наукою. Тому також наша Організація дає повну свободу своїм членам визнавати як філософський ідеалізм, так і матеріялізм" [20].

Зрозуміло, що демократизація програми і світоглядної позиції ОУН, перехід від орденської, авторитарно-елітарної концепції революції Д. Донцова до всенародної чи всенаціональної був явищем цілком органічним. Цей процес не міг не позначитися на характері, на концепції пропаганди і воєнній журналістиці.

Щоправда і морально-етична суть української воєнної журналістики періоду Другої світової війни і повоєнних років полягала в тому, що вона захищала українські національні інтереси, відображала головний історичний імператив української нації – ідею державності. У жодному з програмних документів ОУН–УГВР не зазначено, що в інформаційно-пропагандистській діяльності дозволено все, що вона може ґрунтуватися на брехні. Якщо у статті "Підчеркуємо і з'ясовуємо" (друкований орган ОУН "Голос" від 17 жовтня 1937 р.) Б. Кравців стверджував, що український націоналізм наказує ставитися з гідністю і пошаною до чужих націй і їхніх людей, їхніх змагань, вимагає справедливости навіть супроти ворога, то у роки війни це лицарське правило поєднувалося з ненавистю до жорсткого ворога – німецького нацизму та російського більшовизму. Незмінним залишалося ставлення до категорій правди і свободи преси. У 1944 р. О. Дяків-Горновий написав статтю "Про свободу преси в СССР" (ч. 1 газети "Самостійність", друкованого органу УГВР). Він розглядає вільну пресу як один з найбільших здобутків людства, як одну з важливих і принципових ознак справді демократичного суспільства. Автор розвінчує міф про свободу преси в СРСР й аналізує основні прийоми радянської преси, розкриває технологію брехні і дезінформації. Він справедливо вважає, що справді вільна і народна преса – це преса українського збройного підпілля, з'ясовує її обов'язок: "У най-

глухіші кутки занести революційне слово Правди", викривати сталінську брехню [21].

Не дивно, що на радянську воєнну журналістику періоду Другої світової війни звернула увагу й журналістська наука. У 1975 р. В. Здоровега так писав у книзі "Пошуки істини, утвердження переконань": "Дуже повчальний і цікавий матеріал для роздумів на цю тему (йдеться про злиття гносеологічних і психологічних аспектів пропаганди і передусім публіцистики, яка, на думку В. Здоровеги завжди визначає рівень пропаганди. – С.К.) дає радянська публіцистика років Великої Вітчизняної війни. Твори О. Толстого, О. Довженка, Л. Леонова і В. Василевської, В. Вишневського і П. Тичини, І. Еренбурга і Я. Галана, К. Симонова і А. Малишка" та багатьох інших публіцистів … мають спільний напрямок стратегічного удару" [29]. Науковець визначає ті основні тези-заклики, що їх сформулював І. Еренбург у статті "В суворий час" (жовтень 1941 р.): "Ми повинні вистояти", "вирішується доля Росії", "ми знаємо, за що ми терпимо: за наших дітей"; "ми стоїмо за Росію, за Бітьківщину". Насправді основним стратегічним напрямом стратегічного удару саме і було згадане "Убей немца!". Не міг дійти такого висновку відомий дослідник публіцистики, бо й теорія публіцистики, модний на той час напрям радянського журналістикознавства, цілком і повністю ґрунтувалася на марксистсько-ленінській теорії преси і не могла вийти за межі ідейних засад тоталітарного режиму. Не була публіцистика (творчість фронтових чи воєнних кореспондентів) справою особистою, "Я" існувало в ній хіба на рівні стильової манери, але не незалежної думки про бачене і пережите. Ця публіцистика була суто пропагандою (те, що недопустиме в демократичному суспільстві). Саме така публіцистика (як і її теорія) не може сказати правду про війну. Вбивати ворога – це обов'язок воїна, конституційний і моральний. На війні (що більше на війні справедливій, визвольній) не діє заповідь "не убий". Проте, якщо публіцист (воєнний публіцист) закликає вбивати – це не лише аморально, це й порушення професійних журналіст-

ських стандартів. Не в цьому полягає його обов'язок. На цю проблему звернув увагу І. Сюндюков у статті "Геноцид словом, коли журналісти стають військовими злочинцями" (ч. 63–64 "Дня" від 10–11 квітня 2015 р.). Автор наводить ті факти, що свідчать про відповідальність журналістів за вбивство (бо брати участь у масових вбивствах навіть цілих народів можна у різний спосіб) – це журналісти Геббельса, це "Радіо Тисячі Пагорбів" у Руанді, журналісти якого 1994 р. закликали вбивати тисячу тутсі (одна з народностей) кожних двадцять хвилин, це пропагандистська діяльність російських журналістів на чолі з Кисельовим, Соловйовим, Доренком з приводу російсько-української війни 2014–2015 року. У навчальному посібнику "Голодомор 1932–1933 років в Україні" ми зазначали про відповідальність (за окремим винятком) зарубіжних журналістів на чолі з одіозним У. Дюранті за Голодомор. Радянські воєнні журналісти теж несуть відповідальність за масові злочини на території країн Східної Європи, а особливо в Німеччині.

Заклик І. Еренбурга – не поодинокий у радянській воєнній журналістиці періоду Другої світової війни. Найбільш одіозні й промовисті твори, мабуть, це вірш "Убей его" К. Симонова і "Наука ненависти" М. Шелохова. Щоправда, О. Довженко теж записав у червні 1942 р. у "Щоденнику": "Я не можу всю провину за нелюдські злочинства, що зчинила Німеччина, однести на рахунок Гітлера і фашистської партії. Німці – народ хам. Це народ мерзотник. Я не прощу їм цієї війни, скільки житиму на світі. Я нищив би їх і карав би цю підлу мерзоту сто років, щоб плакали і кляли свою долю їхні убогі онуки і правнуки" [22].

Це воєнна журналістика була частиною потужної пропагандистської ашини. Наприкінці 1942 р. вийшло розпорядження відділу пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) і головного політичного управління Червоної Армії, згідно з яким право мати постійних фронтових кореспондентів отримали Совинформбюро, ТАСС, Всесоюзный радиокомитет і газети "Правда", "Известия", "Красная звезла", "Красный Флот", "Сталинский сокол", "Комсомольская правда". Інші газети могли

мати воєнних кореспондентів лише тоді, коли територія їхньої області чи республіки охоплені воєнними діями. Воєнні кореспонденти зобов'язані були писати про бойові дії проти німецько-фашистських поневолювачів, а також про партійно-політичну діяльність у лавах Червоної Армії; про підтримку населення прифронтової смуги для Червоної Армії; про звірства, грабежі і насильство, вчинені німецько-фашистськими поневолювачами проти цивільного населення окупованих територій і про знищення німцями радянських військовополонених" [23]. Суворо регламентована діяльність воєнного кореспондента в умовах війни зумовлювала і відповідний добір фактів, і тематику, і стиль. Уже наприкінці 1942 р. Червона Армія мала чотири центральні газети ("Красная звезла", "Красный флот", "Сталинский сокол", і "Красный сокол"), виходило 13 фронтових газет, 60 армійських, 33 корпусних, 600 дивізійних. Головне політичне управління Червоної Армії видавало газету "Вести из Советской Родины", призначену для населення на окупованій території.

Воєнні кореспонденти гинули, як і радянські солдати. З редакції "Известий" на фронт було вислано 240 журналістів, з них загинули 44 [23, с. 288]. Ми повинні їх поважати – вони виконували свій професійний обов'язок. Проте маємо усвідомити й інше – вони талановиті, відомі чи менш відомі, творили міфологію радянської "вітчизняної війни", не Другої світової війни. Вони виконали своє завдання, бо тексти, які писали воєнні журналісти, були щирими, емоційними, зворушливими, переконливими; ці тексти виховували у солдатів найголовніше і найнеобхідніше у будь-якій війні – готовність померти, ненависть до ворога і бажання помсти. Історію радянської воєнної журналістики прикрашає легенда про те, що в окопах, на передовій і в бою бійці гинули з віршем К. Симонова "Жди меня, и я вернусь" (якщо без глибшого контексту, то дуже проникливий вірш) чи з поемою Твардовського О. "Василий Теркин". Проте було б дуже прикро, якби всі ті кілька мільйонів (чи кільканадцять), для яких призначалися ці тексти, перетво-

рилися на фанатиків, на сліпих виконавців волі творців, вождів тоталітарного режиму, антигуманного і несправедливого. Морально-етична суперечність радянської воєнної журналістики полягала в тому, що її риторика не передбачала правди про війну, була вибірково справедливою, не бачила (якщо хтось і бачив, то не міг) і не могла сказати про зло, яким є той режим, та влада, яку захищала воєнна журналістика. Тексти цієї воєнної журналістики не були журналістикою. Вони були пропагандою, треба додати – ефективною. Риторику радянської воєнної журналістики, пропагандистське вміння сьогодні перейняла в умовах російсько-української війни російська воєнна журналістика – її за означенням не хвилюють антигуманна позиція вождя, зло російської державної системи, вона не зупиняється перед використанням найбільшої брехні. Це журналістика (як і все російське) – не може не перебувати в системі пропаганди.

Серед тих, чия творчість воєнного часу дає "повчальний і цікавий" матерал для роздумів В. Здоровега назвав і О. Довженка, який був кореспондентом фронтових газет, а також "Известий". На нашу думку, захоплення В. Здоровеги його публіцистикою того часу можна пояснити умовами радянського часу і "правилами" написання праць, що стосувалися чи якоїсь теорії публіцистики, чи й будь-якого іншого аспекту тоталітарного буття. У публіцистиці воєнних років О. Довженка не було правди про війну. Навіть "Щоденники" його дуже неоднозначні й суперечливі. "Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда. Друга вигадана, неіснуюча, така, якою хотілося би її бачити. Вона вважається за дійсну, а дійсна вважається за ворожий наклеп. Так умовлено. Ми неповторні і єдині на цілий світ. Ми вміємо пафосу і героїки. Далі ми сліпі і безпорадні" [22, 198].

Зазначимо, що щоденник як своєрідний жанр, як особистісний документ не призначений для негайного опублікування. Там автор (якщо він не має побоювань, що цей документ потрапить, наприклад, до рук органів безпеки) мав би бути щирим, відвертим, не боятися писати правду. Отож, нема цієї

правди про війну навіть у "Щоденниках", бо яку правду може написати людина, яка особисто віддана Сталіну, яка вірить у соціалізм і в комуністичне майбутнє? Проте є тут і болісні роздуми над долею України і українців, з глибоким болем і розпачем пише О. Довженко про трагічну долю української жінки і дівчини в умовах окупації, є щирі рядки про героїзм простих солдатів червоноармійців і бездарність вищого армійського керівництва. Вражає запис розмови з слухачем вищих партійних курсів, у минулому, напевно, "енкаведистом" або слідчим: "Вихвалявся, як легко і приємно йому вбивати людину, коли вона ворог.

– Нічого не стоїть. Скільки завгодно. Одного націоналіста я повісив униз головою, і палив на повільному вогні, і різав з нього шмаття м'яса.

Я трохи не спитав його: і жарив теє шмаття, і глитав?..

– А він, гадюка, – очі героя засвітилися жорстоким огнем, і великий його рот похожий на щілину, з білими губами заходив ходором, – а він, гадюка, так і вмер, кричучи "слався Україна". От гадина. Скільки я їх перемучив!" [22, с. 231–232].

Щодо того, як би потрібно було писати про війну (те, що прямо стосується журналістів), то в щоденнику є такий запис: "Що найбільше дражнить мене у нашій війні – це пошлий лакированый тон наших газетних статей. Коли б я був бійцем безпосередньо автомата я плювався б, читаючи протягом такого довгого часу оцю газетну бодренькупанегіричеську окрошку, чи одноманітні бездарні сіренькі нариси без жодного натяку на узагальнення, на розкриття сили і краси героїки. Це холодна, похабна бухгалтерія газетних паршуків, яким, по суті кажучи,.в великій мірі-байдуже, що народ страждає, мучиться, гине. Вони не знають народу і не люблять його. Некультурні і душевно убогі, бездухі і безсердечні, вони скористовують своє становище журналістів і пишуть теревені однобокі і сусальні, як писали до війни про соцбудівництво, обдурюючи наш уряд, який, безумовно, не може всього, бачити.

Я ніде не читав ще ні однієї критичної статті про безладдя, ні про дурнів, а їх хоч греблю гати, про невміння евакуірувати, про невміння вірно орієнтувати народ тощо. Всі наші хиби, всі болячки не викриваються, а замазуються, лакируються. Це дратує наших бійців і злить їх, як би чесно і сумлінно не ставилися вони до війни. Бідний Сталін, як йому важко, нещасному, в оточенні оцих холодних сапожників і лакиз і ділетантів.

Взяти хоча б останню дряпанину з Россоши. Падлюки з штабу ухитрилися, не знаючи ні географії, ні топографії, спрямувати відступ машин на Стару Калитву на порім і погубити там тисячі машин в той час, коли в кількох кілометрах у Богучарі стояв чудесний міст. До речі, ні одного понтону. В результаті сотні убитих і ранених і тисячі погублених машин, американських і наших, і майна в машинах. Я певний, що нікому за це не влетіло, наче так і треба" [22, с. 231–232].

У цьому записі весь О. Довженко – митець, який навіть у тій трагічній і несправедливій для України війні шукав героїку й красу і вірив у непогрішність Сталіна. Він так і не зрозумів, чому його "Україна в огні" викликала гнів Сталіна. Тоталітарному суспільстві журналістика (воєнна журналістика теж) не може існувати окремо від пропаганди.

Про те, що будь-який прояв журналістської свободи неможливий в умовах тоталітарного режиму, свідчить приклад нацистської Німеччини і більшовицького Радянського Союзу. Особисте, суб'єктивне дозволялося за умови, якщо воно не суперечило державній політиці, офіційному погляду. Годальська М. влучно зауважила: "Йозеф Гебельс був переконаний у тому, що воєнна кореспонденція є зброєю, а не інформацією" [1, с. 102]. Відомий російський радянський письменник І. Еренбург кинув у маси страхітливий за своєю суттю аморальний заклик "Убей немца!", але це стало нормою радянської і пропаганди, і воєнної журналістики, бо є ще і "Наука ненависти" М. Шолохова, і вірш К. Симонова "Убей его" (усі троє мали відношення до радянської воєнної журналістики в роки Другої світової війни.

Українська воєнна журналістика, як і військова преса (не йдеться про радянську), у буквальному тлумаченні цих понять відновилися в роки Другої світової війни. Важливо те, що упродовж міжвоєнного періоду було переглянуто концепцію преси, зокрема, змінилося ставлення до її функцій, більше уваги почали приділяти пропагандистським можливостям преси, виразнішою стала тенденція відходу від суто інформаційної, культурно-просвітницької функції до інформаційно-пропагандистської, тобто від просвітництва – до пропаганди (із застереженням, що пропаганда – це не синонім брехні, маніпуляції, дезінформації, що українська преса як засіб пропаганди української ідеї не повинна бути позбавлена моральності, високих цілей та інтелекту). Сприяла цьому і демократизація світоглядних основ ОУН, що зафіксовано в ухвалах ІІІ надзвичайного збору українських націоналістів (1943).

Список літератури

1. Hodalska M. Korespondent wojenny. Ofiarnik i ofiara we współczesnym świecie / Magdalena Hadalska. – Kraków, 2006. – S.102.
2. Moede W. Experimentalle Massenpsychologie / W. Moede. – Berlin, 1920. – S. 7.
3. Лайнбарджер П. Психологическая война / П. Лайнбарджер. – М., 1962. – С. 102.
4. Lasswell H. Propaganda Technique in the World War / H. Lasswell. – New York, 1927. – P. 3.
5. ЦДІА у Львові. – Фонд 353, оп. 1, од.зб. 8, арк.1–6.
6. Петлюра С. Статті, листи, документи / Симон Петлюра. – Нью-Йорк, 1979. – Т.П. – С. 352, 359, 436.
7. Донцов Д. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. – Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С.194–195.
8. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Лондон ; Торонто, 1966. – С.32.
9. Путник Т. Пропаганда / Т. Путник // Вогні. – 1938. – Кн. V. – С. 449.
10. У.В.О. – Львів, 1929. – С. 36–42, 78–82, 79, 81.
11. Котенс В. Політика, пропаганда, преса і публіка / В.Котенс // Літературно-науковий вістник. – 1929. – Т. XCIX. – Кн. V. – С. 449.
12. Юрченко В. Система більшовицька агітації і пропаганди / В. Юрченко // Дзвони. – 1931. – Ч. 3. – С.174.

13. Політика без пропаганди // Національна політика. – 1939. – Ч. 11.
14. Суворий обов'язок правди // Національна політика. – 1939. – Ч. 8.
15. Baliński Wl. Propaganda. Jej metody i znaczenie / Wl. Baliński. – Warszawa, 1930; Unkiewicz N. Uwagi o propagandzie. – Warszawa, 1937; Zycki. Propaganda a racja stanu. – 1936.
16. Див.: Розбудова Нації. – 1929. – Ч. 1.
17. ОУН в світлі постанов Великих Зборів Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.: Зб. документів. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. – 1955. – С. 40–41.
18. Самостійні Думка. – 1933. – Ч. 5–6. – С.154, 156.
19. Камінський А. Від насильної до мирної революції / Анатоль Камінський. – Нью-Йорк ; Лондон ; Сидней, 1966. – С.37.
20. Дяків-Горновий О. Ідея і чин: Повна збірка творів / Осип Дяків-Горновий. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1968. – С. 145.
21. Здоровега В. Пошуки істини, утвердження переконань: Деякі гносеологічні та психологічні проблеми публіцистики / Володимир Здоровега. – Львів : Вид. об'єднання "Вища школа", 1975. – С. 111.
22. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 / Дневниковые записи, 1939–1956 / О. П. Довженко. – Х.: Фоліо, 2013. – С. 198, 231–232.
23. Кузнецов И. В. История отечественной журналистики (1917–2001) / И. В. Кузнецов. – М., 2008. – С. 288, 301.

Запитання для самоконтролю

1. З чого почалася історія української воєнної журналістики?
2. Чому в українському суспільстві так важко сприймали ідею збройної боротьби?
3. У чому полягала концепція наступу І. Франка?
4. Ідея боротьби Д. Донцова.
5. Чому пацифізм лідерів спричинив поразку українських визвольних змагань 1917–1923 років?
6. Ідея боротьби в пресі і програмних документах ОУН.
7. Концепція визвольної боротьби в публіцистиці українського збройного підпілля.
8. Преса української діаспори другої половини XX ст. і проблеми пошуку шляхів відновлення державності.

Розділ II

ВОЮЮЧА УКРАЇНА: ВІЙНИ І БИТВИ "НА МАРСОВОМУ ПОЛІ СХОДУ"

2.1. Зміст та історичний сенс поняття

Поняття "Воююча Україна" чи не вперше впровадив у публіцистичний і політичний лексикон Р. Рахманний (Олійник), вживши його у статті "Кров і чорнило" (1947) [1], в якій він писав про обов'язок преси української еміграції супроти промитої української преси, про обов'язок цієї преси перед Воюючою Україною – так автор означив українське збройне підпілля, український визвольних рух, що самовіддано боровся з найбільш жорстокою і аморальною політичною владою – радянським тоталітаризмом.

У жовтні 1949 р. Українська Головна Визвольна Рада (парламент, законодавча влада українського народу, обраний на початку липня 1944 р.) використала поняття "Воююча Україна": оприлюднила "Звернення Воюючої України до всієї української еміграції". У зверненні до братів, розкиданих по далекій чужині, йшлося про Україну, яка воює, хоча вже минуло чотири роки, як закінчилася війна у Європі: "Проте в Україні миру нема! В Україні дальше кипить жорстока боротьба, не втихають стріли, не вгасають пожежі. На фабриках і на заводах, в колгоспах і одноосібних господарствах, школах і установах, в

лісах і горах, в Україні, в далекому Сибіру і Казахстані, скрізь стоїть український народ на визвольних барикадах. Стоїть скривавлений, але не вгнутий, неподоланий, нескорений.

Сповнений ненависти до неволі і рабства, насильства і безправства, він виповів нещадну війну російсько-більшовицькому імперіалізмові, свідомий справедливости своєї справи, він підноситься сьогодні на вершини посвяти і героїзму" [2].

Воююча Україна вимагала, щоб українська еміграція гідно і відповідально репрезентувала свій народ і його визвольну боротьбу перед світом; кожен українець за кордоном – це представник Воюючої України; Воююча Україна вимагала, щоб українська еміграція була палким носієм ідей, за здійснення яких бореться український народ; щоб вона несла правду про сталінський СРСР і мобілізувала народи до боротьби проти російсько-більшовицького імперіалізму – найлютішого ворога людства; Воююча Україна, зважаючи на агресивність російського більшовизму, закликала бути готовими до нової війни, а тому українська еміграція повинна бути співорганізатором єдиного фронту поневолених народів і тих, кому загрожує російсько-більшовицький імперіалізм; Воююча Україна вимагала від української еміграції єдності.

Воююча Україна зверталася до українських митців, науковців, журналістів, до жінок і молоді, до бійців і командирів відділів УПА, які перебували в рейді за межами України, і закликала вірити в слова нашого великого Пророка:

Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі невольничі діти!

Від імені Воюючої України це звернення підписали член УГВР, голова підпільної Української греко-католицької церкви о. проф. М. Лаврівський, голова Генерального Секретаріату УГВР, командир УПА Р. Шухевич, серед тих, хто підписав було і кілька журналістів – П. Полтава (начальник політвихов-

ного відділу УПА), О. Горновий (член проводу ОУН на Українських Землях), Н. Хасевич ("Д. Бей", художник), С. Кузьменко (редактор підпільних видань).

Актуальність цього звернення сумніву не викликає – Україна воює проти Росії за свободу свою й інших народів, за загальнолюдські вартості.

"Воююча Україна" – таку філософську працю писав 1951 р., але не завершив, український філософ і публіцист Ю. Вассиян. Ось її початок: "Суцільний погляд на історію української землі вивершиться в справедливий висновок про неї, коли звучатиме марсове поле Сходу. Ніякого перебільшення дійсности ані сліду надуманої пози її людського спинила, але тільки співмірний об'єктивному станові оцін історичної правди міститиме в собі ця почесна, славетна назва нашої землі [3].

Основні тези й ідеї цієї праці:

- нездоланність, незламність, вічність української ідеї ("нерукотворного українського жертовного вівтаря", "вічна, незрима Україна"; її не здолати сучасним фараонам; "Україна вічна й це та Воююча Україна, животворча своєю правдою, що її ніяким робом не вбити, не закувати в полон, не перевиховати і не перетворити відомими засобами діалектичної біології та всіх знахарських практик все потужного діамату" [3, с. 174–175];
- формування своєї особистості засобами, що протилежні суті буття (йдеться про українську людину і про Воюючу Україну);
- Ідея боротьби, що є основою буття, і пропагує всі його сфери;
- Ідея обов'язку людини (навіть певної приреченості) діяти, йти, і це бажання панує над голосами обмеженості, застережливості і вирахуваності, над небезпекою і можливістю смерті.

Є у цій праці і роздуми Ю. Вассияна про сенс і характер буття, про повноту буття, про національну природу історичного процесу.

Стосовно більшовизму, цієї найбільш жорстокої й аморальної політичної течії, він висловився цілком слушно, наголосивши на його суто російському походженні: "Теоретично спертий на ідею світового комуністичного ладу революційний большевизм мусів урешті показати своє правдиве оригінальне життєве обличчя і признатися до власних органічних основ, що є історичними традиціями національного московства" [3, с. 179].

Проте актуальною є така його думка: "На Марсовому полі Сходу, на боєвищі безконечного змагу, головна битва ще не відбулася, ще не впало рішення, який нарід на останній карті тисячолітнього воєнного літопису, запише своє переможне ім'я творця нової історії і законодавця людського життєвого ладу" [3, с. 175].

Зазначимо, що теза Ю. Вассияна про вічність України, а також про Україну Воюючу (Марсове поле) не є ні пропагандистським міфом, ні метафорою. Зокрема, видатний етнограф В. Хвойка вважав, що трипільці – це предки українців, а трипільська культура – це майже п'ять тисяч років до народження Христа. Протоукраїнською вважав трипільську культуру В. Щербаківський ("Етнографічний тип українців"), трипільський первень як основний в українському етногенезі визначив Ю. Липа ("Призначення "України"). Зрештою, література про походження України-Руси та українського народу, як і про виникнення Московського царства і, відповідно, "русского" народу, обширна, а її аналіз – поза межами нашого предмета. Те саме стосується і з'ясування питання, чому саме ці землі, де упродовж кількох тисяч років існували протоукраїнські культури і формувалася українська нація, стали Марсовим полем Сходу. Йдеться про те, що оперування концептом "Україна вічна і Україна Воююча" дає ключ до розуміння багатьох воєн і битв, що відбувалися упродовж останнього тисячоліття (від часів Київської Русі) на наших землях. Висловимо лише одне застереження: "Воююча Україна" і "Марсове поле Сходу" не є синонімами. Україна воювала упродовж тисячі ро-

ків на своїй землі, яка була Марсовим полем Сходу – навіть усупереч волі самого народу та його вождів, але саме на цьому обширному бойовищі формувався й інстинкт боротьби, якщо не войовничість. Це не завжди поєднувалося з державницьким інстинктом, але все ж у критичні моменти історії інстинкт боротьби і войовничість відроджуються, відновлюються. Зокрема, Ю. Липа зазначав недарма: "Культ боротьби недавніх років зростає поволі, але певніше від усіх відрухів" [4].

Наступні події склали хронологію Воюючої України на Марсовому полі Сходу. Це допоможе зрозуміти, чому український народ у нинішній війні виявився готовим до війни (на відміну від держави), до розв'язання основної проблеми українського буття – державності і свободи – "кров'ю і залізом", чому "Небесна Сотня" на Майдані не думала про смерть, чому ненавчені добровольці змогли протистояти вимуштрованим російським військовим на "східному фронті".

Найкоротша хронологія українських воєн і битв може мати такий вигляд.

Це війни княжих часів, починаючи від Олега і Святослава (розгром Хозарської держави, початок колонізації земель, які простягалися на північ від Києва і були заселені фінськими племенами, воєнні походи на Візантію – щит князя Олега на воротах Царгорда набув символічного значення; перемога Володимира Великого над Корсунем мала доленосне значення – Володимир прийняв хрещення в цьому місті, а згодом охрестив і Русь; розгром половців сприяв експансії Києва у південно-східному напрямі). За княжих часів почалося і протистояння з північним сусідом: поразки в битві під Києвом зазнав засновник Москви Юрій Долгорукий (1151). Головною причиною опозиційності Суздальського Залісся проти Києва і Русі в XII ст. були не лише міжродинні зв'язки суздальських князів з половцями, а й природні геополітичні інтереси нового народу, який зародився в Заліссі від сплаву фіно-угорських племен, під впливом церковнослов'янської мови, що насаджувалася церквою та князівською адміністрацією" [5]. У 1169 р.

син Юрія Долгорукого Андрій Суздальський (Боголюбський) розгромив Київ, але наступного року він зазнав нищівної поразки від Романа Мстиславовича, майбутнього засновника Галицько-Волинського князівства.

Наступний період, у якому гартувався національний характер українця-хлібороба і воїна, пов'язаний з боротьбою проти імперії монголів: "Данило Галицький і його держава кинула виклик монголо-татарам за століття до того, як інші країни почали всерйоз задумуватися над такою можливістю. Водночас, спочатку успішна боротьба Данила Галицького з монголо-татарами створила прецедент перемог над доти непереможними військами Золотої орди, дозволили зберегти державність Галицько-Волинського князівства як джерело майбутнього опору, підготували ґрунт для звільнення українських земель та інших країн Європи від монголо-татарського ярма" [5, с. 33]. Вирішальна битва відбулася 1362 р. на Синіх водах біля р.Синюха (тепер Кіровоградська область).

Наступний період формування української воєнної історії (й української вдачі) пов'язаний з виникненням Запорізької Січі. Запорізька Січ – унікальне явище, яке не має аналогів в історії інших народів, це – матеріалізація волелюбного духу українського народу, але, окрім того, її історичне значення полягає в тому, що українські козаки не лише захищали свій народ – вони були такою потужною силою, яка кидала виклик володарям сусідніх держав і найсильнішій державі того часу Османській імперії.

Наприкінці XVI ст. найбільш вдалі козацькі битви пов'язані з Байдою Вишневецьким, Самійлом Кішкою. На думку істориків, найвизначнішим гетьманом Війська Запорізького на початку XVII ст. був Петро Конашевич (Сагайдачний). Зокрема, О. Палій вважає так: "Сагайдачний розробив і застосував на практиці нову тактику морського бою, яка мала результатом серію безпрецедентних перемог козацького флоту над військово-морськими силами Туреччини, якої тоді боялися всі європейські держави, включно з віддаленими Францією і Ав-

стрією" [5, с. 40]. Проте його найбільшою заслугою було те, що П. Сагайдачний на чолі 40-тисячного козацького війська взяв участь у польсько-турецькій війні (м. Хотин, 1621 р.). Завдяки перемозі під Хотином український гетьман врятував не лише Польщу, а й зупинив наступ Османської імперії на Європу. Його найбільша помилка полягала в тому, що на початку XVII ст. під час спільних польсько-українських походів на Московське царство він не домігся його повного розгрому – уже тоді Московське царство з прагненням зібрати землі колишньої Київської Русі, з його відсталістю, некультурністю, з державницьким деспотизмом було ворогом українства (як і ворогом Речі Посполитої чи Великого Князівства Литовського, де український вплив (особливо в останньому) був дуже суттєвим).

Окрема сторінка української воєнної історії – це битви Б. Хмельницького (1648 р. – під Жовтими Водами, під Корсунем), адже ще на початку визвольної війни він розгромив найкращу армію тодішньої Європи.

Наступна переможна битва українського війська пов'я-зана з іменем соратника Б. Хмельницького – І. Виговським. Йдеться про Конотопську битву 1659 р. Після смерті Б. Хмельницького (припущення про його отруєння, та передчасну смерть цілком ймовірне) Москва ще активніше і нахабніше почала обмежувати права України, не гребуючи жодними засобами. Московська армія Трубецького (чисельністю понад сто тисяч) навесні 1659 р. увійшла на територію Лівобережної України, нещадно руйнуючи і грабуючи все на своєму шляху. Біля Конотопа і відбулася ця українсько-московська битва. Ось що написав про цю битву відомий російський історик С. Соловйов: "Цвет московской конницы, совершившей счастливые походы 54-го и 55-го годов, сгиб в один день; пленных досталось победителям тысяч пять; несчастных вывели на открытое место и резали как баранов: так уговорились между собою союзники – хан крымский и гетман Войска Запорожского! Никогда после того царь московский не был уже в состоянии вывести в поле такого сильного ополчения. В печальном платье вышел Протексей

Михайлович к народу, и ужас напал на Москву. Удар был тем тяжелее, чем неожиданнее; последовал он за такими блестящими успехами! Еще недавно Долгорукий привел в Москву пленного гетмана литовского, недавно слышались радостные разговоры о торжестве Хованского, а теперь Трубецкой, на которого было больше всех надежды, "муж благоговейный и изящный, в воинстве счастливый и недругам страшный", сгубил такое громадное войско! После взятия стольких городов, после взятия столицы литовской царствующий град затрепетал за собственную безопасность: в августе по государеву указу люди всех чинов спешили на земляные работы для укрепления Москви. Сам царь с боярами часто присутствовал при работах; окрестные жители с семействами, пожитками наполняли Москву, и шел слух, что государь уезжает за Волгу, за Ярославль" [6].

Полтавська битва (1709) – недоречний парадокс в українській історії. Вірне І. Мазепі українське військо в битві проти московського війська участі не брало, оскільки на боці Петра І була частина українських козаків, а битва справді була доленосною. Наскільки вона була парадоксальною, настільки ж і трагічною для України. Минуло ще кілька десятиліть агонії, коли Москва перетворила Україну в провінцію. Проте ні Батуринська різня, ні Полтавська битва, ні наступні нелюдські репресії, ні знищення Запорізької Січі і ліквідація Гетьманщини не спричинили зникнення українців як народу, хоча морально-психологічні і політичні наслідки московського панування були жахливими.

Після підступного знищення Запорізької Січі не стало й української армії як військової формації. Вперше у ХХ ст. українські збройні сили відродилися у формі легіону Українських січових стрільців, які у складі австро-угорської армії воювали проти Росії. Бойове хрещення УСС отримали в боях за гору Маківку – російське командування кинуло проти них значні сили, бо Москва переслідувала не лише військово-стратегічну мету (захопити Карпатські перевали), а й політич-

ну – знищити українську військову силу, знищити "мазепинців". Українські січові стрільці виграли битву за Маківку. У привітанні Загальної Української Ради з цієї нагоди було висловлено знаменну думку: "Ви дали доказ, що український нарід не зрікся своїх прав до самостійного життя та що він має волю і силу вибороти собі ті права кров'ю і залізом. Ви доказали, що довголітня неволя не знизили українського народу до ряду покірних рабів, бо він виродив Вас, борців за волю…" [7]. До Легіону УСС записувалися лише добровольці, серед них було багато гімназистів, студентів і трохи старших за віком інтелігентів.

Українську воєнну історію продовжили битви Української галицької армії (УГА) й Армії УНР упродовж визвольних змагань 1918–1923 років. У цій історії багато славних і трагічних подій (Чортківський наступ УГА, перехід через р. Збруч і подальші битви під гаслом: "через Київ до Львова", битви в "трикутниках" і "чотирикутниках" смерті, битва під Крутами, перший і другий Зимовий походи), повстанський рух – Холодний Яр та ін.). Принципово і безкомпромісно визначив причини поразки українських визвольних змагань Д. Донцов у книзі "Підстави нашої політики". Сучасний історик О. Палій зазначає: "Під час Визвольних змагань 1917–23 рр. Україна змушена була боротися в надзвичайно тяжких умовах одночасно на кілька фронтів. Ця боротьба точилася без достатньої зброї та боєзапасів, не маючи тилу та жодної підтримки ззовні. Попри надскладні умови сотні тисяч мешканців України встали на боротьбу за незалежну Україну. Чисельність та зусилля воїнів української армії та українських повстанців засвідчила самовідданість і героїзм сотень тисяч людей. З іншого боку, була виявлена критична невідповідність еліти масштабові завдань, які постали перед Україною. Еліта увійшла в період національно-визвольної боротьби не готовою ані ідеологічно, ані психологічно, що призвело до низки руйнівних помилок на початку національно-визвольних змагань (насамперед це стосується ліквідації армії)" [5, с. 65].

Найбільша помилка вождів української революції – надмірний і невиправданий пацифізм і зволікання зі створенням армії.

Поразкою завершилася і боротьба за Карпатську Україну в березні 1939 р. Слушну думку висловив Б. Якимович: "Хоч противник переважав Січовиків кільканадцятикратно і амуніцією, і людьми, добровольці своєю безстрашністю дивували світ: спрацював генокод княжих і козацьких часів. Карпатська Україна впала, але ніколи не зникне слава про маленьку державу, яка гідно стала на оборону своєї незалежності" [7, с. 174].

Так для українців починалася, по суті, Друга світова війна. Не буде перебільшенням, якщо ми скажемо, що без України, без величезних жертв з її боку (всупереч твердженню Президента Російської Федерації В. Путіна) СРСР війну не виграв би.

Одна з найтрагічніших сторінок української історії – це боротьба Української повстанської армії (збройного підпілля) на два фронти – проти нацистської Німеччини і тоталітарного СРСР. Збройний спротив у нерівних умовах тривав аж до середина 50-х років (повстання політв'язнів у Норильську та інших концтаборах, де головну роль відіграли українці, ми теж розглядаємо як частину української воєнної історії, не можна не згадати і повстання українок-в'язнів у Кінгірі). Українське збройне підпілля зазнало поразки, але це була моральна перемога над історичним ворогом України. Значення УПА полягає в тому, що вона продовжила українську воєнну традицію; збройний опір не дозволив радянському режимові повторити і на західних землях України Голодомор; завадив він депортації усіх українців у "места не столь отдаленные" – за полярне коло, на Колиму, в Сибір; ця жертовна і кривава боротьба свідчила про незнищенність волі і прагнення українців здобути незалежність і свободу; ця боротьба свідчила про бойовий дух українців.

Список літератури

1. Рахманний Р. Україна атомного віку: есеї і статті, 1945–1986. – Т. 1 / Роман Рахманний. – Торонто : Вид-во "Гомін України", 1987. – С. 31–47.
2. Українська Головна Визвольна Рада : Збірка документів за 1944–1950 рр. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. – С. 87–88.
3. Вассиян Юліян. Твори: Т. І: Степовий Сфінкс : Суспільно-політичні нариси / Ю. Вассиян. – Торонто : "Євшан-зілля", 1972. – С. 173, 174–175, 179.
4. Липа Юрій. Призначення України / Ю. Липа. – Львів : Просвіта, 1997. – С. 215.
5. Палій О. 25 перемог України / Олександр Палій. – К. : К.І.С., 2014. – С. 29, 33, 40, 65.
6. Соловьев С. Сочинения в восемнадцяти книгах : Кн.VI: История России и древнейших времен: Т. 11–12 / С. Соловьев. – М.: "Мысль", 1991. – С. 50.
7. Цит. за: Якимович Богдан. Збройні сили України: нарис історії / Богдан Якимович. – Львів, 1996. – С. 77, 174.

2.2. Українська воєнна доктрина

Зазначимо, що доктрина – це сукупність принципів, тверджень, переконань у якійсь галузі філософії, історії, політики, що притаманна певному мислителеві, певній школі; це й теорія, система. Оскільки йдеться про державну безпеку й оборону, то воєнна доктрина, за визначенням В. Фурашева, це "декларація політики держави у військовій (оборонній) галузі безпеки, це система офіційних положень, які встановлюють напрями військового будівництва; умови підготовки держави та збройних сил до війни; засоби та форми ведення воєнних дій. Основні положення воєнної доктрини складаються та змінюються залежно від політики та суспільного устрою, рівня розвитку виробничих сил, нових наукових досягнень і характеру очікуваної війни. Власне, воєнна доктрина є ідейним стрижнем усієї воєнно-політичної діяльності держави (воєнної

політики) як одного з напрямів загальної політики держави, політичних партій, громадських організацій та інституцій" [1].

Наведемо одне визначення змісту поняття "воєнна доктрина": "Під воєнною доктриною розуміємо певну систему, а точніше певний світогляд при помочі котрого організуються ті моральні і фізичні сили нації, котрі є потрібні для фізичної оборони своєї раси, зглядно ґатунку, і для задержання означеного місця в історії". Це визначення належить М. Колодзінському, яке він сформулював у рефераті "Українська військова доктрина" (зберігається в Архіві ОУН у Києві). У нехтуванні цим питанням (опрацювання воєнної доктрини) М. Колодзінський вбачав і причини занепаду української нації. Якщо зважити на те, що автор писав цей реферат наприкінці 1935 р. або на початку 1936 р., то можна дійти висновку, що в українській військово-політичній думці це питання не нове.

Очевидно, що наявність воєнної доктрини – це ознака держави, оскільки це не характерно для нижчих форм існування людства. З виникненням держави потрібно було регламентувати її політику у сфері оборони. Щоправда, у багатьох випадках воєнна доктрина не існувала у формі писемного документа. Зокрема, одним з положень воєнної доктрини Святослава, київського князя, була відома фраза "Іду на ви", що свідчить не тільки про певний рицарський кодекс честі, а й про наступальний характер війни, яку мав намір провадити князь. Правові відносини Київської Русі були відображені в "Руській Правді", збірнику українського (руського) права (укладеного приблизно в XI–XII ст.) на основі звичаєвого права.

Безперечно, що історія воєнних доктрин різних держав у різні історичні періоди – питання цікаве, дуже часто ця історія прихована в дослідженнях, присвячених воєнному мистецтву того чи іншого полководця або монарха: воєнне мистецтво в античні часи, воєнне мистецтво Олександра Македонського, Ганібала, Фрідріха Великого, Богдана Хмельницького, Наполеона.

"Проблема (ідея) збройної боротьби" і "воєнна доктрина" – це різні дискурси, хоча й взаємопов'язані. Бездержавний народ повинен думати передусім про готовність до війни, про настрій у суспільстві, про рівень політичного осмислення цієї проблеми, хоча в певному сенсі можна стверджувати про воєнну доктрину українського визвольного руху на різних етапах історії. Зрозуміло, що, наприклад, українське суспільство Сх. Галичини на початку XX с. не мало воєнної доктрини, але щораз більший вплив ідеї збройної боротьби свідчили про історично правильний напрям суспільно-політичної думки і настроїв. На підставі логічного розвитку ідеї збройної боротьби доходимо висновку про необхідність створення української військової формації. З початком Першої світової війни ця ідея матеріалізувалася у формі Легіону Українських січових стрільців, які на полі бою захищали ідею української державності – "альфу й омегу" української воєнної доктрини.

На жаль, вожді Центральної Ради не змогли вчасно зрозуміти, що воєнна доктрина – це один з найважливіших документів, який засвідчив, що навіть автономію треба захищати, що створення армії, спроможної захистити державу і народ – це не антидемократичний і антигуманний крок, а функція держави та обов'язок її керівників.

Головним пунктом цієї доктрини мала бути ідея боротьби, яку ще 1900 р. висловив М. Міхновський, ідея кривавої, безкомпромісної, жертовної боротьби за українську державність. Був відомий і ворог – спочатку Росія Тимчасового ряду, згодом Росія більшовицька і Росія "біла" (Денікіна, Врангеля тощо). Відсутність у наших вождів військових фахових знань і досвіду були суттєвим чинником, але не вирішальним.

Запізнилися зі створенням армії і керівники ЗУНР – це означає, що її лідери теж не розуміли значення воєнної доктрини як одного з найважливіших державних документів і військового будівництва як найважливішого напряму державної політики. Як слушно зазначають М. Литвин і К. Науменко, оцінюючи відозву Української Центральної Ради

(законодавча влада ЗУНР) і Генеральної Команди від 5 листопада 1918 р.: "…цей документ лише радив-благав, а не зобов'язував громадян молодої республік ставати в лави її захисників. Як бачимо, гірка помилка Центральної Ради не стала уроком для галичан" [2]. Лише з двотижневим запізненням, 13 листопада, Українська центральна рада ухвалила відповідну постанову про часткову мобілізацію громадян республіки до лав Української Галицької Армії, а наказ підписали Президент державних секретарів (прем'єр) К. Левицький і державний секретар військових справ Д. Вітовський.

Долю УНР вирішували вже не наявність/відсутність воєнної доктрини, не хиби чи прорахунки цієї доктрини. Зокрема, Д. Донцов у "Підставах нашої політики" (1921) з'ясував причини поразки української революції: відсутність належного проводу (і помилки того проводу, тих людей, від яких залежала доля України, а головна з цих помилок – відсутність державницької ідеї), надмірний пацифізм вождів (і небажання створювати армію), орієнтація на варварську Москву, а не на цивілізовану Європу, наївна віра в демократичні ідеали, в соціалістичну утопію. Він зазначив: "Таким був ідейний баланс української інтелігенції по кількох роках визвольної боротьби. Баланс, коли не розпачливий, то в кожному разі надзвичайно вбогий. Хаос в думках, брак плановости в акції, брак чітко сформульованих цілей. І все це підбито іноді голосною самостійницькою фразою, дзвінкою, як у неофіта, а такою ж нетривкою. Що могла серед такого оточення зробити маленька в порівнянні кількість одчайдухів, що гинули масово в ім'я вимріяного ідеалу? Що міг зродити центр, що хоч зигзагами, хоч наївно і недотепно, але все ж провадив самостійницьку лінію в останні два роки?... Що значила галицька армія, чини якої збуджуватимуть подив у найдальших генераціях, супроти короткозорої політики галицьких політиків? Що могли зробити титанічні зусилля народу, позбавлені керівної волі та інтелекту, що відкрив би йому сенс власних чинів і мету?" [3]. "Головну відповідальність не лише за руїну держави, але й за

це виродження політичної думки в нас несуть соціалістичні партії, соціялістичні геростратн, бо їхній анаціоналізм – се не припадок… симптом, який показує, що в кожному соціялісті є зародок того національного ренегатства, котрого припустилися тисячі "малоросів" [3, с. 136–137].

Українська військова організація виникла 1920 р. після поразки визвольних змагань. Її виникнення – це і своєрідна реакція на поразку, оскільки мета УВО – продовжувати збройну боротьбу за державність. Ініціатори й організатори УВО – старшини Січових Стрільців (київських – це корпус, яким командував полковник Є. Коновалець) та УГА.

Керівником УВО був полковник Коновалець. Про мету, завдання, політичну програму, а по суті, і воєнну доктрину УВО можна дійти висновку на підставі брошури "У.В.О.", яку видав пропагандивний відділ УВО. Зацитуємо найважливіші уривки: "УВО є організацією, для якої тільки і н т е р е с У к р а ї н с ь к о ї н а ц і ї є й буде рішаючим у її діяльності.

Вона свідома рівнож того, що в цій діяльності вона буде наражена на атаки й клевети навіть з боку українців й це таких, що за юдин гріш служать чужим і ворожим Українському Народові інтересам. До всіх них буде ставитися й надальше як до сміття Варшави або грязі Москви й на їхні крайньо демагогічні й брехливі наклепи, що ними за наказом згори послуговуються, відповідатиме не п о л е м і к о ю та дискусією з ними, але ще більше інтенсивною діяльністю.

Рівнож не думає УВО служити інтересам других народів. Рівночасно, одначе, УВО є свідома того, що не тільки її завданням, а й обов'язком є шукати собі союзників і вести серед народів світу пропаганду, щоб підготувати відповідну основу й симпатії в світі для загального зриву Українського народу" [4].

УВО рішуче відкидала орієнтацію на Польщу (хоча вважала своїм обов'язком шукати собі союзників і вести на міжнародній арені пропаганду, щоб підготувати відповідне підґрунтя й симпатії у світі для загального піднесення українського наро-

ду. Деякі діячі УВО вважали, що можна використати допомогу Москви в боротьбі з Польщею. Проте Є. Коновалець вважав, що російські більшовики за всіх умов залишаються найзапеклішими ворогами України. Він негативно ставився до тих радянофільських тенденцій, що виникли в уряді Є. Петрушевича. УВО заявляла: "Не во імя злуки Українських земель і не для добра Української Нації ведуть більшовики свою каїнову роботу. І тому теж, доки в українському уряді (УССР) сидітимуть не дійсні представники українського народу, а висланники Москви й доки цим самим цей уряд вестиме замість політики, що відповідала б інтересам українського народу, шкідливу і чужу нашому народові політику, так довго всякі орієнтації й надії на цей уряд будуть недоцільними" [4, с. 23]. (Нагадаємо, що М. Грушевський, перебуваючи на еміграції, в липні 1920 р. написав листа до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, а в листопаді 1921 р. звернувся з відкритим листом до голови Ради народних комісарів УРСР Х. Раковського. Грушевський М. як "соціаліст і демократ" попереджував, що в інтересах радянського режиму КП(б)У повинна намагатися передати владу в Українській СРР українським радянським партіям, а для цього повинна співпрацювати з ними; М. Грушевський висловився у цих листах щодо цілої низки проблем; суть цих листів полягала в заклику поділитися "владою, працею і відповідальністю" з Українською партією соціалістів-революціонерів та Українською комуністичною партією. Листи свідчать як про еволюцію політичних поглядів М. Грушевського, так і про його політичну наївність. Навесні 1924 р. М. Грушевський повернувся в радянську Україну).

УВО заявляла в брошурі, що вона вважає себе носієм і спадкоємцем Великої Української Армії, що не може і не сміє допустити, щоб майбутні події застали зненацька українців, як це сталося в роках 1917–1918. УВО ставила собі за мету пропагувати загальнонаціональний зрив українського народу проти окупантів, виховувати маси й поширювати дух активізму й непримиренності. Важливою в цій воєнній доктрині була

і концепція власних сил. Ще один важливий момент, який, на думку прихильників доктринерського розуміння загальнолюдських вартостей є аморальним і негуманним – йдеться про терор. УВО справедливо вважали, що в умовах терору, який розпочали держави, які окупували українські землі, українці повинні відповісти антитерором. УВО вважала терор не лише засобом самооборони, а й пропагандистського впливу. Щоправда, УВО зазначала, що до терору буде вдаватися лише в конечних випадках. Якщо до проблеми підходити неформально, то український народ (і та його організація, що втілювала прагнення до державності) має, принаймні, моральне право на терор. Зрештою, поневоленому народові, до якого окупанти застосовують засоби (терор, репресії, голодомор), спрямовані на його фізичне знищення, не варто диктувати, якими засобами боротьби він повинен користуватися. Наголосимо, що до широкомасштабного терору УВО так і не вдалася.

Щодо воєнної доктрини Організації українських націоналістів, то ОУН було створено на І Конгресі (великому зборі) українських націоналістів (Відень. 28.I – 3.II.1929 р.). Цьому передувало об'єднання Групи української націоналістичної молоді, Союзу української націоналістичної молоді і Легії українських націоналістів, що відбулося в Берліні 1927 р. На цій конференції було обрано Провід українських націоналістів, який очолив полковник Є. Коновалець. На конгресі 1929 р. зазначені організації й Українська військова організація увійшли в ОУН. Це була єдина політична сила, яка діяла нелегально, яка не визнавала політичних, парламентських засобів і способів політичної боротьби, яка визнавала лише збройні і революційні методи боротьби у відновленні державності. В ухвалах І конгресу ОУН п'ятий розділ має назву "Військова політика". Основні моменти цього розділу: 1) організація української військової сили буде розвиватися залежно від форми політичного стану українців: умови окупації, національна революція чи державне закріплення (української державності); в умовах окупації підготовкою українських народних мас до збройної боротьби,

зокрема і підготовку організаторів і вишколених провідників візьме на себе окремий військовий осередок; лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, зможе звільнити Україну від окупантів і дасть змогу впорядкувати Українську Державу; оборону упорядкованої держави візьме на себе єдина, регулярна, надкласова національна армія і флот, що разом з територіальними козачими частинами будуть збудовані на підставі загальної військової повинності [5].

У межах військової політики ОУН сформувалася і концепція "перманентної революції", але початок цього процесу можна вбачати ще у програмі УВО. Концепція не оригінальна, оскільки авторство належить Л. Троцькому, одному з більшовицьких лідерів і творців Червоної Армії: у перманентній революції він вбачав шлях до світового панування.

Реалізація військової політики ОУН – це не лише саботажні, терористичні, експропріаційні акти упродовж 30-х років, організація вишкільних військових курсів, потужний військовий дискурс періодичних видань ОУН ("Сурма", "Розбудова нації", "Український голос", "Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН", "Юнак", "Наш клич", "Вісті", "Голос нації" "Голос", навіть літературні журнали – "Дажбог", "Обрії", "Напередодні", низка періодичних, що виходили в країнах, де перебувала українська діаспора – "Національна думка", згодом "Пробоєм" у Чехословаччині, "Українське слово" у Франції, "Український вісник" у Німеччині, "Націоналіст" у США, "Наш клич" в Аргентині, "Наш шлях" у Канаді, "Хлібороб" у Бразилії. Трибуною націоналістичної ідеології й ідеї безкомпромісної боротьби були "Літературно-науковий вістник" і "Вістник" Д. Донцова. Сказане стосується і "Студентського шляху", формально друкованого органу Союзу студентських організацій під Польщею, а, по суті, органу націоналістичної думки.

Засадниче значення мало ставлення ОУН до подій на Закарпатті. Зокрема, 23 травня 1938 р. московські спецслужби на вулиці Роттердама вбили полковника Коновальця, загальновизнаного і незаперечного лідера ОУН. Другий Великий збір

було скликано 1939 р., там було обрано головою ПУН А. Мельника. Проте на події на Закарпатті потрібно було реагувати раніше. Досвід визвольних змагань переконував у тому, що для захисту державності потрібна збройна сила. На початку вересня 1938 р. на Закарпатті було створено парамілітарну організацію молоді "Українська Національна Оборона", яку в листопаді перейменували на "Організацію Національної Оборони – Карпатську Січ" (її популярно називали "Карпатська Січ"). Це зумовило великий відгомін за межами Закарпаття. Сюди почали прибувати члени ОУН, особливо з Галичини. Найбільш відомі серед них – М. Колодзінський, З. Коссак, Р. Шухевич. ПУН заборонив (кінець 1938 р.) Крайовій екзекутивні ОУН на західноукраїнських землях посилати своїх членів для збройної боротьби на Карпатську Україну. На початку 1939 р. О. Ольжич як член ПУН приїхав на Закарпаття і повторив цей наказ М. Колодзінському, З. Коссаку і Р. Шухевичу. Зокрема, П. Мірчук описує це так: "… він (О. Ольжич. – С.К.) передав їм "гостру догану за організаційну несубординацію", а після того додав від себе: "Це я передав офіційно від ПУН. А як український націоналіст, від себе, я висловлюю вам мою найглибшу пошану і подив як правдивим націоналістам-революціонерам" [6] (О. Ольжич був справжнім взірцем мужності, чесності, моральності – він залишився воювати разом з М. Колодзінським, З. Коссаком і Р. Шухевичем). Свою позицію ПУН пояснював небажанням псувати стосунки з Берліном, який нібито має намір позитивно поставитися до українського питання; що більше, ПУН вважав збройний спротив українців безнадійним [6, с. 94].

Таку позицію ОУН у краю (в Галичині), молоде і безкомпромісне покоління вважало опортуністичним. ОУН у квітні 1941 р. скликала Великий збір ОУН, який теж назвали другим. Це означало розкол, формально підстава була – члени ОУН в краю вважали, що після смерті полковника Є. Коновальця А. Мельника було обрано нелегітимно. Проте причини були серйозніші: 1) незгода з позицією ПУН щодо подій в Кар-

патській Україні; 2) ОУН в краю вважала, що не треба орієнтуватися тільки на Німеччину, що ПУН повинен залишити Німеччину та переїхати в іншу країну.

Другий великий збір виключив А. Мельника з членів ОУН й обрав головою проводу ОУН С. Бандеру.

Увагу привертають військові постанови Другого великого збору, оскільки в них висловлено рішення про організацію і вишкіл власної військової сили і визначено її завдання:

"А) зорганізувати й перевести збройну боротьбу ОУН за перемогу Української Національної Революції й здобуття Української Держави;

Б) бути пробоєвою силою й опорою ОУН у цілій її боротьбі;

В) бути ядром Української Армії в Українській Державі" [7].

Воєнну доктрину ОУН(р) – так її називали від Другого великого збору або ОУН(б) – від прізвища С. Бандери – було доповнено у "Політичних вказівках" (травень 1941 р.). У них йшлося про те, що ОУН використає війну проти СРСР для боротьби за суверенну Соборну Українську Державу, а передумова здобуття неподільної влади – сильна політична й мілітарна організація по всій українській території та підготовка кадрів у керівництві державним і суспільним життям. Зауважимо, що про війну з СРСР йшлося не як про можливість, ймовірність, а як про неминучий факт, що відбудеться.

ОУН(р) проголосила Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. у Львові, було створено уряд – Державне правління на чолі з Я. Стецьком. За відмову відкликати цей Акт німецька влада заарештувала С. Бандеру і Я. Стецька та почала репресії проти ОУН(р) і ОУН(м). Це й показало справжнє обличчя нацистської Німеччини та її ставлення до української державності.

У постановах другої конференції Організації українських націоналістів (квітень 1942 р.) було зазначено: "Свою революційну боротьбу за Українську Державу ми тісно пов'язуємо

з визвольною боротьбою, яку вели в Україні БУД, СВУ, УВО. У своїй сучасній боротьбі ми стоїмо на засадах, на яких був оснований акт 30 червня 1941 р., вважаючи його історично правильним, революційним та політичною маніфестацією волі всього українського народу жити власним державним життям [7, с. 61].

Практична реалізація воєнної доктрини ОУН(р) – це створення УПА (12 жовтня 1948 р. на свято Покрови св. Богородиці прийнято вважати датою створення УПА). Зокрема, Т. Бульба-Боровець створив УПА – "Поліську Січ" на початку німецько-радянської війни. Німецька влада змусила ліквідувати цю військову формацію, після чого Т. Бульба-Боровець організував Українську національну революційну армію, з ним співпрацювали "мельниківці". ОУН(р) восени 1942 р. теж почала формувати збройні загони під назвою УПА. Отже, майже всі збройні частини об'єдналися в УПА, яка перебувала під впливом ОУН(р).

Третя конференція ОУН(р) відбулася в лютому 1943 р. Провід ОУН(р) проаналізував внутрішній стан українських сил, ситуацію ворогів (а їх було визначено – нацистська Німеччина і більшовицька Москва), а також розглянув зовнішні політичні обставини й умови для військових дій. Після цього на теренах Полісся і Волині виступили перші збройні відділи УПА.

Зазначимо, 21–25 серпня 1943 р. відбувся третій надзвичайний великий збір Організації українських націоналістів. У його постановах зазначено: "Вістка про УПА, тобто збройну оборону й боротьбу на теренах Полісся й Волині, різко піднесла в інших областях України бойовий дух і захоплення. Припинились балачки про можливість чи неможливість створити власну силу, про можливість чи безперспективність збудувати Самостійну Українську Державу" [7, с. 97].

У "Декларації Проводу організації українських націоналістів", ухваленій у травні 1945 р., після розгрому нацистської Німеччини, курівництво ОУН(р) заявляло про необхід-

ність продовження революційної стратегії й тактики визвольної боротьби, бо лише вона єдина виправдала себе в українській дійсності; керівництво ОУН(р) стверджувало, що "події розвиваються в напрямі успішного завершення визвольної боротьби українського народу" [7, с. 140]. Про необхідність збройної боротьби мовилося і в зверненні Президії Української Головної Визвольної Ради (УГВР) і Головної Команди Української Повстанської Армії (УПА) в липні 1945 р.

У червні 1950 р. було внесено деякі уточнення і доповнення до програмних постанов, що їх прийняв III великий збір ОУН у серпні 1943 р. У підрозділі "Методи і форми нашої боротьби" ще раз підкреслено, що збройна сила українського народу – це основна передумова перемоги в його боротьбі за Українську Соборну Самостійну Державу [7, с. 119].

Обґрунтовуючи необхідність продовження збройної боротьби як принципового моменту воєнної доктрини, українське збройне підпілля (ОУН–УПА–УГВР) виходило з можливості виникнення війни між СРСР і західним світом. Зокрема, П. Полтава зазначав у статті "Підготовка третьої світової війни та завдання українського народу": "Світ швидко наближається до нової світової війни" [8]. Статтю було написано після вибуху війни в Кореї (червень 1950 р.).

Підсумовуючи зазначене, узагальнюючи відповідні документи ОУН, а згодом українського збройного підпілля (ОУН–УПА–УГВР), можна стверджувати про наявність таких основних моментів воєнної доктрини: усвідомлення необхідності створення власної збройної сили для відновлення української державності й захисту українського народу в умовах окупації; відповідне виховання народних мас і вишкіл військових кадрів; розрахунок на власні сили, а й пошук можливих союзників; поєднання ідеї боротьби з ідеєю жертовного служіння (аж до самопожертви) українській справі.

Окремо зазначимо про М. Колодзінського, який написав працю під назвою "Українська воєнна доктрина". Як воєнний теоретик і практик М. Колодзінський належав до найбільш

радикального крила ОУН, хоча вона й так була радикальною за змістом боротьби. Брошуру про польське повстання 1863 р. М. Колодзінський завершував так: "На прикладі польських повстанців ми бачили, що люди, які хотіли волі для свойого народу, не перебирали в засобах до її досягнення. Чому ж би нам не йти шляхами, вказаними історією? Треба крови, даймо море крови, треба терору, заведім пекельний, треба пожертвувати матеріальні добра, не лишім собі нічого. Маючи на меті вільну українську державу, йдім до неї всіма засобами і всіма шляхами. Не стидаймося мордів, грабіжі й підпалів. У боротьбі нема етики. Етика в війні це останки рабства, накиненого переможцями побудженим. Не дбаймо про добре імня та опінію в світі, бо хоч як не були б ми ідейними в своїй боротьбі, нас усе будуть називати бандитами. Жадний шлях, що веде до нашої найвищої мети, без огляду на те, чи називається він у других героїзмом чи підлотою, є нашим шляхом" [9].

Він підходив до розуміння воєнної доктрини системно. Зокрема, вважав, що це не просто система поглядів щодо безпеки держави, а частина світогляду нації. Такі думки, звичайно, не могли виникнути без впливу Д. Донцова.

Про воєнну доктрину українського руху в другій половині ХХ ст. Після того, як закінчилися останні для українського збройного підпілля (а це ще середина 50-х років і навіть початок 60-х, зрештою, і Норильське повстання – це частина українського визвольного руху), українська військово-політична діяльність репрезентована працями представників українських політичних партій та еміграції. Найбільш принциповим, безкомпромісним, історично вагомим було одне питання: як звільнити Україну і відновити українську державність? Зрозуміло, що відповідей було дві і були вони протилежними. Гранично чіткою і однозначною була позиція Закордонних частин ОУН (або ОУН(р)). Її висловив С. Бандера у брошурі "Перспективи української національно-визвольної революції (1958), в якій автор наголосив на необхідності національно-визвольної революційної боротьби, вказав на московський імперіалізм і кому-

нізм як на дві форми одного ворога, визначив значення війни для національного визволення і можливих союзників, з'ясував ставлення до націонал-комуністичного фронту, тенденції і чинники революційного процесу, стверджував про значення спільного фронту національно-визвольних революцій. Бандера С. зазначав: "Вихідною точкою для Організації Українських Націоналістів у виборі революційного шляху до національного визволення є питання, чи революційна боротьба необхідна? Дійшовши до чіткої позитивної відповіді – підтвердження, ОУН приймає її за основу для своєї визвольної концепції, для своєї дійової постави. Поскільки визвольно-революційна боротьба є необхідною для життя і розвитку української нації, то нема чого зупинятися над питанням, чи вона є можливою, тільки відразу треба шукати відповідних доріг і способів для її успішного ведення. Така постава відповідає основним законам життя. Кожна життєздатна істота, коли має хоч один шлях для збереження загроженого життя, збирає всі свої сили і спрямовує їх на той шлях" [10].

Інше бачення було в І. Багряного, лідера Української революційно-демократичної партії (УРДП). У доповіді на четвертому з'їзді УРДП (1955) він стверджував, що партія не обіцяє негайно завтра вибороти українську державу, що партія готується до копіткої, муравлиної праці, малої, але конструктивної.

Він заявляв: "Ми – українська партія, тобто партія строго окреслена щодо основної її ідеологічної суті, щодо головного її ідейного спрямування – партія національного спрямування, партія ідеї боротьби за українську національну Державу, за національну свободу та незалежність українського народу. Ми – революційна партія: – бо до здійснення мети стремимось насамперед через антикомуністичну й антиімперіалістичну універсальну революцію в СССР, незалежно від того, в якій формі буде допомога в боротьбі з комуністичною диктатурою ззовні та приспішення тієї революції – чи шляхом прямої війни, чи шляхом "мирного" спихання совєтського режиму й підтримки на-

родніх мас усіх республік СССР в їхній визвольній, революційній боротьбі. Головним за нашою "вірою" є те, що комуністична ера може бути остаточно перекинута й остаточно переможена та зліквідована тільки універсальною революцією – революцією в усіх ділянках: соціальній, національній, духовній і політичній. І щодо метод боротьби з комунізмом і з його найреакційнішою формою – московським імперіалізмом, ми стоїмо на засадах застосування найрадикальніших, революційних методів боротьби. Не шлях полумір, не шлях компромісів на тих чи тих ділянках, а радикальна й універсальна ломка та перебудова на всіх ділянках суспільно-громадських та міжнаціональних взаємин у теперішній комуністичній імперії.

Ми – демократична партія: – бо в основу майбутньої перебудови Сходу Европи та в основу майбутнього нового ладу й соціального та політичного устрою в Україні (і в сумежних з нею державах народів теперішнього СССР) кладемо засади правдивої демократії й народоправства. Ми боремось за демократію в найглибшому її розумінні, як майбутній устрій і характер української держави. Ми за ту демократію, при якій господарем в Україні мав би бути тільки сучасний український, реальний нарід – нарід українських робітників, селян та їхньої трудової інтелігенції. Те що прийнято називати українським трудовим народом. І ми – партія тієї сучасної української демократії – партія українського трудового народу. Ми боремось за конкретний демократичний устрій України цього народу – за Українську Народню Республіку. Тому ми – антитоталітаристична, антикомуністична, антифашистська й антимонархічна партія" [11].

Можливість відновлення української державності І. Багряний пов'язував насамперед з політичними змінами в СРСР. Він намагався поєднати ідею національного визволення, демократії і соціальної справедливості, стверджував, що носієм української національної ідеї є не каста, не клас, не якась група, а український народ, що кадри майбутньої України – і в комсомолі, і в партії. Ця думка І. Багряного імпонувала бага-

тьом українським інтелігентам часів пізньої перебудови і перших років незалежності (звичайно, тим, хто цю думку знав).

Чи мала Україна воєнну доктрину, добротно обґрунтовану в методологічному і політичному сенсах після мирного розпаду Радянського Союзу і відновлення державності? Адже маючи третій за обсягом арсенал ядерної зброї у світі, Україна не могла не впливати на геополітичну ситуацію, вона переставала бути регіональним "Марсовим полем" сходу Європи. Наявність такого чинника, як ядерна зброя давала Україні змогу бути одним з провідних гравців на міжнародній арені. (Можна зрозуміти тих, хто сьогодні вважає, що Україна на політичному рівні повинна відмовитися від документів про відмову від ядерної зброї, що дасть змогу не брати на себе зобов'язань бути без'ядерною державою). Під тиском США і Росії Україна відмовилася від ядерної зброї – і не лише від міжконтинентальних балістичних ракет стратегічного призначення (бо саме вони були небезпекою для США), й від тактичної ядерної зброї. Згідно з Будапештським меморандумом безпеку і територіальну цілісність України гарантували США, Росія, Великобританія.

Принципові аспекти безпеки України (її воєнної доктрини) визначено в таких документах: Конституція, "Основи (Концепції) національної безпеки", "Основи (Концепції) зовнішньої безпеки", у Законах України – "Про основи зовнішньої та внутрішньої політики", "Про основи національної безпеки", "Про оборону України", "Про Збройні сили України", "Про розвідувальні органи України" та в інших документах. Проте якщо йдеться про воєнну доктрину України, то її першу редакцію було прийнято Постановою Верховної Ради України 19 жовтня 1993 р., а другу затвердив Л. Кучма указом від 15 червня 2004 р. Згодом Президент В. Ющенко своїм указом від 12 лютого 2007 р. затвердив Стратегію національної безпеки України. Обидва документи закріплювали курс України на членство в ЄС і НАТО, вони зміцнювали демократичність української влади.

У березні 2010 р. на президентських виборах переміг В. Янукович. Він увів у дію своїм законом рішення РНБО України від 17 листопада 2010 р. "Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році", в якому було передбачено закінчення роботи над проектом як нової "Стратегії національної безпеки України", так і підготовку нової редакції "Воєнної доктрини України".

Зазначимо, 8 червня 2012 р. ухвалено низку документів, серед яких "Стратегія національної безпеки України у світі, що змінюється" і "Воєнна доктрина України". Ці документи означали, що режим В. Януковича відмовляється від перспективи членства в НАТО, що він намагається законодавчим чином закріпити позаблоковий стан і зблизитися з Росією завдяки формату стратегічного "партнерства". Водночас ці документи чітко означали прагнення В. Януковича до авторитаризму (не випадково з нової редакції "Стратегії національної безпеки" було вилучено статті про демократичний контроль над силовими структурами, а це означало послаблення контролю над ними як з боку громадськості, так і з боку парламенту. Ще один важливий момент: для авторитарного режиму В. Януковича важливішою була внутрішня ситуація в країні, а не зовнішня небезпека. Саме тому силові структури були зорієнтовані не стільки на захист від зовнішньої агресії, скільки на виконання поліцейських функцій всередині країни.

Проект нової (вже третьої, "від Януковича") воєнної доктрини України викликав чимало зауважень тих експертів і політиків, які розуміли, що за В. Януковичем бовваніє похмура і зловісна постать Росії, що починають відбуватися важливі зміни у зовнішній і внутрішній політиці України. Не було зрозуміло, чому з "Воєнної доктрини" було вилучено ключове поняття – "війна", його замінили "воєнним конфліктом". Проте "війна" і "воєнний конфлікт" – це різні речі. Вилучення поняття "війна" можна пояснити лише вірою в те, що на Україну не нападуть, оскільки жодна з держав, що межують з нею, не є ворогом, а Росія – стратегічний парт-

нер. Таке переконання апріорі зумовлювало неготовність України до можливої війни. У "Воєнній доктрині" визначено три можливі типи воєнних конфліктів: 1) збройний конфлікт, що може виникнути в разі обмеженого збройного зіткнення на кордоні між Україною та іншої державою (це збройний конфлікт на державному кордоні) або в результаті збройних зіткнень всередині України (це збройний конфлікт всередині держави за участі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; такий конфлікт може перерости в локальну війну); 2) збройний конфлікт у формі локальної війни, яка може виникнути в разі збройної агресії проти України з боку іншої держави; 3) збройний конфлікт у формі регіональної війни, що може виникнути в разі збройної агресії двох або більше держав проти України. Зрозуміло, що це приводило до такого висновку: "Ураховуючи тенденції та умови розвитку воєнно-політичної обстановки у світі, Україна вважає, що збройна агресія, в результаті якої може виникнути локальна або регіональна війна проти неї, в середньостроковій перспективі є малоймовірною" [12].

Воєнна доктрина України, яка ґрунтувалася на припущенні, на ймовірності, на надії на миролюбність сусідніх держав, Україну обеззброювала. Своєрідним парадоксом є те, що у визначенні механізму виникнення воєнних конфліктів висловлено чимало слушного, того, що справді відбулося в Україні і з Україною через два роки, передбачено навіть те, що Росія використовує у "гібридній" війні:

- підтримує внутрішні політичні сили (фінансує, навчає методам і прийомам громадянського опору, готує воєнізовані загони);
- озброює внутрішні політичні сили усіма доступними засобами, в т. ч. через нелегальне постачання озброєння (а Росія постачає і легке, і важке озброєння); сприяє таким чином створенню незаконних збройних формувань;

- проведення з боку незаконних збройних формувань терористичних актів (їх було десятки);
- світова інформаційна кампанія для дискредитації влади, підкреслення її антинародного характеру (Росія віддавна провадить потужну інформаційну і пропагандистську війну проти України: "київська хунта", "державний переворот" в Україні; "карателі", "українські фашисти" – усе це гасла з пропагандистського арсеналу Кремля);
- пряма збройна агресія проти держави (це навіть прикладів і коментарів не потребує);
- різноманітність інструментів, які використовують під час ескалації напруженості зовнішніх і внутрішніх відносин (передусім інформаційно-психологічні засоби, політичний, економічний тиск, санкції (це теж можна не коментувати, про особливості інформаційної війни ми ще будемо вести мову, а до політичного шантажу, економічних воєн Росія вдалася вже віддавна);
- відмова від захоплення території держави або зміни державного кордону як кінцевої мети конфлікту, прагнення лише політичного та економічного контролю над державною владою (Крим Росія захопила, а після того, як їй не вдалося захопити повністю схід і південь України і пробити сухопутний коридор до Криму, вона прагне принаймні заморозити конфлікт на Донбасі як постійний чинник політичної й економічної дестабілізації в Україні).

Зазначимо, що до грудня 2015 р. (тобто через рік) Кабінет Міністрів України повинен розробити разом з ЄС нову редакцію Воєнної доктрини. Нова доктрина потрібна не лише тому, що попередня не була адекватною, не узгоджувалася з реальною геополітичною ситуацією і не передбачала використання всіх можливих засобів для захисту держави. Вона потрібна і тому, що українське суспільство переконалося: Росія – не лише історичний і традиційний ворог української державності, а й

потенційний ворог. Цей факт обов'язково повинен бути врахований у "Воєнній доктрині". Нові умови (агресія Росії, стан війни з Росією) допомогли остаточно визначитися з історичною орієнтацією – Європа і європейські вартості (за які українці – і громадяни України багатьох інших національностей, в тім числі і росіяни – віддають своє життя). Нові умови посприяли віднайденню союзників – це цивілізований світ на чолі зі США.

На початку квітня 2015 р. відбулася презентація проекту Стратегія національної безпеки, а в травні Рада національної безпеки і оборони (РНБО) ухвалила стратегію національної безпеки України. Її реалізація розрахована до 2020 р.

У документі визначено основні цілі стратегії національної безпеки:

- мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону;
- відновлення мирного розвитку Української держави;
- набуття нової якості економічного і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Євросоюзу та її майбутнього як демократичної, правової, соціальної держави.

Стратегія визначає основні загрози національній безпеці. Це

- агресивна політика Росії;
- неефективність системи забезпечення національної безпеки України;
- корупція та неефективна система державного управління;
- економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення;
- загрози енергетичній, інформаційній, екологічній і техногенній безпеці.

Стратегія національної безпеки України – це основний документ оборонного планування. Виходячи з її положень розро-

бляються доктринальні документи з питань воєнної безпеки, зокрема воєнна доктрина, основні напрями зовнішньої політики, стратегії інформаційної безпеки, кібербезпеки, реформування сектора безпеки і оборони, інших нагальних питань національної безпеки, а також державних програм за окремими напрямами державної політики національної безпеки.

Важливо, що стратегія пропонує відмовитися від політики позаблокового статусу, оскільки така політика не забезпечила територіальну цілісність держави. Україна, в середньостроковій перспективі, спираючись у першу чергу на власні можливості, залишає за собою право обирати участь у системах колективної безпеки і оборони як спосіб гарантування державного суверенітету й територіальної цілісності.

У документації зазначено, що Україна поділяє спільні з ЄС і НАТО цінності і розглядає європейську та євроатлантичну інтеграцію як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Наша країна вбачає у членстві в НАТО єдину надійну зовнішню гарантію державного суверенітету і територіальної цілісності країни. Пріоритетом є впровадження стандартів НАТО, досягнення сумісності нашої армії і спецслужб з силами і засобами відповідних структур країн-членів НАТО, що забезпечить у майбутньому набуття членства в Альянсі. Стратегія визначає головним зовнішньополітичним пріоритетом поглиблення стратегічного партнерства зі США як гарантом міжнародної безпеки в євроатлантичному просторі.

У документі визначено чіткі пріоритети. Україна буде використовувати всі можливі засоби захисту своєї територіальної цілісності, що не суперечать міжнародному праву. Ключовим пріоритетом політики національної безпеки є забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії в будь-яких формах і проявах, підвищення рівня обороноздатності держави, нарощування оборонних і безпекових спроможностей України, зміцнення її здатності до самозахисту.

Головне в Стратегії – створення нової системи забезпечення національної безпеки і оборони, формування високоефективного сектора безпеки і оборони, спроможного діяти як цілісне функціональне об'єднання під єдиним керівництвом. Вирішення цього завдання треба забезпечити шляхом впровадження сучасних технологій і процедур аналізу ситуації та прийняття ефективних і результативних державних рішень. Підґрунтям цього має стати система ситуаційних центрів всіх складових сектора безпеки й оборони України.

Визначним пріоритетом на цьому етапі є реструктуризація і розвиток національного оборонно-промислового комплексу, нарощування його виробничих потужностей, поглиблення оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва з іншими країнами, насамперед державами-членами ЄС і НАТО. Головне завдання ОПК – забезпечення потреб нашої армії і Національної гвардії у сучасній високотехнологічній зброї.

У документі наголошено на Стратегії до відновлення ракетного щиту України. Це останній документ та останній крок перед виробленням і схваленням нової воєнної доктрини України.

Список літератури

1. Фурашев В. Проект нової Воєнної доктрини України: керівництво до дії чи декларація? // *nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_15-16_7*
2. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства НДНУ; Видавнича фірма "ОАІР", 1995. – 368 с.
3. Донцов Дмитро. Вибрані твори : У десяти томах. – Т. 5 : Політична аналітика (1921–1932) / Д. Донцов. – Дрогобич-Львів : Видавнича фірма відродження. 2013. – С.134–135, 136–137.

4. Мірчук П. Нарис історії ОУН / П. Мірчук. – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк, 1962. – Т. 1. – С. 23, 24.
5. Причинки до суспільного мислення : Збірка статей. – Б.м.в., 1989. – С.13.
6. Мірчук П. Революційний змаг за УССД (Хто такі "бандерівці", "Мельниківці", "двійкарі". – Нью-йорк ; Торонто ; Лондон : Союз українських політв'язнів, 1985. – С. 94.
7. Причинки до суспільного мислення : Збірка статей. – Б.м.в., 1989. – С.37, 61, 97, 119, 140.
8. Полтава П. Збірник підпільних писарів. – Мюнхен : Вид-во "Український самостійник". – 1959. – С. 221. – 297 с.
9. Буджак М. Польське повстання 1863 р. / М. Буджак [Михайло Колодзінський]. – Львів, 1929. – С.13–14.
10. Бандера С. Перспективи української революції // Степан Бандера. – К., 1998. – С. 477.
11. Багряний І. Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе / І. Багряний. – К. : Смолоскип, 1996. – С. 405.
12. Воєнна доктрина України. http//www.prezident.gov.ua//documents/14824.html

Запитання для самоконтролю та обговорення

1. Пояснити походження концепту "Воююча Україна"
2. Основні тези праці М. Колодзінського "Українська воєнна доктрина".
3. Формування воєнної доктрини на різних етапах українського визвольного руху.
4. Українська воєнна доктрина в роки відновленої державності (1991–2015).
5. Чи потрібно Україні відновлювати ядерний арсенал?

Розділ 3

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ПРЕСА У ХХ ст. ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ БОЙОВОГО ДУХУ І ВОЛІ НАЦІЇ

3.1. Зміст поняття "українська військова преса". Структура і періодизація

У середовищі істориків української преси нема одностайної думки щодо змісту поняття "українська військова преса". Стаття Г. Кривошеї "Українська військова преса: з історії становлення" – одна з перших, де порушено цю проблему. Є у цій статті і спірні моменти. Наприклад, автор слушно вважає, що в систему української преси не входять періодичні видання армії колишнього СРСР, що виходили в Україні російською мовою. Справді, думка слушна, але аргументація повинна бути переконливішою, ніж в автора. Зокрема він стверджує: "Що ж, і цю пресу з історії не викинеш (йдеться про радянську військову пресу. – С.К.) – вона була. Та й не варто цього робити, адже підпорядкування історії певній політичній меті вже призвело до того, що ми тепер змушені відтворювати те, про що, здавалось, повинні були пам'ятати, чим могли б здавна гордитися.

Саме так трапилося і з історією української військової преси: вона, як тепер виявляється, була, і в той же час її ніби і не

було. Звичайно, вважати ті періодичні видання, про які згадувалось вище, власне українською військовою пресою немає підстав. Мова тих видань – російська, проблеми, про які згадувалось вище, не стосувалися здебільшого долі України, автори – переважно представники інших республік колишнього Союзу... Щоправда, категорично стверджувати, що преса тільки те й робила, що завдавала лиха, теж було б хибно. Адже ми повинні пам'ятати і ті хвилюючі рядки на шпальтах військової преси, які навчали нас любити і ненавидіти, які піднімали людей на бій з фашизмом, які і в повоєнні роки проникали в свідомість, коли мова заходила про честь, гідність, любов до своєї землі" [1]. Ми свідомо навели цю розлогу цитату, щоб показати, актуальність проблеми, як хороша думка знецінюється навіть не аргументацією, а лише банальними фразами. Зокрема, найголовніше: армія колишнього СРСР була, по суті, російською армією, яка окупувала Україну. Преса такої армії за жодних умов не могла бути українською. Внесок армії колишнього СРСР у розгром нацистської Німеччини справді суттєвий (і за обсягом людських жертв теж) і військова преса теж має заслуги в цій перемозі. Проте ветерани війни згадують про ще більшу ефективність, ніж полум'яне слово преси, "енкаведистських" частин, які перебували за плечима тих, хто мав підійматися в атаку, і не шкодували кулеметного вогню, якщо хтось відступав; уже давно не є таємницею, що розмір стратегічного таланту радянських маршалів-м'ясників залежав від кількості гарматного м'яса; не є таємницею факти масових грабежів і насильства (особливо на території Німеччини – це десятки і десятки тисяч зґвалтованих жінок). Категорично не треба шукати духу і традицій української армії в аморальній і антигуманній практиці армії СРСР. Ця армія завжди була опорою тієї ідеї російського більшовизму, того режиму, що приніс народам ще більше горя, ще більше жертв, ніж нацизм. Про яку честь і гідність і якої армії йдеться? Тієї армії, що танками розчавила українок-в'язнів під час повстання в Кінгірі, радянському концтаборі, що придушила повстання

у Берліні, Будапешті, що знищила мільйон (є думка, що два мільйони) мешканців в Афганістані, виконуючи "інтернаціональний обов'язок". В Ічкерії російська армія вдалася до традиційної тактики спаленої землі – так само чинить російська армія сьогодні на українській землі, цинічно прикриваючись означенням "добровольці".

Це закономірний шлях армії, що успадкувала дух і традиції армії СРСР – з імперськими амбіціями і спотвореними уявленнями про честь, гідність, славу. Преса такої армії не могла нас навчити ні честі, ні гідності, ні добра, ні справедливості. Ось чому так важливо з'ясувати зміст поняття "українська військова преса". Наголошуємо, що Г. Кривошея цього не зробив. Є кілька праць у І. Крупського, в яких йдеться про національно-патріотичну журналістику України, про військову журналістику, про пресу Українських січових стрільців – "Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша половина XX ст.) (1995), "Українська військова журналістика: становлення і роль у національно-визвольних змаганнях за утворення незалежної держави (1914–1920) (1997), "Галицьке стрілецтво та його преса в боротьбі за українську державу: До 90-річчя ЗУНР" (2008), але автор не ставив собі за мету з'ясування такого складного питання теоретично-методологічного характеру. Крім того, "українська військова преса" й"українська військова журналістика" не є синонімами (Щоправда, І. Крупський досліджував саме пресу, а не журналістику; згодом цю помилку зробить і С. Горевалов у монографії "Військова журналістика України: історія і сучасність").

Непослідовною була і позиція С. Горевалова, автора монографії "Військова журналістика України: історія і сучасність" (1998). У ній незважаючи на досить ґрунтовну історіографію питання не враховано багатьох праць істориків як з минулого періоду, так і сучасних, а саме в цих працях були висловлені ідеї, що мали не лише теоретичне, а й методологічне значення. Наприклад, автор відзначає вагомість спроб наукового осмислення української радянської журналістики і публіцистики

“звісно ж, з позицій марксистсько-ленінських ідей” [2]. Він так і не спромігся з’ясувати, на підставі яких критеріїв можна визначити належність того чи іншого видання до “української преси”, як визначити зміст цього поняття. Гранично чітка і виразно непослідовна позиція С. Горевалова проявилася в ілюстрованому додатку до монографії. Додаток названо так: “Українські періодичні видання газетно-журнального типу XIX – першої половини XX ст.” Зрозуміла й обґрунтована поява в цьому довіднику таких видань, як “Ідея і чин”, “Стрілець”, “Світ дитини”, “Молоде життя”, “Молода Україна”, “Вістника” (донцовського), “Самопалу”, “Зорі Галицької” та багатьох інших. Проте відкривається додаток “Ленинским знаменем (газета Краснознаменного Киевского округа)”, “Славой Родины (ежедневная газета Краснознаменного Прикарпатского военного округа)”, є тут “Защитник Родины (газета Краснознаменного Одесского военного округа), “Флаг Родины (газета Краснознаменного Черноморского флота)”. До української періодики автор зараховує і такі одіозні москвофільські газети як “Галичанинъ” і “Голосъ народа”, і радянофільські тощо. То що ж є “українською пресою”?

У 1998 р., дещо раніше від монографії С. Горевалова, вийшли друком наші “Нариси з історії української військової преси”. У вступі ми й назвали ті критерії, на підставі яких можна визначити належність періодичного видання до української військової преси [3].

Є кілька критеріїв, за якими можна визначити приналежність видання до військової преси. Це критерій видавця (армія, регулярна чи партизанська, армійська структура, військова, комбатантська чи парамілітарна організація, військово-наукові чи військово-історичні товариства тощо); чинник аудиторії (видання для будь-якої вояцької аудиторії вже можна вважати військовим); критерій змісту (у виданні повинна переважати, головно, військово-політична, військово-історична чи воєнна проблематика); критерій політико-ідеологічний (головною ідеологічною концептуальною засадою видання

повинна бути українська національна ідея, ідея української державності); мовний чинник (видання повинно виходити українською мовою, хоча, зрозуміло, що проводити пропаганду ідеї української державності, висвітлювати українську військову історію чи українську військово-політичну думку можна на сторінках видань і будь-якою іншою мовою). Заперечення проти такого розуміння змісту поняття "українська преса" з боку відомих істориків української преси не було, нам і сьогодні воно видається логічно й історично обґрунтованим, методологічно продуктивним. Певні сумніви є лише в одному випадку – якою мірою можна молодіжні організації ("Сокіл", Січ", "Пласт") вважати парамілітарними.

Отже, якщо взяти до уваги ці критерії, то ми можемо стверджувати, що військова преса у нас є й охоплює понад сотню видань різного типу. Крім того, є бібліографія досліджень з історії української військової преси. Зокрема, є дослідження преси Легіону УСС, таборових видань часів Першої світової війни, військової преси періоду національно-визвольних змагань, таборових видань початку 20-х років, військової преси діаспори 20–30-х років, військової преси часів Другої світової війни (преса Дивізії "Галичина"), таборової преси часів другої половини 40-х років, військової преси ОУН–УПА–УГВР і українського збройного підпілля під час Другої світової війни і по війні.

Про "Нариси з історії української військової преси" і "Військову журналістику України: історія та сучасність" С. Горевалова можна стверджувати, що вони найбільше претендували на те, щоб бути історією української військової преси.

Щодо періодизації української військової преси. Періодизація – це теж важлива теоретична і методологічна проблема. Ми її розглядали в монографії "Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування)" (2006). Зокрема, вважаємо, що періодизація – це членування історичного процесу (тобто і журналістського) для

визначення часових відтинків (тобто періодів) цього процесу; кожен з цих відтинків якісно відрізняється від попереднього і наступного, є цілісним, завершеним, але водночас органічним складником загального історичного процесу. В основу періодизації покладено ідею державності, оскільки ця ідея має всезагальний, універсальний характер у всіх ділянках буття українського народу. Отже, є підстави розглядати українську військову пресу початку століття (1900–1914), періоду Першої світової війни (1914–1918), українських визвольних змагань (1918–1920), міжвоєнної доби (1920–1939), Другої світової війни (1939–1945), повоєнного періоду (друга половина 40-х – початок 50-х років), другої половини XX ст. (початок 50-х років – 1991) [4].

Про місце української військової преси у структурі української преси.

Українська преса як певна структура, навіть як система, була б неповною без військової преси. Можна зазначити так: "Життєдіяльність українського народу була б неповною без військової преси. Ми виходимо з того, що "…структура преси – це сукупність (система) періодичних видань, що функціонує на певних ідейно-концептуальних і методологічних засадах, зумовлена життєдіяльністю держави, нації, суспільства, що відображає цю дійсність, що є виразником національних інтересів і сприяє виконанню історичної місії того чи іншого народу чи держави" [4, с. 370]. Можна додати, що й відображає дух, волю, настрій суспільства, його інтелектуальний, духов-ний, соціально-психологічний стан. Втративши державність, українці стали поневоленим народом, але не бездержавним, не недержавницьким, не неісторичним. Українці не мали держави, отже, не мали своєї армії, відповідно (якщо розмірковувати формально), не було соціальної структури, діяльність якої відображала би преса. Проте навіть за таких умов українців не полишала не лише надія на свободу, а й воля до свободи й незалежності, не зникала войовничість, готовність до боротьби. Це не означає, що таким настроєм повинно бути охоплене все

суспільство – вистачає достатньої критичної кількості людей, відображення цього феномену в інтелектуальному і мистецькому житті, в публіцистичній і політичній думці, саме тому українська військова преса існувала і в умовах недержавності. У пацифістському суспільстві нема потреби у військовій пресі, нема потреби у військовому дискурсі, в медіатизації героїки війни, в морально-психологічній підготовці суспільства до можливих майбутніх кривавих битв за державність.

Зрозуміло, що наявність у соціальній структурі суспільства (держави) спеціальної військової касти (армії) як носія воєнних традицій і бойового духу важлива. Зокрема, Є. Маланюк у "Нарисах з історії нашої культури" зазначав: "Чеський нарід, який має досить спільного з нами в своїй історичній долі, мав свою "Полтаву" майже на століття раніше – битва при Білій Горі 1620 р. Там була знищена чеська шляхта, чеське лицарство, а з ними був ніби вирізаний з організму народу самий інстинкт войовничости, військовости, саме "почуття зброї". Залишився нарід селян і міщан, що – в суворій многовіковій німецькій школі доказав чуда національної витривалости й національної організованости: короткотривала державність 1918–1938 рр. у всій яскравости показала саме ці властивості скаліченого чеського народу. Чеський купець, чеський інженер, чеський ремісник, чеський учитель, чеський селянин були більш ніж на висоті своїх історичних завдань. Проте чеського вояка ми, власне, не бачимо. І його так наочно забракло 1938..." [5].

А що ж українці? В одній зі своїх статей "метр" нашої журналістики І. Кедрин зазначив, що перед "...Першою світовою війною військо не втішалося популярністю в українському суспільстві, – навпаки, українці ставилися до війська як до професії легковажно, а то й з презирством. Так було по обох боках Збруча" [6]. Ця проблема занадто складна і болюча для нас, щоб так однозначно відповісти. Після трагічного 8 липня 1709 р. і кривавої різні в Батурині, яку вчинили росіяни за наказом Петра І, як росіяни підступом захопили і зруйнували

за наказом Катерини II Запорізьку Січ, останню нашу опору, бойовий дух українців поступово занепадав. Уже поразка в битві під Полтавою свідчила не лише про відсутність єдності, а й про морально-психологічний злам в українському суспільстві. Річ у тім, що після смерті Б. Хмельницького "його товариші й наступники, вірні ідеї автономної України, стараються знайти опору проти московського централізма. Гетьман Виговський пробує оперти ся на Польщі і Татарах, Дорошенко на Турції, Мазепа на Швецію, але роздвоєння між політичними змаганнями старшини й соціальними вимогами народних мас підривало сили народа, а московське правительство користувало ся і сим роздвоєнням і всіми ваганнями, замішаннями, суперечностями, щоб вести далі свою централістичну політику й обмежати крок за кроком автономію України. Воно використовувало аспірації кариєровичів і амбітників, деморалізувало козацьку старшину, крок за кроком виторговувало від неї відречення то від тої, то від сеї політичної прерогативи, платячи авансами, маєтностями, уступками для клянових інтересів сеї старшини... Сто літ від присяги Хмельницького і української автономії лишила ся тільки безсильна тінь...", – писав М. Грушевський у статті "250 літ" [7].

Коли ми зазначаємо про морально-психологічний злам, про занепад бойового духу, то маємо на увазі насамперед занепад ідеї української державності. Держава, українська державність переставала бути мотивом життя, переставала бути тією метою, ідеалом, задля яких можна і треба було жертвувати усім, навіть життям, бо українці воювали і воювали хоробро, але в арміях своїх окупантів і гнобителів. Українці, як свідчать очевидці та історія, завжди були кращими вояками в чужих арміях, хоча вже воювали не за свою державу, а за чужу.

Однак цей бойовий дух не вмер остаточно. Чужинці асимілювали аристократичну верству, згодом інтелігенцію, вони присвоювали собі нашу історію і грабували наші матеріальні цінності, але так і не змогли деморалізувати народ і викорінити його бойовий дух, хоча національне відродження йшло

дуже важко. “Кружок зав’язаний чільнійшими українськими патріотами в Києві двіста літ по Хмельнищині (так зване Кирило-Методиєве брацтво), в своїй програмі – першій серйозній і свідомій програмі відродження України – рішучо переносить головну вагу в сферу культурних і соціальних ідеалів, хоч і не вирікаєть ся політичних, автономічних постулатів” [7, с. 6]. Повністю відродився цей невмирущий бойовий дух українського народу в житті і творчості нашого пророка Т. Шевченка. Проте ідея збройної боротьби не знаходила підтримки ні в українській політичній думці, ні в конкретних діях. Ця ідея в “українофільському” русі, в середовищі культурних товариств, “громад” і не могла зародитися. Що більше, у відповідь на зростання українського національного руху у 1863 р. появився так званий “валуєвський циркуляр”, який забороняв видавати українською мовою наукові, релігійні та освітні книги. За цим циркуляром було заборонено діяльність недільних шкіл, знищено громади, багатьох членів царський уряд заслав. Згодом громади знову відновилися. У 1876 р. російський уряд, стурбований зростанням національної самосвідомості серед українців, видав Емський указ. Цього разу заборонялося не лише видавати книги українською мовою, а й ввозити їх.

Цей бойовий дух, воля до боротьби за державність і свободу відродився на початку ХХ ст. Їхнім виразником і носієм була українська військова преса упродовж усіх наступних періодів визвольної боротьби за відновлення державности.

Список літератури

1. Кривошея Г. Українська військова преса: з історії становлення / Г. Кривошея // Українська періодика : Історія і сучасність. – Львів, 1993. – С. 75.
2. Горевалов С. Військова журналістика України : історія і сучасність / С. Горевалов. – Львів, 1998. – С. 11.
3. Кость С. Нариси з історії української військової преси / С. Кость, О. Тимчишин, К. Федірко. – Львів, 1998. – С. 4.

4. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / С. Кость. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 358–366, 370.
5. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – К. : Обереги, 1992. – С. 59.
6. Кедрин І. У межах зацікавлення / І. Кедрин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1986. – С. 72.
7. Грушевський М. 250 літ // Літературно-науковий Вістник.– 1903. – Т. XXV. – Кн.1.– С. 5–6.

3.2. Початок XX ст. (1900–1914)

Перший період – це 1900–1914 роки. Завершився процес національного самоусвідомлення. Зокрема, І. Франко зазначав про "інтенсивність, ширину і глибокість" українського національного руху. Наявна структура політичних партій (РУРП, УНДП, УСДП), товариств (НТШ, Просвіта), розвивається і міцніє економічне життя українців, сформувалася структура молодіжних товариств (Сокіл, Січ, Пласт, таємні військові гуртки і УСС). Період насичений важливими подіями: боротьба за український університет ("сецесія" українців-студентів – 1901), боротьба за українську мову, шкільництво, за землю (селянський страйк, 1902) і справедливий виборчий закон. Свідченням важливих змін, що зайшли у ментальності галицьких українців, були постріли М. Січинського, який вбив галицького намісника А. Потоцького (1908). Велике значення мали і балканські війни – вони багатьох остаточно переконали в тому, що воювати доведеться, а найбільшим ворогом українства залишається Росія. Суть, найголовніша тенденція цього періоду – кристалізація ідеї української державності. Ця тенденція не була єдиною і новітньою (хоча навіть для І. Франка була "поза межами можливого"), але саме вона характеризувала і зумовлювала еволюцію українського національного життя.

Періодичних видань, що однозначно можна було б зарахувати до української військової преси, в цей період нема, проте є кілька видань, які були попередниками української преси. Усе залежить від того, як ми будемо оцінювати характер і призначення молодіжних товариств "Сокіл", "Січ", "Пласт". Формально "Сокіл" (1894) – це здебільшого тіловиховне (фізкультурне) товариство, "Січ" (1900) – дещо ширшого призначення, бо це фізкультурно-протипожежне товариство. "Пласт" заснований 1911 р., коли ідея державності набуває щораз більшого поширення, а галицькі українці (особливо молодь) починають усвідомлювати необхідність опанування військовою справою. "Пласт" було організовано за зразком англійського скаутингу, мета полягала не лише у вихованні патріотизму, а й у фізичній підготовці, потрібній не лише в мирному житті.

"Сокіл" у 1907 р. пробує видавати часопис "Сокільські вісти". Проте ініціатива зазначала невдачі. У 1910 р. починає виходити місячник "Вісти з Запорожа" (видавець і відповідальний редактор С. Демидчук). Спочатку це була "часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств", але вже у 1914 р. місячник мав такий підзаголовок: "Руханка. Змаг. Пожарництво. Мандрівництво. Пласт. Стрілецтво". У ч. 53 за 1911 р. редакція видрукувала цікаве звернення "Українці", яке сьогодні дає змогу зрозуміти справжню мету сокільського руху та його періодичного видання: гасіння пожеж чи підготовка до такої акції були формальним прикриттям далекосяжних планів. У зверненні читаємо: "Ми, українці, мусимо виховати в собі сильну волю, а сильна воля допоможе станути нам на рівні разом з іншими народами. Виховання треба зачати від молодіжи". Активними авторами журналу були І. Боберський, С. Гайдучок, С. Горук, П. і Т. Франки. Майже всі вони потім воювали в лавах Українських січових стрільців, згодом взяли участь у визвольних змаганнях. Зрештою, як і багато хто з "Сокола" – спочатку в лавах Легіону УСС, а потім в УГА. З початком війни в журналі було вміщено універсал Головної Української

Ради з закликом стати в Українські січові стрільці. Це було останнє число журналу.

Якщо ідея сокільства зародилася і реалізувалася в народовецькому середовищі, то січовий рух – у середовищі більш радикально налаштованих українців, хоча і народовецький напрям не був однорідним. У "Соколі" гуртувалася зазвичай міська молодь, його керівництво вдавалося до поміркованої політики. Ідея політичної самостійності України виникла саме серед молодих діячів радикальної партії – йдеться про книгу Ю. Бачинського "Ukraina irredenta". Серед українських діячів були такі, що логічно порушували питання: а який наступний крок після проголошення ідеї самостійності, а де та збройна сила, що зможе реалізувати цю ідею? Серед цих діячів був і К. Трильовський. Він відповів на це питання, організувавши за допомогою Д. Солянича у с. Соляничі Снятинського повіту перше пожежне товариство "Січ". Так почався січовий рух, навіть більш національно зорієнтований, більш радикальний і динамічний, ніж сокільський, оскільки у його середовищі величезною повагою користувався культ Запорізької Січі, оскільки він поширювався під ідейним прапором гетьмана І. Мазепи, в дусі помсти за Полтаву і за зруйнування Січі.

Виникнення "Січі" свідчило, що в настроях галицьких українців заходять важливі зміни – зростає почуття національної гідності і самоповаги, формується прагнення урізноманітнювати форми організованого життя і використовувати не тільки політичні засоби боротьби за свої соціальні та національні права, а й силові. Ще більше: набирає на силі думка про ефективність саме такої боротьби, силової, долається небажання йти до війська.

"Січі" довго не мали керівного органу. Лише у квітні 1908 р. було скликано з'їзд делегатів та обрано центральну управу – Головний січовий комітет. Його головою став К. Трильовський. У грудні 1912 р. він створив у Львові нове керівництво – Український січовий союз. Суть не в зміні назви, а в тому, що міжнародна ситуація в Європі погіршувалася.

Тому дещо згодом, у березні 1914 р. В. Старосольський стверджував, що серед поневолених народів починає рости нова сила, яка матиме вирішальний голос тоді, коли долю нації будуть вирішувати не вчені: "Серед цих народів росте мілітарна сила. У одних в кращих обставинах явно, в других тайно. І коли прийде година "крови і заліза", вони матимуть голос". Він правильно передбачав, що знову виникне конфлікт, але цього разу не за Балкани, а за українську землю: "Драма розіграється на нашій арені" [1]. За таких обставин навіть помірковані галицько-українські діячі змушені були задумуватися, долати свій антимілітаризм.

Ідея української військової організації знайшла своє втілення у таємному гуртку "Пласт", який виник у 1911 р. Ініціатор – І. Чмола, крім нього, серед засновників були В. Кучабський, Р. Сушко, П. Франко, О. Квас – усі згодом як старшини брали участь у національно-визвольних змаганнях. Діяльним членом цього гуртка була й О. Степанівна. Саме вона потім писала у спогадах: "Ця організація вела більше військову, як пластову роботу, бо крім в'язання вузлів, пластового ходу – учились ми стріляти з револьвера, пізнавати систему кріса Манліхера (покищо теоретично), таборувати і підходити" [2].

Із січня 1912 р. починають виходити "Січові вісти" ("письмо, присвячене січовим справам, просвіті і науці") як щомісячний безплатний додаток до "Громадського голосу", органу радикальної партії. Виходив місячник у 1912–1913 рр. Що характерно – за весь час виходу журналу на його сторінках було вміщено чи не єдину публікацію, що стосується гасіння пожежі.

На сторінках "Січових вістей" виступив зі статтею "В справі товариств "Січові Стрільці" і К. Трильовський. Розуміючи, що українська проблема – це і Галичина – є причиною конфлікту між Австро-Угорщиною та Росією, він переконував українців у тому, щоб нашу долю не дати вирішувати чужинцям. "Український народ мусить чинно вмішати ся в цю боротьбу і очевидно станути по тій стороні, котра дає запоруку більшої користи. Таку запоруку дає очевидно конституційна

Австрія" [3]. Проте боротися вони повинні не в австрійських мундирах, а в українських. Зокрема, К. Трильовський наголосив на величезному пропагандистському значенні, яке мали б українські збройні формування, хай це був би один лише збройний корпус: "Саме його утворення було би для самодержавної Росії більш болючою раною за десять програних битв. Такий корпус був би величезною притягаючою силою для цілої здібної до зброї людности на російській Україні, котра би виділа в нім силу, спрямовану на визволенє тієї людности з-під московського кнута" [3, с. 7].

Тепер стрілецький рух значно пожвавився, хоча на початку квітня 1913 р. відбулися збори Українського Студентського Союзу, на яких ще переважали ті, хто вважав "мілітарно-революційну організацію між нашим народом за передчасну, а навіть шкідливу" [4]. Проте крига скресла. Зазначимо про ще одну організацію – про "Пласт", який теж відігравав важливу роль у національній консолідації, у вихованні національно-свідомої молоді.

До появи "Пласту" гімназійна молодь гуртувалася зазвичай у таємних гуртках і громадах. Потребу створити в цій сфері молодіжну організацію відчували не випадково, в галицькій пресі наприкінці 1911 р. почалася дискусія на цю тему. Думка була одностайною – гімназійній і шкільній молоді потрібна своя організація. У січні 1912 р. І. Чмола заснував таємний пластовий гурток при львівській "Січі". Трохи згодом П. Франко теж засновує таємний пластовий гурток у філії Академічної гімназії. У березні того ж року він написав статтю "Пласт як новий спосіб фізичного і морального виховання" [5]. У квітні 1912 р. О. Тисовський заснував в Академічній гімназії перший пластовий курінь імені П. Сагайдачного. Так виник "Пласт". Ідейно та організаційно "Пласт" оформив, розробив теоретичні засади "Пласту" та написав підручник "Пласт" – О. Тисовський (задум такої організації належав І. Боберському).

Пластівські концепції головних осіб не були однаковими: П. Франко більше уваги приділяв фізичному вихованню, І. Чмо-

ла прагнув надати військового змісту всім заняттям “Пласту”, О. Тисовський найбільшою мірою орієнтувався на виховання за системою Баден Пауела і головне завдання вбачав у вихованні твердого характеру (у нього було мало прихильників).

Велику роль у розгортанні передвоєнного руху відіграв журнал “Відгуки”, який видавала у Львові студентська стрілецька організація. Очолював її І. Чмола, він також редагував журнал, який почав виходити у квітні 1913 р. Хоча вийшло всього чотири числа, С. Ріпецький називає “Відгуки” першим військовим українським ідеологічним фаховим журналом [6]. У публікаціях цих кількох номерів журналу, що вийшли друком, з’ясовано і його ідеологічні засади, і його програму. Перше число “Відгуків” вийшло у світ 1 лютого 1913 р. Наведемо кілька уривків з передової статті у цьому числі: “Не тепер сповідь з минулого! В таку пору треба орієнтації нової, якої девізом стала б оружна боротьба проти того, що тамує наш національний розквіт і що гребе для нас вигідню могилу”; “Прояснюваннє неясних думок з головних задач нашого органу”. Такі ж погляди поділяв І. Вихор (“На стрічу великим надіям”), П.Ч. (“Ціль і завданнє молоді”). П.Ч., окрім того, критикує молодь за безхарактерність, за інертність і пасивність у політичній боротьбі, він ратує за створення нової організації молоді, бо вона не може залишатися байдужою, коли на міжнародному форумі виринає українська справа.

У ч. 2 І. Вихор у статті “В передодні іспиту” зазначив: “Мусимо тямити, що гваранцією нашого істнования, пристановищем нашого повного розвою, може бути тільки власна держава”. Він наполягав на тому, що українці самі повинні подбати про власну фізичну силу.

Видавцем і відповідальним редактором журналу був Дм. Бассараб, але ідеологом й автором основних публікацій був І. Чмола (І. Вихор – його псевдонім). У журналі були статті суспільно-політичного характеру, про життя молоді, хроніка, огляд молодіжної преси, бібліографія. Обсяг журналу від 16 до 24 сторінок. Вийшло всього чотири числа.

Вагомим фактом тогочасного життя був "Мазепинський курс мілітарний", де спочатку було 30 українських гімназистів, а потім це число зросло до 80. Окрім того, згадував О. Квас, під їхнім впливом був і "Пласт", в якому було 120 членів. "Весь цей підготовчий мілітарний рух відбувався на основі державно-самостійницької української ідеології, про які ми давали виклади, викликуючі дуже гарні дебати, головне про способи здобуття самостійної української держави та про будучий устрій в ній" [7]. Видавали члени цього курсу й ілюстрований часопис "Вічний революціонер", вийшло його п'ять чисел, але деякі з них мали по два і по три наклади. Зокрема О. Квас назвав цікаву цифру – 70 % членів зазначених організацій пішли в Легіон УСС, шо свідчить про ефективність "Мазепинських курсів".

Восени 1913 р. стрілецький курінь було організовано при "Соколі-Батьку". Командував ним спочатку Сень Горук, а потім С. Шухевич. "Вісти з Запорожа" надрукували статут цього куреня. Про те, що журнал вміщував інструктивні матеріали щодо військового вишколу, вже йшлося.

Розвивався стрілецький рух важко, і все ж передвоєнні січові стрільці – це справді перша українська збройна сила новітньої доби. У цьому була їхня історична роль. Без них не було б історичного злету і подвигу в роки Першої світової війни, без них важко уявити собі і національно-визвольні змагання українського народу 1917–1921 років.

Список літератури

1. Товариство "Січових Стрільців" у Львові: Обіжник і заклик до громадянства / За волю України : Історичний збірник УСС: В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – С. 92.
2. Степанівна О. Напередодні великої події / О. Степанівна. – Львів, 1995. – С. 20.
3. Січові вісти. – 1913. – Ч. 1. – С. 6, 7.
4. Шляхи. – 1913. – Ч. 2.– С. 32.

5. Здоровля. – 1912. – Ч. 3. – С. 3–4.
6. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво: визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Львів, 1995. – С. 30.
7. Квас О. Військово-мілітарний рух серед української молоді середніх шкіл в Галичині до 1-ої світової війни // За волю України : Історичний збірник УСС: В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1954. – Нью-Йорк, 1967. – С. 90.

3.3. Період Першої світової війни

Перша світова війна почалася 28 липня 1914 р., завершилася 11 листопада 1918 р. (тоді було підписано Комп'єнське перемир'я). "Casus belli" (привід для війни) стався на Балканах – Г. Принцип, член організації "Млада Босна", вбив на вулиці м. Сараєва спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда і його дружину Софію. Щодо причин війни. Історики пояснюють це загостренням суперечностей між великими державами. Проте, якими б не були глибокими і складними суперечності між світовими потугами, завжди є можливість розв'язати їх мирним – політичним і дипломатичним – шляхом. У Європі існувала ще одна проблема – національні рухи багатьох народів. До цієї проблеми були причетні практично всі великі європейські держави, а мирного розв'язання цієї проблеми видно не було.

Безперечно, що "українське питання" було однією з найголовніших причин війни. Момент був доленосний: якби Росія перемогла, вона здобула б всі українські землі, а найважливіше – дістала б до рук Галичину – це вогнище "мазепинства"; у разі поразки історичного ворога – Росії – в українців з'являлася надія на автономію, навіть на відновлення державності. Проте традиційно поміркувані галицькі діячі, лідери українського руху в Наддніпрянській Україні не були державниками. Носієм державницької ідеї була молодь і, зокрема, Січове стрілецтво. Політичний, історичний сенс Січового стрілецтва полягав у

здобутті української державності. На відміну від галицьких лідерів Січові стрільці не вірили Відневі і Берліну, особливо після їхнього рішення в листопаді 1916 р. створити Польське королівство і максимально можливо розширити автономію Галичини у складі Австро-Угорської монархії, що теж було на руку полякам. Саме, в роки війни аморфне "українське питання" трансформувалося в питання дня, в проблему сучасну, а не проблему майбутнього. Щораз більше зміцнювалася думка про те, що лише власними силами українці і здобудуть державність.

3.3.1. "Вістник Союза визволення України" як військове видання

Світова війна ще більше активізувала українське суспільство і його політичну думку. Найбільш далекоглядні діячі (це більшою мірою стосується Галичини) розуміли, яку небезпеку для українського національного життя принесе перемога Росії в цій війні. Щоправда, в підросійській Росії і так почалися репресії проти українського руху. Досить несподівано С. Петлюра виступив з досить вірнопідданою статею "Війна і українці" на сторінках журналу "Украинская жизнь". Що мав на увазі С. Петлюра, сказати важко. Він радше видавав бажане за дійсне, а російська влада не звернула увагу ні на несміливу (і вірнопіддану, як уже було зазначено) заяву С. Петлюри, ні на лояльну передову статтю у київській газеті "Рада" – було заборонено вихід і "Ради", і "Літературно-наукового вісника", і "Українську хату", і "Село", багатьох українських діячів заарештували і вислали, зокрема, М. Грушевського. Міністр закордонних справ Росії С. Сазонов, виступаючи в Думі, звинуватив український політичний рух у Росії в тому, що він існує на німецькі гроші. Проти цього звинувачення не виступили ні "ліві", ні "праві".

У таких умовах ті наддніпрянські українці, які перебували у Львові, а саме Д. Донцов, Д. Дорошенко, А. Жук, М. Залізняк, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський заснувала "Союз визволення України". Новостворена організація відразу

розгорнула широку видавничу діяльність – видавала книги, брошури, тижневик "Вістник Союзу визволення України", газету "Ukrainische Nachrich" (Відень), місячник "La Revue Ukrainienne" (Швейцарія). Чільне місце, звичайно, посідав "Вістник СВУ". На нашу думку, є кілька аргументів для того, щоб обґрунтувати належність "Вістника СВУ" до військової преси: 1) видання мало державницьку позицію: тема державності була найважливішою на його сторінках; 2) це видання виникло у зв'язку з війною і вміщувало публікації, що репрезентували українську військово-політичну думку (можна стверджувати, що журнал був органом військово-політичної думки), зрештою, воно було розраховане на тих, хто бореться за українську державність, 3) видання розповсюджували серед українців-полонених російської армії, оскільки СВУ провадив там пропагандистську роботу на користь української справи.

У першому числі "Вістника СВУ" було опубліковано три документи, які дають уявлення про програму СВУ (зауважимо, що ці документи визначала і зміст "Вістника СВУ"). Найважливіший з цих документів – "Наша платформа", своєрідний маніфест. Основні тези "Нашої платформи такі: 1) українські землі з обох боків кордону – це одна з причин війни; 2) об'єктивна історична необхідність полягає в тому, щоб між Західною Європою і Московщиною виникла самостійна Українська держава; 3) платформа СВУ – це самостійність України; 4) якщо хоча б частина земель підросійської України буде прилучена до Австрії, то СВУ буде домагатися автономії для українських земель в Австрії; 5) економічний постулат СВУ – проведення земельної реформи.

"Союз визволення України" підготував і відозву "До українського народу в Росії", у якій всю вину за розв'язання війни поклав на Росію: "Коли тисячі наших людей ляжуть трупом – знайте, що се є вина Росії! Коли голод і холера завитають до нас – се є також вина Росії! Відозва закликала не боятися австрійського війська і боротися з Росією".

Виступив "Союз визволення України" і з відозвою "До громадської думки Європи!" Автори відозви викрили агресивну політику Росії, знаряддям якої є "панславізм". Вони переконували громадськість Європи в тому, що навіть найбільший розгром для Росії не такий страшний, як утворення незалежної України. У зв'язку з цим у відозві йдеться про ту історичну роль, яку могла б виконати Україна: "Лише свобідна Україна, зв'язана з тридержавним союзом, могла би через свою далеку територію від Карпат аж до Дону і Чорного моря створити забороло для Європи проти Росії, яке раз на все зробило б нешкідливою експансію царизму та увільнило б славянський світ від згубного впливу панмосковітизму". Ця думка також має сучасний зміст і є актуальною в сучасній міжнародній ситуації. У відозві відверто йдеться про те, що Україна завжди була ворогом Росії і шукала допомоги Заходу. Це традиція української політичної думки.

Щодо ідеї державності, то СВУ заявив про самостійність як мету українського визвольного руху, але допускав й автономію частини українських земель, маючи на увазі Галичину в складі Австро-Угорщини. Як згодом засвідчила історія, ні в Австро-Угорщини, ні в Німеччини не було розуміння цієї глибини української проблеми та її значення для Європи, не було наміру піти назустріч прагненням найбільшого слов'янського народу на цьому континенті. Проте позиція СВУ щодо ідеї державності було непослідовною: звертаючись до Центральної Ради лідери СВУ заявляли, що стоять на ґрунті повної державної самостійності, а в ухвалі "До Тимчасового Правительства Росії" (пленарне засідання президії СВУ 2 травня 1977 р.), вони висловлювали сподівання, що Тимчасовий уряд у ставленні "до національних змагань України прийме основи переяславського договору з тим, що про внутрішній лад України в її національних межах і про її відносини до сусідніх народів рішать Українські Установчі збори в Києві" [11]. У вирішальний історичний момент лідери СВУ (Д. Донцов вийшов з СВУ ще на початку 1915 р.), як і лідери Національної Ради в Києві

демонстрували нерішучість, м'якість, політичну делікатність.

Багато писав "Вістник СВУ" про Українських січових стрільців, про їхні бої та побут. Серед найбільш відомих авторів – А. Баб'юк, В. Бобинський, М. Гаврилко, Т. Мелень, Л. Луців, О. Назарук, М. Осока, Р. Купчинський, Ю. Шкрумеляк (усі воювали в Легіоні УСС), В. Старосольський, П. Карманський, М. Ганкевич.

На сторінках "Вістник СВУ" у багатьох публікаціях відображено ту величезну роботу, яку СВУ провадив серед українців-полонених. СВУ домігся, щоб українців-полонених зосередили у чотирьох таборах: у Фрайштадті (Австрія), Зальцведелі Вецля та Ракшаті (Німеччина). Через ці табори пройшло 200 тис. полонених, багато хто з них потрапив до табору малоросом, а вийшов свідомим українцем, бо СВУ заснував у таборах народні університети, школи, бібліотеки, гуртки і товариства, хори, театри і оркестри, допоміг організувати видання таборових журналів.

Здобутком СВУ було створення з числа українців-полонених двох дивізій – Сірої і Синьої. "Вістник СВУ" висвітлював події на фронтах світової війни (рубрики "Огляд воєнних подій"). Регулярною була поява рубрики "Політичний огляд". Багато писав журнал про життя в Росії. Одна з найважливіших тем політичного контенту "Вістника" – з'ясування різноманітних аспектів (особливо міжнародного) української справи. СВУ та його друкований орган доводили до відома міжнародної громадськості, переконували її, що Україна – це поневолений народ, який лише втратив свою державність, але який повинен її відновити.

Після лютневої революції 1917 р. "Вістник СВУ" зосередив увагу на висвітленні подій в Україні. З 1918 р. він почав виходити під назвою "Вістник політики, літератури й життя", оскільки Україна з оголошенням IV універсалу стала незалежною. Зокрема, 1 липня 1918 р. на підставі ухвали членів СВУ "Вістник СВУ" перестав виходити. Подальшої надії показали, що це рішення було помилковим.

3.3.2. Преса Українських Січових Стрільців

Преса Легіону Українських січових стрільців – це перший взірець суто військової української преси XX ст.

У статті "Військова преса УСС", надрукованій на початку 60-х років у "Вістях комбатанта", Б. Коринт писав: "У першій світовій війні появилася вояцька преса в коші УСС самочинно і так сказати б інтуїційно. Не було тоді ще інституцій пропаганди при штабах, ні видань більших військових з'єднань, ні воєнних звітодавців. Усусуси створили свою пресу самі, відчуваючи потребу друкованого слова для вояків, а з тим дали початок оригінальному жанрові вояцької літератури. Слід зауважити, що творці періодичних військових видань УСС є не тільки ініціяторами української військової преси, але вони були першими в історії 20-го ст., які таку ідею мали і перевели її в життя" [1]. Тут варто уточнити лише один момент. Справді, Легіон УСС – унікальне явище в історії європейських армій, стрілецька преса – особливо дорога нам сторінка української преси, але її виникнення – це закономірний результат української історії, це органічна риса українського характеру, це вияв нашої волі до незалежності.

Зазначимо, що 2 серпня 1914 р. у Львові було створено Головну Українську Раду, яку очолив К. Левицький. На її першому засіданні ухвалили організувати корпус українських добровольців під назвою "Українські Січові Стрільці", а для цього була створено Українську бойову управу, яка повинна була зайнятися організаційними питаннями. Зокрема, 6 серпня Головна Українська Рада і Українська бойова управа закликали українців зголошуватися добровольцями до українських січових Стрільців (щоправда, добровольці були вже й перед цим закликом). У відозві говорилося: "Настав слушний час, день нашого воскресення. В сей час український нарід кличе синів своїх до бою за волю України. В сей час нема для нас жертви, яка була б завелика... Тому взиваємо весь український нарід дати Українській Боєвій Управі силу, яка потрібна, щоб ви-

кувати будучність України. Взиваємо всіх, хто тільки здатний, молодих і старших, інтелігенцію, селян, міщан і робітників, – наскільки вони не обняті мобілізаційним наказом армії, – ставати однодумно в лави Українських Січових Стрільців під прикази Української Боєвої Управи" [2].

Спочатку добровольці збиралися у Львові. Їх були тисячі, іноді не вистачало їжі, одягу, але ідея, бойовий дух, бажання боротися за свободу. Згодом добровольці переїхали до Стрия, де їх зібралося понад десять тисяч, але влада вирішила обмежити кількість легіону двома тисячами. Після прийняття присяги Легіон УСС виїхав на Закарпаття, а 10 вересня 1915 р. австрійське командування визначило бойове завдання для українських добровольців – охороняти карпатські перевали. Так починався славний бойовий шлях Українських січових стрільців.

Преса Легіону УСС – це прояв генія української молоді в стрілецьких одностроях. Є різні думки з приводу початків стрілецької преси. Проте А. Баб'юк має рацію, вважаючи, що "Новініяда", журнал, видавцем, редактором і єдиним автором якого був Р. Купчинський, – це перше стрілецьке видання [3].

Народилася "Новініяда" в Замковій Паланці в 1915 р. Головний герой її – стрілець, шляхтич Новіна. Прототипом героя був стрілець Лесь Новіна-Розлуцький, який, до речі, також брав участь у стрілецьких виданнях. Зміст "Новініяди" – віршована гумористична розповідь про любовні пригоди Новіни і Маргітки, гарної і лагідної української панночки з угорської України, родичі якої, хоч і змадяризовані, але радо вітали у себе українських стрільців. Усі постаті, зображені у поемі, правдиві і реальні. Герої "Новініяди" так сподобалися читачам, що вони самі почали доповнювати "Новініяду". Звичайно, "Новініяду" лише умовно можна назвати періодичним виданням.

Уже справжнім періодичним виданням був журнал "Самохотник" – "гумористично-сатиричний часопис "Українських Січових Стрільців", виходить, коли сам хоче". Перше число надруковане 21 липня 1915 р. у Кам'янці (біля м. Сколе в Кар-

патах), де стояв тоді Кіш УСС. Редактором "Самохотника" був А. Баб'юк.

У ч. 1 "Самохотника" в редакційній статті журнал розповідає читачам про себе. Писав "Самохотник" про стрілецькі будні і про мирне життя. Були на його сторінках різноманітні новини, жарти, анекдоти. "Самохотник" відображав стрілецьке життя жартівливо, вдавався й до сатири, критикував те, що отруювало стрілецьку думку. "Самохотник" перестав виходити у лютому 1917 р.

Наступне видання – "Бомба", сатирично-гумористичний журнал, який виходив неперіодично. Видавала його "Артистична Горстка". Появилося видання 21 січня 1916 р. в окопах над Стрипою. "Бомба" мала великий журнальний формат, 52 сторінки. Тут були малюнки І. Іванця, Л. Лепкого, О. Куриласа, Л. Новіни-Розлуцького. Зміст – розповіді про стрілецький побут, інколи політичні проблеми.

Також 15 травня 1916 р. вийшло перше число "Самопала", що "стріляє сам без нічиєї принуди усяку нечисть, гниль, безхарактерність та подібне хрунівство. Готов до стрілу все, коли тільки треба. Видає: Хвабрика запорозьких самопалів. Редактують: Це нікому не цікаве". Виходив "Самопал" у Свистільниках (Рогатинський повіт), де тоді стояв Кіш УСС. Журнал розпочинався віршем про завдання "Самопалу". Вийшло два числа журналу, тому важко говорити щось про нього конкретно.

У травні 1916 р. теж у Коші УСС появився "Вістник Пресової Кватири УСС". Це місячник великого журнального формату і обсягом 16 сторінок. Редагували його А. Лотоцький і М. Угрин-Безгрішний. Мету "Пресової Кватири" визначено так: "Члени мають представити образ УСС підчас європейської війни, яка зачалася в році 1914, а заразом представити образ терпінь українського населення в тій війні, щоб поширити світогляд будучого українського покоління і піднести в нім українську народну свідомість і честь, а також, щоби предложити докази чинної участи українського народу в війні перед судом

історії. “Пресова Кватира” виконує в запаснім курені сю роботу, що Артистична Горстка в полі і оба тоті товариства доповняються в роботі” [4].

“Пресова Кватира” складалася з таких відділів: письменників-дописувачів, співаків, музик, різьбярів, малярів, наукового, видавничого і економічного. Як бачимо, структура досить розгалужена. Видавнича діяльність була напрямом культурної роботи “Пресової Кватири”. Творчі музи українських стрільців не замовкли, коли стріляли гармати, тому січове стрілецтво перетворилося в живу легенду нашої новітньої історії. Щоб перемагати, армія повинна мати високий морально-бойовий дух, цим і відзначалося українське стрілецтво.

Наступне видання – “У.С.С.” – “сатиричний орган неінтелігентних інтелігентів”. Виходить коли треба. Видає: Юрко Каламарь”. Видавався “У.С.С.” у Коші УСС у 1916 р. В історію преси журнал увійшов під назвою “Усусу”. Так стрільці вимовляли абревіатуру УСС, а себе жартівливо називали “усусусами”. “Усусу” мав 12 сторінок і формат менший, ніж у “Самопала” чи “Вістника”. А “неінтелігентні інтелігенти” тому, що багато хто з стрільців пішов у Легіон і не встиг скласти матуру. Мета журналу – безкомпромісна критика і сатира. Редакція про це пише у віршованій програмі “Зараз за фронтом сьогодня” (ч. 1–2).

Серед стрілецьких видань була і “Тифусна однодневка”, “пам’яткова збірка кварантинників”. Ч. 1. У Коші У.С.С. зредактував Юрко Каламарь. 1917 р. Сторін 33”. Вийшло видання форматом “вісімки”. Зміст журналу, що вийшов в одному примірнику, написаному чорнилом, від руки, (як і всі стрілецькі видання) – творчість тих стрільців, яких розмістили в карантині, побоюючись поширення тифу. Вміщено тут листування і “Гимн кварантинників”, а також “Наш альбом” – розділ, де вміщено поезії усіх “кварантинників”.

“Червона Калина” – “поважний та гумористично-сатиричний ілюстрований січовий орган”. Видавав його гурток

УСС, а відповідальним редактором був М. Угрин-Безгрішний. Перше число вийшло у світ у травні 1917 р. Формат видання – журнальний. Загалом публіцистика "Червоної Калини" дотепна. Автори порушували політичні питання, кілька статей вийшло про українську мову. Рубрики "Книжки, надіслані до редакції", "Дрібні жарти" були своєрідним листуванням з читачами. На сторінках "Червоної Калини" відтворено цілу галерею стрілецьких типів, є карикатури на політичні проблеми – наприклад, події в Києві після лютневої революції 1917 р.

Дослідники преси закінчують перелік стрілецьких видань "Червоною Калиною". Хоча виходив ще журнал "Шляхи" на гроші, зібрані стрільцями. Саме це мав на увазі Д. Вітовський, коли писав про пресовий фонд. "Шляхи" виходили від 1913 р., появилося 13 чисел. Видавцем був Український стрілецький союз у Львові. Біля керма журналу почергово стояли Р. Заклинський, М. Струтинський, О. Назарук, В. Пилип'юк, Ю. Охримович. У першому числі видання зазначено, що це журнал для української молоді, бо саме вона повинна стати тією силою, що відродить суспільство і націю, вноситиме нові думки в скарбницю національного духу і вершити нові справи на користь суспільно-політичного і культурного розвитку. Це був студентський орган.

Відновився журнал у 1915 р. за фінансової допомоги стрільців. Редактором став Ф. Федорців. Це було вже інше видання. Зокрема, Ф. Федорців писав у зверненні "Від видавництва", що, видаючи "Шляхи", колектив має на меті хоч би частково заповнити ту прогалину, яка утворилася, бо через війну не виходять такі видання, як "Літературно-Науковий Вістник", "Українська хата", "Дзвін", "Український студент", "Ілюстрована Україна", "Світло" та ін. Певною мірою це вдалося зробити. Більш розгалуженою і різноманітною стала структура журналу. Там були відділи поезії, прози, публіцистики, літературної критики, мистецтва, науки, бібліографії. Коли йдеться про "Шляхи" як про стрілецьке видання, то не лише тому, що стрільці його фінансували, а й тому, що це був ідеоло-

гічний орган стрілецького руху, речник стрілецької ідеї. У журналі була рубрика, присвячена воєнним будням. Тут друкувалися відомі публіцисти (Д. Донцов написав до журналу низку відомих статей – "Перед новою проблемою", "Шевченко і наша генерація", "Катова вечеря", "Чи кінець комедії"), стрільці – Р. Купчинський, О. Назарук, А. Баб'юк, М. Голубець. Друкував журнал і пісні стрілецького композитора М. Гайворонського. Серед тих, хто ілюстрував видання, були І. Іванець, Л. Гец, чия творчість була пов'язана з стрілецьким життям.

Політичний контекст формування державницької ідеології стрілецтва й української політичної думки загалом, як уже було зазначено, не був сприятливим. На початку листопада 1916 р. Австро-Угорщина і Німеччина проголосили створення самостійного польського королівства. Крім того, австрійський цісар доручив урядові підготувати законопроект про автономію Галичини без поділу її на польську і українську частини. Це був черговий акт нехтування історичними правами українців, оскільки вони потрапляли під владу свого традиційного ворога – Польщі. Зрештою, стрілецький загал ніколи не був австрофільським. Лояльністю до Австрії, австрофільством, відзначався радше політичний провід, але на знак протесту і президія Загальної Української Ради склала свої мандати. Запротестували і стрільці. Постало навіть питання про доцільність збройної боротьби на боці Австро-Угорщини. Лише вчасна реакція Бойової управи врятувала ситуацію. У своєму зверненні до Українських січових стрільців Бойова управа писала, що навіть з найбільших розчарувань, при найбільших перешкодах, під найважчими ударами "…не можемо дати собі витрунути з рук зброї, якою боремося за нашу національну справу, не можемо допустити до того, щоб незалежні від нас обставини зіпхнули нас без опору з нашої сторони, зі сцени боротьби народів за свою будуччину" [5].

Та ніщо не могло спинити галицьких українців від братання з наддніпрянськими українцями. Коли вони почули про лютневу революцію в Росії, боротьба на боці Австро-Угорщини

для них втрачала сенс: царат упав, у Києві вибрано Центральну Раду. Усе це, як і проголошення І Універсалу, мало значний вплив на ідейно-політичну еволюцію стрілецтва. Цей період закінчився 1 листопада 1918 р.

3.3.3. Таборова преса для українців-полонених у таборах Австрії і Німеччини

Кількасот тисяч вояків російської армії перебували в таборах на тери-торії Австрії й Німеччини. Серед них було багато українців. Уже йшлося про те, що завдяки Союзу визволення України було створено кілька таборів, де були лише українці-полонені. Там же згодом почали виходити і періодичні видання. У Фрайшадті це були "Розвага", у Вецлярі – "Просвітний листок", "Громадська думка", у Раштаті – "Розсвіт", у Зальцведелі – "Вільне слово".

Коли наприкінці 1914 р. серед невеликого гурту полонених (читачів таборової бібліотеки) виникла думка видавати свою газету, просвітній відділ СВУ підтримав її і допоміг, давши все потрібне для друку. Так на початку червня 1915 р. вийшло у світ перше число "Розваги".

"Розвага" була тижневиком і виходила спершу на шести сторінках. Структура номера: дві–три статті на суспільно-політичну тему, творчість полонених (вірші, проза), рубрики "Війна", "Світова війна", "Із терену війни", "Відомості таборового життя", "В полоні" (гуморески, зарисовки, жартівливі діалоги), "Всячина", "Історичний календар", "Вісти з цілого світу", "Розмовниця" (відповіді на запитання читачів), "Таборова хроніка". Головним завданням, яке поставив перед собою СВУ, було підняти рівень національної свідомості, адже мало хто називав себе українцем, цього слова боялися, вважали зазвичай, що вони "малороси", "хохли". Ось чому газета багато розповідала про історію України, окремі числа були присвячені І. Мазепі, Т. Шевченкові, І. Франкові, М. Грушевському.

"Розвага" показувала справжню, тобто агресивну і хижацьку суть Росії, викривала облудні гасла панславізму й неославізму. Дуже різко виступила газета проти ганебної політики Росії

в окупованій Галичині, де було знищено українське національне життя. Згодом газета привітала лютневу революцію 1917 р. і створення Центральної Ради. Вона багато писала про Україну – по суті, в кожному числі появляються рубрики "Вісті з України", "Голос українського народу". Були в редакції сподівання на російських більшовиків після жовтневого перевороту 1917 р., але ці ілюзії швидко розвіялися, бо вже згодом газета розповідала читачам про звірства більшовиків в Україні. Після проголошення Четвертого Універсалу газета виступила з зверненням "До всіх полонених українців", у якому закликала записуватися до українського війська. Газета перестала виходити наприкінці липня 1918 р.

Подібний шлях пройшли й інші таборові видання. Суттєвої різниці не було ні в організації роботи, ні в тематиці, ні в оцінці ролі видання та його призначення.

"Просвітний листок" почав виходити 1 січня 1916 р. у Вецлярі. Обсяг – вісім сторінок журнального формату, періодичність – двічі на місяць. Основні рубрики: "Допис" (розповіді або листи полонених), "Просвітна праця" (розклад занять у школі, розпорядок роботи читальні, оголошення), "Історичний календар", "Події в світі", "Наш голос", "Із таборового життя" (про життя і діяльність різноманітних таборових організацій), "Із українського життя" (про події в Україні), "Про події з Росії й зі світа", "Війна". Багато публікацій підписано псевдонімами і криптонімами. Від самого початку існування газета активно порушувала політичні проблеми, розповідала про ганебну поведінку російської окупаційної влади у Сх. Галичині. Як і "Розвага", "Просвітний листок" розповідав полоненим про І. Мазепу, Т. Шевченка, І. Франка, М. Грушевського.

У Вецлярі виходив 1917–1918 рр. ще один часопис – "Громадська думка". Редакція пояснила походження назви – у 1906 р. російська влада заборонила українську газету під такою назвою. До функціонування цього видання причетні В. Пачовський, Б. Лепкий, О. Терлецький. Рубрики "Громад-

ської думки" – "Війна", "Мир", "Вісти з Росії й зі світа", "З таборового життя", "Бібліографія". Обсяг – вісім сторінок.

У Раштаті наприкінці січня 1916 р. вийшло перше число "Розсвіту", її теж видавав гурток прихильників СВУ, а від ч. 6 – громада "Самостійна Україна". "Розсвіт" мав журнальний формат, спочатку виходив як тижневик, згодом двічі на тиждень, обсяг – вісім сторінок. У "Розсвіті" були рубрики "Відомості з світа", "Послідні вісті", "Воєнні вісті", "Таборне життя", "Гумористичний куток", "Із листів, які полонені отримують з Росії". Видання докладно розповідало про життя громади "Самостійна Україна", яка мала національну, соціальну і аграрну секції, гімнастичну секцію "Запорізька Січ", артистичну секцію (потім драматичне товариство імені Тобілевича), музичне товариство імені Лисенка. Як й інші видання в таборах, "Розсвіт" розповідав своїм читачам про наших славних гетьманів, Т. Шевченка, І. Франка, М. Грушевського. Він переконував їх у тому, що українці мають право на державу, про Росію "Розсвіт" писав як про одвічного історичного ворога України, що завжди грабував Україну і збагачувався її коштом.

"Вільне Слово" виходило у Зальцведелі від 1 березня 1916 р. "Редакція теж ставила за мету виховувати громадянську і національну свідомість, обіцяла друкувати серйозні публікації на суспільно-політичні теми. Головні рубрики: "Українське життя", "Листи з робочих команд", "Український рух в Росії", "З таборового життя", "Що діється в світі", "Література, наука й мистецтво", "Вісти з російського життя", "Переписка редакції", "Дрібні вісти", "Новини з українських земель", "З листів полонених". Редакція "Вільного Слова", як і інші таборові видання, багато працювала над тим, щоб розбудити сплячу українську думку полонених, приспану національність і гідність. "Вільне Слово" писало про фальшиву любов Росії до слов'янських народів, про загарбницьку політику Росії щодо України. Один з авторів (псевдонім Товариш) написав статтю "Шевченків заповіт і його політична думка" і наголосив, що головне в "Заповіті" – це боротьба з Росією" [6].

Таборові видання почали виходити у важкий для українців час: були закриті українські видання в Росії, упродовж майже річної окупації Сх. Галичини російська влада намагалася знищити все українське і на цих українських землях. В останньому числі "Розвага" писала: "Україна не вмре і не загине і дійде до повної української незалежності" [7]. "Розвага", "Вільне слово", "Громадська думка", "Розсьвіт", "Просвітний лисок" – усі вони стали під прапор вільної і незалежної України. Цій ідеї вони служили, а ті, для кого вони були призначені, через якийсь час взяли участь у кривавій боротьбі за самостійну Україну. Ні зусилля таборових газет, ні кров, пролита їхніми читачами, згодом вояками української армії, ніщо не пропало даремно в нашій історії.

Список літератури

1. Коринт Б. Військова преса УСС // Вісті комбатанта. – 1962. – Ч. 1. – С. 32.
2. Альбом УСС. – Львів, 1935. – С. 15.
3. Баб'юк А. Стрілецька преса // Вісник СВУ. – 1917. – Ч. 169. – С. 619.
4. Центральний державний історичний архів України у Львові, Фонд. 353, оп. 1, од. Зб. 8, арк. 1–6.
5. Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 170. – С. 823.
6. Вільне слово. – 1916. – Ч. 8–9. – С. 5.
7. Розвага. – 1918. – Ч. 27. – С. 4.

3.4. Доба українських визвольних змагань (1918–1920)

3.4.1. Військова преса часів Центральної Ради і УНР

Історіографія українських визвольних змагань значна. Це статті і спогади М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри як лідерів української революції, П. Скоропадського як керівника Української держави. Це спогади державних, політичних і військових діячів того часу. Це дослідження іс-

ториків з діаспори, сучасних українських істориків. Безперечно, багато написали і радянські історики, але все далеке від істини, навіть протилежне їй. У контексті предмета розмови найважливішою є відповідь на запитання "Чи могли українці виграти національно-визвольні змагання?", оскільки навіть питання про значення військової преси як важливого чинника відходить на другий план – преса свою місію виконала. Теоретично перемога була можливою, незважаючи на всі несприятливі зовнішні та внутрішні умови. Проте існувало кілька причин, що перешкодили реалізації можливості перемогти:

– автономістсько-федералістські концепції українських лідерів;

– традиційне москвофільство української (наддніпрянської) інтелігенції, безпідставні надії спочатку на Росію Тимчасового уряду, а потім на Росію більшовицьку;

– соціалістичні утопії українських лідерів;

– доктринерське ставлення до демократії;

– шкідливий пацифізм і небажання вчасно створити українську армію;

– неспроможність протистояти демагогічній пропаганді російських більшовиків.

Після лютневої революції 1917 р. українське життя почало відновлюватися. Зокрема, 17 березня 1917 р. створено Центральну Раду. Повалення ненависної царської влади, створення української влади – усе це зумовило небувалий ентузіазм, а 1 квітня в Києві взяло участь у маніфестації 100 тис. українців.

Суспільну енергію негайно потрібно було спрямувати у відповідне русло. З ініціативи М. Міхновського, одного з найбільш яскравих самостійників, 22 березня 1917 р. у Києві відбулися перші збори українських старшин і вояків київського гарнізону. Згодом було скликано нараду, на якій ухвалили заснувати Український військовий клуб імені Гетьмана Полуботка і приступити до створення української армії. Військовий рух ґрунтувався на ентузіазмі мас і був таким потужним, що Центральна Рада скликала 18 травня 1917 р. Перший все-

український військовий з'їзд. При Центральній Раді було створено Український генеральний військовий комітет, який почав видавати свій друкований орган – "Вісник Генерального Військового Комітету" (вийшло всього кілька чисел).

На Другому всеукраїнському військовому з'їзді було проголошено І Універсал (23 червня 1917 р.). Після цього з'їзду на всіх фронтах виникають українські військові комітети, які видають українські часописи. Зокрема, в Ризі при військовій раді південно-західного фронту виходить "Український Голос", на турецькому фронті почали виходити "Вісти Українського військового з'їзду кавказького фронту". Закавказька Українська військова рада видавала "Вісти Закавказзя".

Зазначимо, 2–12 листопада 1917 р. відбувся Третій всеукраїнський військовий з'їзд, який доручив Генеральному військовому комітетові домагатися об'єднання українських вояків в окремі частини, українізації гарнізонів на території України. Від Центральної Ради з'їзд рішуче зажадав проголосити самостійність України, що й було зроблено через кілька днів у ІІІ Універсалі. На з'їзді зіткнулися два протилежні погляди на армію і війну – прихильників ідеї самостійності та її ворогів. Після з'їзду появилося ще кілька військових газет, що були органами військових рад, а 1 грудня 1917 р. почала виходити в Бердичеві "Козацька думка" ("Вістник Української військової ради Південно-Західного фронту"). Газета підтримувала Центральну Раду, виступала проти більшовиків. Очевидно, наприкінці року почала виходити "Козацька думка" – орган малої ради 26 українського корпусу. Редагувала газету редакційна комісія, а видавала корпусна рада 26 корпусу, яка теж підтримувала Центральну Раду.

Військові з'їзди засвідчили силу української стихії і бажання звільнитися від російських кайданів. Використати цю стихію на користь української ідеї демократичні і соціалістичні лідери Центральної Ради не змогли.

На початку 1918 р. почав виходити "Військовий науковий вістник Генерального штабу У.Н.Р.". Постійні відділи журналу:

офіційний, хроніка, закордонна військова хроніка, бібліографія, відділ військово-технічних новин і листи. Вийшло лише одне число, бо вже наступне появилося з портретом П. Скоропадського. За його часів журнал був чи не єдиним військовим виданням.

Серед перших видань Армії УНР була газета "Січовий стрілець". Її видавала "Тимчасова рада галицьких, буковинських і угорських українців", а почала вона виходити в січні 1918 р. "Січовий стрілець" посідав принципову позицію у всіх важливих питаннях, його публікації дають змогу зрозуміти, в яких важких умовах формувався корпус Січових стрільців, одна з найбільш боєздатних частин Армії УНР.

У грудні 1918 р. почала виходити газета "Ставка", яку видавало Інформаційне Бюро Армії УНР. Газета досить широко інформувала читачів про події в Україні. Вона мала й інші рубрики: "Офіційний відділ", "Вісти з-за кордону", "Оголошення", "Телеграми", "З газет та журналів", "У Києві", "По Україні", "Діяльність уряду".

Мали свої друковані органи й окремі частини. Поліська група Армії УНР видавала "Бюлетень інспекції національно-культурно-політичних справ північної групи військ УНР". Також 16-й кінний загін видавав газету "Козак". Окремий Залізний загін видавав газету "Каменярі". У Білій Церкві виходила "щоденна козацька часопись "Вільний козак", а 2-й подільський корпус Армії УНР видавав "Козацьку думку". Низка видань виходила у 1919 р. Штаб Дієвої Армії УНР видавав "Україну" (Вінниця, 1918–1920), "Нову Україну" (Кам'янець-Подільський, 1919 р.), "Нашу правду".

Інформаційне Бюро Армії УНР видавало "Новини", для "сірої" дивізії в Луцьку виходила газета "Вістник сірих". У Жмеринці виходив "Бюлетень Інформаційного бюро армії УНР".

На нашу думку, найпомітніше місце серед військових видань УНР належить "Новинам", "Стрілецькій Думці" і "Україні" – вони давали досить повну (як на ті часи) та об'єктивну

інформацію про події, не уникали гострих і дискусійних проблем, їх добре редагували.

3.4.2. Військова преса ЗУНР

Факт існування ЗУНР засвідчив ідеологічну, морально-психологічну, організаторську (загалом – державотворчу) спроможність галицьких українців в організації й розбудові власної державності. На нашу думку, не мають рації ті історики, які вважають, що була можливість мирного врегулювання українсько-польського конфлікту, але цьому нібито завадила непоступливість керівництва ЗУНР (йдеться, зокрема, про пропозицію ген. Бартельмі). Йдеться про те, що "стара" Європа, а тим більше Антанта, не бачила, не розуміла, що доля Сходу Європи (зрештою, і Європи загалом) буде залежати від того, чи постане незалежна українська держава з понад 40-мільйонним населенням, а тому не бачили сенсу допомагати ЗУНР на шкоду своєму союзникові – Польщі. Звичайно, що крім несприятливої міжнародної ситуації, далися взнаки і деякі стратегічні й тактичні помилки уряду ЗУНР.

Цей період не був особливо сприятливим для розвитку преси, але вона все ж розвивалася. Польська влада після відступу української армії і влади із Львова у листопаді 1918 р. заборонила "Діло", хоча виходили органи соціал-демократичної партії "Вперед" і "Добра новина". Найбільш відомі видання періоду ЗУНР – тижневик "Свобода" як орган Народного комітету, "Народ" (орган радикальної партії), "Республіка" та інші видання. Помітне місце у структурі української преси посідала військова преса.

Зокрема, М. Лозинський зазначав: "Заснувши вночі 31 жовтня 1918 р. під австрійською державною владою, виконуваною поляками, населенє Львова прокинулося 1 падолиста 1918 під владою Української Національної Ради. Як символ сеї влади маяв на вежі ратуші український синьо-жовтий прапор" [1]. Так починалася історія Західно-Української Народної Республіки. Бої за Львів почалися вже 2 листопада, але лише 9 листопада 1918 р. було створено Тимчасовий Державний

Секретаріат. Очолив Секретаріат військових справ Д. Вітовський. Про історію виникнення Української галицької армії, її організацію, структуру, трагічний шлях написано чимало. Про військову пресу УГА окремих досліджень нема, але в розділах деяких монографій автори це питання розглядають.

Керівництво ЗУНР добре розуміло значення пропаганди через друковане слово. Саме тому в УГА було кілька друкованих видань: "Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ", "Стрілець", "Стрілецький шлях", "Полева газета", "Український козак", "Вістка".

"Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ" почав виходити 1 грудня 1918 р. у Тернополі. У ч. 1 йшлося про характер цього видання: тут будуть друкувати розпорядження, рішення, накази, вказівки Державного Секретаріяту Військових Справ і його відділів... У ч. 1 було опубліковано текст "Присяги українських військ". Виходив "Вістник" неперіодично, але всі відомі тринадцять чисел дають цінний джерельний матеріал про УГА (останнє число вийшло наприкінці травня 1919 р.).

Перше число "Стрільця" вийшло 1 січня 1919 р. у Тернополі. Цю газету з власної ініціативи і за допомогою секретаря військових справ Д. Вітовського почав видавати відомий поет В. Пачовський. У ч. 1 редактор і видавець писав: "Я підняв прапор нашої думки чистими руками і ніс його високо понад головами. Воля народу, дух українського війська – було для мене найвищий закон!".

"Стрілець" спочатку виходив як часопис українського війська, згодом – як орган Начальної Команди Галицької Армії, а потім знову став часописом українського війська.

"Стрілець" активно пропагував ідею об'єднання обох українських держав – ЗУНР і УНР, він підіймав високий бойовий дух армії. Газета висвітлювала перебіг воєнних дій, не уникала і з'ясування гострих внутрішніх проблем земельне питання, діяльність Селянсько-робітничого союзу. Командування високо оцінювало роль преси і "Срільця" зокрема, що було відзначе-

но у наказі генерала М. Омеляновича-Павленка від 19 квітня 1919 р. Основні рубрики "Стрільця": "З Начальної Команди Українського Війська", "Оперативний звіт Головного Штабу Головного Отамана", "Загранична політика", "Зі світа", "Вісти зі Львова", "Послідні вісти", "Вісти з Буковини", "З Угорської України", "Мирова конференція", "Діяльність Державного Секретаріяту", "З життя України". На сторінках газети виступали Д. Вітовський, В. Пачовський, О. Назарук, Д. Кренжаловський, Р. Заклинський, І. Кревецький, Є. Зиблікевич. Газета вміщувала вірші В. Пачовського, О. Олеся, В. Вишиваного (австрійського архикнязя Вільгельма Габсбурга, який був полковником УСС і працював у Міністерстві військових справ). Восени 1919 р. газету редагував О. Назарук. Газета видавала серію "Українські мемуари".

Вийшло всього кілька чисел "Стрілецького Шляху", газети просвітнього гуртка ІІІ Корпусу. ІІ Корпус видавав "Полеву газету", якої теж появилося кілька чисел. Саме тому командування УГА об'єднало ці видання з "Козацьким голосом", хоча ця газета довго не протрималася, хоча він почав виходити в червні 1919 р. Структура числа не була складною: передова стаття, стаття на важливу тему, оперативний звіт Штабу Головного Отамана, ситуаційний звіт І чи ІІ Галицького Корпусів, телеграми, рубрика "Зі світа". Після переходу через Збруч редакція газети активно намагалася встановити нормальні взаємини з населенням. Були на сторінках газети і публікації, що стосувалися тактики сучасної війни. У ч. 49 і ч. 50 (25 жовтня 1919 р.) газета надрукувала статтю "Большевицька небезпека в Україні". Суть публікації: доля Європи залежить від долі України. Цю аксіому українські політики повторювали неодноразово, але європейські політики не зрозуміли її ні тоді, ні згодом.

3.5. Міжвоєнна доба (20–30-ті роки XX ст.)

Військова преса цього періоду починалася тоді, коли українці повинні були відповісти на кілька принципових питань: 1) чому вони програли визвольні змагання; 2) яким шляхом йти до відновлення української державності; 3) чи має шанс радянська Україна стати незалежною, українською, що більше у федерації з російськими більшовиками? Відповіді на ці питання мали стратегічне, навіть доленосне значення. Зокрема, Є. Коновалець зі своїми соратниками заснував Українську військову організацію (середина 1920 р.) – у цьому полягала відповідь на друге запитання. У листопаді 1921 р. відбувся трагічний другий "Зимовий похід" – це теж була відповідь на друге питання. У 1921 р. вийшла друком праця Д. Донцова "Підстави нашої політики", в якій автор проаналізував причини поразки української революції, визначив небезпеку для Європи з боку більшовицької Росії, а відтак відповів на питання щодо історичної орієнтації України. Свої роздуми Д. Донцов продовжив у "націоналізмі" (1926), де виклав й обґрунтував засади українського націоналізму. Це була відповідь на всі три питання. Однозначно за боротьбу з більшовицькою Росією висловився С. Петлюра (зрозуміло, що ми назвали лише найбільш промовисті факти). Були й інші варіанти відповіді. Зазначимо, що В. Винниченко завершив свою працю "Відродження нації" (1920) думкою про те, "що з усіх режимів, які можуть бути на Вкраїні, найповніше може забезпечити національне відродження нашого народу режим національно-української радянської соціалістичної влади. З тих же режимів, які можуть бути на Вкраїні не нац.-українського характеру (а так воно було насправді. – С.К.), безперечно найбільш сприятливий для українського відродження є все ж таки режим радянської соціалістичної влади" [1]. Проте його спроба порозумітися з цією владою (тобто, владою російських більшовиків) була невдалою. На еміграції відновилися федералістські ілюзії в М. Грушев-

ського, який сподівався, що за умов "правильної" федерації з більшовицькою Росією Україна зможе вільно розвиватися.

3.5.1. Таборова преса початку 20-х років XX ст.

Це теж помітна сторінка в історії української військової преси. Українська військова еміграція (а тому і таборова преса інтернованих українських частин) починається з травня 1919 р. Тоді на територію Чехо-Словаччини прорвалися деякі частини УГА – це була бригада Черського. У вересні 1920 р. в Чехо-Словаччині були інтерновані й частини УГА під командуванням генерала А. Кравса, які з боями прорвалися через Поділля і Карпати. Групу генерала Кравса було інтерновано в таборі біля м. Ліберець. Сюди прибували вояки УГА – втікачі з польського полону, а також ті українці, вояки австрійської армії, які перебували в італійському полоні (в м. Касіно). Зазначимо, що після розпаду Австро-Угорщини вони заснували в таборі Українську громаду, яка займалася культурно-освітньою діяльністю. Видавала громада і пресу: рукописна газета в одному примірнику "Нові вісті", гумористичний журнал "Лязароні", рукописний і неперіодичний журнал "Полонений" – преса була призначена для плекання чистоти мови, літератури, мистецтва і науки. Серед перших таборових видань – журнал "За дротом" (ред. С. Ріпецький). Перше число появилося в жовтні 1919 р. у таборі у Ліберцях. Гасло журналу – "Праця одна з недолі нас вирве".

У Ліберецькому таборі, як і в інших таборах (Німецьке Яблонне, Йозефів), було добре організовано культурно-просвітню роботу, якою керував, відповідно, культурно-просвітній гурток, заснований у вересні 1920 р. Він мав різні секції (театральну, музичну, історичну, мистецьку), працювали курси для неграмотних і малограмотних, французької і німецької мов, гімназійні й семінарійні курси. При культурно-просвітньому гуртку працювала і редакція часопису "Український скиталець".

Перше число журналу появилося 1 листопада 1920 р. у Відні. Це був орган військової еміграції земель ЗУНР. Видавець – Український військовий допомоговий комітет, відпові-

дальний редактор – Л. Гугель (спочатку). "Український скиталець" відображав позицію уряду ЗУНР. Його зміст визначали кілька важливих світоглядних засад. Найперше, це захист ідеї української державності, захист права українців самим вирішувати свою долю на своїх землях. Друга – це ідея збройної боротьби. Третя – безкомпромісне ставлення до польської окупації Східної Галичини. На сторінках журналу виступали В. Пачовський, В. Старосольський, П. Карманський, О. Назарук, О. Грицай, А. Крушельницький. Журнал вміщував репродукції картин відомих художників, учасників визвольних змагань І. Іванця і Ю. Буцманюка. Перестав виходити "Український скиталець" наприкінці 1923 р.

У Німецькому Яблонному виходив "Український стрілець" (1920–1921).

Після ганебного рішення Ради амбасадорів у березні 1923 р. уряд ЗУНР припинив свою діяльність, його представництва і місії за кордоном було ліквідовано, те саме стосувалося і таборів для інтернованих українських військових частин.

Українська військова преса у формі таборової виходила і в Польщі. Інтерновану Армію УНР розмістили у кількох таборах. Один з них був розташований у Вадовіце. У таборі працювали різноманітні секції (наукова, історична, художня), були тут театр, хор, бібліотека. Культурно-освітній відділ Запорізької дивізії видавав сатирично-гумористичні журнали "Комар", "Жало", які друкували на шапірографі. Найкраще враження справляє журнал "Аванс". Дехто з дослідників називав його політичним, з огляду на наявність гострих публікацій на політичні теми, але сатира і гумор на сторінках журналу теж були. "Аванс" був ілюстрованим виданням. Вийшло шість чисел.

Культурно-освітній відділ 1 Запорізької дивізії пробував видавати і літературний журнал "Запорожець", але значно вдалішою була спроба видавати "Запорожську думку", що появилася друком у травні 1921 р. Видання цінне тим, що тут надруковано статтю про таборову пресу. На думку автора, ця

преса – це сторінки нашої історії. "На підставі цієї преси колись пильний історик буде укладати історію для наших грядущих поколінь. Бо в таборовій пресі змальовано все життя нашого вояцтва – його думки, надії, настрої і політичні міркування щодо устрою нашої держави" [2].

Основні рубрики журналу – "Преса" (огляд українських і польських видань), "Таборове життя", "Вісті зі світу", "Українські справи", "З життя інтернованих", "Новини". Часопис порушував питання боротьби проти більшовиків, аналізував досвід минулих боїв, наголошував на потребі опановувати новітню тактику і стратегію війни.

Ширше було організовано видавничу справу у таборі в Олександрові Куявському, де були 4-а і 6-а стрілецькі дивізії (ген. М. Безручка і ген. Ю. Тютюнника). Найсоліднішим виданням була газета "Нове життя" (6-а стрілецька дивізія). Головні проблеми, що їх порушувала газета, – життя еміграції, радянська Україна, проблеми таборового життя, військові питання – адже всі жили надією продовжити збройну боротьбу і повернутися в Україну. Були на сторінках журналу публікації про великих українців.

Виходив у таборі з вересня 1921 р. "Релігійно-науковий вістник". Як і будь-яке інше церковно-релігійне видання, журнал ставив собі за мету допомогти людям, які потрапили у скруту, які потребують духовної розради. Структура журналу складалася з трьох основних елементів: статті на актуальні теми (церковні, політичні), хроніка і таборове життя. Професор В. Біднов, один з редакторів й авторів журналу, вмістив у журналі актуальну й нині статтю "Дбаймо про автокефалію своєї Церкви!", у якій, зокрема, зазначає: "Московська ієрархія, не даючи згоди на церковну автокефалію на Україні, керується не церковно-релігійними мотивами, а виключно політичними та економічними" [3].

Виходила в таборі "Зірниця" (січень–червень 1921 р.), часопис кооперації, культури і освіти. Видавав його таборовий кооператив. Кооперацію і соціалізм журнал тлумачив у кон-

тексті європейського досвіду і розуміння. Своїм патроном редакція вважала Р. Оуена.

Старшини 6-ої стрілецької дивізії видавали журнал "Український стрілець" (ч. 1 вийшло ще в квітні 1920 р. у Бердичеві, ч. 2 – в Києві, а вже ч. 3 – в таборі). Публікації журналу були присвячені осмисленню бойового досвіду, автори наголошували на перевазі європейського досвіду в організації армії над російським. Відверто журнал писав про помилки у формуванні армії УНР. На думку авторів, в армії повинні бути не просто професійні вояки, а люди морально бездоганні, національно свідомі. Їхнє гасло: "Україна, честь, чесність!". Сенс свого життя вони вбачали у продовженні боротьби за незалежність України. У 6-тій дивізії виходили сатирично-гумористичні видання – "Характерник" (1920, вийшло сім чисел), "Промінь" (1921, вийшло одинадцять чисел). "Промінь" був "живою газетою" – його публікації читали вголос у театральній залі в присутності 6000–1000 слухачів. У цій же дивізії був і рукописний ілюстрований журнал "Вісти" (з червня 1920 р. появилося 18 чисел).

Видавничі успіхи 4-ої дивізії були скромнішими. У грудні 1920 р. вийшло перше число гумористично-сатиричного журналу "Комар" , яке було сконфісковане. Неперіодично виходив сатирично-гумористичний журнал "Окріп" (1921, вийшло двадцять чисел).

Виходили періодичні видання і в інших таборах, менших за кількістю інтернованих вояків. Зокрема, в Пікуличах виходив журнал "Волохівщина", але він не зберігся. У Пйотркові виходив літературний журнал "Тернистий шлях" (1921). Тут же (згодом у Стрілкові) почав виходити і літературний журнал Штабу Армії УНР "На хвилях життя" (1921). У Ченстохові – часопис "Думка" – орган Війська Запорізького. Як зазначають М. Литвицький і Л. Бачинський, тут виходили і "Колючки" (1921), сатирично-гумористичний журнал, видання якого згодом відновили. Є згадка і про "Військову думку" (1920–1921). У двох числах, що збереглися, є цікаві публікації. Зокрема, це стаття

П. Крижанівського “Агітація і пропаганда серед війська”. Автор вважає, що часи, коли наше військо було сліпим знаряддям, гарматним м’ясом, минулися. Потрібно мати військо, свідоме тієї мети, до якої прагне народ, виховане у дусі національних ідеалів. Аналізуючи досвід недавніх боїв, П. Крижанівський обґрунтовує велике значення пропаганди.

У Щипйорні теж виходили періодичні видання (продовжував виходити “Релігійно-науковий Вістник“, появилося таке видання як “На руїнах”).

У Ланцуті виходив гумористично-сатиричний журнал “Будяк” (1920–1921), орган партії “Бий куди влучиш”, згодом – у Стрілкові. Тут також виходив і військово-науковий журнал “Військовий вісник” (1921–1923), неперіодичне видання слухачів військового факультету Українського народного університету. У зверненні “Від редакції”, згодом і в інших публікаціях було обґрунтовано думку про важливість військової справи, про те, що ми повинні стати мілітарною державою, тільки так ми можемо вижити як нація; стати мілітарною державою – це невідкладне завдання розвитку української державності.

У Ланцуті виходив і літературно-військовий журнал “Наша зоря” (1921), журнал Запорізької дивізії “Запорожець”, продовжував виходити “Аванс”.

У Стрілкові, куди перевели українських вояків з Вадовіце, Ланцута, Пикулич, Пйоткова, продовжували виходити “Військовий вісник”, “Наша зоря”, “Запорожська думка”. Інші видання – “Блоха”, “Наша зоря” (видавала додатки “Студентський вісник” і “Таборовий метелик”), “На хвилях життя”.

У 1922 р. таборове життя зосередилося в Каліші і Щипйорні. Особливо інтенсивним воно було в Каліші. Тут функціонувало драматичне товариство імені М. Садовського, школа грамоти, книгозбірня. Зокрема, В. Авраменко організував школу національного танцю, що згодом переросла у Товариство українського танку. Активною була видавнича діяльність. Виходили “Веселка”, “Залізний стрілець” (мабуть, най-

кращі в історії таборових видань), "Око", "Січ", "За дротом" (сатирично-гумористичні), "Джерело", "За Україну", "Вісник інженерного куреня".

Навколо "Веселки" (1922–1923) згуртувалося спочатку близько п'ятдесяти молодих літераторів. Відділи журналу: поезія, проза, мистецька трибуна, бібліографія, хроніка, "поштова скринька". Найважливіше в літературно-естетичній програмі видання: популяризація й удосконалення національних особливостей у сучасному українському мистецтві, перенесення на його ґрунт кращих здобутків європейського і світового мистецтва. На сторінках журналу починав свій творчий шлях Є. Маланюк, а також О. Турянський, Ю. Дараган, А. Листопад, В. Лімниченко, К. Поліщук, М. Осика, Б. Гомзин, А. Монтрезор, М. Селегій, Г. Орлівна, А. Павлюк. Тут друкував військові огляди П. Шандрук.

"Залізний Стрілець" – це газета 3-ої Залізної дивізії. На першій сторінці була розверстана "шапка": "Маєм шаблю в руці – ще не вмерла козацька мати". Газета виходила тричі на тиждень. Рубрики – "Життя табору", "Останні вісті", "На Вкраїні", "Новини", "Телеграми", "Мистецтво і спорт", "Малий фейлетон", "Бібліографія", "Лист до редакції". Редакція стежила за розвитком міжнародних подій, особливо цікавилася життям в Україні (іноді видавала бажане за дійсне). Автори були впевнені, що вдасться втілити в життя прагнення збудувати незалежну Україну. Всі чекали дня, коли армія рушить на схід. Розповіла газета про другий Зимовий похід, що завершився розстрілом 359 українських вояків біля Базару. Для публікацій газети притаманний культ С. Петлюри.

Змістовними були і "Літературно-військовий вістник" (1921), видання культурно-освітнього відділу 2-ої Волинської дивізії, літературний тижневик "За Україну", видання "Просвіта" 3-го кінного полку 3-ої Залізної дивізії, хоча їх професійний рівень нижчий, ніж "Веселки" чи "Залізного стрільця". Інші, менш помітні видання – журнал "Око" (1920, літературно-гумористичний), "Сич" (1921, сатирично-гумористичний жур-

нал), двотижневик "Нове Слово", (1921, "орган молодої генерації"), "Козацька думка" (1921).

Таборова преса початку 20-х років – цікава сторінка історії української преси. Факт існування цих видань свідчать про невичерпні духовні сили нашого народу, тих його синів-борців, що опинилися "за дротом".

Появу цього несподіваного феномену (таборової преси і журналістики), цього вибухового потягу до друкованого слова пояснюють не лише тим, що наші вояки опинилися відірваними від рідної землі, без достатньої інформації від свого уряду, не могли брати повноцінної участі у житті, принаймні, еміграції. Йдеться про те, що журналістика (участь у діяльності інших різноманітних товариств і організацій) стала для багатьох ефективною формою реалізації своєї творчої енергії, своїх здібностей. Журналістика (і преса як засіб) допомогли зберігати і підтримувати високий бойовий дух армії, головного чинника відновлення української державності. Саме це – ідея державності була осердям таборового життя і таборової преси.

3.5.2. Структура військової преси 20–30-х рр.

Після поразки визвольних змагань на еміграції виникають різноманітні комбатантські організації, які з більшим чи меншим успіхом видають свої друковані органи. У другій половині 30-х рр. з ініціативи генерала М. Омеляновича-Павленка виникла ідея створити Федерацію комбатантів України. Створили відповідну комісію. "Запорожець" (орган Товариства запорожців) навіть надрукував статут цієї федерації. Проте на пропозицію Товариства запорожців і Товариства колишніх вояків УНР у Бельгії було створено Союз організацій бувших Українських комбатантів. Головою СОБУК'у обрали генерала М. Омеляновича-Павленка.

Проте історію українського військового руху потрібно починати з Української військової організації (про неї вже йшлося). Вона не була суто комбатантською, бо діяла нелегально,

покладалася на збройні методи боротьби, а районом діяльності були українські землі.

Свій друкований орган УВО почала видавати аж 1927 р. (перша спроба, йдеться про журнал "Наш шлях" (1921), була невдалою.

Журнал "Сурма" як друкований орган Української Військової Організації появився у січні 1927 р. Гасло журналу – "Ідея без діл мертва!"; "З хати до хати! З рук до рук!" Редагував журнал В. Мартинець, інші співробітники – Є. Коновалець (статті на ідеологічно-політичну тематику), Р. Ярий (військова тематика), О. Сеник (визвольні рухи). Друкували "Сурму" спочатку в Німечині, згодом у Чехословаччині, а потім у Литві.

На сторінках були надруковані такі важливі публікації, як "Армія і революція", "Дещо про діяльність і пляни У.В.О.", "У.В.О., а орієнтація на Польщу й Москву", "Угодовщина а У.В.О." , "Хто нам ворог?" та інші. Це статті ідеологічно-політичного плану, в яких з'ясовано принципові питання, а тому можна припустити, що писав їх Є. Коновалець. Кілька публікацій журналу стосувалися проблеми терору. Зокрема, В. Старосольський написав дві статті – "Пропаганда" і "Пропаганда словом". Особливе зацікавлення навіть сьогодні викликають статті про тактику вуличних боїв. "Сурма" різко виступила проти "пацифікації". Журнал готував читачів до майбутньої збройної боротьби за українську державність. За її зберігання в себе польська влада кидала за ґрати. Журнал перестав виходити в 1934 р.

У Німеччині від 1921 р. існував Союз українських старшин, який заснували старшини УГА і Армії УНР. Головою Союзу був Є. Коновалець. Майже водночас у США виникла Стрілецька громада, що мала на меті об'єднати українських вояків, які перебували в Америці, і пропагувати українську справу серед американських українців, плекати традиції української армії та її визвольних змагань. У результаті 1 листопада 1927 р. у Берліні вийшло перше число "Військового вісника" – органу Союзу українських старшин і Стрілецької громади.

Основні проблеми і теми журналу – спогади про визвольні змагання, аналіз важливих битв, організація українських армій, характеристика їхніх провідників, короткі нариси про сучасні армії, про їхню тактику, озброєння, розповіді про російську, польську, чеську, румунську армію (бо вони окупують українські землі), огляд української та зарубіжної військової літератури. Публікацій історичного характеру в журналі обмаль. У 1929 р. вийшло останнє (п'яте) число журналу.

У лютому 1923 р. у Мюнхені почав виходити журнал "Український козак", друкований орган Українського національного козацького товариства (УНКТ), який намагався поєднати націонал-соціалістичну і гетьманську ідеології. Програмні пункти УНКТ – військова диктатура, створення Союзу чорноморських держав, принцип власності, всі ветерани визвольних змагань повинні отримати землю, військо підпорядковується диктаторові, православна віра має стати державною, забезпечення свободи совісті, охорона прав людини, власності і максимуму персональної свободи без шкоди для Держави. Ця програма зумовлювала і зміст журналу. Очолював УНКГ І. Полтавець-Остряниця. Зазначимо, що УНКТ не було єдиною українською комбатантською організацією, що симпатизувала націонал-соціалістичному чи фашистському рухам. Зокрема, наприкінці 30-х рр. існував Український фашистський здвиг, що видавав місячник "За Україну" (почав виходити на початку 1939 р.). Поява Українського фашистського здвигу була сліпим копіюванням чужого досвіду, чужої політичної думки і намаганням защепити її на українському ґрунті (рух цей впливу у середовищі української еміграції не мав).

Товариство колишніх вояків УНР у Франції видавало "Військову справу" – "український неперіодичний військовий журнал". Ч. 1 появилося наприкінці 1927 р. за редакцією генерала О. Удовиченка в Парижі. Редакція так з'ясувала програму видання: ознайомлення читачів з сучасним станом військової справи (досвід світової війни і визвольних змагань потрібно було переосмислити), зберегти традиції Армії УНР. У журналі

були відділи: тактика різних родів військ; історія української армії; різні теми; хроніка військового життя; огляд преси; життя Товариства.

Важливе місце у структурі військової преси належить "Літопису Червоної Калини" (жовтень 1929 – вересень 1939), що виходив за редакцією Л. Лепкого. Журнал призначався для широкого загалу і відіграв важливу роль у військово-патріотичному вихованні української громадськості. Журнал не був військово-теоретичним виданням, але проблеми військової думки висвітлював. Серед кращих публікацій журналу – уривки з відомої праці В. Кучабського "Польсько-українська боротьба за Сх. Галичину в рр. 1918–1923. Її перебіг, її вплив на сучасне загальне положення у Східній Європі". Низка публікацій стосується історії окремих частин УГА і Армії УНР. Багато писав "Літопис Червоної Калини" про Легіон Українських січових стрільців. Найважливіші теми журналу – Листопадовий зрив 1918 р. і українсько-польська війна. На ці теми писали В. Кучабський, В. Курманович, Є. Яворівський, О. Греков. Не оминув увагою "Літопис Червоної Калини" і трагічну сторінку історії УГА – угоду з армією Денікіна, про що ще й сьогодні сперечаються історики. Особливе місце в "Літописі Червоної Калини" займали мемуари учасників знаменних подій. Зокрема, І. Кревецький свого часу писав: "Історія без особистих спогадів – це немов книга без ілюстрацій" [4]. Це спогади І. Андруха, Ю. Отмарштайна, Д. Палієва, О. Думина. Йшлося в журналі про С. Петлюру, М. Тарнавського, М. Юнакова, В. Курмановича, Д. Вітовського.

У Франції діяло і Товариство запорожців, що видавало журнал "Запорожець" (1937–1938). Редагував його сотник В. Болобан. Головними підвалинами Товариство вважало позапартійність і військовість, своєю метою вважало об'єднання всіх вояків для національної і військової користі. Це саме і зумовлювало зміст журналу. Проте до Товариства запорожців і його друкованого органу українські політичні партії (соціал-демократи, соціалісти-революціонери) ставилися неприхиль-

но, навіть вороже. Так само ставився і уряд УНР. Прихильно ставилися лише гетьманці. Зрештою, і журнал засвідчував повагу до Гетьмана П. Скоропадського. Журнал не ідеалізував минуле, вважав, що треба відкинути всі фетиші і прямувати в майбутнє. Він закликав: "Час об'єднатися, щиро і патріотично". Журнал виходив упродовж 1937–1939 років.

У Парижі виходив і військово-науковий журнал "За збройну Україну" (1938) за редакцією генерала М. Капустянського, але це радше неперіодичний збірник. Редактор у статті "Модерна війна й наші завдання" наголошував, що редакція журналу вважає своїм обов'язком ознайомити читачів в загальних рисах зі станом сучасного військового мистецтва та з природою і формами модерної війни [5]. Цій меті і підпорядковані публікації журналу.

Провідне місце у військовій пресі міжвоєнної доби належить журналові "Табор" (1923–1939), що виходив у Парижі як "орган молодої Української Армії". Вийшло тридцять сім випусків "Табору" як воєнно-наукового журналу. Починав він свій шлях у Каліському таборі для інтернованих Армії УПА і друкували його в друкарні 3-ої Залізної Стрілецької дивізії. Головним редактором "Табору" був генерал В. Кущ, технічним – генерал П. Шандрук. У ч. 1 журнал видрукував програмну статтю С. Петлюри "Табор" (чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі". У програмній статті читаємо: "Одним духом перейнята, правдиво вивчена, добре озброєна та як слід забезпечена армія являється найміцнішою обороною кожної держави, уявляє з себе найліпший аргумент в руках її уряду й незмінно буде таким, аж поки народи не перекують мечі на рала...

Проте не можна підготовити армію до нової збройної боротьби, якщо не буде взято під увагу досвід кожної минулої війни, з ціллю перевірки попередньої підготовки. Тому дослідити цей минулий досвід чи взяти з нього науку на майбутнє – ото чергові завдання, які стоять перед воєнною думкою кожного народу.

Науки не знають національности, бо по істоті своїй вони є власністю всієї людности і такою є й воєнна наука, з'ясувати принципи якої прагнули великі вожді всіх часів і народів. В той же час кожен нарід має ті національні риси, які не можуть не відбиватися на збройному знарядді його армії. А тому цілком логічно з першого завдання воєнної думки виникає й друге: вияснити вплив та значіння національних рис для воєнної доктрини народу та устрою його армії...

Отже, Редакція воєнно-наукового журналу "Табор", починаючи свою відповідальну роботу, буде прагнути до того, щоб внести свою посильну лепту на виконання тієї великої праці, яка провадиться в інших країнах... з метою з'ясування воєнних явищ. Разом з цим цілком природньо має бути виявлена й національна сторона воєнної думки, вироблення воєнного світогляду нашої армії.

Виходячи з цієї засади, Редакція відкриває сторінки журналу для всіх тих, хто працює над удосконаленням наукового стану, як галузі чисто воєнної справи, так і всіх інших дотичних до неї".

Ч. 1 "Табору" має такі розділи: "Воєнна наука", "Воєнна хроніка", бібліографія. Потім структура стала ширшою: в першому розділі були публікації методично-вишкільного характеру (свого роду посібники з військової тактики), другий розділ – публікації про флот (це особливо стосується 30-х), третій – військово-історичні публікації; хроніка – останній розділ, тут була хроніка воєнна і воєнно-морська, хроніка моторизованих військ, повідомлення про діяльність Музею визвольної боротьби у Празі, бібліографія тощо. Публікацій мемуарного характеру в журналі було мало.

"Табор" зробив, як й інші військові видання міжвоєнної доби, багато для усвідомлення головної ідеї – ідеї державности і усвідомлення необхідності збройної боротьби за неї. Журнал не лише відображав настрої тієї частини еміграції, яка не лише розуміла, що за свободу і незалежність треба боротися, а й виховувала ці настрої, допомагала зберегти нашим військо-

вим професіоналізм, збагатити їх новим досвідом. Це була як морально-психологічна, так і професійна підготовка до майбутньої війни за Україну.

Список літератури

1. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [липень 1917 р. – грудень 1919]) / В. Винниченко. – Київ ; Відень, 1920. – Частина ІІІ. – С. 499–500.
2. Запорожська думка. – 1921. – Ч. 11.
3. Релігійно-науковий вістник. – 1921. – Ч. 1. – С. 8.
4. Кревецький І. Українська мемуаристика. Її сучасний стан і значення / І. Кревецький. – Кам'янець–Подільський, 1919. – С. 3.
5. За збройну Україну. – 1938. – С. 1.

3.6. Період Другої світової війни й українського збройного підпілля

Війна для українців почалася 1 вересня 1939 р. як Друга світова війна (щоправда, в березні 1939 р. була кривава битва за Карпатську Україну), але завершилася з останніми боями окремих підрозділів УПА приблизно в середині 50-х років.

3.6.1. Преса українського збройного підпілля

Потрібно уточнити деякі міркування, висловлені в "Нарисах з історії української військової преси" (1998) – у розділі XII йшлося про пресу УПА й українського збройного підпілля. Проте українське збройне підпілля мало триелементну структуру: ОУН (Організація українських націоналістів) як політична сила, УГВР (Українська Головна Визвольна Рада) як законодавча влада, підпільний парламент) і УПА (Українська повстанська армія) як військова сила, армія. Тому вважаємо, що потрібно зазначати про пресу українського збройного підпілля як про військову пресу, а не лише про пресу УПА, оскільки різниці у змісті, проблематиці преси УГВР–ОУН–УПА не було. Крім того,

до функціонування цих видань причетні іноді ті самі журналісти, а ідейно-концептуальні засади функціонування преси різних гілок українського збройного підпілля були теж ті самі.

Про серйозне ставлення ОУН до пропаганди як засобу політичної боротьби свідчать Ухвали Другого великого збору ОУН (йдеться про ОУН(р)), що відбувся у квітні 1941 р. У травні 1941 р. Провід ОУН(р) розробив і прийняв своєрідні політичні вказівки "Боротьба й діяльність ОУН під час війни". У цьому документі про війну між Німеччиною і Радянським Союзом йшлося як про неминучість, наголошено на значенні засобів пропаганди. У квітні 1942 р. відбулася Друга конференція ОУН(р), що ухвалила "Пропагандивні постанови". Ці документи лягли в основу пропагандистської діяльності ОУН(р) та УПА.

Про пресу УПА. Політичний відділ Головного командування УПА видавав журнал "До Зброї" (1943–1944). Головний редактор – Я. Бусел. Рубрики: "Із наших воєн" (історія українських визвольних змагань), огляди воєнних подій Другої світової війни, "На фронтах УПА", "Із бойових фронтів Української Повстанської Армії". На сторінках журналу були публікації вишкільно-методичного характеру, були й ті, в яких автори порушували різноманітні аспекти воєнної доктрини українського визвольного руху. У 1947 р. видання журналу було відновлено на еміграції.

Упродовж 1944–1946 років виходив журнал "Повстанець", орган Головного військового штабу УПА. Редактор – М. Дужий. Основні рубрики: "Огляд воєнних подій", "З міжнародних політичних подій", "Повстанські шпильки", "Вивчаймо мистецтво збройної боротьби".

Четверта воєнна округа "Говерла" видавала журнал "Шлях перемоги" (ред. Марко Боєслав – псевдонім Мих. Дяченка, як згодо стало відомо). Під такою ж назвою видання виходило на еміграції, тепер у Києві виходить газета "Шлях перемоги".

Команда Станіславського тактичного відтинку УПА (Чорний ліс) упродовж 1947–1950 років видавала журнал "Чорний

ліс" (збереглося 11 чисел з 16-ти). На його сторінках нема теоретичних статей. Є розповіді про бойові операції, про армійський побут. Журнал друкував багато віршів та оповідань.

Інші видання УПА – "Щоденні вісті", "Стрілецькі вісті" (1944–1945), ілюстрований гумористично-сатиричний журнал "Український перець" (ред. Я. Старух).

Окремо про пресу Закерзонського краю, де діяла група УПА–Захід. Це журнали "Інформатор", "Тижневі вісті", "Інформативні вісті", "Перемога", "Лісовик" (сатирично-гумористичне видання).

Про пресу ОУН. "Ідея і чин" (1942–1946) – теоретичний орган ОУН (ред. Дм. Маївський, згодом М. Дужий). На його сторінках вийшло кілька принципових публікацій відомих публіцистів – "Большевицька демократизація Європи" (ч. 9 за 1945 р.) Дм. Маївського, "Елементи революційності українського націоналізму" (ч. 10 за 1946 р.) П. Федуна, "Шовіністичне запаморочення і русифікаційна гарячка большевицьких імперіялістів" Д. О. Дякова.

Інше важливе видання – "Бюлетень Осередку пропаганди і інформації при Проводі і Організації Українських Націоналістів (ОУН)", що виходив 1948–1951 рр. за редакцією П. Полтави (псевдонім П. Федуна). Треба сказати і про "Пропагандист", журнал вишколу і політвиховання ОУН (1945 р.).

Проводи ОУН окремих країв теж мали свої видання. На північно-східних землях від 1941 р. виходив журнал "За самостійну Україну", на західних землях виходив "За Українську Державу" (від 1944 р.), тут також виходив журнал "Бюлетень" і газета "Вісті" (1943 р.).

Низка видань була призначена для молоді: "Юнак", "На чатах" (1946), що виходили у Львівському краю, "На зміну" (1946) – у Карпатському краю, на Волині виходив "Молодий революціонер" (1948–1953), на Станіславщині – "За волю України".

УГВР теж видавала свої друковані органи. Це журнал "Самостійність", перше число якого вийшло 1946 р. Тут були стат-

ті О. Дякова "УПА – носій ідей визволення і дружби народів", "Про свободу преси в СССР". Інші видання УГВР – "Бюро Інформації Української Головної Визвольної Ради" (1948–1950), а також "Вісник" – орган Президії УГВР (1944–1945).

"Поліська Січ" Т. Бульби-Боровця теж мала своє періодичне видання. У книжці "Армія без держави" Т. Бульба-Боровець згадує про газету "Гайдамака".

Українське підпілля як засіб пропаганди використовувало і радіо. Йдеться про підпільну радіостанцію ОУН–УПА "Вільна Україна" з кодовою назвою "Афродита".

Зокрема, П. Потічний, аналізуючи політичну думку українського підпілля, зазначав, що ідеї "українського підпілля мусили знайти сильне опертя серед народу, коли воно змогло проіснувати майже до половини 50-х років. Тому ці ідеї варті серйозної уваги" [1].

Важливі ідеї публіцистики українського підпілля – це Україна як гарант суверенітету поневолених народів Східної Європи і бар'єр на шляху московського експансіонізму, створення єдиного фронту поневолених народів для боротьби з російським більшовизмом. У вирішенні найбільш принципових проблем міжнародного життя, у поглядах на майбутнє публіцисти українського підпілля були далекогляднішими, були глибшими аналітиками, ніж деякі західні державні діячі і політики.

Журналістика українського підпілля – частина нашого минулого і вже тому вона є самодостатньою цінністю. Отже, ідеї не втратили своєї актуальності і сьогодні. Творили ж цю публіцистику талановиті, деколи зовсім молоді люди, що могли б за інших обставин формувати інтелектуальний потенціал народу. Це саме особистості такого формату, що й не дають народові перетворитися в безлику масу, в натовп, що й сьогодні продовжують вчити нас і виховувати.

Публіцисти українського збройного підпілля писали, образно кажучи, кров'ю і чорнилом. Із найбільш відомих майже ніхто не залишився в живих. Усі загинули в бою. У цьому їхня моральна перемога.

3.6.2. Преса Дивізії "Галичина"

Про Дивізію "Галичина" написано багато. Це заслуга нашої діаспори. Із зарубіжних авторів, які писали про Дивізію "Галичина", передусім назвемо В.-Д. Гайке, колишнього начальника штабу Дивізії [2] і Дж. Армстронга [3]. Серед російських дослідників (і радянських, і сучасних) майже нема таких, хто, висвітлюючи це складне і суперечливе питання, не вдався б до брехні і перекручування фактів, до звинувачень українців у колабораціонізмі тощо. Зрештою, не завжди коректні оцінки цього факту створення Дивізії: знаходимо і сучасних українських істориків. Зокрема, Я. Грицак у навчальному посібнику "Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст." з приводу створення Дивізії зазначав: "Весною і літом 1943 р. край охопив ентузіазм, який межував з істерією"[4]. Відомий сьогодні історик тоді (1996 р.) помилявся, бо думку висловлено некоректну і навіть дивну: в істерію впадають нації і суспільства з імперською свідомістю, з манією величі і месіанського покликання (може, автор мав на увазі "ейфорію", а й для такого означення не було підстав, бо і прихильники створення Дивізії (В. Кубійович, Дм. Паліїв), і противники (Р. Шухевич) тверезо оцінювали ситуацію). Поява ентузіазму теж цілком зрозуміла – після поразки Німеччини під Сталінградом у розв'язанні української проблеми виникли варіанти. Помилкова оцінка суті соціально-психологічних настроїв українського суспільства в Галичині з приводу створення Дивізії "Галичина" не поодинока в посібнику Я. Грицака. Наприклад, глибшого осмислення потребує і його думка про "явно колабораціоністський характер" діяльності Дивізії.

Дивізія "Галичина" – це лише один з часткових проявів "української проблеми" (яка існує вже упродовж останніх чотирьох сотень років і від розв'язання якої залежали долі держав, імперій, континентів). Навіть якщо припустити, що важко дійти згоди щодо всіх аспектів історії Дивізії "Галичина", то все ж треба уникати кон'юнктурницьких підходів до її тлума-

чення, а тим більше того, що нав'язують наші вороги, того, що вороже українській національній ідеї.

Поява Дивізії "Галичина" була зумовлена історично й політично. У доцільності Дивізії не треба сумніватися. Вона – одна з ланок нашого збройного шляху до відновлення державності. Українці програли визвольні змагання 1917–1920 рр., але не втратили віри в перемогу, не втратили мужності і бажання боротися зі зброєю в руках. Ще одного висновку дійшло українство після тієї поразки – не можна, не треба розраховувати на чужу допомогу. "Концепція орієнтації на власні сили стає в період між двома світовими війнами панівною в українському політичному світі й твердо вкорінюється в українську масу, в першій мірі на Західніх землях" [5]. Оскільки Німеччина була ворогом української державності, то й мови не могло йтися про створення українського війська. На початку 1943 р. ситуація змінилася. Німеччина зазнала нищівної поразки під Сталінградом. Уже мало хто вірив у перемогу Німеччини. Лідери українського організованого життя усвідомили, що Німеччина програє, але якою буде ситуація після війни? Умови підштовхували до створення своєї військової формації, добре вишколеної і озброєної, на базі якої можна було б розбудувати армію. Згодом В. Кубійович писав: "Ми є за створення Дивізії, бо цього вимагає український інтерес. Наші користі такі:

1) ми включені в боротьбу з большевизмом не як безіменні;

2) ми входимо на політичну арену, хоча і в скромній формі, а навіть на європейську, на світову;

3) ми рятуємо себе фізично, ми творимо зав'язок армії;

4) це може бути точка виходу для дальших плянів;

5) лише в цей спосіб можемо творити під проводом українських старшин військову школу для української молоді. Ця школа дасть здисциплінованість, послух, одвертість, чесність, прямолінійність, почуття відповідальності і інші вояцькі чесноти.

Наша боротьба з Москвою набере офіційних форм" [6].

Думка Митрополита Андрея, за словами В. Кубійовича, така: "Немає майже ціни, яку не треба б дати для створення української армії" [6, с. 21].

Провідні українські політичні кола прихильно оцінили факт створення української збройної сили. Проблемою було ставлення українського підпілля. Йдеться про ОУН(р), бо ОУН(м) вже раніше порушувала питання про створення українських військових формацій. Проте звертання до вищих німецьких чинників залишилося без відповіді. Зокрема, ОУН(р) уже від осені 1941 р. перебувала у стані боротьби з німецькою окупаційною владою. На конференції ОУН(р), що відбулася в лютому 1943 р., було намічено подальше розгортання збройної боротьби українського народу. Зрештою, про можливість збройної боротьби з будь-якою державою, що окупує українські землі, у документах ОУН(р) було зазначено ще раніше. Отже, не можна було очікувати від ОУН(р), що вона піде на компроміс з окупантами. Підпілля ОУН негативно ставилося до політичної концепції Дивізії, але щодо набору до Дивізії, то одностайності не було. Адже багато хто знав німецький військовий вишкіл, його серйозність і ґрунтовність, тому вважав, що якомога більшу кількість молоді (членів підпілля) треба послати на вишкіл до Дивізії. Зокрема, Р. Шухевич був саме такої думки, а такі відомі діячі підпілля, як Клим Савур, Л. Ступницький були проти. Було вирішено не бойкотувати набір до Дивізії, а дехто навіть отримав особистий наказ від Р. Шухевича вступити до Дивізії – для зв'язку між підпіллям і Дивізією. Своєрідний підсумок дискусії про ставлення до Дивізії підвела стаття "Довкруги СС Дивізії Галичина", що була надрукована у "Бюлетні Краєвого Проводу ОУН" наприкінці 1943 р. (ч. 11). Зрозуміло, що простежувалися певні непорозуміння, бо були незадоволені з обох боків – і з боку підпілля, і з боку легальних українських політичних кіл. Не було, на жаль, належного порозуміння між Проводом ОУН та Українським Центральним Комітетом. Не випадково дехто з членів Військо-

вої Управи намагався організувати набір до Дивізії як акцію, що конкурувала би з підпіллям, з "лісом".

Акт проголошення створення Дивізії відбувся 28 квітня 1943 р. у Львові. У цьому акті взяли участь як представники німецької влади, так і представники українського громадянства. Від Українського Центрального Комітету виступив його голова В. Кубійович: "Сьогодні для українців в Галичині справді день історичний, бо нинішнім державним актом здійснюється одне з найсильніших бажань українського народу – зі зброєю в руках взяти участь у боротьбі з большевизмом. Це бажання, висловлюване при різних нагодах від 22 червня 1941 р., було вислідом переконань не лише провідних кіл, але й цілого народу, що большевизм є нашим найбільшим ворогом, який несе нам не лише матеріальну й духовну руїну, але також і національну смерть" [7].

У Військовій управі, яка займалася формуванням Дивізії, була і референтура пропаганди (М. Кушнір), отже видання газети чи журналу – це було лише питанням часу. Островерха М. зазначила, що ця думка виникла у липні 1943 р., коли перші добровольці поїхали на вишкіл. Дозвіл з Берліну прийшов аж у листопаді, а перед тим М. Островерха підготував ілюстровану однодневку про Дивізію "Галичина" під назвою "Ми ідемо в бій". Заголовок виконав Л. Перфецький, ілюстрації до літературних нарисів і гумористичні карикатури – Е. Козак, обидва – відомі художники.

Перше число "До Перемоги " появилося з датою 23 грудня 1943 р. У тижневику були такі рубрики: "З вояцького життя", "Вісті з краю", "Історія. Література. Мистецтво. Музика", "На фронтах", "Куток воєнного словництва", "Посмертна згадка", "Короткі вісті", "Різні вісті", "Комунікати і розпорядки Військової управи", "З гумору і карикатури", "Листування". Німецька окупаційна влада розпорядилася, щоб тижневик розповсюджували лише в Дивізії. Пребував він під постійним наглядом цензури, а конфлікти траплялися часто. Проте, як згадував згодом М. Островерха (редактор), тижневик по-

ступово "українізувався". Останнє число тижневика вийшло 7 січня 1945 р.

З Дивізією пов'язані ще кілька періодичних видань. Зокрема, Ю. Тис-Крохмалюк зазначає про газету "До зброї", яка виходила, очевидно, наприкінці 1944 – на початку 1945 р. Інше видання, "До бою!", виходило після тижневика "До Перемоги" (дехто вважає, що це було його продовженням). В одному з полків Дивізії виходив журнал "Український Козак". Ці видання мали кілька чисел.

Крім Дивізії "Галичина", була ще одна військова формація – Українське Визвольне військо, але туди німецька влада вербувала колишніх червоноармійців різних національностей, назвати його українським з огляду на принципи формування і мету важко. Проте для українців-вояків з травня 1943 р. почала виходити один раз на тиждень газета "Український доброволець". Чий орган не було вказано, лише в червні 1944 р. – це "орган Українського Визвольного Війська". Антирадянська спрямованість "Українського добровольця" зрозуміла.

Список літератури

1. Потічний Петро Й. Політична думка українського підпілля 1943–1951 // Зустрічі.– 1991. – Ч. 2. – С.138.
2. Гайке В.–Д. Українська Дивізія "Галичина". – Торонто ; Париж ; Мюнхен, 1970 ; його ж кінцеві зауваження до споминів "Українська Дивізія "Галичина" // Українська Дивізія "Галичина": Матеріали до історії. – Торонто ; Нью-Йорк, 1990. – С. 101–103.
3. Армстронг Дж. Чи "легіонова" політика така безнадійна? // Українська Дивізія "Галичина": Матеріали до історії. – Торонто ; Нью-Йорк, 1990.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С. 251.
5. Ортинський Л. Перша Українська Дивізія на тлі політичних подій Другої світової війни // Броди : Зб. статей і нарисів за ред. О. Лисяка. – Мюнхен, 1951. – С. 9.

6. Кубійович В. Початки української дивізії "Галичина" // Українська Дивізія "Галичина": Матеріали до історії. – Торонто ; Нью-Йорк, 1990. – С.18, 21.
7. Краківські Вісті. – 1943. – Ч. 89.

3.7. Доба повоєнна (друга половина XX ст.)

Цей сегмент української військової преси зазвичай пов'язаний (крім преси дивізійників) з діяльністю комбатантських організацій, що почали виникати по Другій сітовій війні. Виняток був – це місячник "До зброї" (1946–1955), що його видавав Військовий центр, а згодом Місія УПА при Закордонному представництві УГВР. Мета місячника зрозуміла: розповісти Європі про Воюючу Україну, про героїчну боротьбу УПА. Ще в квітні 1945 р. відділи УПА йдуть у перші пропагандистські рейди у Польщу, Білорусь, Литву. Влітку 1945 р. курінь "Підкарпатський" йде у Словаччину, наступний рейд відбувся в квітні 1946 р. У 1950 р. журнал органом Місії УПА при Закордонному представництві УГВР. Суперечності між агресивним СРСР і США та їхніми союзниками загострилися, тому редакція журналу "До зброї" поставила собі мету інформувати читачів про збройну і політичну боротьбу українського народу та про її значення для майбутньої боротьби між світом свободи і світом тоталітарної тиранії. Понад те журнал "До зброї" мав стати військовою трибуною українського вояцтва за кордоном.

Це був період "холодної війни", яка почалася, на думку істориків, після відомої Фуетонської промови В. Черчиля (березень 1946 р.). Важливі тези цієї промови: 1) європейський континент розділений "залізною завісою"; 2) СРСР з союзника перетворився на противника і його експансіоністська політика загрожує Європі; 3) треба об'єднатися, щоб протистояти цій експансіоністській політиці.

Лише в Німеччині по Другій світовій війні у 1947–1948 рр. існувало кілька комбатантських організацій: Союз

Українських Ветеранів, Братство січових стрільців, Об'єднання Українських Комбатантів, Легія українських повстанців, Корпорація Українських Комбатантів "Листопад" (входили вояки Дивізії "Галичина"), Карпатська Січ і Українське Вільне Козацтво. Згодом появилося ще Братство колишніх вояків УПА імені Св. Юрія Переможця, в 1950 р. у Мюнхені виникло Братство колишніх вояків 1 Української Дивізії Української Національної Армії.

Ще в 1945 році було створено Союз Українських Комбатантів, який з 1947 р. видавав журнал "Український Комбатант" (виходив неперіодично).

Так само неперіодично виходив і журнал "Вільне Козацтво", орган Українського вільного козацтва.

Колишні вояки Дивізії "Галичина" гуртувалися в Корпорації Українських Комбатантів "Листопад", а в 1950 р. у Мюнхені було створено Братство колишніх вояків І Української Дивізії Української Національної Армії. Братство видавало збірник "Броди" і "Вісті Братства колишніх вояків І Української Дивізії Української Національної Армії", ілюстрований двомісячник (1950–1960).

У 1947 р. Т. Бульба-Боровець заснував Українську Національну Гвардію. Ця ветеранська організація теж пробувала видавати свої журнали: "Військова справа" (1948, два числа) і "Меч і воля" (1951, дванадцять чисел).

Вийшло одне число журналу "Перемога" (Регенсбург, 1947) – органу Військово-наукового товариства, яке діяло нетривалий період часу.

У Великобританії теж існували у післявоєнний час комбатантські організації (Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії, Легія українських повстанців, Союз бувших Українців Вояків, Фронт Симона Петлюри, Старшинський Клуб, Легіон Симона Петлюри і Українська Національна Гвардія). Найбільшим було Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії, яке видавало журнал "Сурмач". Ч. 1 журналу вийшло у січні 1955 р. "Сурмач" – цікаве і змістовне військове видання, тут йшлося про славні традиції української визволь-

ної боротьби, про новітню стратегію і тактику. Важливою була проблемиа небезпеки з боку СРСР. Журнал мав гумористичний додаток "Оса".

Кілька військових видань виходило в Австралії. Легіону імені Симона Петлюри видавав журнал "Легіонер" (1987–1992), Українське Вільне Козацтво видавало журнал "Козацький клич" (1970–1974), Краєва управа І УД УНА видавала свій "Бюлетень".

Досить розгалуженою була українська військова преса в Канаді. У 1950 р. почала виходити "Карпатська Січ", бюлетень Братства Карпатських Січовиків (Торонто). Союз бувших українських вояків видавав свій "Бюлетень" (Торонто, 1959–1964). Потім видання змінило назву, але "Дороговказ" і надалі залишався органом СБУВ. Інше видання – "Інформатор Української Стрілецької Громади" (Торонто, 1955–1963).

У роки Другої світової війни десятки тисяч канадських українців воювали в канадській армії. По війні було засновано Українсько-канадське об'єднання ветеранів (Вінніпег), яке видавало журнал "The Opinion" (1948–1950), а з 1950 р. журнал отримав назву "News Letter" (у 1954–1955 рр. знову "New Opinion").

У США виходив журнал "Штурм", "військово-політичний журнал Легіону імені Симона Петлюри – Антикомуністичного Об'єднання Колишніх Військовиків Сов. Армії". У 1955 р. вийшло перше число журналу "В дні зелених свят", що його видавало Братство "Броди – Лев" у Нью-Йорку. Журнал виходив на Зелені Свята, коли традиційно вшановують полеглих вояків.

Флагман української військової преси другої половини XX ст. – журнал "Вісті Комбатанта". У Мюнхені в 1949 р. почали виходити "Вісті Братства колишніх вояків 1 УД УНА", а в США ОБВУ видавало "Голос Комбатанта". У травні 1961 р. керівництво обох комбатантських організацій вирішили об'єднати зусилля і видавати "Вісті комбатанта". Військово-історична, військово-політична, військовознавча проблематика основна на сторінках журналу. Редагували його відомі публіцисти:

І. Кедрин, Л. Ортинський, Ю. Тис-Крохмалюк, О. Лисяк, В. Верига, М. Малецький.

3.7.1. Таборова преса "дивізійників" (друга половина 40-х років XX ст.)

Традиції таборової преси попередніх років продовжила таборова преса другої половини 40-х років XX ст. (йдеться про 1 Українську Дивізію Української Національної Армії, бо преса виходила і в таборах для "переміщених осіб").

Наприкінці лютого 1945 р. Берлін дозволив створити Український Національний Комітет, який німецька влада визнала за єдиного представника українського народу. Очолив УНК ген. П. Шандрук, а 15 березня 1945 р. президент УНР А. Лівицький призначив П. Шандрука головнокомандувачем Української Національної Армії. Також 17 березня 1945 р. УНК схвалив декларацію, в якій він закликав усіх українців до боротьби проти більшовиків, але не проти західних держав. Дивізію "Галичина" було названо "1-ою Українською Дивізією Української Національної Армії". Було заплановано створити чотири дивізії для початку, але події розвивалися дуже швидко. Українська дивізія перебувала тоді в Австрії, а 8 травня 1945 р. вона відступила з фронту на захід. Частина її потрапила в американську зону окупації, частина – в англійську. Воєнні поневіряння закінчилися, почалося таборове життя.

Спочатку це був табір у Беллярії, згодом – у Ріміні (обидва на території Італії). В обох таборах життя було організовано добре: школа, гімназія, різноманітні курси, товариства. У таборі перебували і дивізійні капелани. Не обійшлося і без таборових видань (вони виникли ще до переїзду в Італію і Ріміні). У Беллярії виходили так звані стінні газети – у 2-му полку – гумористичний журнал "Оса", у 3-му – "На варті", у 4-му – "В наметах", 5-му – "Таборові вісті" та гумористичний часопис "Мокре рядно", у гарматному полку – "Таборовий вісник", у технічному – "Таборовик". У Беллярії вийшло і 3-є число "Українського козака" (ред. С. Федюк). З жовтня 1945 р. С. Федюк почав видавати журнал "Батьківщина", а

при ньому створили і видавництво, оскільки для нього вже була матеріально-технічна база. "Батьківщина" видавала і додаток "Хвалім Господа".

Однією з перших громадських організацій була Студентська Громада. З ініціативи її пресового агента Ор. Городиського починає виходити журнал "Життя у таборі". Ч. 1 появилося 1 вересня 1945 р. Після четвертого числа журнал стає загальнотаборовим органом. Зокрема, Б. Левицький у ч. 1 писав: "Пам'ятай, що ти є членом українського народу, який змагає до найвищої мети, за яку ти чинно боровся". Журнал друкував статті на суспільні та релігійні, історичні й літературні теми, художні твори, хроніку міжнародного й таборового життя.

Видавництво "Життя в таборі" видало не лише журнали "Життя в таборі", "Осу", але й інші видання. Це "Юнацький Зрив" (орган Куреня Молоді), "Гроно" (орган Літературно-Мистецького Клубу), "Наше слово", "Світло" (релігійного змісту).

Як літературно-науковий додаток до "Життя в таборі" виходив "Наш шлях", згодом самостійне видання.

Філія "Просвіти" в 1-ому полку видавала "Нашу мету", в 3-му полку – "Наш голос", ще в іншому підрозділі дивізії – "Таборовик". Е. Загачевський згадує й інші менш відомі стінні газети [1].

У червні 1947 р. дивізійників перевезли до Англії, де вони перебували до вересня 1948 р. Там преса не набула такого розмаху, як в Італії, хоча таборові видання теж виходили ("Оса", "Наші будні").

Таборова преса другої половини 40-х років виходила у важкій морально-психологічній ситуації для українських вояків. Давалася взнаки гіркота поразки, погрози і безцеремонність історичного ворога. Дивізійники в італійських таборах не мали статусу військовополонених, що добровільно здалися в полон. Цей статус українські вояки отримали лише в Англії. Один з високих чинів англійської армії висловився так: "Ви можете бути горді, що ваша праця і постава бувших членів

Української Дивізії доконали тут велику пропагандивну роботу на користь українській справі" [2]. Саме тому життя Дивізії за дротами було не менш важливим етапом в її історії, як і бої на фронтах. Ми ж повинні це усвідомлювати ще глибше.

Список літератури

1. Загачевський Е. Беллярія – Ріміні – Англія. – Вид-во Братства колишніх вояків 1 УД УНА, 1968. – С. 98.
2. Федюк С. Беллярія – Ріміні – Англія // Вісті Комбатанта. – 1969. – Ч. 3–4. – С. 61.

3.7.2. Військова преса української діаспори

Цей сегмент української військової преси здебільшого пов'язаний (крім преси "дивізійників") з діяльністю комбатантських організацій, що почали виникати по Другій сітовій війні. Виняток – місячник "До зброї" (1946–1955), що його видавав Військовий центр, а згодом Місія УПА при Закордонному представництві УГВР. Мета місячника: розповісти Європі про Воюючу Україну, про героїчну боротьбу УПА. Ще в квітні 1945 р. відділи УПА пішли у перші пропагандистські рейди у Польщу, Білорусь, Литву. Влітку 1945 р. курінь "Підкарпатський" пішов у Словаччину, наступний рейд відбувся в квітні 1946 р. У 1950 р. журнал став органом Місії УПА при Закордонному представництві УГВР. Суперечності між агресивним СРСР і США та їхніми союзниками загострилися, тому редакція журналу "До зброї" поставила собі мету інформувати читачів про збройну і політичну боротьбу українського народу та про її значення для майбутньої боротьби між світом свободи і світом тоталітарної тиранії. Понад те журнал "До зброї" мав стати військової трибуною українського вояцтва за кордоном.

Це був період "холодної війни", яка почалася, на думку істориків, після відомої Фултонської промови В. Черчиля (березень 1946 р.). Важливі тези цієї промови: 1) європейський континент розділений "залізною завісою"; 2) СРСР з союзника

перетворився на противника і його експансіоністська політика загрожує Європі; 3) треба об'єднатися, щоб протистояти цій експансіоністській політиці.

Лише в Німеччині по Другій світовій війні у 1947–1948 рр. існувало кілька комбатантських організацій: Союз українських ветеранів, Братство січових стрільців, Об'єднання українських комбатантів, Легія Українських Повстанців, Корпорація Українських Комбатантів "Листопад" (входили вояки Дивізії "Галичина"), Карпатська січ і Українське вільне козацтво. Згодом появилося Братство колишніх вояків УПА імені Св. Юрія Переможця, в 1950 р. у Мюнхені виникло Братство колишніх вояків 1 Української Дивізії Української Національної Армії.

Ще 1945 р. було створено Союз українських комбатантів, який з 1947 р. видавав журнал "Український комбатант" (виходив неперіодично). Так само неперіодично виходив і журнал "Вільне Козацтво", орган Українського вільного козацтва.

Колишні вояки Дивізії "Галичина" гуртувалися в Корпорації українських комбатантів "Листопад", а в 1950 р. у Мюнхені було створено Братство колишніх вояків І Української Дивізії Української Національної Армії. Братство видавало збірник "Броди" і "Вісті Братства колишніх вояків І Української Дивізії Української Національної Армії", ілюстрований двомісячник (1950–1960).

У 1947 р. Т. Бульба-Боровець заснував Українську національну гвардію. Ця ветеранська організація теж пробувала видавати свої журнали: "Військова справа" (1948, два числа) і "Меч і воля" (1951, дванадцять чисел).

Вийшло одне число журналу "Перемога" (Регенсбург, 1947) – органу Військово-наукового товариства, яке діяло недовго.

У Великобританії теж існували у післявоєнний час комбатантські організації (Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії, Легія українських повстанців, Союз колишніх українців вояків, Фронт Симона Петлюри, Старшинський клуб, Легіон Симона Петлюри. Найбільшим було Об'єднання

бувших вояків українців у Великій Британії, яке видавало журнал "Сурмач". Ч. 1 журналу вийшло у січні 1955 р. "Сурмач" – цікаве і змістовне військове видання, тут йшлося про славні традиції української визвольної боротьби, про новітню стратегію і тактику. Важливою була проблема небезпеки з боку СРСР. Журнал мав гумористичний додаток "Оса".

Кілька військових видань виходило в Австралії. Легіон імені Симона Петлюри видавав журнал "Легіонер" (1987–1992), Українське вільне козацтво видавало журнал "Козацький клич" (1970–1974), Крайова управа І УД УНА видавала свій "Бюлетень".

Досить розгалуженою була українська військова преса в Канаді. У 1950 р. почала виходити "Карпатська Січ", бюлетень Братства Карпатських Січовиків (Торонто). Союз колишніх українських вояків видавав свій "Бюлетень" (Торонто, 1959–1964). Потім видання змінило назву, але "Дороговказ" і надалі залишався органом СБУВ. Інше видання – "Інформатор Української Стрілецької Громади" (Торонто, 1955–1963).

У роки Другої світової війни десятки тисяч канадських українців воювали в канадській армії. По війні було засновано Українсько-канадське об'єднання ветеранів (Вінніпег), яке видавало журнал "The Opinion" (1948–1950), а з 1950 р. журнал отримав назву "News Letter" (у 1954–1955 рр. знову "New Opinion").

У США виходив журнал "Штурм", "військово-політичний журнал Легіону імені Симона Петлюри – Антикомуністичного об'єднання колишніх військовиків Сов. Армії". У 1955 р. вийшло перше число журналу "В дні зелених свят", що його видавало Братство "Броди – Лев" у Нью-Йорку. Журнал виходив на Зелені Свята, коли традиційно вшановують полеглих вояків.

Флагман української військової преси другої половини ХХ ст. – журнал "Вісті комбатанта". У Мюнхені в 1949 р. почали виходити "Вісті Братства колишніх вояків 1 УД УНА", а в США ОбВУ видавало "Голос комбатанта". У травні 1961 р. керівництво обох комбатантських організацій вирішили об'єднати

зусилля і видавати "Вісті Комбатанта". Військово-історична, військово-політична, військовознавча проблематика основна на сторінках журналу. Редагували його відомі публіцисти: І. Кедрин, Л. Ортинський, Ю. Тис-Крохмалюк, О. Лисяк, В. Верига, М. Малецький.

Запитання для самоконтролю

1. Що означає наявність військової преси для народу, який втратив державність?
2. Чи була умова для існування української військової преси на початку XX ст.?
3. У чому полягає феномен преси українського стрілецтва?
4. Основні проблеми військової преси міжвоєнного періоду.
5. Публіцисти українського збройного підпілля: основні ідеї і проблеми.
6. Таборова преса як специфічний вид військової преси.
7. Державницький дискурс військової преси української діаспори другої половини XX ст.

Розділ 4

МАРТИРОЛОГ УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄННОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

У цьому розділі, який має біобібліографічний характер, ми подаємо короткі за обсягом словникові статті, в яких йдеться про найвідоміших військових і воєнних журналістів, які загинули, виконуючи свій громадянський і журналістський обов'язок.

Є думка, що нація, народ – це передусім люди, далі – історія, минуле, яке цих людей нерозривно пов'язує, і врешті територія, земля, на якій вони живуть. Можна сперечатися, наскільки таке визначення коректне, і як повно названо найголовніші і найсуттєвіші ознаки нації, але щодо першого треба погодитися. Народ, нація – це не безлика маса. Це люди, особистості, і чим менше безликих – тим більший народ. Це стосується усіх проявів і форм життєдіяльності нації. Не є винятком історія воєнної журналістики – її нема без постатей. Серед них відомі діячі і воєнні журналісти, пов'язані зі стрілецьким рухом, публіцисти українського збройного підпілля – П. Федун (Петро Полтава), О. Дяків, Д. Маївський, Я. Бусел, Й. Позичанюк, Р. Волошин, М. Дяченко. Був у підпіллі молодий поет і журналіст Мирослав Кушнір, рукопис з віршами якого львів'янка Д. Саєнко зберігала 50 років. Після його загибелі рукописи видали окремою збіркою.

Про цих людей треба писати. За скупими рядками словникових статей – неповторні і небуденні особистості, які могли стати вченими, письменниками, інженерами, художниками. Життя склалося так, що вони були не лише вояками України, які боролися, а й журналістами. Вони писали не лише чорнилом, а й власною кров'ю. Неправда, що немає людей, яких не можна змінити, – можна, якщо це люди в "уніформі", якщо ці люди – "гвинтики". Неправда, що можна скопіювати чиєсь життя, чийсь талант – навіть якщо можна, то особистістю не станеш. Проте можна продовжити їхню справу, можна так само жертовно служити Україні. Тоді вони будуть з нами.

Бабій Олекса – член ОУН, журналіст, поет.

Народився 1909 або 1910 р. у с. Жизномира Бучацького повіту (тепер Тернопільської обл.) у селянській родині. Закінчив учительську семінарію у Чорткові. У 1931 р. його взяли до польського війська, де він закінчив підстаршинську артилерійську школу. Повернувшись додому, О. Бабій провадив культурно-освітню працю, за що його польська поліція переслідувала. Щоб уникнути арешту, він виїхав до Франції, де перебував до вибуху Другої світової війни. У Франції він працював у тижневику "Українське слово". За відмову вступити до польського Легіону французи його інтернували. На початку німецько-радянської війни О. Бабій повернувся в Україну і разом з Похідними групами ОУН пішов на схід. Був членом Харківської оперативної групи ОУН. У березні 1942 р. повернувся з Кракова до Львова з вантажем літератури і гестапо заарештувало його у Кременчуку. Коли його везли на розстріл, утік, напівроздягнутий на Волинь, де організовувалися військові відділи ОУН.

Зарекомендував себе як відважний та обдарований командир. Під його керівництвом було розгромлено у січні 1943 р. Дубенську тюрму і звільнено її в'язнів. За дорученням Проводу ОУН записався до дивізії "Галичина". Загинув від снайперської кулі біля с. Гута Пеняцька. Як член ОУН мав

псевдонім “Арієць”, “Білий”. У дивізію записався під прізвищем Андрія Левчука.

Бусел Яків – відомий діяч ОУН і УПА, редактор, публіцист.

Народився 1910 р. у м. Клевань (тепер Рівненської обл.). Був організаційним референтом районної екзекутиви ОУН на північно-західних землях (1935–1937). Його кілька разів заарештовували, а в травні 1939 р. засудили до 12 років ув’язнення. У вересні вийшов із в’язниці, оскільки почалася війна. Був членом осередку пропаганди ОУН у Кракові, брав участь у його роботі. Згодом керував Краєвою референтурою пропаганди, був редактором багатьох видань на північно-західних українських землях (1941–1944), начальником політвиховного відділу Краєвого військового штабу УПА–Північ (1943–1944), учасником III Великого збору ОУН та ініціатором скликанння конференції поневолених народів Сходу Європи й Азії.

У 1944–1945 рр. був заступником командира УПА–Північ, керував політичним вишколом при Проводі ОУН, начальником політвиховного відділу Головного військового штабу УПА. Його псевдоніми – Галина, Київський, Шахтар, Дніпровий.

Загинув у бою з загоном НКВД 15 вересня 1945р. біля с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл.

Ваврук Василь – редактор, член ОУН, майор УПА.

Народився 1911 р. (приблизно) на Сокальщині. Про його життя мало що відомо. Вчителював, членом ОУН став, очевидно, ще напередодні війни. До УПА прийшов у березні 1944 р. Був політвиховником одного з куренів УПА на півночі Львівщини, засновник і редактор газети “Стрілецькі вісті”. Згодом – політвиховник військової округи “Буг”. У квітні 1945 р. В. Ваврук уже хорунжий-виховник. У червні 1945 р. виконував обов’язки краєвого референта пропаганди Львівського краю.

Загинув у бою з загонами НКВД біля с. Купичволя на Жов-

ківщині. Посмертно відзначений Золотим Хрестом заслуги і підвищений до ступеня майора.

Василенко–Волош Петро – публіцист, письменник, старшина УПА.

Народився 1921 р. у с. Війтовиці (Яготинський р-н на Полтавщині) у селянській сім'ї. Його батька, учасника визвольних змагань 1918–1920 рр., репресували у 1936 р. На початку німецько–радянської війни став членом ОУН. Згодом пішов до УПА. Редагував підпільний журнал "Лісовик", видав збірку віршів "Мої повстанські вірші" і репортажів "У боротьбі за волю під бойовими прапорами УПА" (вийшли згодом у діаспорі). Його псевдоніми – Полтавець, Гетьманець. Як написав один наш сучасник, у нього нема віршів про смерть, а лише про боротьбу і перемогу.

Загинув у бою на Закерзонні 21 травня 1946 р. Поховано його у спільній могилі з іншими повстанцями у с. Новий Люблянець.

Волошин Ростислав – відомий діяч ОУН і УПА, публіцист.

Народився 1991 р. на Волині. У 30-ті роки – відомий діяч студентського руху, голова Союзу українських студентських організацій під Польщею (Сусоп) у 1933–1934 рр. Був ув'язнений, сидів у Березі Картузькій (згодом побував і в радянській, і в німецькій в'язниці). Дописував у 30-ті роки до західноукраїнських видань. Був організатором відділів УПА на Волині і Поліссі, заступником у політичних справах Романа Клячківського (Клима Савура), провідника ОУН (р) на північно-західних українських землях. Від 1943 р. був членом Бюро Проводу ОУН, головував на III Надзвичайному зборі ОУН (1943 р., серпень), I Конференції поневолених народів (1943 р., листопад), і Великому зборі Української Головної Визвольної Ради (1944 р., червень). Член УГВР. Його псевдонім – Павленко, Горобенко, Левченко. Загинув у бою з енкаведистами біля с. Гаї Вижі (Дрогобиччина) 22 серпня 1944 р.

Горук Сень – громадський і політичний діяч, журналіст, отаман УСС, отаман УГА.

Народився 1873 р. у Снятині (тепер Івано-Франківська обл.). Навчався у Львівському університеті, брав активну участь у молодіжному житті кінця XIX – початку XX ст. На історичному студентському віче (Львів, 13 липня 1899), яке висунуло вимогу самостійності України, було вирішено створити організацію студентської молоді з власним друкованим органом. Восени 1899 р. С. Горука обрано до складу редакційної комісії. Журнал "Молода Україна" почав виходити з 1900 р. На його сторінках друкувався й С. Горук. Він – один з організаторів довоєнного стрілецького руху, очолював стрілецький курінь при "Соколі-Батьку". Власним коштом видав порадник для "Соколів" і "Січей" під назвою "На соколиних крилах". У довоєнний період С. Горук працював і в друкованому органі християнсько-суспільної партії – газеті "Руслан". Від серпня 1914 р. він у Легіоні УСС, командував сотнею, а згодом куренем УСС. Брав участь у визвольних змаганнях у лавах УГА. Був пресовим референтом Начальної команди УГА. У квітні 1920 р. С. Горука захопили більшовики і невдовзі розстріляли.

Гошовський Микола – член ОУН, підстаршина Карпатської Січі.

Народився у 1919 р. у с. Ростічки біля Стрия в селянській сім'ї. Закінчив торговельну школу і працював у кооперативному союзі в Болехові та Львові. Член ОУН від 1937 р. (його псевдоніми – "Спартак", "Гаркуша", "Старик"). Як підстаршина Карпатської Січі брав участь у боях з мадярами у Карпатській Україні. У 1940 р. повернувся до краю, був членом обласного проводу ОУН. У 1942 р. йому доручили технічне керівництво підпільною радіостанцією ОУН і УПА "Вільна Україна". Загинув навесні 1944 р. на Золочівщині, потрапивши у гестапівську засідку.

Гутковський Клим – журналіст, сотник УСС.

Народився 1881 р. на Тернопільщині. Закінчив реальну школу (1901), згодом – Львівську політехніку. Один з організаторів сокільського і січового руху. Захоплювався туризмом, зокрема, відкрив печери в Кривчі. Друкувався у "Ділі". Деякий час був у Бразилії, працював у газеті "Праця". У 1913 р. у Бориславі організував товариство "Січові Стрільці". На Шевченківському здвизі у Львові (1914) керував стрілецькими вправами. На початку Першої світової війни записався в УСС. Командував Гуцульською сотнею.

Після поранення помер у шпиталі в Будапешті 29 травня 1915 р.

Дзіковський Василь – журналіст, підхорунжий УСС.

Народився 4 січня 1893 р. у с. Дахнів (тепер Люблінське воєводство, Польща) або за іншими даними в с. Підліски. Закінчив гімназію у Перемишлі (1913). Записався на історичні студії до Львівського університету. У серпні 1914 р. пішов добровольцем до Січових стрільців. Брав участь у всіх боях. Дописував до "Шляхів", "Діла", "Українського слова", був членом Пресової кватири. Автор багатьох публікацій, спогадів. Написав книгу "Коло Потутор" (Відень, 1917). Загинув у листопадових боях 1918 р. за Львів.

Дирда Любомир – учасник визвольних змагань.

Народився 4 травня 1925 р. у с. Залуква (тепер Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) у сім'ї священика. Учасник українського збройного підпілля. Співробітник підпільної друкарні (псевдонім Богдан). Оточений "енкаведистами" у криївці, де була друкарня, Л. Дирда застрілився. Це було 4 травня 1945 р., у день його народження.

Дідушок Петро – журналіст, видавець, державний і політичний діяч, чотар УСС.

Народився 27 серпня 1889 р. у с. Княже (тепер Золочів-

ського р-ну Львівської обл.) у селянській родині. Із Василем Дідушком, відомим отаманом УСС, а згодом полковником корпусу Січових стрільців у Києві, вони були близнюками. Навчався у гімназії, згодом на правничому факультеті Львівського університету, брав участь у роботі Українського студентського союзу. Від серпня 1914 р. – в Легіоні УСС. Належав до управи "Стрілецького фонду", коштом якого виходила стрілецька преса, один із засновників журналу "Шляхи", стрілецької трибуни. У цьому журналі надруковано його статті. У бою під Потуторами (30 вересня 1916 р.) потрапив до російського полону. Наприкінці 1917 р. має змогу приїхати до Києва і включитися в державотворчу роботу. Був одним із співзасновників тижневика "Наша думка" – органу організації закордонних українців. На його сторінках були і публікації П. Дідушка. Після створення Українського національного союзу, що його очолив В. Винниченко, П. Дідушок став секретарем УНС (як і В. Винниченко, він був соціал-демократом). Друкувався на сторінках "Нової ради", посідав важливі посади в Директорії, брав участь у роботі Паризької мирної конференції. Після поразки визвольних змагань перебував за кордоном, входив до складу закордонного бюро УСДП як його секретар. водночас навчався в Берлінському університеті. Так звана українізація ввела в оману багатьох українських діячів, але не всі змогли вчасно, як В. Винниченко, залишити радянську Україну. Очевидно, десь усередині 20-х рр. П. Дідушок приїхав до Києва, сподіваючись, як й інші, розбудовувати українську державність. У березні 1935 р. його заарештували, а 9 жовтня 1937 р., "з нагоди" двадцятиріччя більшовицького перевороту 1917 р., його розстріляли на Соловках. Серед розстріляних 134 українських діячів, представників різних сфер культурного й суспільного життя, були і два брати П. Дідушка – Василь Дідушок (полковник Січових стрільців) і Володимир Дідушок (чотар УГА).

Дужий Микола – діяч студентський і ОУН, публіцист, хорунжий УГА.

Народився 13 грудня 1901 р. у с. Карів на Сокальщині в селянській сім'ї. Брав участь у визвольних змаганнях 1918–1920 рр. – був підхорунжим УГА, згодом (у 1920 р.) деякий час був командиром роти Червоної УГА. Повернувшись до Львова, почав студіювати історію в Українському таємному університеті (1921–1924). Закінчив школу підхорунжих у польській армії (1924–1926). З 1926 р. – член УВО. Згодом навчався у Львівському університеті. У 1932 р. став магістром філософії. Співпрацював з журналом "Студентський шлях", деякий час був головним редактором. Місце його постійної праці – секретар Головної управи товариства "Просвіта" у Львові (1933–1939).

У 1935–1939 рр. редагував календарі "Просвіти". У 1940–1944 рр. він працював в Українському центральному комітеті у Кракові і Львові. Членом ОУН став у 1941 р. Виконував низку відповідальних доручень, був редактором підпільних видань. М. Дужий – VI УГВР. Він відзначений Бронзовим Хрестом заслуги. До рук НКВД потрапив у червні 1945 р., отруєний газами у криївці (разом з своїм братом, П. Дужим). Його засудили до смертної кари, але вирок було замінено 20 роками каторги. Повернувся до Львова достроково, смертельно хворим і через місяць, 17 травня 1955 р., помер у Львові.

Дужий Петро – діяч ОУН, публіцист.

Народився 7 червня 1916 р., с. Карів на Сокальщині в селянській сім'ї.

Молодший брат М. Дужого, учасника визвольних змагань 1918–1920 рр., студентського діяча, публіциста і діяча ОУН. Навчався в гімназії у Львові, яку закінчив у 1937 р. У гімназії став членом Юнацтва ОУН (1932), член ОУН від 1934 р. Упродовж 30-х років кілька разів сидів у польських в'язницях. Влітку 1941 р. у складі Північної похідної групи ОУН пішов на схід. У 1941–42 рр. був членом Організаційної референтури Проводу ОУН (б). Двічі побував П. Дужий і в німецьких в'язницях (1941 р., 1943 р.). Посідав відповідальні пости в українському

підпіллі. Він був, зокрема, референтом пропаганди Проводу ОУН західноукраїнських земель (1944), референтом Проводу ОУН(б) (1944–1945), членом Проводу ОУН. У другій половині 1944 в першій половині 1945 р. був головним редактором журналу "Ідея і чин". Автор багатьох статей, член редколегії підпільних видань. Його псевдоніми: Дорош, Аркадій, Арсен, Панасенко, Віталій, Павлович, Орест. У 1945 р. його нагороджено Бронзовим Хрестом заслуги. До рук НКВД потрапив у червні 1945 р., отруєний газами у криївці. П. Дужого засудили до смертної кари, яку потім замінили 25 роками каторги.

У 1960 р. П. Дужого звільнили. Він повернувся до Львова. Публікувався у пресі, в наукових збірниках. У 1995 р. вийшла друком його книжка "Степан Бандера – символ нації". Помер 1996 р.

Дяченко Михайло – поет, публіцист, політичний діяч, член ОУН.

Упродовж тривалого часу його знали лише як Марка Боєслава, хоча мав він ще один псевдонім – Гомін. Народився 25 березня 1911 р. (за іншими джерелами – 1910 р.) у с. Боднарів на Станіславщині. Навчався у Станіславській гімназії, яку закінчив у 1929 р. Згодом навчався на правничому факультеті Львівського університету. У 1930 р. став членом ОУН. Друкуватися почав ще до війни. Перша поетична збірка "Іскри" вийшла у 1936 р. (Станіслав). Наступні збірки – "Юні дні" (Станіслав, 1938), "Село" (Львів, 1939), "Вони прийдуть" (Прага, 1941). У 30-х роках був кілька разів ув'язнений (1934–1935, 1937–1939).

У роки Другої світової війни був окружним провідником ОУН на Станіславщині (псевдонім – Гомін). М. Дяченко був головним редактором журналу УПА "Шлях перемоги" (1945–1947), згодом "Чорного лісу" – журналу, друкованого органу тактичну відтинку УПА "Чорний ліс" (1947–1950). Марко Боєслав – це літературний псевдонім М. Дяченка років війни. Він був не лише поетом. На сторінках "Чорного лісу" надруковано

його статті, нариси, репортажі. У 1951 р. у Мюнхені вийшла друком його поетична збірка "Непокірні слова". Нагороджений Срібним хрестом заслуги (1948).

Загинув Марко Боєслав у бою біля с. Дзвиняч (тепер Богородчанський р-н Івано-Франківської обл.) у 1952 р.

Зарицька Катерина – учасниця українського збройного підпілля, журналіст, громадський діяч.

Народилася 1914 р. у Коломиї (Івано-Франківська обл.) у родині вчителя гімназії. Закінчила Львівський музичний інститут імені М. Лисенка і Львівський політехнічний інститут. У 1934 р. її заарештували за участь у замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Пєрацького, засуджена до 4,5 р. ув'язнення. з в'язниці вийшла у серпні 1939 р. У березні 1940 р. її заарештували вже радянські органи. Після приходу німецьких військ вийшла на волю і пішла в підпілля. До 1947 р. була керівником Українського Червоного Хреста, співпрацювала з журналом "Ідея і чин". У 1947 р. її знову заарештували і засудили до 25-річного ув'язнення. До квітня 1969 р. перебувала у в'язниці. Її чоловік – Михайло Сорока, відомий український дисидент.

Колодзінський Михайло – політичний і військовий діяч, публіцист.

Народився 26 липня 1902 р. у с. Поточиська, біля Городенки (тепер Івано-Франківщина). Навчався на правничому факультеті Львівського університету. Закінчив польську військову школу в ранзі підпоручника. Серйозно цікавився військовою справою і свої знання поглиблював на таємних військових курсах, що їх організовувала ОУН. Він ще у 1922 р. вступив у члени Української військової організації. Маючи військову освіту, писав статті на військові теми до українських видань.

У 1929 р. поляки заарештували його у справі, пов'язаній з вибухом на "Східних Торгах" у Львові, але суд не зміг довести

вину М. Колодзінського, і його звільнили. У 1931 р. його знову заарештували за публікацію статей у націоналістичних виданнях. Статті мали антипольський характер і М. Ко-лодзінського засудили до одного року ув'язнення. Після виходу з в'язниці у 1932–1933 рр. був військовим референтом Краєвої екзекутиви ОУН. Проте працювати під постійним наглядом поліції було важко і Провід українських націоналістів відкликав його за кордон. Коли хорватська революційно-визвольна організація звернулася до ПУН з проханням делегувати інструктора військової тактики, ПУН делегував М. Колодзінського. У 1937 р. на пропозицію полк. Є. Коновальця було створено Окремий штаб Проводу українських націоналістів для справ Закарпаття, до складу штабу увійшов і М. Колодзінський. У 1939 р. він очолив штаб "Карпатської Січі", співпрацюючи з "Щукою", тобто Р. Шухевичем, З. Коссаком. Під час зустрічі командування Карпатської Січі з німецьким консулом, який вимагав від українців капітуляції, М. Колодзінський сказав фразу, що стала крилатою: "У словнику українського націоналіста нема слова "капітулювати". Сильніший ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна – ніколи!" Невелике військо Карпатської України героїчно боролося з окупантами. Багато січовиків загинуло в боях, багатьох з них мадяри замордували у полоні. Розстріляли вони і М. Колодзінського 16 або 17 березня 1939 р. у с. Солотвино біля Тячева.

Він мав небуденний військовий талант. На прикладі і досвіді боїв у Карпатській Україні полковник М. Колодзінський розробляв тактику і стратегію партизанської боротьби. Його ідеї згодом використала УПА.

Автор кількох важливих праць. У 1930 р. ОУН видала дві брошури М. Колодзінського – "Польське повстання 1863 р." і "Націоналісти і військове виховання". Написав він їх під псевдонімом "М. Буджак". Йому належить і праця "Українська воєнна доктрина". Влітку 1938 р. заходами Окремого штабу ПУН для справ Закарпаття вийшла збірка статей німецькою мовою, де була стаття і М. Колодзінського "Воєнне

значення і стратегічне положення Закарпаття", яка привернула до себе увагу німецьких військових кіл.

Псевдоніми М. Колодзінського в ОУН – "Гузар", "Кум".

Кучерішка Омелян – журналіст, Січовий стрілець.

Був членом стрілецької організації, потім товариства "Січові стрільці" у Львові навчався у Львівській політехніці. Разом з І. Чмолою редагував журнал "Відгуки" (1913). На початку Першої світової війни записався до Легіону УСС, згодом був у київських Січових стрільцях. Належав до числа членів Пресової кватири, друкувався на сторінках "Стрілецької думки", її органу, разом з М. Опокою був її редактором. Більшовики заарештували його в 1920 р. Загинув того ж року в харківській в'язниці.

Кушнір Мирослав – редактор, поет, учасник українського збройного підпілля.

Народився 30 березня 1922 р. у с. Божиків (тепер Привітне) на Тернопільщині у сім'ї заможних селян. Батько брав участь у визвольних змаганнях у лавах УГА. У 1936 р. сім'я переїхала до м. Бережани. Там М. Кушнір закінчив 1940 р. гімназію і записався на студії у Львівську політехніку. Ще в гімназії став членом Юнацтва ОУН. Проте німецько-радянська війна перервала студії. Він почав працювати в одній з установ у м. Бережани. У 1944 р. батьки і сестра М. Кушніра залишили рідні землі, а він залишився. Провід ОУН скерував його на Ярославщину (Закерзоння). Там він і загинув – підірвався гранатою, оточений у криївці загоном НКВД.

У підпіллі М. Кушнір редагував газети і листівки, виконував пропагандистську роботу.

Маївський Дмитро – відомий діяч і публіцист, учасник українського збройного підпілля.

Народився 8 листопада 1914 р. у с. Реклинець на Сокальщині у вчительській сім'ї. Навчався у гімназії у Сокалі, де всту-

пив до Юнацтва ОУН. За політичну діяльність його вигнали і гімназію Маївський закінчував у Руднику (біля Сандомира, Польща).

Був членом ОУН, сидів у "Бригідках". Вийшовши на волю, пішов у підпілля. Був повітовим провідником на Сокальщині (1940–1941), учасником Північної похідної групи ОУН. Очолював референтуру пропаганди ОУН на Київщині. У 1942 р. повернувся до Львова. У 1942 р., 1944–1945 рр. був головним редактором теоретичного органу ОУН – журналу "Ідея і Чин". Був членом бюро Проводу ОУН і політичним референтом (1943–1945).

У грудні 1945 р. Д. Маївський і ген. Дм. Грицай–Перебийніс отримали доручення від Проводу ОУН в Україні зустрітися з С. Бандерою, який на той час перебував у Баварії. Переходячи чесько-німецький кордон, вони потрапили у засідку. Відстрілювалися. Д. Маївський застрілився, а Д. Грицай–Перебийніс відібрав собі життя у в'язниці. Це сталося у Чехословаччині.

Його псевдоніми: Тарас, Косар, П. Дума, Зруб, Курган, Ом, Майченко, Зенко.

Мелень Теофіль – публіцист, громадський і політичний діяч, Січовий стрілець (УСС).

Народився 1879 р. Закінчив Академічну гімназію. Філософію студіював у Львівському університеті, згодом у Віденському. Ще у студентські роки став членом соціал-демократичної партії. Був одним з керівників організації "Молода Україна", провідним публіцистом, редактором, членом редакційної колегії її друкованого органу – журналу "Молода Україна". Друкувався на сторінках газет "Вперед" органу соціал-демократичної партії. У березні 1914 р. на конгресі УСДП його обрали до Головної управи УСДП. Друкувався на сторінках "Ukrainische Nachrichten", "Вісник СВУ". На початку Першої світової війни став членом Головної української ради. Узимку 1914 р. записався добровольцем до Легіону УСС. У квітні 1915 р. виїхав

на фронт для роботи у Пресовій кватирі УСС. Був поранений, потрапив у російський полон.

Помер у лікарні 28 травня 1915 р.

Мирон Дмитро – відомий діяч ОУН, публіцист.

Народився 5 вересня 1911 р. у с. Рай, Бережанського повіту у сім'ї мулярів. Відомий під псевдонімом "Орлик", хоча мав й інші псевдоніми ("Роберт", "Андрій"). Навчався у Бережанах, а потім у Львові, де й закінчив гімназію. Ще у гімназії включився у підпільну роботу ОУН. Після закінчення гімназії записався до Львівського університету. Д. Мирон–Орлик у Краєвій екзекутиві ОУН відповідав за роботу з юнацтвом. Польська поліція заарештувала його за належність до ОУН. На волю Д. Мирон–Орлик вийшов у 1938 р. і знову почав працювати в ОУН. Коли почалася Друга світова війна, перебував за кордоном. У 1940 р. він перейшов німецько-радянську демаркаційну лінію і прибув до Львова. Тут став Краєвим провідником ОУН. У грудні того ж року він ще раз перейшов німецько-радянський кордон, пробираючись до Кракова. Там він взяв участь у підготовці Другого великого збору ОУН, викладав на вишкільних курсах, які організував Провід ОУН, і водночас працював над своїм публіцистичним твором "Ідея і чин України" (збірка статей, що вийшла друком у 1941 р.). Після того, як почалася німецько-радянська війна, Д. Мирон–Орлик пішов на Схід з Північною похідною групою ОУН (р). Після переходу через Збруч гестапо його заарештувало, але з в'язниці у Луцьку Д. Миронові–Орлику вдалося втекти. Він дістався до Києва й очолив Північну похідну групу, оскільки попереднього керівника (Климишина) гестапо теж заарештувало. Брав участь у роботі Конференції ОУН, що відбулася у Львові. Потім знову повернувся до Києва, де провадив підпільну роботу під псевдонімом "Андрій". Гестапо знову заарештувало його і при спробі втекти був смертельно поранений 25 липня 1949 р.

Мітринга Іван – діяч українського збройного підпілля, публіцист.

Народився 1909 р. у с. Вілія Людвипільського пов. на Рівненщині.

У 30-ті роки дописував до видань ОУН. За політичну діяльність був засуджений і побував у Березі Картузькій. У 1938 р. видавав газету "Геть з большевизмом". Після розколу ОУН І. Мітрінга спочатку підтримав С. Бандеру, але потім відійшов від ОУН(р). Наприкінці 1941 р. І. Мітрінга вступив до УПА Т. Бульби–Боровця і почав редагувати часопис "Гайдамака", що виходив в Олевському на Волині. Він був одночасно керівником політично-пропагандивного відділу УПА під псевдонімом "Полин". Як журналіст І. Мітрінга користувався псевдонімом "Сергій Орелюк".

Загинув у бою з червоними партизанами у 1943 р.

Позичанюк Йосип – політичний і військовий діяч, публіцист.

Народився 1911 р. у с. Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл. Закінчив Ніжинський пединститут. Працював у Вінниці на комсомольській роботі, у молодіжній газеті. У 1940 р. Й. Позичанюка скерували до Львова для організації комсомольських організацій. Тут на нього вийшли відповідні служби ОУН, і він почав співпрацювати з ОУН. Уже у 1941 р. був членом ОУН. Після проголошення Акту 30 червня 1941 р. став міністром інформації і пропаганди в Українському Державному Правлінні. У вересні 1941 р. німці заарештували його як члена ОУН на Київщині – Й. Позичанюк був у складі похідних груп. Його ув'язнили у Краківській в'язниці. Коли Й. Позичанюка перевозили до концтабору, йому вдалося втекти. Після повернення в Україну став політичним референтом Команди УПА-Північ. Після утворення Головної команди УПА і ГВШ УПА у січні 1944 р. очолив Головний осередок пропаганди і керував ним аж до своєї загибелі. Був членом Проводу ОУН, членом Головної команди УПА, членом Генерального секретаріату УГВР,

співорганізатором конференції поневолених народів Східної Європи і Азії, яка відбулася у листопаді 1943 р.

Як публіцист і письменник друкувався на сторінках підпільної преси. Його псевдоніми: Шугай, Шаблюк, Євшан, Рубайгада, Стожар, Губенко.

Редагував низку підпільних журналів: "За самостійну Україну", "За Україну", "За українську державу". Загинув у бою з загоном НКВД у грудні 1944 р. (або у лютому 1945 р. за іншими даними), біля с. Юшківці Жидачівського р-ну на Львівщині.

Старух Ярослав – відомий політичний і військовий діяч ОУН, публіцист.

Народився 17 листопада 1910 р. у с. Бережниця Вижня (повіт Лісно на Лемківщині). Його батько, Тимотей Старух (1860–1923) був послом до австро-угорського парламенту, членом Української Національної Ради в Станіславі та делегатом на Трудовий конгрес у Києві в 1919 р.

Закінчив середню школу у Бережанах у 1928 р. і почав студії на юридичному факультеті Львівського університету. Займався політичною діяльністю, а тому через постійні арешти він так і не закінчив університет. Вступивши до ОУН, спочатку працював виховником Юнацтва ОУН, а в 30-х роках був членом Краєвої екзекутиви на Галичині, а потім на Волині й Поліссі. Уже тоді Я. Старух зарекомендував себе як талановитий публіцист. Він співпрацював з багатьма виданнями, що стояли на націоналістичних позиціях: "Студентський шлях", "Наш клич", "Вісті", "Голос нації", "Голос", був редактором масового тижневика "Нове село" (Львів).

Був кілька разів ув'язнений польською владою. Зокрема, у 1934 р. він був в'язнем концтабору в Березі Картузькій. У травні 1939 р. у Рівному знову відбувся великий політичний процес, на якому Я. Старуха засудили до 13 років ув'язнення. Вийшов на волю після розвалу Польщі і відразу поринув у політичну роботу. Він один з ініціаторів створення Українського

допомогового комітету, що згодом трансформувався в Український центральний комітет. У червні 1941 р. Я. Старух очолив Міністерство інформації й пропаганди в Українському Державному Правлінні. У цьому ж 1941 р. він став членом Проводу ОУН (тієї частини ОУН, що підтримувала С. Бандеру). Влітку 1941 р. Я. Старух керував організацією громадського і політичного життя на Житомирщині і Київщині, за що його гестапо заарештувало. Із в'язниці він утік і став керівником школи для членів ОУН на Волині.

Повернувшись на Галичину, працював над видавництвом популярних підручників для самоосвіти, зокрема, з історії України. У 1942 р. став організаційним референтом Проводу ОУН. У грудні цього ж року гестапо знову заарештувало Я. Старуха. ОУН вдалося вирвати його з сумнозвісної в'язниці на вулиці Лонцького у Львові напівживого. Згодом почав працювати в Головному осередку пропаганди ОУН, власне, працював він на організованій тоді радіостанції "Самостійна Україна". Підпільна радіостанція знаходилася в Карпатах, охороняв її відділ УПА. Свої програми "Самостійна Україна" передавала українською, французькою, англійською і російською мовами. До речі, англійською і французькою мовив молодий бельгійський економіст Альберт Газенбрукс, який під час поїздки в Україну потрапив до УПА і захопився ідеями українського визвольного руху, боротьби проти німців і російських більшовиків. Згодом у 1945 р. він потрапив до рук НКВД і відсидів десять років у радянських в'язницях і концтаборах.

У квітні 1945 р. Я. Старуха призначають головою Проводу ОУН на Закерзонні. Це були роки, дуже важкі для українців, проти яких був спрямований терор як польської, так і радянської армій. У цей період Я. Старух написав велику статтю під назвою "Упир фашизму", а також чимало інших статей, меморандумів, закликів, що виходили іноземними мовами для того, щоб інформувати західного читача про визвольну боротьбу українців.

Коли 20 вересня 1947 р. польський військовий відділ оточив бункер (біля м. Любачева), де перебував Я. Старух зі своїми співробітниками й охороною, вони відспівали український національний гімн і підірвали себе гранатами – про це є спогади польського підполковника, який керував цим загоном.

Псевдоніми Я. Старуха – Стяг, Ярлан, Столяр, Синій, Гомін, Стоян.

Федун Петро – ідеолог українського збройного підпілля, публіцист, майор УПА.

Більше відомий як Петро Полтава. Народився 24 лютого 1919 р. у с. Шнирів на Бродівщині. У 1938 р. закінчив гімназію в Бродах. Студіював медицину у Львівському університеті. За радянських часів його мобілізували в армію. Воював проти Фінляндії, потім проти Німеччини. У 1941 р. потрапив до полону, але вдалося звільнитися. У 1942–1944 рр. навчався у Львові, був редактором журналу "Юнак", краєвим провідником Юнацтва ОУН на західноукраїнських землях (1942–1943). Потім очолив політвиховний відділ Крайового військового штабу УПА–Захід (1944–1946). Від 1946 р. П. Полтава став керівником Головного осередку пропаганди при Проводі ОУН. Він же очолював і політвиховний відділ Головного військового штабу УПА (1946–1949), керував Бюро інформації УГВР (від літа 1950 р.), був заступником голови Генерального секретаріату УГВР (1950–1951). Нагороджений Срібним Хрестом заслуги і Золотим Хрестом заслуги.

Написав багато статей і брошур. Деякі його публікації надруковано у "Збірці підпільних писань", що вийшла друком у Мюнхені в 1959 р. Найвідоміші його праці: "Елементи революційності українського націоналізму", "Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу", "Хто такі бандерівці та за що вони борються", "Безпосередньо за що ми ведемо наш бій". Його псевдоніми: П. Полтава, Полянський, Север, 99.

Загинув у бою з загоном НКВД 22 грудня 1951 р. на Івано-Франківщині. Його брат Василь загинув у бою 26 березня 1945 р.

Хасевич Ніл – художник-ілюстратор підпільних видань ОУН–УПА–УГВР.

Народився 13 листопада 1905 р. у с. Дюксин (тепер Костопільського р-ну Рівненської обл.) у сім'ї диякона УАПЦ. Через нещасний випадок (віз, на якому вони їхали з батьком, потрапив під поїзд; батько загинув) 13-річний Ніл втратив ногу. Закінчив гімназію в Рівному, навчався в Академії мистецтв у Варшаві (1925–1937). Як графік здобув на міжнародній виставці у Варшаві третю нагороду. Був одним з засновників гуртка "Спокій". У 1941 р. почав співпрацювати з газетою "Волинь", яку редагував У. Самчук. Був членом Крайової референтури пропаганди ОУН–УПА північно-західних українських земелях (1943–1952). Ілюстрував підпільні видання ОУН–УПА–УГВР. Він – автор проектів військових відзнак УПА. У 1948 р. його нагороджено Срібним Хрестом заслуги. Загинув у бою з загоном НКВД 4 березня 1952 р. біля с. Суховці Рівненського р-ну Рівненської обл. Його псевдоніми – Бей, Зот, Старий. У 1952 р. у Філадельфії вийшли друком його твори у збірці "Графіка в бункрах".

Розділ 5

АНТИУКРАЇНСЬКІ ВІЙНИ РОСІЇ

5.1. Хронологія і причини протистояння

Українсько-російське протистояння почалося ні з відновленням української державності (1991), ні з помаранчевим Майданом (2004), ні з революцією гідності другого Майдану (2013–2014), ні 20 лютого 2014 р., як це вибито на російській медалі "За освобождение Крыма". Почалося воно значно раніше. Частково мають рацію ті, хто зазначає про тисячолітню війну між Україною і Росією, як зазначає у статті П. Романюк. Цікавою з огляду на проблему початку і причин протистояння є стаття І. Драча "Важкі уроки українства", в якій він зазначає: "Голодомор 1932–1933 років за своєю суттю не був він випадковим, ані унікальним епізодом у долі українського народу. Настав час до кінця усвідомити раз і назавжди, що це був лише один з найближчих до нас, уцілілих і нині сущих українців, етап планомірного викорінення української нації, неприйняття якої глибинно закладене у нащадків північних племен, що їм наш народ дав свою віру, культуру, цивілізацію і навіть імення". Ще одна цитата з цієї ж статті "Важкі уроки українства" (журнал "Сучасність", ч. 11 за 2009 р.): "Перший урок, який уже стає невід'ємною складовою національної свідомости українця, полягає в тому, що у Росії ніколи не було,

немає і поки що не передбачається іншого інтересу в Україні, ніж винищення до решти, до ноги, до пня української нації. Бачимо, що від найрафінованішого філософа до найзахланнішого п'яниці надто в багатьох росіян вкладено справді фатальну одержимість українофобією. Вона становить один з головних елементів "русской идеи...".

Мабуть, з цим твердженням І. Драча не погодиться багато українців (особливо російськомовних). Нам здається, що з ним радше погодяться росіяни, принаймні, десь у глибині душі, бо ніколи не було у так званого середньостатистичного росіянина особливого співчуття до тих народів, чиї землі завойовували спочатку Московське царство, згодом Російська імперія і Радянський Союз. Якщо не вникати в методологічні нюанси і не вдаватися до дипломатичної фразеології і пропагандистських гасел про віковічну "дружбу" українців і росіян як "народів-братів", то треба визнати, що І. Драч має рацію лише частково, бо дещо все ж треба уточнити. Якщо не вимагати від публіцистичної статті з її викривальним пафосом докладної наукової аргументації (а основна теза статті, назагал, аксіоматична – її довела тривала історія українсько-російських стосунків починаючи від Андрія Боголюбського), то можна зробити І. Драчеві лише один закид методологічного плану – він не структуризує поняття, яке використовує на означення **того,** хто ж нищить українську державність, ідею, буття? Що це – "північні племена" колись, Росія як держава, росіяни як народ, окремі його верстви (від "найрафінованішого філософа" до "найзахланнішого п'яниці"), чи кількасотрічний расизм і ксенофобія?

Проте є ще і сучасні російські медіа, про які О. Пахльовська сказала, що це резервуар, "в якому нічим не замаскована патологічна ненависть до України" (ч. 40 газети "День" від 14 березня 2006 р.).

Зазначимо, І. Драч не поодинокий у своїй позиції (маємо на увазі ототожнення держави і народу). Свого часу подібно міркував С. Бандера, який на початку 50-х років гостро критикував проросійську концепцію американської політики,

США за нехтування національними інтересами тих народів, що їх поневолила Москва. Він писав у статті "Первородний гріх проросійської концепції": "Проте коренем усіх помилок американської політики і планів супроти СССР є теза, що московська нація, московський імперіалізм і большевизм – це три окремі, а не органічно зрослі з собою явища, що ворогом для всіх інших народів є сам большевизм і що в боротьбі проти нього мати московський нарід за союзника" [1].

Щоправда, українська політична думка репрезентує й інші підходи. Зокрема, І. Багряний у статті "Трикутний торг" (1951) зазначив: "Ми не плутаємо всього російського народу ані з большевиками, ані з російськими імперіалістами і віримо, що в надрах російського народу є сили, які ставляться до проблеми майбутнього устрою на місці сталінської каторги не по-комуністичному й не по-імперіялістичному" [2].

Статтю І. Драча ми ще проаналізуємо, а якщо пишемо про часткову рацію авторів концепції тисячолітнього протистояння між Україною та Росією, то лише тому, що Київська Русь – це початок української державності (на етнічних українських землях існували і зникали й інші державні утворення), Московське царство як суто російська державність виникне аж у XV ст. Зокрема, О. Палій зазначає: "На ім'я і спадок Київської Русі не може претендувати ще хтось, крім народу, споконвічної території якого розташовано основні державно-політичні, культурні й релігійні центри Русі – Київ, Чернігів, Переяслав, Канів, Білгород, Васильків, Вишгород, Юр'їв, Любеч, Овруч, Острог, Путивль, Новгород-Сіверський, Олешки, Прилуки, Володимир-Волинський, Луцьк, Галич, Львів, Звенигород, Теребовля та ін. Саме ті землі України, які свого часу входили до складу Київської Русі, найбільшою мірою зберегли українську ідентичність" [3].

Зрештою, не право спадкоємності було і стало визначальним у цьому протистоянні, що триває, принаймні сотні років, якщо не тисячоліття, хоча, наприклад, М. Погодін вважав, що у Києві і в Київській Русі до монгольської навали мешкали

предки великоросів, які після падіння Києва подалися на Північ, на територію сучасної Росії, а на їхнє місце прибули вихідці з заходу, з Карпат. Російським імперським історикам, а згодом і радянським, і сучасним російським, а вслід за ними і "корисним ідіотам" від європейської історичної науки (особливо мотивованим і заангажованим) потрібно обґрунтувати це право на спадок Київської Русі – імперія не може обійтися без величної історії. Саме тому в офіційній історичній російській науці так багато сфальсифікованого, вигаданого, так багато міфів або й просто брехні. Фальсифікація історії почалася чи не з появи ідеї "третього Риму". З цієї вигадки почалося обґрунтування московського, згодом месіанських претензій – російського месіанства, ідеї що лейтмотивом пронизує за окремими винятками творчість російських істориків і літераторів XVI–XXI ст. Проте ця ідея не була лише результатом хворобливої уяви чи приниженого національного самолюбства, не залишалася лише утопічною мрією – вона стала визначальною у зовнішній політиці Московського царства, згодом Російської імперії, у ставленні до найближчих сусідів, зокрема, до України-Русі. Один з героїв роману Ф. Достоєвського "Біси" називав тодішню Європу цвинтарем, німців – народом без майбутнього, Франція – теж без перспектив, бо сама себе знищить. Упродовж 1867–1871 років Ф. Достоєвський перебував у Європі, отже, європейське життя він знав, то чим тоді пояснити його майже патологічну ненависть до Європи, чим пояснити його вороже ставлення до "західників", наприклад, до І. Тургенєва, якого він пародійно показав у тому ж романі "Біси" в образі такого собі самозакоханого, пихатого і нікчемного Кармазинова? Ф. Достоєвський висловив ту ідею, якою жила Росія, яка постійно підживлювала "немытую Россию, страну рабов, страну господ" – протистояння Росії з Заходом, а суть цього протистояння – месіанська роль православної Росії, яка покликана оновити Європу, що духовно занепадає і розкладається. У цих візіях Ф. Достоєвського належне місце відводиться і російському народові – "народові-богоносцеві", бо це, за Ф. До-

стоєвським, єдиний у світі народ, що має оновити і врятувати світ. Якби сьогоднішній український читач уважно перечитав Ф. Достоєвського (особливо "Бесы" и "Дневник писателя"), то йому стала б очевидною близькість ненависті Ф. Достоєвського до Європи (як і взагалі нелюбові до інородців) і "русского мира" патріарха Кіріла, і геополітичних концепцій О. Дугіна, і зрештою, планів Путіна.

Щоправда, на початку ХХ ст. було два відомих представники російського інтелектуального середовища, які до російського месіанства поставилися скептично. Це Д. Мережковський і В. Розанов.

У цій месіанській концепції не могло бути місця для іншого народу, крім російського, що більше для народу, якому належав спадок Київської Русі, предки якого ще чотири–п'ять тисяч перед тим створили потужну трипільську культуру.

Наступна причина протистояння: Україна – частина європейської цивілізації, українці – європейський народ, ми орієнтувалися на Європу і європейські духовні, моральні вартості й політичні ідеали.

Третя причина українсько-російського протистояння полягає у глибокій, іноді непоборній і протилежній різниці між українцями і росіянами, що проявляється в ментальності, у національному характерові, у ставленні до базових загальнолюдських і європейських вартостей.

Хронологію протистояння викладено в працях, що стосуються української історії. Серед них важливе місце посідає монографія В. Лизанчука і М. Рожика "Історія російщення українців" (2011), в якій автори хоча й узагальнено, але переконливо показали, що історія українсько-російських взаємин – це етноцид, лінгвоцид, геноцид, оскільки далеко не завжди ці взаємини зводилися до відкритого воєнного протистояння. Інші важливі позиції історіографії питання – це праці П. Штепи ("Московство"), В. Белінського ("Країна Моксель або Московія", "Открытие Московии"), І. Дзюби ("Інтернаціоналізм чи русифікація?"), М. Костомарова ("Дві руські народності"),

М. Грушевського, відомого публіциста українського збройного підпілля П. Полтави (“До історії російщення України від 1720 р.”). Серед сучасних істориків на цю проблему звернув увагу і О. Палій (“Історія України”). Він уважає, що саме Андрій Боголюбський, який княжив у Суздалі, та його нащадки, переступили традицію, якій князі династії Рюриковичів були вірні три століття – вважати Київ і Київщину своєю єдиною Батьківщиною [3, с. 164]. Відомий російський історик В. Ключевський вважав Андрія Боголюбського першим російським князем, так що І. Драч мав підстави пов’язати його варварський напад на Київ з початком російсько-українського протистояння. Є щось символічне в тому, що цей перший російський князь не лише влаштував погром, тимчасово захопивши Київ, а ще раніше, 1155 р., вивіз з Вишгорода відому в православному світі ікону Богородиці. Ця викрадена святиня (вже Владимирская Божья Матерь) стала одним з символів Росії як у минулому, так і тепер. Тоді, за часів Андрія Боголюбського, який успадкував князівський стіл у Суздалі, і почало зміцнюватися Володимиро-Суздальське князівство як нове державне утворення, але з іншою політичною культурою і на інших етнічних засадах, ніж у Київській Русі. До часів Андрія Боголюбського належить написання “Сказания о чудесах Владимирской иконы Божьей Матери”, яке виправдовувало вчинок свавільного князя (авторитет Києва все ж був величезний) та обґрунтовувало перехід священства до Владимира. Наголосимо на одній важливій обставині – поєднанні військової сили з намаганням використати духовний та емоційний вплив сакрального об’єкта, яким була чудодійна Вишгородська ікона Богородиці. Київ не міг повернути собі повною мірою колишньої величі, що більше 1240 р. відбувся ще жахливіший погром – Київ взяв приступом монгольський хан Батий.

Після поразки Київської Русі українська державність продовжувала існувати у формі Галицько-Волинського князівства. Зазначимо, що з монгольською навалою Данило Галицький об’єднав під своєю владою всі українські землі з Ки-

євом, крім Чернігівського і Новгород-Сіверського князівств. Монголам не вдалося зруйнувати державницький механізм Галицько-Волинського князівства. Воно залишилося прямим спадкоємцем державності Київської русі. Загинуло згодом і Галицько-Волинське князівство, частина його земель відійшла до Королівства Польського, частина – до Великого Князівства Литовського і Руського. Як зазначає О. Палій, у новоутвореному Великому князівстві Литовському і Руському слов'янські землі, що перебували на вищому рівні соціального розвитку, ніж власне литовські, становили 90 % території; у новій державі літописне й офіційне діловодство велося тодішньою літературною українською мовою, навіть після приєднання України до Польщі наприкінці XVI ст. Литовський статут від 1588 р. вимагав, щоб усі чиновники писали офіційні документи виключно українською мовою [3, с. 224]. Звичайно, що полонізація українського життя ставала щораз небезпечнішою, але з північного сходу набирав сили ще один ворожий центр. Йдеться про те, що ще 1277 р. виникло Московське князівство як невеликий уділ Великого Володимирського князівства, а вже через століття Москва почала конкуренцію з Литвою в збиранні земель давньої Київської держави [3, с. 238]. Після падіння Києва "володимиро-суздальські князі проводили принципово іншу політику, ніж князі українських земель. Політика володимиро-суздальських, а згодом і московських князів у відносинах з Ордою полягала в тому, щоб виявом максимальної лояльності до ординських ханів, боротьбою зі спробами повстань забезпечити собі владу та право збирати данину й відсилати її в Орду" [3, с. 238]. Московське князівство розросталося за допомогою Орди, але що ще промовистіше: його політична культура збагачувалася тактикою і стратегією ординців, його духовні цінності формувалися теж аналогічно (у цьому треба шукати першоджерел євразійства). Ординська суть московської державності – це один зі скелетів російського імперського мислення та офіційної російської історичної науки. Протилежний приклад – короля Данила Галицького ко-

ронував римський Папа як духовний авторитет Європи. Беручи до уваги ці факти, неважко зауважити і момент українсько-московського протистояння.

Це протистояння реально матеріалізувалося в тому, що вже Іван ІІІ у 1432 році підмовив татар кримського царства напасти на Київ, який тоді перебував у складі Великого Князівства Литовського і Руського. Частину з награбованого хан Менглі-Гірей віддав Іванові ІІІ. Такі набіги за підбурювання Москви на українські землі відбувалися майже щорічно. Наголосимо, що вони відбувалися під час війни Москви з Великим Князівством Литовським і Руським.

Виникнення українського козацтва і Запорізької Січі значною мірою було зумовлене необхідністю захиститися від татарських набігів. Проте потрібно вбачати в цьому факті якийсь інший, глибинний історичний сенс, оскільки Запорізька Січ не просто зіграла визначну роль в українській історії, продовживши українську державницьку традицію. Запорізька Січ стала своєрідним національним символом, у якому відображалася волелюбність і незламність українського народу, його невмирущість і спрямованість на іноді відчайдушні, але історичні за своїм значенням вчинки.

До середини XVI ст. політичний, духовний, культурний розвиток Московського царства й українських земель був таким різним, що нема жодних підстав для обґрунтування єдиних джерел, єдиних коренів, а тому і єдиного народу. Не об'єднувала навіть віра (в усякому разі, це був формальний чинник, якщо зважити на те, яким було російське православ'я). Зокрема, О. Палій зазначив: "З часів литовсько-московських воєн XV–XVI ст. в українському козацтві сформувалося негативне ставлення до завойовницької політики Московії, яка намагалася претендувати на українські та інші слов'янські землі, що історично належали до Київської держави. У Литві протягом тривалого часу звикли розглядати як васала Орди. Століття московсько-литовського протистояння, у якому українці брали участь на боці Литви, виробили в мешканців

України власний досвід воєнних відносин з Московією" [3, с. 301]. Українські козаки брали участь, по суті, в усіх походах на Москву, починаючи від 1604 р. (похід так званоцj Лжедмитрія). Найвідомішим і результативним можна вважати похід під проводом гетьмана П. Сагайдачного – тоді у вересні 1618 р. українські і польські війська (останніми командував гетьман Я. Ходкевич) обложили Москву і стояли перед Арбатськими воротами, "коли через брак коштів та харчів польська шляхта відмовилася продовжувати війну" [3, с. 305]. Так було втрачено добру нагоду розгромити в майбутньому грізного суперника, історичного ворога і українців, і литовців, і поляків. Проте результатом походу було те, що Москва віддала Чернігівщину і Новгород-Сіверщину Речі Посполитій, а тому вони й залишилися українськими, якими й були споконвіку.

Наступний етап українсько-московського протистояння пов'язаний з українською визвольною війною під проводом гетьмана Б. Хмельницького. Створення федерації трьох державних народів – українського, польського і литовського, могли зумовити створення величезної потуги на сході Європи. Проте історія ще раз довела, що егоїстична, зверхня, короткозора в історичній перспективі політика (навіть якщо вона і тимчасово успішна) завжди поступається політиці принциповій, розважливій і далекоглядній. Історія умовного способу не знає. Минуле можна лише переписувати (як текст), але в нього не можна повернутися і переробити. Сталося те, про що Т. Шевченко сказав геніально просто і лаконічно: "Польща впала і нас задавила". Найбільшим успіхом і результатом української визвольної війни було те, що на політичній карті Європи виникла держава, але вона не була новою, бо продовжила державницьку традицію київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Найбільшою трагедією української визвольної боротьби стали наслідки Переяславської ради. Це був фатальний, але вимушений крок. Зокрема, М. Грушевський у статті "250 літ" (1903) зазначив, що Б. Хмельницький, хоча й був великим політиком і геніальним організатором, не

розумів чи легковажив соціальні прагнення народних мас, він пожертвував ними при першій невдачі, а тому й втратив їхню підтримку. Не вдалися йому і закордонні союзи. Проте і союз з Москвою був неприроднім, неорганічним: "Великоросів на Україні не любили, дивилися на них як на людей некультурних, грубіянів; московська самовласть, з суворими формами кар на тілі, тортурами, засланнями на Сибір – викликали в українців страх і відразу; московське життя було чуже і не викликало найменших симпатій. Уже при самім акті присяги московському правительству між козацькою старшиною і московськими послами виникла суперечка, яка відкрила глибокий антагонізм між конституційними поглядами козацьких старшин і московським абсолютизмом: козацькі старшини зажадали, аби московські зложили їм присягу в імені царя на захування умов, – посли відмовили [4].

Багато полковників на чолі з І. Богуном відмовилися присягати московському цареві, та й Б. Хмельницький зрозумів свою помилку і відмовився розірвати стосунки зі Швецією, рішуче поставився до втручання Москви в діяльність української адміністрації. Як зазначає М. Грушевський, розрив висів у повітрі, але в критичну хвилю Б. Хмельницький помирає (існує цілком вірогідна версія, що до його смерті причетні довгі московські руки).

У цьому протистоянні з деспотичною і малокультурною Москвою зазнали поразки і послідовники Б. Хмельницького: Виговський, Дорошенко, згодом Мазепа і Орлик. Після того, як гетьманом обрали І. Виговського і він почав проводити активну зовнішню політику, Москва значно активізувала антиукраїнську політику: царський уряд підкуповував не лише козацьку старшину, а й люмпенізовані верстви населення.

Значним досягненням І. Виговського був Гадяцький договір з Польщею (1658), згідно з яким Україна як Велике Князівство Руське входила разом з Польщею і Литвою до складу Федеративної держави – Речі Посполитої. В історії багато що повторюється: перед укладанням Гадяцького договору Москва

відправила свої війська на кордон з Україною, а незабаром відкрито почала наступ. Так наприкінці червня 1659 р. відбулася знаменита Конотопська битва, в якій І. Виговський розгромив московську армію. Москва знову знайшла зрадників серед українських старшин. Московська інтрига завершилася успішно – І. Виговський вже у жовтні 1659 р. зрікся гетьманства на користь сина Б. Хмельницького. Саме Ю. Хмельницький і підписав невигідні для українців Переяславські статті 1859 р. – гетьман не мав права проводити самостійну зовнішню політику, а Козацька рада без згоди Москви обирати собі гетьмана, обмежувалися і права гетьмана. Не менш важкою і значущою була й інша умова: київський митрополит мусив визнати зверхність московського патріарха, а новообраному митрополитові заборонялося приймати посвяту від константинопольського патріарха. В Україні збільшувалася кількість московського війська. Щоправда, через рік Ю. Хмельницький відмовився від Переяславських статей і підписав з Польщею Слободищенський трактат, за яким відновлювалася дія Гадяцького договору [3, с. 355–356], але Україна втратила стратегічну ініціативу. Почалася так звана Руїна, яка тривала від зречення Ю. Хмельницького булави (1663) до обрання гетьманом І. Мазепи (1687).

Це були часи, коли у ставленні до України повною мірою продовжувала проявлятися традиційна сутність Москви: патологічна жорстокість у ставленні до противника (навіть переможеного), духовне насильство (особливо тісно ця риса пов'язана з ненавистю до вільних і вільнолюбних людей), нестримний потяг до загарбання. Освічена, багата, вільна Україна не вписувалася в прокрустове ложе деспотичної Московії. Уже на початках Руїни царські війська почали масові репресії проти соратників Б. Хмельницького. Ще були так звані московські статті 1665 р., які підписав І. Брюховецький. Вони суттєво обмежили права Гетьманщини і зміцнили її залежність від Московського царства. Москва вже тоді не хотіла мати за сусіда багату і сильну Україну. Це заважало реалізувати ідею "третьо-

го Риму" як відображення прагнення до світового панування. Саме, у церковно-релігійній сфері теж визначилося протистояння. Відомо, що утворення Московського патріархату (1589) відбулося неканонічно. Київська митрополія підпорядковувалася константинопольському патріархові майже до кінця XVII ст. Київський митрополит Сильвестр Косів, як і багато полковників Б. Хмельницького, теж був проти союзу з Московським царством. Йдеться не лише про політичний аспект ситуації, а й про те, що християнство, яке прийшло з півдня з Київської Русі, не стало для мешканців Московського царства органічним, воно не стало духовним надбанням ні народних мас, ні провідної верстви. Та й неосвічене і аморальне духовенство не могло бути носієм високої духовності (історики знають, що Петро І заснував "Сумасброднейший, Всежутейший і Всепьянейший Собор" – це апогей блюзнірського ставлення до віри і церкви).

Протистояння між Москвою і Київською митрополією закінчилося 1685 р., коли новообраний Київський митрополит практично визнав зверхність Московського патріарха.

Протистояння на полі бою завершилися "вічним миром" 1686 р., який закріпив поділ України між Московським царством і Польщею (попередник цього договору – Андрусівське перемир'я 1667 р.).

Наступний етап московсько-українського протистояння пов'язаний з іменем І. Мазепи і закінчився Полтавською битвою. Гетьманом І. Мазепу обрали на козацькій раді 1687 р. Історики вважають, що гетьманство Івана Мазепи почалося як епоха порівняно мирного політичного, економічного й культурного відродження України після Руїни. З цією думкою можна погодитися, але це не означає, що Москва припинила експансіоністську політику щодо України і спроби повністю асимілювати її. Зокрема, Московська патріархія вела безкомпромісну боротьбу з Києво-Печерською Лаврою з приводу книгодрукування, 1690 р. московський патріархат заборонив праці низки тих українських діячів, які захищали українське православ'я.

Гетьман І. Мазепа проводив лояльну щодо Москви політику, але очевидні наміри Петра І ще більше обмежити права України, безцеремонне і жорстоке використання українських козаків на будівництві нової столиці, великі податки, якими було обкладене українське населення, спонукали гетьмана до пошуків союзника для боротьби з Москвою. Ним став шведський король Карл XII. У вересні 1708 р. шведське військо вступило на територію України. Трагічним моментом московсько-українського протистояння були оборона і падіння Батурина, гетьманської столиці. Автор "Історії Русів" писав: "Меншиков ударив на міщан беззбройних, які в задумах Мазепи ніякої участі не приймали, і вибив їх усіх, не шануючи ні статі, ні віку, ні немовлят… Звичайна кара була живцем четвертувати, колесувати й на кіл посадити, а далі вигадані нові види страт, які саму уяву лякали" [5]. Жорстокість не була тоді чимось незвичним у війні, але йшлося про мирне населення, що більше одновірців. Може, саме тоді й зародився в колективній пам'яті українців той підсвідомий страх перед патологічною жорстокістю свого північного сусіда. Зрештою, до таких акцій – масового винищення місцевого населення Москва вдавалася і згодом – під час завоювання Кавказу, під час здобуття Суворовим Варшави у 1794 р., під час підкорення Кримського панства). Батурин був справді кривавим, трагічним, але все ж моментом в історії взаємин України й Росії. Доленосне історичне значення мала Полтавська битва, яку українці програли.

Наслідком Полтавської битви стало неухильне руйнування української державності, що супроводжувалося масовими репресіями. Боротьба українців за свободу не припинялася. Після смерті Івана Мазепи гетьманом обрали Пилипа Орлика – на козацькій раді у Бендерах 1790 р. Там було ухвалено і "Договір та встановлення прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського" (цей документ більш відомий як Конституція Пилипа Орлика).

Поразка московської армії, якою командував сам Петро І (врятувалися москвини лише завдяки тому, що підку-

пили турецького головнокомандувача турецької армії) і Прутський договір (1711) давали підстави сподіватися, що Україна звільниться від московської опіки. Гетьман Пилип Орлик зробив два походи на Правобережну Україну, що мали лише тимчасовий успіх. Андріанопольський договір 1713 р. між Московським царством і Османською імперією зупинив експансію Москви на південь, до Чорного моря, а тому й українські землі уникнули московської колонізації.

У 1721 р. Московське царство було проголошено Російською імперією. "Цією штучною назвою, накинутою Московії за наказом царя Петра І, Московія намагалася притягнути до себе спадок середньовічної Київської Русі та великих київських князів. Задля привласнення цього спадку московський царат прагнув знищити як етнічну та політичну цілісність справжнього спадкоємця Київської Русі – Україну". Полтавська битва розв'язала руки Петрові І щодо України. Країна, спустошена війною, репресіями та епідемією чуми, стала територією іноземної військової окупації. Московія розмістила в Україні на постійній основі війська, що утримувалися коштом місцевого населення. Московський уряд щораз більше втручався у внутрішні справи України, які перед тим належали до компетенції гетьманського уряду… Економічна політика Московії в Україні набрала виразно колоніального характеру: обмежувалася або й заборонялася торгівля Гетьманщини з Західною Європою, країнами Причорномор'я і Запоріжжям, штучно гальмувався розвиток української промисловості (зокрема гутницької й селітряної); економічне й фінансове життя Гетьманщини було віддане під контроль російського уряду й купецтва" [3, с. 405].

У 1722 р. Петро І створив Малоросійську колегію, що контролювала діяльність гетьманського уряду.

Не була випадковою і пожежа в бібліотеці Києво-Печерської Лаври, в якій зберігалися і цінні документи. Саме за Петра І почато, на думку В. Белінського, масовану державну фальсифікацію історії свого народу: "Он впервые издал указы,

повелевающие изъять у покоренных нардов все письменные национальные памятники: летописи, хронографы, хроники, синоксисы, письменные сказания, давние исторические записи, старинные церковные документы и даже обычные архивы! Особенно это касалось Украины-Руси" [6]. Упродовж 1720–1721 років Петро І видав укази, згідно з якими в Україні було заборонено друкувати будь-які книги, окрім церковних, а давніші книги перед їх повторним друкуванням виправляти. Зокрема, щоб їхня мова не відрізнялася від московської.

Політику Петра І ("той, що розпинав") щодо України продовжила Катерина ІІ ("та, що доконала"). Катерина ІІ прийшла до влади 1763 р. У листопаді 1764 р. Катерина ІІ ліквідувала гетьманство в Україні. На початку червня російські війська зруйнували Запорізьку Січ. Науковець О. Палій зазначає: "Історія знає небагато прикладів такого стрімкого регресу інтелектуального життя, яке відбулося після ліквідації Гетьманщини й Запорізької Січі... "Просвічена Цариця Катерина ІІ, яка переписувалася з Вольтером, занурило у темряву неписьменності ту частину українського народу, яку змогла [3, с. 420]. Проте значно важчими й історично важливішими з огляду на негативні наслідки для України були інші кроки Катерини ІІ: ліквідація гетьманства, запровадження кріпацтва в Україні (1783). Катерина ІІ добре розуміла значення багатої України для імперії. Саме тому навіть обмежено автономно Україна не була органічним елементом у структурі Росії. Проте й українці, в яких вільнолюбність перетворилася в рису національного характеру, чим вони й відрізнялися від недавніх московітів, а тепер великоросів, теж погано вписувалися в роль вірнопідданих новоспеченої імперії. Зрештою, й сама Катерина в одній з інструкцій генерал-губернатору Румянцеву, який наглядав за Україною, зазначала, що між українцями і росіянами існує ненависть. Катерина ІІ на відміну від своїх попередників системно підійшла до розв'язання українського питання: не лише знищення будь-яких ознак автономії, економічний визиск України і створення перешкод для вільного економічного

розвитку Гетьманщини, а й духовне поневолення, асиміляція українства в імперському морі (зрештою, основи такої системної антиукраїнської політики заклав Петро І). За Катерини ІІ продовжувалися репресії проти українського книгодрукування і ліквідація розгалуженої мережі українських шкіл. Апогей підступної політики – маніфест Катерини ІІ "Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской Губернии", що був оприлюднений на початку серпня 1775 р. Останнього кошового П. Калнишевського ув'язнили, і в Соловецькому монастирі він пробув чверть століття, а помер, маючи 113 років. Цей випадок (умови ув'язнення були нелюдськими) – як феномен живучості українського народу, так і відображення органічного для російської імперської свідомості прагнення не просто знищити чи ізолювати, а й принизити, знищити морально.

Результат російсько-українського протистояння у XVIII ст.: "З 1764 по 1783 р. Російське імперія, діючи всупереч угодам, укладеним між Богданом Хмельницьким і Московією, знищило Українську державність. Зникнення української державності ослабило Україну та зробило її беззахисною саме в той час, коли у Європі зароджувалися нації та творився ґрунт для виникнення нових національних держав. Панування російського царату спричинило руйнівний регрес у розвитку України. У той час як країни Європи рухалися до ліберальних реформ, ліквідовували залишки особистої залежності селян, в Україні сталася соціальна катастрофа – запровадження кріпацтва. Разом з цим прийшло тотальне винищення шкіл та освіти, деградація інтелектуального життя. Усе це створювало вкрай несприятливе середовище для розвитку української культури та ідентичності" [3, с. 421].

Так Україну було опущено до рівня провінції. У XIX ст. царський уряд продовжив цілеспрямовану антиукраїнську політику. У 1817 р. в Україні було закрито Києво-Могилянську академію, а відкрито університет імені Святого Володимира, який за задумом міністра освіти С. Уварова мав стати засобом

поширення російської освіти і національності. У 1847 р. було розгромлено Кирило-Мефодіївське братство – скромну спробу українських патріотів хоч би у формі слов'янської федерації зберегти Україну як народ. Упродовж десяти років карався і мучився наш геніальний борець, поет, пророк – Тарас Шевченко. У 1862 р. російський уряд закрив українські недільні школи і школи для дорослих, які фінансували приватні особи, хоча відсоток неграмотних був значно вищий, ніж за гетьманських часів.

Польське повстання 1863 р. стало приводом для репресій і проти українців.

Того ж року міністр внутрішніх справ Росії П. Валуєв видав горезвісний циркуляр (так званий валуєвський циркуляр) про заборону видання підручників, літератури і книг релігійного змісту українською мовою. З 1874 р. навіть у початкових школах навчання почали вести російською мовою. У 1876 р. Олександр II підписав Емський указ, який ще більше зміцнював антиукраїнську спрямованість "валуєвського циркуляра". Емський указ забороняв ввозити до Росії будь-які брошури й книжки українською мовою, друкувати переклади з зарубіжної літератури й оригінальні твори українською мовою, влаштовувати театральні вистави; друкувати тексти, виконувати українськомовні музичні твори і публічні читання українською мовою.

Проаналізувавши антиукраїнську політику російського самодержавства упродовж XIX ст., й особливо його останньої чверті, автори надзвичайно актуальної "Історії російщення українців" В. Лизанчук і М. Рожик слушно зазначають: "Події 1876–1904 рр., пов'язані з діяльністю царської влади стосовно України, підтверджують, що вона була витриманою в дусі різноманітних заборон". Імперські чиновники та державні діячі вважали, що це надійний спосіб на основі самодержавства, православ'я і народності запровадити непохитну одноманітність "єдиної імперської Росії" [7]. У контексті нашої теми додамо: ці заборони були фактом

російсько-українського протистояння, одним з аспектів боротьби з українством.

З початком ХХ ст. загострилися суперечності між європейськими державами. Росія, як і раніше, не відмовлялася від своєї давньої мрії – захопити Босфор і Дарданели (з російським прапором над Стамбулом–Константинополем!) і загарбати Галичину – небезпечне для неї вогнище "мазепинства", ті українські землі, де успішно розвивалося українське національне життя, де виникла ідея української державності. Революція 1905 р. активізувала й наддніпрянських українців, зокрема, почали виходити українською мовою газети і журнали. У статті "Українство і питання дня в Росії" М. Грушевський писав, що бюрократично-поліційний автократизм, який здавався таким безнадійно міцним ще кільканадцять місяців тому, валиться на очах, і перспектива його перебудови на вільніших і раціональніших засадах зі сфери теорій і можливостей перейшла до порядку денного. З огляду на це він вважав, що українство в Росії повинно вийти за межі ідеї етнографічної народності, стати політичним й економічним, взятися до організації української суспільності як нації, що так заперечували прихильники теорії (а це майже вся російська наука й інтелігенція) ідеї "триединства русского народа". Ще одна важлива думка: "Історія, ця magistra vitae, у котрої тільки, звичайно, ніхто не хоче учитися – ще раз на твердих фактах дала лекцію, що насильство і утиск не можуть бути тривалі, бо гинуть від власної гіпертрофії, від деморалізації й дезорганізації, яку викликає форсування низших інстинктів у тій самій сфері насильників і утискачів" [8]. Шкода, що цієї думки не знають сучасні російські політики. Проте Росія ніколи не відмовлялася від брутальної сили, від силових методів розв'язання конфліктів – за винятком ситуацій, у яких наштовхувалася на активну протидію. Зазначимо, що і в умовах революції, і постреволюційних років була саме така демонстрація сили. У відповідь на зростання національної свідомості наддніпрянських українців, на занепад москвофільського руху в Галичині в Росії починають

поширюватися шовіністські ідеї, виникають націоналістичні і шовіністичні організації – "Русское собрание", "Союз русского народа", "Клуб русских националистов в Киеве".

На початок Першої світової війни російський уряд заборонив українські періодичні видання. У журналі "Украинская жизнь" С. Петлюра надрукував статтю "Війна і українці" (липень 1914 р.), у якій запевняв, що українці в Росії виконають свої обов'язки. Він висловив сподівання, що уряд змінить своє ставлення до інородців, і в перспективі українське питання буде поставлено на порядок денний. Зрозуміло, що на цю досить вірнопіддану заяву уряд уваги не звернув. Так само не вдалося С. Петлюрі захистити і галицьких українців, бо, окупувавши Сх. Галичину, російська влада ліквідувала українське національне життя: заборонила діяльність українських товариств, вихід українських періодичних видань, багатьох відомих українських діячів вивезла в Росію. Така сумна доля не оминула і митрополита А. Шептицького.

На російсько-українському протистоянні наголосив також В. Винниченко. Він, як і багато інших українських соціал-демократів (і представників інших політичних поглядів), радо привітав лютневу революцію 1917 р. у Росії: "Ми нелукаво, ми з побожним серцем, з чистим захватом вітали Велике Нове… Ми одразу, без вагання, без торгування повірили в Революцію… І відразу одпали всі инчі способи увільнення, всі орієнтації на зовнішні ворожі до України сили. Український сепаратизм помер тоді разом з причиною, що породила його. Українство тепер орієнтувалось тільки на Всеросійську Революцію…" [9]. Проте українство, за висловом В. Винниченка, було в першому ряду ворогів Росії й "воно перше відчуло на собі тяжку лапу деспота" [9, с. 38]. Ейфорія В. Винниченка з цього приводу тривала недовго, він же незабаром зазначив, що російський демократ однією рукою писав свої ліберальні статті, а другою: "Не було, немає та й навряд чи може бути", бо російська демократична інтелігенція залишалася все тією ж – роздвоєною, імпотентною, "мозговичною". Мозком, розумом вона завсігди

признавала все найкраще й поступове; інтелектуально руська інтеліґенція завсігди боролась до фанатичної піни на устах за поступ, рівність, волю, – навіть на каторгу, на шибеницю могла піти та й ішла за свої інтелектуальні тезіси. А в реальному, буденному, особливо емоціональному життю вона була плоттю від плоті російської темноти, брутальности, насильства й неохайности, як фізичної, так і моральної. На столах і стінах портрети філософів, великих діячів поступу, братерства, свободи, а в ліжках блощиці, за портретами ж таргани й прусаки. В кабінеті до сліз, до щирого, нефальшивого гніву суперечки й промови про рівність усіх людей, а в кухні так само щиро ляпаси по лиці кухарці за пересмажену курку, "тикання" звощиків, кельнерів.

Те саме й в українській справі [9, с. 68].

Йдеться про те, що Тимчасовий уряд відкинув спроби Центральної Ради добитися автономії. Згодом російські більшовики після успішного жовтневого перевороту вчинили ще радикальніше і кривавіше. Більшовицьке захоплення влади змусило Центральну Раду у Третьому Універсалі від 20 листопада 1917 р. проголосити Українську Народну Республіку, але все ще у федеративному зв'язку з Росією. У тих умовах не лише традиційні імперська свідомість нової російської влади, а й смертельна необхідність володіти Україною і мати українські хліб, вугілля, метал і були справжніми причинами нападу на Україну. У грудні 1917 р. більшовицький уряд вислав Центральній Раді ультиматум, який, по суті, означав оголошення війни. На жаль, демагогічна більшовицька пропаганда виявилася ефективною, вплив більшовиків зростав. Зазначимо, що 22 січня 1918 р. Четвертим Універсалом було проголошено незалежність України. Потім був бій під Крутами. Увійшовши до Києва, більшовики почали антиукраїнський терор, розстрілювали за українську мову, за "непролетарський" вигляд. Так почалася російсько-українська війна, яку в радянській і сучасній російській історіографії назвали громадянською. Для української революції було би краще, якби

В. Винниченко залишався письменником, а М. Грушевський – ученим. Небажання створювати армію, невміння протистояти більшовицькій пропаганді, соціалістичній утопії й демократичні ілюзії – це головні причини поразки українців у визвольних змаганнях. Про те, що незалежність здобувають кров'ю, зрозумів лише С. Петлюра. Згодом він писав: "Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої – так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною… Кров, пролита для цієї величезної мети, не засихає" [10]. Поразка українців у нерівній боротьбі з російськими більшовиками супроводжувалася кривавим червоним терором і завершилася першим Голодомором 1921–1923 років. Незважаючи на певні об'єктивні передумови (руїна, зменшення посівів, посуха, менший врожай, нестача реманенту тощо), в Україні голоду не було б, але більшовики вивозили хліб до Росії, залишаючи українського хлібороба вічна-віч з голодною смертю. Завдяки Голодомору більшовики зуміли придушити і селянські повстання.

У грудні 1922 р. було підписано союзний договір – так виник Союз Радянських Соціалістичних Республік, своєрідний евфемізм, що приховував панування Росії. Потім була політика "коренізації" (в умовах України – "українізація"), прийнята на XIII з'їзді РКП(б). Разом з НЕПом це на певний час заспокоїло українську стихію, яка для російських більшовиків була грізнішою силою, ніж воєнні інтервенції Антанти. Не можна заперечити того факту, що Україна внаслідок НЕПу й "українізації" зміцніла. Це непокоїло Москву. Літературна дискусія 1925–1927 років, процес СВУ – це були тривожні дзвінки. Найжахливіша трагедія планетарного масштабу (зважаючи на кількість людських жертв) очікувала Україну на початку 30-х років XX ст. Є два принципові запитання – "які причини Голодомору?" і "хто винен?". Засуха, зовнішні плани хлібозаготівлі, помилки в аграрній політиці, невміння господарювати, низький урожай, саботаж і диверсії – усе це не пояснює справжні причини Голодомору, а засухи й не було. Справжня причина полягала в іншому.

Лист Сталіна до Кагановича від 11 серпня 1932 р. (тобто відразу після ухвалення постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. (це так званий закон про п'ять колосків) дає відповідь на те, чому в Україні було організовано Голодомор. Сталін пише: " С а м о е г л а в н о е сейчас – Украина. Дела на Украине из рук вон плохи. Плохо по партийной линии… Если не возьмемся теперь за исправление положения дела на Украине, Украину можем потерять…" Далі Сталін пропонує здійснити радикальні зміни в українському керівництві, щоб перетворити Україну найближчим часом "… в настоящую крепость СССР, в действительно образцовую республику" [11].

Ось у чому полягала справжня причина Голодомору – Москву не влаштовувала навіть радянська і соціалістична Україна (яка все ще залишалася українською) і щоб зробити її "крепостью СССССР" и "образцовой республикой" Москва і вдалася до Голодомору-геноциду.

Апеляційний суд Києва в січні 2010 р. визнав винними у Голодоморі Сталіна, Молотова, Кагановича, Постишева, Косіора, Чубара, Хатаєвича. Проте відповідь на питання "хто винен?" втрачає сенс, якщо ми не зазначимо про політичну ідею, якій служили ці особи. Упродовж кількох століть "русская идея" вмивалася українською кров'ю. Головний злочинець, відповідальний за Голодомор – це саме російський більшовизм, найаморальніша, найагресивніша, найбрутальніша іпостась "русской идеи"; нині такою ж є ідея "русского мира".

Антиукраїнську політику терору, репресій і колоніального визискування Москва продовжувала і після Голодомору. За допомогою Голодомору більшовицьке керівництво знищило українське село, становий хребет української нації. Потім прийшла черга української науки, освіти, культури. Українська історіографія цього питання значна за обсягом.

Окремий період антиукраїнської політики Москви – Друга світова війна, яка, як уже було зазначено, для українців почалася ще в березні 1939 р. – з поразкою Карпатської України. Окупувавши західноукраїнські землі, що входили до складу

Польщі, Москва "радянізувала" їх у звичний спосіб – жорстоко і брутально.

Антиукраїнською була війна з українським збройним підпіллям у повоєнні роки (друга половина 40-х – середина 50-х років XX ст.).

Антиукраїнська політика Москви 40–50-х років XX ст. відбувалася в мирний час, але не мала мирного характеру, оскільки вона була спрямована на поступове, методичне і неухильне російщення України. Цю проблему добре висвітлили В. Лизанчук і М. Рожик у монографії "Історія російщення українців".

Після відновлення державності між Україною і Російською Федерацією було підписано Угоду про подальший розвиток міждержавних відносин (червень 1992 р.). Одним з документів, який мав би сприяти добросусідським взаєминам, є Будапештський меморандум – угода між Україною, США, Росією і Великою Британією про неядерний статус України. Згідно з Меморандумом США, Великобританія і Російська Федерація зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет, територіальну цілісність України тощо. Є і договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, в якому зафіксовано, що договірні сторони будують свої відносини одна з одною на засадах принципів взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права. Період існування відновленої державності (1991–2015) – це період російсько-українського протистояння. Аналіз виконання і дотримання статей угод і договорів свідчить, що Росія порушила або продовжує порушувати майже всі статті. Протистояння загострилося у зв'язку з Майданом 2004 р.; Росія максимально

використала час, коли президентом був Янукович. У зв'язку з другим Майданом, з Революцією гідності, Росія почала збройну агресію, хоча "гібридну" війну проти України вона веде віддавна.

У чому полягає причина російсько-українського протистояння? Якщо не в генетично закодованій ненависті росіян до українців, про що зазначив І. Драч у статті "Важкі уроки українства" (З І. Драчем можна погодитися: для росіян українська ментальність настільки далека з її волелюбністю, що стає для них ворожою), то в імперській суті Росії як держави, бо Росія без України перестає бути імперією. Існування демократичної, цивілізованої, європейської України з розвинутим громадянським суспільством і високим добробутом – це взагалі загроза для існування Росії як держави.

Список літератури

1. Бандера С. Перспективи української революції // Степан Бандера. – К. : Інститут національного державознавства, 1999. – С. 267.
2. Багряний І. Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе / Іван Багряний. – К. : Смолоскип, 1996. – С. 262.
3. Палій О. Історія України / Олександр Палій. – К. : К.І.С., 2015. – С. 94, 164, 224, 238, 301, 305, 355–356, 405, 420, 421.
4. Грушевський М. 250 літ // Літературно-науковий вістник. – 1904. – Т. XXV. – Кн. 1. – С. 1–6.
5. Історія Русів // *litopys.org.ua/istrus/rusiv.htm*
6. Белинский В. Б. Страна Моксель, или Открытие Великороссии : Роман–исследование / (В. Б. Белинский. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2009. – С. 127.
7. Лизанчук В., Рожик М. Історія російщення України : монографія / Василь Лизанчук, Микола Рожик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 158.
8. Грушевський М. Українство і питання дня в Росії // Літературно-науковий вістник. – 1905. – Т. XXX.
9. Винниченко В. Відродження нації : Частина перша / Володимир Винниченко. – Київ ; Відень, 1920. – С. 38, 42, 68.
10. Симон Петлюра : Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 361.

11. Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. : О. В. Хлевнюк, Р. У. Дэвис, Л. П. Кошелева, Э. А. Рис, В. А. Роговая. – М. : РОССПЭН, 2001. – С. 274.

5.2. Особливості "гібридної війни"

Історія воєн пропонує їхні різні означення: сторічна війна, тридцятирічна війна, "війна Червоної і Білої троянд", "священна", "блискавична", "дивна", "велика вітчизняна" і просто "вітчизняна", "колоніальна", "релігійна", "імперіалістична", "справедлива" і т. д. Цей перелік тепер можна доповнити "гібридною війною". (Як відомо, гібрид – це тваринний чи рослинний організм, виведений на основі гібридизації, тобто схрещування різних видів тварин і рослин для отримання нового виду, щоправда, гібридну війну можна назвати і "мутантом", що появився внаслідок зміни матеріальної основи спадковості, що й зумовлює появу нових ознак для біологічного виду – скажімо, після Чорнобильської катастрофи) що внаслідок радіоактивного опромінення появилися тварини-мутанти і рослини-мутанти).

Терміна "Гібридна війна" ще нема у словниках та енциклопедіях, він увійшов у публіцистичний і політологічний лексикон унаслідок російсько-української війни. Зазначимо, що Е. Лукас (старший Віце-президент Центру аналізу європейської політики в минулому, заступник головного редактора журналу The Economist) у книжці "Нова холодна війна: як Кремль погрожує і Росії, і Заходу" (український переклад 2009 р.) попереджав про те, що Росія використовує постачання газу і нафти до Європи як засіб тиску (зауважимо лише, що Кремль не загрожує Росії – останні події (Майдан, анексія Криму, російсько-українська війна) свідчать, що є, за небагатьма винятками, одна Росія, яка підтримує політику Кремля, – це Росія Путіна). У статті "Захід виявився неготовим до "гібридної війни" Росії" (ч. 181 "Дня" за 2014 р.) зазначено: "Як бачимо з подій в Україні – а тепер і в країнах Балтії та деінде – тради-

ційній військовій силі та грі м'язами відведено лише незначну роль в арсеналі Кремля. Основним завданням його збройних сил є не власне самі бойові дії, а провокування, залякування і приниження. Це включає в себе вторгнення у повітряний простір інших країн… або дратівливі польоти неподалік… Крім того, частиною психологічної війни є економічний тиск. Він може набувати форми обмеження доступу до російського ринку… Така тактика створює "економічні злидні" – безробіття та зниження рівня життя, і, таким чином, здійснюється політичний тиск на лідерів тих країн… Енергетика є особливо довершеною зброєю". І це ще не єдині ознаки "гібридної війни". Е. Лукас далі зазначає: "Корупція є корисним засобом заохочення до правильного ухвалення рішень і в енергетиці, і в інших галузях. Для чого здійснювати вторгнення до країни, коли ви можете фінансувати політичні партії, які виконуватимуть ваші накази (відкрито чи таємно), або запропонувати високооплачувану роботу політиком після їхнього виходу на пенсію? Ви можете запропонувати гроші журналістам і редакторам, спонсорувати аналітичні центри і підтримувати неурядові громадські організації для просування своїх інтересів"… Завдяки своїм спецслужбам Кремль співпрацює з організованою злочинністю… Старомодна ж тактика дипломатичних трюків на кшталт "розділяй і владарюй" теж добре працює. Кремль натякає Заходу, що допоможе йому на Близькому Сході в обмін на розв'язані руки в Україні… Поєднує все це вкупі пропагандистська машина з її шквалом заперечень, двозначності, лицемірства і підходом "ви на себе подивіться…". Поодинці жоден з цих видів зброї не є вирішальним, але вони разом створюють потужне поєднання. Росія веде "гібридну війну". Захід не був готовий до такого виду війни, але це вже стало предметом дискусій та обговорень. Наприклад, про це йшлося на конференції "НАТО і нові види ведення війни: Долаючи гібридні загрози", яка відбулася у квітні 2015 р. у Римі. У НАТО завжди розуміли значення України в контексті європейської безпеки. Вже в Декларації Вельського саміту НАТО

(вересень 2014 р.) було засуджено ескалацію кризи і незаконне втручання Росії у внутрішні українські справи. У Декларації висловлено вимогу до Росії припинити військові втручання і відвести свої війська з України та від її кордонів, оскільки це – порушення суверенітету і територіальної цілісності України не лише суперечить міжнародному праву, а є і серйозним викликом євроатлантичній безпеці. На конференції НАТО в Римі виступив голова військового комітету НАТО генерал К. Бартелс. Він наголосив на тому, що: 1) гібридна війна не є винаходом сьогодення, якщо йдеться про поєднання військових і невійськових засобів; 2) це війна без обмежень; 3) гібридні засоби ведення війни він визначив як суміш військових і невійськових засобів, саме: дипломатії, інформації, військової сили, медій і економічного тиску. На думку експертів НАТО, саме так війну і веде Росія проти України. Вони ж зазначають не лише про використання з боку Росії звичайної зброї, а й про ядерний шантаж (про можливе використання ядерної зброї під час захоплення Криму заявив і Путін в одному з своїх інтерв'ю – це відображено у фільмі "Крым. Возвращение на Родину"), а понад те є ще такі засоби, як кібернапади, пропаганда тощо.

Загалом зміст поняття "гібридна війна" вже визначено, проте кілька уточнень варто зробити.

Наприкінці 2014 – на початку 2015 р. в ЗМІ прибалтійських країн (Латвія, Естонія, Литва) появилися публікації про ознаки російської "гібридної війни", спрямовані проти цих держав. У березні 2015 р. Бюро національної безпеки Польщі заявило, що НАТО має бути готовим до "гібридної війни". Зокрема, С. Козей, його керівник, зазначив: "Мусимо підготувати себе і переконати зробити це партнерів по НАТО, до відповіді на ризики агресії, пов'язані зі зниженням порогу відкритої війни. Я маю на увазі гібридну війну, напівтаємну – напіввідкриту агресію, що про неї важко сказати, війна це чи ні. Ми повинні бути готовими впоратись з нею, і зробити це швидко" ("День" від 7–8 травня 2015 р.). Отже, він має на увазі все ж воєнні дії – але це ще не вся "гібридна війна".

Звичайно, що західні політики й інтелектуали повинні задуматися, чому Захід (особливо Європа) виявився не готовим до "гібридної війни". На нашу думку, не про неготовність до "гібридної війни" треба дискутувати – Захід був у полоні своїх уявлень про Росію як про потенційно демократичну і цивілізовану державу, він вкотре не був готовий до її агресивної неоімперської політики, не готовий захищати той світопорядок, який ґрунтується на міжнародному праві і загальнолюдських вартостях. Адже гібридність політики російських більшовиків можна було зауважити вже відразу після їхнього приходу до влади. Наприклад, експорт пролетарської революції в Європу мав відбутися не лише збройним чином, бо більшовики покладалися і на свою демагогічну пропаганду з усіма її облудними гаслами і стереотипами, а також і на "п'яту колону". "Гібридність" скоординованих дій можна вбачати і під час захоплення країн Балтії в 1940 р.

"Гібридною" була політика СРСР в країнах Східної Європи по Другій світовій війні, де Кремль, використовуючи свою військову присутність, зміцнював політичний і економічний тиск (надаючи цим країнам щедру економічну допомогу навіть в умовах голоду в Україні 1946–1947 років), вдавався до репресій і шантажу і формував потрібну для СРСР законодавчу і виконавчу владу (винятком були Югославія, де СРСР не вдалося закріпитися).

"Гібридну" політику СРСР застосовував і в інших країнах. В Ірані, в радянській зоні окупації (м. Тебрія), в грудні 1945 р. було проголошено Азербайджанську республіку, а на початку 1946 р. курди проголосили створення Мехабадської республіки. Зрозуміло, що це були маріонеткові республіки й уряди (паралель очевидна – такими ж є і т. зв. ДНР і ЛНР). Радянські війська лише під тиском США залишили Іран.

Не була винятком й Україна. Ліві партії в Україні були, але це не був російський більшовизм, безкомпромісний і брутальний як політична сила. Збройна інтервенція, брехлива пропаганда, маніпуляція гаслами про мир і землю,

"п'ята колона" (в політичному, ідеологічному і соціальному плані дуже різношерста), голод 1921–1923 років – ось засоби перемоги над Україною. Гібридністю відзначалася і голодоморна політика (терор голодом) більшовиків в Україні 1932–1933 років: завищений план хлібозаготівель, який українське прийняло до "неухильного виконання", насильницька конфіскація не лише зерна, а й торгових каналів, створення законодавчої бази для організації Голодомору, згортання "українізації" й антиукраїнська політика у сфері освіти, науки і культури, продумана система репресій, товарна блокада, "чорні дошки", використання армії для виконання непритаманних їй функцій, інформаційно-пропагандистське забезпечення голодоморної політики в країні і використання "корисних ідіотів" у політичному істеблішменті, інтелектуальному середовищі і журналістському корпусі західних країн, особливо замовчування Голодомору, створення атмосфери страху, моральний розклад українського села і т. п. [1].

Особливо цинічною, брутальною і жорстокою ця "гібридна" війна була на західноукраїнських землях, де вона мала класично системний характер: "совєтизація" охоплювала всі сфери життєдіяльності, включаючи і ліквідацію греко-католицької церкви, боротьба з Українською повстанською армією поєднувалася з масовим терором, з репресіями проти мирного населення, з депортацією, з залякуванням і монтажем. Особливо підступним було створення загонів НКВД, які під виглядом українських повстанців тероризували українське населення. Це була не єдина провокація радянської влади. Поширеними були публічні тортури, створення "истребительных отрядов". Зокрема, П. Мірчук пише, що не менш ганебним були спроби радянської влади підкинути отруєні ліки і поширити серед УПА тиф [2].

Зрештою, оцю гібридність брудної російської політики щодо України можна зауважити і в минулому, на всіх етапах українсько-російського протистояння.

Проте неперевершеним тактиком "гібридної" політики і війни був Ленін. Збройна інтервенція, шантаж, ультиматум Україні, НЕП, "українізація", демагогія і лицемірство пропаганди, терор голодом і т. д. – ці та інші засоби "гібридної" боротьби з Україною зініціював саме він.

У всі наступні десятиріччя радянська влада лише вдосконалювала апарат й арсенал "гібридної політики". Має рацію С. Грабовський, стверджуючи, що сьогодні можна зазначити про доктрину Брежнєва–Путіна у новій редакції (ч. 132 "Дня" у 2014 р.). Він слушно наголошував на двох головних рисах "доктрини Брежнєва": перша полягала у тому, що згідно з доктриною держави-союзники чи "друзі" СРСР мали обмежений суверенітет і в разі відхилення від "правильної" лінії їх поправлять – спектр засобів цього поправляння широкий, збройне втручання теж було серед них; друга риса: твердження, що мирне співіснування держав з різним суспільно-політичним устроєм є особливою формою класової боротьби, що теж означало необхідність використання широкого арсеналу боротьби з "світовим капіталізмом". Грабовський С. стверджує: "Прийшовши до влади в Росії, Володимир Путін одразу почав цілеспрямовано відроджувати ідеологію, а потім практику неосталінізму… Почалися розмови про "сферу особливої відповідальності Росії" на просторах колишнього СРСР, на які, на жаль, не прореагували західні лідери (забули свої університетські часи чи погано вчилися?). Це вилилося в політичну, фінансову та інформаційну підтримку Москвою тих сил в країнах на пострадянському просторі, які декларують пріоритет відносин з Росією, державний статус "російської мови, протистояння з Заходом". Отже, С. Грабовський показав тяглість і спадкоємність зовнішньої політики Росії, а наголосивши на поєднанні політичної, фінансової та інформаційної підтримки певних сил на пострадянському просторі, визначив ті риси, що є визначальними для "гібридної" політики. "Гібридна" війна – це, звичайно, наступна фаза агресивної політики Росії, що більше С. Грабовський вважає складником нової "доктрини

Брежнєва-Путіна" і сформульовану Чубайсом ідею "ліберальної енергетичної імперії", до якої увійшли б не лише країни Союзу незалежних держав, але й країни-учасниці колишньої Організації Варшавського Договору; це і концепція "русского мира", яку пропагує Патріарх РПЦ Кирил, а крім цього Росія активно формує свою "п'яту колону" на Заході.

Лукас Е. описав майже всі засоби "гібридної війни", не звернувши уваги на те, що йдеться не лише про традиційну військову силу і гру м'язами. Йдеться про те, що Кремль цьому компонентові "гібридної війни" в Україні надає великого значення (це з Заходом він грає м'язами і шантажує можливістю застосувати ядерну зброю). Крім того – "гібридну війну" не оголошено. Отже, "гібридна війна" – це неоголошена війна, в якій держава-агресор нелегально використовує свої військові частини і разом з найманцями та бойовиками веде бойові дії; веде терористичну і диверсійну роботу на території держави – об'єкта нападу, поєднує політичний та економічний тиск і шантаж (газова, торговельна війна); веде війну проти мирного населення (обстріли, психологічний терор, створення умов, несумісних з життям), вдається до методів, що суперечать міжнародному законодавству щодо війни, провадить війну проти іншої держави (в цьому разі проти України) у сфері освіти, науки, культури.

Оскільки "гібридна війна" не оголошена, це дає певні підстави заперечувати сам факт війни, брехати, лицемірити і проливати "крокодилячі сльози".

Особливістю "гібридної війни" Росії проти України є те, що Росія використовує найпідліші методи: можна нагадати про "живий щит" з мирного населення, використання якого підказав Путін, про розміщення артилерійських і мінометних установок у житлових кварталах, про свідоме знищення мирного населення, маскування вибухових пристроїв під дитячі іграшки, книжки, під якісь інші предмети.

Лукас Е. зазначив про можливість підкупу політиків, журналістів, які відтак починають працювати на Кремль. Части-

ною "п'ятої колони" є й "корисні ідіоти", як назвав Ленін тих західних інтелігентів, які повірили більшовицьким утопіям і захоплювалися радянською дійсністю. Він зазначає: "Незалежно від того, чи економіка зростає чи скорочується, Росія залишається великою країною з добре розвиненою здатністю вести гібридну війну (використовуючи все – від дипломатії до організованої злочинності (розрядка наша. – С.К.) за допомогою пропаганди, підривної діяльності, шпигунства й економічних санкцій".

Український автор В. Соколов називає цю війну ітераційною (це тоді, коли поступки з боку противника досягаються поступово і поєднанням силових методів, підступу, шантажу, обману, пропаганди і тощо.

Суть в іншому – "гібридна війна" – брудна, цинічна, аморальна. Вона не узгоджується з нормами міжнародного права і свідчить про низький цивілізаційний рівень її ініціаторів та організаторів.

Список літератури

1. Голодомор 1932–1933 років в Україні / За ред. С. Костя. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 376 с.
2. Мірчук Петро. Українська Повстанська Армія. 1942–1952 : Документи і матеріали. – Львів, 1991. – С. 117.

5.3. Інформаційна війна

У книзі "Психологические войны" Г. Почепцов зазначив: "Любой военный конфликт сегодня строится на информационных психологических операциях. Это норма для западного варианта поведения и в мирной жизни, когда любое событие может наступить только после соответствующей информационной подготовки" [1]. Росія як євразійська протилежність західному варіанту поведінки теж демонструє ефективне ведення інформаційної війни: якщо воєнне вторгнення в Україну упродовж тривалого часу було теоретичною можли-

вістю, то психологічна й інформаційна війна проти України давно вже стала неприхованим фактом. Методика цих воєн описана у працях Г. Почепцова [2]. Значна за обсягом зарубіжна історіографія цього питання.

У статті "Прицільний вогонь по свідомості" І. Сюндюков наголосив: "Інформаційні провокації, спецтехнології, масовані кампанії, маніпуляції, що їх вже вкотре здійснює путінське керівництво супроти України (а все це, взяте у сукупності, має чітку назву – інформаційна війна), – це таке явище, при аналізі якого нелегко зберегти холодний, тверезий розум" (ч. 100 "Дня" за 2014 р.). У 2013 р. уряд Росії оголосив про створення підрозділу для ведення інформаційної війни у складі російської армії. Бюджет величезний – десятки мільйонів доларів. Поява цього підрозділу свідчить про новий етап інформаційної війни проти України, бо вже йдеться про кібервійну, яку почала Росія з Криму. Об'єкти атаки – станції зв'язку ВМС України, урядові веб-сайти. Подібну стратегію Росія використала і 2008 р., коли ізолювала Грузію. Поки російські спеціалісти кібервійни ізолювали Крим, а російські засоби масової інформації вели, давно вже пануючи в українському інформаційному просторі, посилену антиукраїнську пропаганду, "зелені чоловічки" традиційним способом, зі зброєю в руках захоплювали урядові установи в Криму. "Кіберпростір стає нашим пріоритетом, це рішення створити команду кібербезпеки і новий підрозділ збройних сил вже прийнято", – заявив в інтерв'ю радіостанції "Эхо Москвы" голова новоствореного Фонду перспективних досліджень (ч. 55 "Дня" за 2014 р.). Зрозуміло, що створення такого підрозділу не лише доповнить арсенал засобів інформаційної війни Росії проти інших країн – він його суттєво змінить. Ще раніше було творено Russia Today.

Держави, народи, окремі суспільні групи можуть порізному утверджуватися на міжнародній сцені, в історії взагалі – завдяки справедливому устрою, соціальним реформам, дослідженням у сфері освіти, науки, техніки, культури. Щось суттєво змінилося з появою на політичній карті світу більшо-

вицької Росії – крах утопічних проектів упродовж короткого відтинку часу збудувати світле майбутнє зумовив появу **слова** про це майбутнє. Навіть не слова, бо "спочатку було Слово", а розповіді про світле майбутнє, навіть не просто розповіді, а пропаганди. Це з більшовицької пропаганди почалася історія російських інформаційних воєн, хоча, зрештою, уся історія Росії – від Московського князівства XX ст. до Росії початку XXI ст. – пов'язана з пропагандою. Хіба поява ідеї "третього Риму" після падіння Візантії (1453) не мала пропагандистського значення? Вона ж була спрямована на обґрунтування провідної ролі Москви в православному світі, а йшлося і про політичну роль. Подальша історія Росії – це переписування історії, зафіксованої в документах, зміна назв, потрібне уточнення сенсів, формування відповідного пропагандистського, а не реального іміджу Росії.

Російський історик і публіцист Д. Шушарін у статті "Україна в цій війні відроджується" (ч. 9 за 3 червня 2014 р. в "Дні") зазначає: "Для багатьох у Росії нинішня телевізійна навіженість стала несанкціонованою навіть на тлі пропаганди, що йшла до того" ("до того" – це до вторгнення до України", а "навіжений" – це російською мовою "безумный", "сумасшедший"). На нашу думку, такою російська пропаганда була вже від початку Майдану, а далі вона лише прогресувала, бо потім був Крим, провокації у Донецькій та Луганській областях, що мали на меті проголошення так званої ДНР та ЛНР, провокації в інших містах України і нарешті вторгнення російських військових підрозділів і найманців в Україну. Цю навіженість, божевільну істерику російської пропаганди (російського телебачення) пояснюють тим, що там давно вже запанувала тема війни. Це не лише війна з Україною, а із "західним світом", з європейськими цінностями, зі справедливістю у світопорядку. Війна проти України стала топ-темою всіх російських телеканалів та інших засобів комунікації.

Засоби російської пропаганди численні. Російський публіцист І. Яковенко зазначає: "Російське інформаційне поле

повністю вкрите коростою державних і навколодержавних пропагандистських ЗМІ. Причому це покриття багатошарове: верхній шар – федеральні телеканали з нескінченними соловйовими-кисельовими-норкіними, потім шар геббельсівських радіо з тим же Соловйовим плюс Доренком, плюс безліч інших радіопропагандистів, які обсіли ефір на всіх частотах. Далі йде шар федеральних друкованих видань від урядової "Российской газеты" до жовтої "Комсомолки" і не менш жовтих "Известий", які змагаються одне з одним в оскаженілості пропагандистської брехні. І зовсім внизу копошаться 4,5 тисячі муніципальних газет, які важко взагалі назвати медіа, оскільки вони на 100 % залежні від місцевого начальства і виконують функції районних відділів пропаганди" (ч. 179–180 "Дня" від 26–27 вересня за 2014 р.).

Прилипко О. слушно зауважив, що як і численна армія, так і величезна пропагандистська машина, дісталася сучасній Росії від СРСР, вона органічно вписалася в нинішній політичний контекст. У структурі цієї пропагандистської машини – військові інститути для підготовки кадрів з невидимого, але чутного фронту, військові відділи в державних ЗМІ, перелицьовані під нові ідеологічні стандарти військово-політичні училища та їхній головний центр – колишня академія ім. В. Леніна, а тепер військовий університет Збройних Сил Росії. Це і центри з підготовки агентури і спеціальних загонів у рамках служб розвідки й контррозвідки (ч. 46–47 "Дня" від 16–17 березня 2014 р.).

Більш ніж очевидно, що до цього переліку треба додати і ті засоби масової інформації та комунікації, що функціонують в Україні і є не лише структурним елементом "п'ятої колони" російського наступу на Україну, а й рупором путінської політики.

Окремо зазначимо про таку пропагандистську інституцію як інформагентство "Россия сегодня", яким керує одіозний Д. Кисельов і "Russia Today". Інформагентство "Россия сегодня" було створено 2013 р. Агресивна зовнішньополітична ді-

яльність Росії вимагає ще потужнішого пропагандистського забезпечення. Ось чому на базі інформагентства "Россия сегодня" в листопаді 2014 р. було створено нову інтернет-структуру для роботи за кордоном (у травні 2014 р. "Россия сегодня" зареєструвала два медіа під назвою "Sputnik" – радіоканал та інформагентство. Передбачається, що нова пропагандистська структура буде вести мовлення 45 мовами, і це мовлення розраховане на країни Європи, Азії, Північної та Південної Америки, а також на країни так званої СНД. Про фінансові можливості обох пропагандистських структур свідчить те, що в проекті бюджету на "Россию сегодня" буде виділено майже 6,5 млрд рублів, а на "Russia Today" – ще більше, майже 15,5 млрд рублів (у листопаді минулого року це було приблизно 150 млн і 360 млн доларів. Це означає, що "Russia Today" отримує на 41 % більше, ніж було раніше заплановано, а "Россия сегодня" збільшить свої витрати у 2,5 раза. Така фінансова підтримка пропаганди зовнішньої і внутрішньої в умовах економічної кризи й щораз більшої міжнародної ізоляції нагадує спробу прокласти дорогу через трясовину чи побудувати дім на піску. Що більше – який контент пропонує російська пропаганда? Якщо навіть СРСР пропонував у руслі комуністичної (більшовицької) ідеології світле майбутнє (а в цю утопію повірили навіть деякі західні інтелектуали, "корисні ідіоти", а поки що – дешеву ковбасу, деякі успіхи в спорті, упевненість і "собственную гордость"), то Росія, крім ідеї "русского мира", зневаги до міжнародного права, презирства до загальнолюдських вартостей і непередбачуваності широкої "русской души", не може нічого запропонувати.

У Росії майже не залишилося ЗМІ, про які можна стверджувати, що там працюють журналісти, які хоч би й завуальовано кажуть правду. Проте відверто, хоча й обережно, висловлює свою думку "Новая газета" (там працювала А. Політковська; після її вбивства було знищено ще троє журналістів цієї газети, ще на кількох нападали). Переслідування незалежних російських ЗМІ посилилися з запланованим вторгненням в Україну (Крим

не був імпровізацією), а вже на початку 2014 р. і після захоплення Криму це стало очевидним фактом. Зокрема, в лютому 2014 р. було заблоковано кілька незалежних сайтів (Grani.ru, Kasparov.ru EJ.ru, блоги О. Навального). Прокремлівським зробили інформаційний сайт Lenta.ru. Під постійним наглядом і ковпаком перебуває кабельний телеканал "Дождь" [3].

Наприкінці вересня 2014 р. було прийнято в першому читанні закон про обмеження частки іноземного капіталу в російських ЗМІ в 2016 р. Формально мета закону полягає в тому, щоб захистити росіян від впливу західної пропаганди, по суті, метою є знищення незалежних ЗМІ. Зрештою, можливостей для закриття того чи іншого засобу інформації в російської влади багато, а для причини досить і однієї – наважитися повідомляти те, що небажане для уряду: у лютому 2015 р. відмовили в ліцензії телеканалові TV–2, який функціонував з 1990 р. як один з перших приватних телеканалів; це єдиний телеканал в Росії, що показав німецький документальний фільм "Ігри Путіна" (у фільмі йдеться про знищення середовища у зв'язку з підготовкою до Сочинської олімпіади, про корупцію), а також про російських найманців, що воюють нині проти України (Gazeta Wyborcza від 10 лютого 2015 р.).

Інформаційна безпека – це один з важливих складників безпеки національної. Цю аксіому відображено в ст. 17 Конституції України: "Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу". У середовищі журналістів, політологів, експертів буквально домінують дві песимістичні думки: 1) Україна інформаційну війну вже програла; 2) нерозуміння важливості вміння вести інформаційну війну. У журналі "Універсум" впродовж останніх десяти років регулярно появлялися публікації, в яких автори попереджали про наші прорахунки в інформаційній війні, про обов'язок держави у цій сфері.

Дослідник І. Лосєв вважає: "Складається враження, що в Україні в інформаційному плані геть нічого не робиться" ("День" від 11 червня 2015 р.), Д. Тимчук: "В Україні ніколи не розуміли важливості інформаційної безпеки та інформаційного протистояння" ("День" від 28 лютого 2015 р.). Зазначимо, що група "Інформаційний спротив" виникла як реакція на бездіяльність держави у сфері інформаційної безпеки – йдеться насамперед про ситуацію в Криму (лютий 2014 р.), про ситуацію в Збройних Силах України. Після анексії Криму Росія почала активні дії на сході України (в т. ч. і воєнні), трагедія малайзійського літака – усе це супроводжувалося потужним інформаційним і пропагандистським забезпеченням з боку Росії. Зрештою, кожен з менш-більш помітних фактів українського буття (вибори до парламенту, вибори Президента, мобілізація, економічні реформи тощо – усе це стає об'єктом російської пропаганди. Україна упродовж року перебуває у стані війни з Росією, а в нас досі нема адекватних інструментів для реалізації інформаційної політики, хоча відповідне міністерство (Міністерство інформаційної політики) створено ще наприкінці 2014 р.). Нарікань на створення цього міністерства з боку журналістів (в основному всі сприйняли його утворення як засіб цензури) не було б, якби воно відразу запропонувало адекватну концепцію інформаційної безпеки й ефективну інформаційну політику, якби воно спромоглося координувати інформаційну діяльність багатьох наявних комунікаційних структур. Якщо Україна і програла інформаційну війну, то лише у найближчій перспективі, оскільки історія працює на нас, а крім цього, моральне задоволення нам як частині цивілізованого світу повинно приносити і те, що ми кажемо правду, що наші, зазвичай, запізнілі інформаційні кампанії побудовані не на брехні, а на правді.

Не дивно, що з початком відвертої російської агресії наша журналістика розгубилася. Вона й досі не знає, як воювати в сучасній інформаційній війні, як протистояти відвертій і свідомій брехні російської журналістики (пропаганди), як протистояти фейковим новинам, як зробити ефективними україн-

ські інформаційні кампанії, навіть – як перемогти, виграти в інформаційній війні?

"Як перемогти в інформаційній війні?" – так назвав свою статтю О. Романчук, шеф-редактор "Універсуму" (травень–червень 2014 р.). Пропозиції автора: припинити демонстрацію російських телесеріалів, в яких експлуатується риторика совєтського минулого, глорифікуються совєтські символи; звернути увагу на актуальну кінодокументалістику" ("Другой Челси. История из Донецка", "Криминальная оккупация", "Виктор Янукович. Криминальные лидеры Украины", "Донецкая мафия у власти. Воры в законе", "Янукович. Донецкая братва" та ін.; напередодні відзначення завершення Другої світової війни розпочати показ документальних телесеріалів ("Радянська історія. The Soviet Story", "Собор на крові", "Гіркі уроки "Радянської історії"); організувати цілодобові телеефіри, телекартинки для світових телеканалів й інформаційних агенцій; перестати бездумно, без ретельного аналізу тиражувати інформацію про В. Януковича чи терористів з їхніми заявами, ультиматумами, вимогами – в умовах інформаційної війни це робити непростимо. "Найперш має спрацьовувати патріотизм, фаховість, відповідальність перед народом, перед державою. Власники телеканалів також мають дотримуватися тих принципів. Одне слово, люби Україну або забирайся геть…", "Треба вести наступальну історичну пропаганду. Правильну, переконливу, ефективну. Для безпеки Української держави зараз це надважливо. Телебачення сьогодні може виконувати роль й консолідуючого чинника. Телеглядач має обирати саме українське ТБ. Використання української мови як додаткового засобу для поширення відвертої російської пропаганди неприпустимо. Ворожа пропаганда має бути припинена нейтралізована". У статті "Як перемогти Московію" (ч. 9–10 "Універсуму за вересень–жовтень 2014 р.) О. Романчук частково продовжує роздумувати над проблемами інформаційної війни і протестує проти того, що українські телеканали й далі транслюють російське "мило" – телесеріали й розважальні шоу. На

його думку, держава повинна націоналізувати (або ж позбавити ліцензії) ті телеканали й радіостанції (це стосується і друкованих видань, які прагнуть тримати Україну в культурному полоні Московії". У цій же статті О. Романчук радив нашому Президентові скористатися досвідом Рузвельта, який у важкі часи регулярно виступав з радіозверненнями.

Кожна з цих порад чи рекомендацій відомого в Україні й за її межами публіциста слушна. Цей перелік неповний, інші спеціалісти й експерти могли б його і продовжити. Йдеться про те, що ми не впевнені, що навіть повне дотримання цих порад (і багатьох інших, не менш слушних) може посприяти перемозі в інформаційній війні. Проте є кілька ідей концептуального й організаційного характеру, на які, на нашу думку, варто увагу звернути:

1) виграти інформаційну війну з Росією неможливо, оскільки ця війна ніколи не завершиться (Росія ніколи не припиняла і не припинить інформаційної війни проти України); зрештою, можна програти будь-яку війну, але залишитися моральним переможцем (як українське збройне підпілля у боротьбі з совєтським режимом);

2) держава може (а іноді й зобов'язана) вести інформаційну і психологічну війну, займатися "пропагандою", це її конституційний обов'язок; будь-який важливий захід, особливо у сфері політичній, економічній, може мати інформаційне забезпечення з боку держави і підтримку з боку громадянського суспільства; роздержавлення державних ЗМІ не означає зникнення пропаганди;

3) у державі повинна функціонувати державна структура, обов'язком якої є координація зусиль найрізноманітніших комунікаційних засобів (навряд чи сьогодні цю роль спроможне виконати Міністерство інформаційної політики);

4) інформаційна війна, психологічна війна, отже, і відповідні спецоперації, кампанії, з одного боку, і журналістика з іншого – це різні за своєю природою, призначенням соціальні явища; проте і журналістика, і так звана соціальна журналіс-

тика (соціальні мережі) – правомірні учасники інформаційної та психологічної воєн;

5) сучасна інформаційна війна, яку веде проти нас Росія, охоплює майже всі сфери буття і це вимагає від кожного громадянина України якщо не чинної участі у цій війні, то принаймні свідомого ставлення до реальної небезпеки, пов'язаної зі сприйманням ворожої інформації;

6) незважаючи на пропагандистську ефективність брехні (цим відзначалася радянська і нацистська пропаганда, як тепер – російська), українська пропаганда брехнею, маніпуляцією послуговуватися не може і не повинна; так само і замовчування правди виправдане лише в критичний момент існування держави (але не упродовж тривалого часу);

7) в журналістиці завжди повинні діяти базові цінності і стандарти (хоча і до цієї проблеми не можна підходити формально); і в інформаційній війні, і в журналістиці не треба боятися бути патріотом (ура-патріотизм, революційна фраза, патріотична екзальтація – це ще не патріотизм, як і доречна (зважаючи на контекст!) критика влади – це ще не національна зрада);

8) проти нас воює держава, яка має не лише зброю масового знищення. Потужний пропагандистський апарат цієї держави – це теж зброя масового знищення. В інформаційній війні ми теж програємо. На одному з засідань Ради національної безпеки та оборони України було визнано, що до інформаційної війни українські ЗМІ не пристосовані (В. Сюмар, заступник секретаря РАТАУ, в минулому журналістка!);

9) щоби протистояти Росії в інформаційній війні, потрібно або мати аналогічні інформаційно-пропагандистські структури (відповідно технічно оснащені і фінансово забезпечені), або розбудовувати свої. Зокрема, Ukraine Today, як і Ukraine Tomorrow, не може конкурувати з Russia Today, а аналога інформагенції Sputnik наша держава теж не має;

10) нейтралізувати вплив російського телебачення – а для цього є різні важелі, а пропагандистські телесеріали, в яких

нав'язуються традиційні російські цінності, давно вже варто було заборонити (те саме стосується і радянських фільмів).

Ми не будемо програвати інформаційну війну, якщо наші ЗМІ будуть діяти на випередження (тобто інформувати раніше), якщо їхня інформація буде максимально достовірною і правдивою, якщо ми зможемо переконати світову громадськість, що Україна воює за цивілізаційні здобутки, за загальнолюдські вартості, за чесність і справедливість у міжнародних взаєминах.

Є ще один приклад, який переконує нас у тому, що до інформаційної війни з Росією потрібно ставитися серйозно: у Європі теж вважають, що Європа (Європейський Союз, НАТО) програла інформаційну війну. Той факт, що Л. Кінг, легенда американської журналістики, який 25 років був обличчям CNN, влітку 2015 р. почав співпрацювати з Russia Today, дуже промовистий, він навіть знаковий (ще в 2000 р. Л. Кінг взяв у Путіна перше інтерв'ю на західному телебаченні; відтоді легенда американської тележурналістики почала співати дифірамби російському лідерові). Не лише цей факт свідчить про поразку Заходу в інформаційній війні. Цю поразку визнав британський прем'єр Д. Кемерон, виступаючи перед парламентарями. На його думку, російська пропаганда подає спотворену інформацію про події в Україні. Проблему обговорювали і на саміті "Групи двадцяти" в Австралії (листопад 2014 р.), де Д. Кемерон розмовляв з керівниками прибалтійських держав. Вартий уваги той факт, що останнім часом BBC скорочувала своє іномовлення, а Russia Today – розширювала (RT подавала новини англійською, іспанською, арабською і російською мовами, а з 2015 р. заплановано запустити німецькомовний і франкомовний канали). Експерти стверджують, що від 2005 р. російський уряд збільшив фінансування більш, як у десять разів – до 300 млн доларів. Такого фінансування не мають західні новинні канали, зокрема BBC. На Заході Russia Today почали називати міністерством інформаційної оборони Кремля, хоча це більше засіб агресії, нападу, а ще докладніше

– засіб безкомпромісної війни. Зокрема, Е. Лукас заявляє, що російські медії обманюють всіма мовами: "В інформаційній війні йдеться не тільки про те, щоб просунути своє повідомлення, але й про те, щоб обманути, деморалізувати, посіяти ворожнечу і ослабити дух противника. Так власне й поводиться сьогодні Росія" (Gazeta Wyborcza від 4.XI.2014).

Європейська громадськість не звикла до такого роду інформаційної війни. У країнах з розвинутим громадянським суспільством поважають чесність, правду, об'єктивність, свободу слова, але не маніпуляцію не брехню, не дез-інформацію. Якщо російська пропаганда й ефективна, то це лише у короткотривалій перспективі, хоча, на думку К. Біддера, сексапільність, яка є атиповою для більшості новинних каналів, жорстка антиамериканська позиція і безкінечний потік фінансів з Кремля, свою справу у досягненні успіху роблять. Це добре показує А. Портнов на прикладі впливу російської пропаганди на німецьку громадськість. Основні тези російської пропаганди щодо подій в Україні: 1) в українській кризі винен передусім Захід; 2) в Україні відбувається громадянська війна, головною причиною якої є націоналізм Заходу України і київського уряду, що прийшов до влади внаслідок Євромайдану; 3) росіяни і російська мова в Україні потребують захисту; 4) Німеччина має уникнути нової війни, особливо, якщо йдеться про загрозу застосування ядерної зброї; 5) німецько-російською співпрацею не можна жертвувати заради незрозумілої, далекої і слабкої України; 6) критика Путіна та сучасної російської політики – це русофобія ("Європейська правда" від 20 листопада 2014 р.).

Портнов А. наголошує на тому, що в Німеччині існує пропутінська частина громадськості. Зрештою, є вона і в Європі, і в світі і це ті бізнес-кола, яким вигідно співпрацювати з Росією, ті, кого Кремль мотивує фінансово; як колишні політики, які "розуміють Путіна" ("Putinsversteher" німецькою мовою); це ті ж "корисні ідіоти" путінського режиму з середовища наукової й мистецької інтелігенції; це ті, хто виступає проти розширення ЄС; це ті, хто має дуже поверхневі знання як про

російську історію, так і про українсько-російські взаємини; пропутінськими і проросійськими виявилися і російські іммігранти за небагатьма винятками.

Представник покоління оксамитної революції 1989 р. в Чехословаччині Л. Палата зазначає у статті "Московська імперія контратакує: мусимо спільно захищатися" на сторінках "Gazety Wyborczej": "Від часу нацизму чи сталінізму ми не мали справи з такою хвилею облудної брехні, демагогії і найбрутальнішої пропаганди, яку спостерігаємо зараз, після агресії Путіна на Україну. Як журналіст і воєнний кореспондент на сході України я був лише спостерігачем. Проте в інформаційній війні я один з тих солдатів, що воюють. І щоденно бачу, які ми, справжні журналісти, малі на тлі цунамі брехні, яке падає на нас зі Сходу". Він стверджує, що "п'ята колона", яка в європейських країнах захищає російську окупацію Криму, обґрунтовує напад на Україну і виправдовує політику Путіна так, як би російській демагогії вірила більше, ніж НАТО і ЄС, просто шокує. Він, зокрема, пише: "Не розумію, звідки після 25 років демократії і свободи взялися ці люди. Я запитую себе, які газети вони читають, чому так поводяться, чи роблять це за російські гроші. Частина з них, напевно, так, але чи Путін має стільки грошей, щоб все це після 25 років купити? Чи через чверть століття наша демократія така слабка, що дозволяє себе купити? … Через чверть століття знову мусимо захищати нашу свободу. Ми, чехи, разом з поляками, словаками, угорцями, європейцями і африканцями. Разом з українцями. Вільний світ почав програвати. Ми повинні це разом відвернути, змінити. Щоб через 25 років можна було святкувати річницю оксамитової революції. Святкувати з гордістю".

Поразка старої цивілізованої Європи в інформаційній війні з Росією – це наслідок того, що після перемоги в "холодній війні" і краху СРСР Захід увірував у свою остаточну перемогу, він не зауважив наростання реваншистських настроїв у Росії, її прагнення відбудувати за будь-яку ціну імперію. Ліберальна й демократична Європа стала настільки самовпевненою, що

повірила у можливість перетворення завжди авторитарної, завжди хворої на месіанство, завжди безоглядної у виборі засобів для досягнення мети Росії. У Європі, як і на ширших геополітичних просторах, завдяки Росії виникла абсурдна ситуація, оскільки ця держава почала вчити європейців демократії, чесності, справедливості, використовуючи маніпуляції, брехню, політичні фейки, вдаючись до шантажу, підкупу тощо. Європа винна в тому, що фундаментальні європейські вартості стали об'єктом висміювання. Росія не наважилася б на перекроювання кордонів і на створення нового світопорядку за її політичними і моральними лекалами, якби була впевнена, що демократичний Захід наважиться на рішучий спротив. Мляві і нерішучі санкції – не дуже ефективний засіб стримування Росії. Понад те, життя в Росії за формулою "ми в облозі, навколо нас вороги" – це було звично для СРСР. Це так само звично для сучасної російської еліти, як і для російського народу звичним і традиційним є бідне, невибагливе існування, протилежне параметрам європейського комфорту. Усі соціологічні дослідження свідчать, що в Росії народ і влада – єдині. На Заході й досі багато політиків не розуміють, що самозаспокоєння і потурання Кремлю заохотили російську політичну еліту до агресії, до інтервенції, що Росія вже ступила на шлях війни, але війни неоголошеної, прихованої за закликами до миру.

Можливо, щось зміниться після усвідомлення своєї поразки в інформаційній війні – після засідання Ради ЄС у січні 2015 р. високий представник ЄС з закордонних справ і політики безпеки Ф. Могеріні підтвердила пропозицію Великобританії, Литви, Естонії і Данії щодо створення російськомовного каналу для протидії російській пропаганді: "Це не буде пропаганда, а саме протидія". Йдеться про те, що Великобританія, Литва, Естонія і Данія звернулися до Єврокомісії з закликом розробити план дій для боротьби з російською пропагандистською компанією, зокрема, пропонувалося створити в Інтернеті платформу, на якій подавалася б інформація про брехню й маніпуляції російської пропаганди, пропонувалося підтримати створення телека-

налів, мережевих порталів, радіостанцій і друкованих ЗМІ російською мовою. В окремих європейських країнах (Великобританія, Німеччина, Польща, держави Балтії) теж вживають заходів для нейтралізації впливу російської пропаганди.

На саміті ЄС (березень 2015 р.) було прийнято ухвалу, в якій знову йшлося про необхідність зробити виклик тій кампанії дезінформації, яку веде Росія. Очільникові європейської дипломатії (Ф. Могеріні) разом з урядами держав ЄС запропоновано до червня 2015 р. розробити план дій з стратегічної комунікації. Головнокомандувач сил НАТО в Європі Ф. Брідлав теж вважає, що Захід повинен включитися в інформаційну війну з Росією, щоб протидіяти її "брехливим розповідям": "Ми повинні як група націй або як союз брати участь у цій інформаційній війні. Метод боротьби з неправдивою інформацією полягає в тому, щоб оприлюднити цю брехню і викрити її". На думку Ф. Брідлав, Захід повинен використати всі інструменти, щоб допомогти Україні, включаючи й поставку оборонного озброєння ("Українська правда" від 22 березня 2015 р.).

Чи буде ефективною ця інформаційна війна з Росією? На нашу думку, інформаційна війна – це та війна, в якій сучасну Росію перемогти важко або й неможливо з кількох причин:

- інформаційна війна, яку ведуть (чи будуть вести) демократичні, з розвинутим громадянським суспільством країни, не буде відходити від фундаментальних загальнолюдських вартостей і журналістських стандартів, тобто не буде опускатися до прийомів геббельсівської і радянської пропаганди чи сьогоднішньої російської пропаганди а la Кисельов, Соловйов і т. д.;
- російське суспільство ірраціональне (за окремими винятками); воно давно вже увірувало в те, що "умом Россию не понять", що російський народ – це народ-богоносець, що в нього особлива історична місія, що Росія, якщо й не покликана одноосібно правити світом, то покликана на свій розсуд керувати долями інших держав і народів і визначати світопорядок; це суспіль-

ство ірраціональне, бо воно некритично, не в системі норм міжнародного права і координат цивілізованого світу, не в системі загальнолюдських вартостей сприймає дії свого уряду; на таке суспільство раціональні аргументи, апеляція до моралі і гуманності, заклики до необхідності поважати норми міжнародного права не впливають (певний шанс вплинути на таке суспільство пов'язаний з використанням найбрудніших прийомів психологічної війни);

- ще одна складність інформаційної війни з Росією полягає в тому, що там влада і народ – єдині і ця єдність не лише історична, соціокультурна, в й генетична. Наприклад, якщо Путін допускає можливість використання ядерної зброї під час захоплення Криму як "исконно русской земли", то й на запитання Доренка до слухачів радіостанції "Говорит Москва" про використання ядерної зброї у боротьбі за Крим 62 % цю ідею схвалили (а це не російська "глибинка", а столичне, московське суспільство!); ще раніше як про банальну річ Д. Кисельов (російський пропагандист "номер один") заявляє про можливість перетворити США в радіоактивну пилюку; це лише одна з ознак патологічної єдності влади і народу;
- у Росії сьогодні нема вільної і демократичної журналістики як ознаки і чинника громадянського суспільства (його теж нема); російська журналістика перетворилася на засіб пропаганди й інформаційної війни, на засіб зомбування аудиторії, якій притаманні усі традиційні і сучасні російські комплекси.

Звичайно, в здоровому демократичному суспільстві, яке вірить у своє майбутнє, яке сповідує загальнолюдські цінності, не обтяжене комплексами меншовартості під тягарем минулого і не заражене манією величі, суспільство працьовитих, самовідданих, мужніх громадян (Україна, якщо ще й не є хрестоматійним взірцем, то вона "на марші", на шляху до такого

суспільства) – у такому суспільстві не повинно бути страху перед ворожою пропагандою, у ньому є органічний імунітет проти маніпуляційних технік. Професор міжнародного університету Флориди П. Белл вважає, що інформаційна агресія Росії має три мети – викликати у населення неправдиве відчуття ізоляції, страху і привести до апатії. Він упевнений, "що війна в інформаційному просторі – це війна уявлень. Тому ефективним шляхом боротьби є не контрпропаганда, а створення якісних медіа та закріплення само ідентичності (йдеться про Україну. – С.К.) [4].

Белл П., як і багато інших, скептично оцінює спротив інформаційній агресії Росії. Американський журналіст Дж. Макгледер з "Демократичної лабораторії" журналу "Foreign Policy" вважає, що Україна і Захід обрали неправильну стратегію боротьби з російською пропагандою. На його думку, вкладати гроші у створення засобів боротьби з російською пропагандою не варто. "Воювати з пропагандою за допомогою контрпропаганди є не лише нереалістичним, але й глибоко помилковим… Це брудний бій, який виявився неефективним у справі зміненя думок та виклику довіри" [5]. Він пропонує своє бачення проблеми, свою стратегію її розв'язання – підтримати журналістські видання на окупованій території, щоб вони поширювали об'єктивні новини і тощо. Головне у його стратегії: "Допомогти цим виданням поширити свій месидж і урізноманітнити шляхи його поширення, а не боротися з російською брехнею за допомогою власної брехні – це є одним з шляхів, як Україна і Захід можуть виграти інформаційну війну" [6]. С. Грабовський слушно заперечує, що не завжди пропаганда – це апріорі брехня і що українська контрпропаганда – теж не є брехнею [7]. Навіть свідоме й обґрунтоване розмежування журналістики і пропаганди (контрпропаганди) не означає, що цим самим ми погоджуємося з брехнею у пропаганді як ефективним засобом впливу. Журналістика і пропаганда – це різні види діяльності, це різні професії, але це не означає, що в них різні (чи ще більше протилежні) професійні й моральні засади.

Зрозуміло одне – самоусуватися від участі в інформаційній війні з Росією не можна. Якою би брехливою й абсурдною не була російська пропаганда, яким би незначним не був відсоток європейських громадян, уражених цією пропагандою, інформаційна війна теж є небезпечною, оскільки з боку Росії – це завжди прелюдія до певних кроків у політиці чи економіці. Саме тому варта уваги думка тих медіаекспертів, які вражають, що у Європі потрібно створити єдину систему інформаційної безпеки (разом з Україною, звичайно). Проте колективна система безпеки потрібна не лише у сфері інформаційній. Для нейтралізації агресивної Росії потрібне системне поєднання засобів й інструментів впливу і в усіх інших сферах – політичній, економічній, дипломатичній, воєнній.

Список літератури

1. Почепцов Г. Г. Психологические войны. – "Рефл-бук" "Вакдлер", 2000. – С. 430.
2. Почепцов Г. Г. Вступ до інформаційних війн. – К., 1999; Його ж. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований. – Ровно, 1999; його ж. Информационные войны. – Москва ; Киев, 2000. – його ж. Как ведутся тайные войны. Психологические операции в современном мире. – Ровно, 1999; його ж. Теория и практика информационных войн. – Ровно, 1999.
3. Цит. за : Овчарук Б. Квіти для Анни / Б. Овчарук // День. – 2014. – Ч. 187.
4. Соколинська А. Як перемогти у "війні уявлень" / Альона Соколинська // День. – Ч. 87–88.
5. Цит. за : Грабовський С. Їх життя марсіян, або Чому не всі західні поради годяться для України / Сергій Грабовський // День. – 2015. – Ч. 87–88.

Запитання для самоконтролю і обговорення

1. Що таке "гібридна війна", чи має вона передісторію в радянській практиці, в історії російсько-українських взаємин?
2. Як на "гібридну війну" реагують у Європі?
3. Як протидіяти "гібридній війні"?

4. Що таке інформаційна війна, в чому її особливості?
5. Чи можна виграти в інформаційній війні проти Росії?
6. У чому полягає особливість антиукраїнської інформаційної війни з боку Росії?
7. Яка різниця між пропагандою і журналістикою?
8. Чи обов'язково пропаганда пов'язана з маніпулятивними технологіями і брехнею?
9. Чому держава повинна проводити пропаганду і контрпропаганду?

Розділ 6

ВОЄННИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

6.1. Концептуальні засади воєнного дискурсу

У січні 2015 р. медійну сферу облетіло повідомлення про те, що ФСБ Росії заарештувала О. Давидову, звинувачуючи її у державній зраді (це загрожує двадцятирічним ув'язненням). Виявляється, кілька місяців тому ця громадянка Росії зателефонувала в українське посольство у Москві і повідомила, що військову частину, яка перебувала неподалік від її будинку, за чутками, відправили воювати в Україну. Мотиви цього вчинку невідомі. Це могли бути християнські вартості (щоправда, С. Давидова ще кілька років тому була членом Комуністичної партії Російської Федерації, але російські комуністи вважають вже за можливе поєднати віру в світле комуністичне майбутнє і віру в небесний рай), це міг бути протест порядної людини проти несправедливої війни, це могла бути й позиція свідомого пацифіста, який просто протестує проти будь-якої війни. Фактом є те, що це був один з перших протестів проти російської агресії, і це був мужній вчинок.

У контекст протесту проти війни вписується і стаття Н. Голованової "Война, оружие и деньги как предательство" у "Телекритиці" (18.10.2015). У статті – категоричне і безапеляційне заперечення нинішньої російсько-української війни.

Інформаційним приводом для появи публікації антивоєнної статті було інтерв'ю журналіста з відомою в Україні людиною ("старцем", як зазначає автор), який сказав, що, на жаль, боротьба за країну, її цілісність вимагає жертв, і наші хлопці повинні гинути, але було б добре, якби на одного нашого загиблого припадало 4–5 загиблих з боку ворога. Це й зумовило обурення і антивоєнний пафос: "И мне омерзительно было слушать … На месте журналистки не выслушала бы, точно. Мысленно стукнула б в сердцах и отчаянии по столу. Сломала бы микрофон. И прервала бы интервью… Это же аморально – посылать детей и внуков на войну. Когда все решается без нее. Или частично решается. И будет решаться не на поле боя, а в кулуарах – кабинетах, в конечном счете… А война – это страшно. Это – стыдно. Это – недостойно. Это мрак, горе, лихо. Вот о чем надо говорить с экранов, а не кивать согласием вздорным речам старцев о необходимости погибели молодых людей. Неужели в мир, в каждого из нас вселился Сатана? И он, а не Бог, правит бал?" Ми зацитували ті уривки, де викладено головні думки полум'яної публікації. Не будемо сумніватися в добрих намірах журналістки, але псевдохристиянський і псевдогуманістичний пафос цієї публікації такий явний, що впору і засумніватися в цих намірах добра. Зокрема, Н. Голованова не називає того, хто почав цю війну, вона не роздумує над тим, яка ця війна з нашого боку (справедлива, несправедлива). У такому разі найбільшими миротворцями є Путін, який постійно закликає до припинення вогню і миру (приславши до так званої ДНР і ДНР вже майже тридцять "гуманітарних конвоїв"). У статті нема жодного звинувачення на адресу агресора, який веде проти нас незаконну і підступну війну.

Зрештою, "старец" не відкрив нічого нового ні в політичній історії України, ні в публіцистиці. У вирішальний момент пацифізм і небажання воювати вже призвели нас до національної катастрофи і спричинили трагічні втрати у наступних десятиріччях. Українські вожді, інтелігентні Грушев-

ський і Винниченко, великі гуманісти і пацифісти, не спромоглися зрозуміти, що без тієї кривавої війни, про яку ще на початку ХХ ст. писав М. Міхновський, не можна здобути державність, вони не створили українську армію, яка захистила б незалежну Україну. Після того, як більшовицькі війська на чолі з колишнім царським полковником Муравйовим (теж "вішателем") захопили Київ і почали антиукраїнські репресії, М. Грушевський в лютому–березні 1918 р. написав збірку публіцистики "На порозі нової України". Цю Україну він бачив, дивлячись на згарища і руїни (чим не актуальна паралель?): "Що Україна також поховала своє старе в сім огнищі, в сій руїні, в могилах своїх дітей, забитих рукою більшовиків, як я в могилі матері, яку півживою винесли з пожару і вона за кілька днів померла від сих страшних зворушень і потрясінь. Що Україна, як і я, стоїть на сій руїні тепер, новими очима розглядаючи сі згарища, і перед нею встають нові перспективи і види, не тільки тому, що змінились реальні умови життя, але й тому, що око бачить їх і мозок приймає їх інакше" [1]. У цьому вогні згоріла, як признається М. Грушевський, і його московська орієнтація. Він дуже глибоко відчував, що Україна і український народ переживають той момент, що випадає народові раз на всю його історію або й зовсім не випадає, за його словами. Він висловлює проникливе звертання: "Я чую велику відповідальність за сі слова. Я розумію, який твердий зміст в них лежить, як багато вони вимагають. Проте я пишу їх в повній свідомості і кличу до всіх, для кого вони являються неприємними: "Ви, люди боязької душі і невідважної мислі. Ви всі, хто цінить над усе незакаламучений спокій свого серця і своєї голови, над усе боїться відступити від раз прийнятої догми і стягнути закид за недотримання своєї програми, в інших обставинах і умовах складених принципів. Ви, що хочете проїхати безплатними пасажирами до будучої України, не віддавши нічого тій страшенній боротьбі, котрою вона здобувається, не побивши святочних черевиків на тому грудді, по котрому тягнеться тяжкий обоз сього походу. Ви краще відійдіть, коли

не маєте охоти піддатись твердим вимогам сього страшного часу. Зійдіть з політичної, з громадської арени – і не перешкоджайте тим, хто має сміливість працювати й творити нове життя тими методами, котрими воно може творитись в даний момент. Не заважайте їм, поки не зможете самі приступити до роботи". Менше всього в даний момент я вважаю можливою безпринципність, аморальність, легкодушність, моральну розхристаність. Навпаки, я ще низче буду говорити про се – я вважаю, що та стадія українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян. Хто не може відповісти сим вимогам, той не гідний того великого часу, який ми переживаємо. Хто хоче бути гідним громадянином, той мусить видобути з себе сі моральні сили. Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою, як і царство Боже, обіцяне колись вірним християнам. Менше всього годиться для вступу до нього моральний чи політичний індиферентизм, принцип "моя хата з краю"... Проте так само не відповідає моментові і всяке перетяження спадщиною старого, пережитого. З сими тягарями за плечима ми не далеко зайдемо по дорозі будучини. Полишимо мертвим ховати небіжчиків. Будучина належить живим, і за тим, що згоріло в сім огні очищення, нема чого оглядатись і пригадувати його собі – оскільки воно зв'язане з минулим, а не з майбутнім. Мусимо дивитись вперед, а не назад!" [1, с. 230].

Це був заклик вождя до боротьби за нову Україну. На жаль, емоційне піднесення, той публіцистичний запал, у якому було виголошено це звернення, згодом минули, й М. Грушевський знову повернувся до горезвісної "московської орієнтації", до ідеї федерації з більшовицькою Росією.

Принципову боротьбу з пацифізмом від початку 20-х років XX ст. вів Д. Донцов.

Не зійшов з шляху боротьби С. Петлюра. Є кілька рис, характерних для С. Петлюри як державного і військового діяча того часу: розуміння значення регулярної дисциплінованої і

національної свідомої армії для захисту і розбудови держави; моральна відвага очолити боротьбу в найкритичніший момент; віра в перемогу і боротьба до кінця; перебування з армією у найважчі часи; ставлення до більшовицької Росії як найбільшого ворога України. Може, найважливіше – у визнанні: "Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої – так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчости, всього того, що нація і свідомо і раціонально використовує для ствердження свого права на державне життя.

Кров, пролита для цієї величезної мети не засихає" [2].

Послідовно утверджував ідею визвольної боротьби і Є. Коновалець. Він мав протилежну пацифістським утопіям думку: "Бо ж ніякий чужинець, – буде це москаль, поляк, англієць, француз чи німець, – за нас і нашу державність не буде проливати кров. Ніхто задля наших гарних очей не дасть нам Української Держави, в якій наш нарід нічого не вложивши, міг би щасливо й вільно жити" [3].

Концепцію революційної боротьби розвивали С. Петлюра і Р. Шухевич. Також С. Бандера написав знакову статтю "Хоч які великі жертви – боротьба конечна" (1950), в якій обґрунтував, чому і за що гинуть (і повинні гинути) кращі сини і дочки українського народу.

Москва не "ламала стільці", як це в приступі пацифістського екстазу хотіла б зробити з мікрофоном Н. Голованова. Москва почергово підступно знищувала всіх українських лідерів, які проповідували необхідність і неминучість кривавої боротьби з нею.

В історії світової етичної думки пацифізм посідав двозначне місце. Ідеологічні предтечі пацифізму як руху за мир, проти війни і мілітаризму прийнято вважати Е. Ротердамського ("Скарги світу"), і І. Канта ("До вічного миру"), який сформулював основи так званого вічного миру між народами. У ХХ ст. пацифізм пережив не кращі часи. Один з його адептів – відо-

мий російський письменник Л. Толстой з його "неспротивом злу насильством". Лідер російських більшовиків Ленін вбачав у Л. Толстому дзеркало російської революції. Проте наш мислитель І. Франко зазначав у статті "Щирість тону і щирість переконань": "Чи знає д. Глушкевич, що той московський Месія – зі своєю проповіддю "непротивлення злу" являється могутнім союзником російського деспотизму, хоч і як гостро іноді критикує його неодинокі ділання? Чи знає д. Глушкевич, що той "експонент самобитної руської ідеї" в очах освічених репрезентантів західноєвропейської культури часто являється тупим ігнорантом, що береться філософувати, не засвоївши собі ніяких основ філософічного мислення, і що його "антитеза до західноєвропейського матеріалізму" являється нічим іншим, як кепсько перевареним первісним християнством, змішаним з темним аскетизмом часів упадку старинного світу, отже культурним пережитком, який освічена людскість давно пережила й відкинула" [4].

Великий Ганді теж був пацифістом. Для його етичної концепції притаманна ідея ненасильства. Коли до влади прийшли нацисти, він і тоді закликав до боротьби організованим ненасильством. Восени 1938 р. Ганді був обурений розчленуванням Чехословаччини, але й тоді радив протиставити загарбникам не збройний опір, а ненасильство (цей пацифізм мав би сподобатися Н. Голованівій). На початку Другої світової війни Ганді продовжував наполягати на застосуванні принципу ненасильства у зовнішньополітичній діяльності. Всупереч йому як лідерові Національний конгрес прийняв ухвалу, в якій було проголошено принцип збройного опору фашистським країнам в союзі з Об'єднаними Націями за умови, що Індія отримає незалежність. На знак протесту проти нехтування принципом ненасильства Ганді відійшов від керівництва Національним Конгресом. Пріоритет його етичної позиції був для нього вищим, ніж доля незалежності. Щоправда, згодом і він, переконавшись у безглуздості ідеї ненасильства перед обличчям людиноненависницької моралі

і грубої сили агресорів, відмовився від своїх догматичних позицій [5].

У зв'язку з великою загрозою світової війни (діставши до рук ядерну зброю, Радянський Союз став ще агресивнішим) у повоєнний період з пацифістськими гаслами виступали багато відомих учених – Б. Рассел, А. Айнштайн, Ф. Жоліо-Кюрі. Далеко не всі розуміли, як демагогічно використовує СРСР пацифістський рух і зрозуміле, природнє прагнення людей до миру у своїх експансіоністських цілях. Росія є спадкоємицею СРСР і їй носити цю тогу миротворця і шантажувати світ ядерною зброєю. Саме тому ворог, окупувавши частину українських земель, вдається до тактики випаленої землі, вбиває мирних жителів – наших співвітчизників, коли він ставить нам принизливі вимоги. Протестувати проти війни з цим ворогом щонайменше аморально, ось чому заклики до миру за будь-яку ціну – це псевдохристиянська і псевдогуманна позиція. Є в Л. Андреєва оповідання "Правила добра" (1911). Суть його така. Набридло чортові робити зло і паскудства і вирішив він творити добро. З цим прийшов до священика, який порадив йому сісти за богословську літературу. Два роки чорт сидів над книгами і дошукувався, що таке добро і як його робити так, щоб не вийшло зло. Проте і це не допомогло йому. Тоді священик сам почав навчати добру непокірну диявольську душу. Переконалися обоє: життя таке складне, суперечливе, різноманітне, стільки у цього життя облич, темних і нерозв'язаних загадок, що ні слабенький людський розум, ні диявольський не можуть дати собі ради. І відкрив, хоча й боявся, священик чортові ще один закон: не опирайся злу. Невдачею закінчилися спроби застосувати і цей закон. А чорт все вимагає, щоб священик дав йому правила добра. Уже й священик починає сумніватися в слушності закону, починає розуміти, що іноді добре любити, а іноді добре і ненавидіти, іноді добре, щоб тебе били, а іноді добре, щоб і ти когось побив… Написав священик все-таки для чорта правила і той, втішений, пішов спочатку проповідувати добро в пекло. А там виявилося, ще інші чорти

вміють робити ще краще проповідувати, а п'яний Сатана ще й псалми співає. Повернувшись на землю, чорт з великою злістю шпурнув рукопис з правилами добра в закуток, як щось непотрібне. Як зазначає автор, він не зрозумів, що саме в цю хвилину і сталося те таємниче і недосяжне добро, ймення якого він так болісно і надаремне докопувався… Що ж було в правилах добра, що їх написав священик? Коли треба – не убий, а коли треба – убий; коли треба – скажи правду, а коли треба – збреши; коли треба – віддай, а коли треба – сам візьми, навіть відбери; коли треба – не перелюбствуй, а коли треба – перелюбствуй; коли треба – не забажай жони ближнього свого, а коли треба – то й жону ближнього забажай, і вина його, і раба його …

Скептичне ставлення А. Андреєва до категорії добра – це не стільки полеміка зі Святим Письмом, скільки з теорією Л. Толстого. Зазначимо, що повість "Юда Іскаріот" Л. Андреєва, яка появилася 1907 р., теж суперечлива, тож не цілком узгоджується з канонічним тлумаченням цієї постаті, вона викликала дискусії. Різко висловився про повість Л. Толстой ("дуже бридко, фальш і відсутність таланту"). Зрештою, і "Юда Іскаріот", і "Правила добра" появилися в той історичний момент, коли вирішувалася доля Росії, в той момент, коли духовна криза вразила російську інтелігенцію, бо йдеться саме про кризу інтелігентської свідомості і про ставлення до фундаментальних вартостей.

Ми хочемо нагадати, що війну завжди емоційніше, глибше, болючіше сприймає саме та частина суспільства, яка покликана думати. Тому і в середовищі української інтелігенції виникають думки і настрої, що аж ніяк не узгоджуються з законами війни, що спрямовані проти війни як проти крові, насильства, смерті – вони не бачать і не розуміють іншої суті війни, вони не сприймають своєрідної теодіцеї війни. Проповіддю абстрактних гуманних істин добра не досягнеш, ще більших бід не уникнеш, війни не виграєш. Якою б високоморальною і пристрасною не була антивоєнна риторика, – якщо

вона комунікується всупереч історичному трендові української нації (свобода і незалежність), його моральним імперативам (добро, справедливість і європейські вартості), вона недоречна в умовах війни і навіть шкідлива. У шляхетній мотивації моралізаторської позиції носіїв й авторів антивоєнної риторики, в їхній особистій чесності і патріотизмі ми не сумніваємося.

Проблема не в поодиноких виступах українських (й іноземних) журналістів-пацифістів, не у з'ясуванні відсутності або наявності патріотизму, а в тому, щоб обґрунтувати ті основні ідеї, що формують концептуальну основу дискурсу війни в засобах масової інформації:

1) розуміння і сприймання сучасної російсько-української війни як з нашого боку справедливої; ми боремося не лише за свою свободу, незалежність і європейське майбутнє, а й за європейську цивілізацію, за справедливий міжнародний світопорядок;

2) ця війна була неминуча, оскільки Росія – це історичний ворог України; вона ніколи не визнавала Україну як незалежну державу, в тому світопорядку, як його бачать у Кремлі, нема і не буде місця для України як держави (хіба що за відмови від імперської експансіоністської політики); Росія у сьогоднішньому форматі не погодиться ніколи з європейським вибором України;

3) ця війна остаточна – вона остаточно "вбила останній цвях у домовину міфу" про дружбу між "братніми" українським і російським народами; концепція "триединости русского народа" давно вже скомпрометована в очах учених, сьогодні це не більше як пропагандистський міф і штамп;

4) війна вимагає не заперечення з пацифістських (чи будь-яких інших) позицій, а утвердження впевненості в тому, що ми її виграємо; на початку XXI ст. вже нема такої ціни, яку український народ, усі патріотичні громадяни України не заплатили за свободу, незалежність і цивілізоване майбутнє;

5) сучасний воєнний дискурс вимагає зображення українця й українського патріота, який воює: не замріяного, спі-

вучого, флегматичного гречкосія, любителя борщу і сала, а самовідданого, безкомпромісного, готового до самопожертви на фронтах російсько-української війни, це та українська людина шевченківського типу, яка жертовно захистила свою гідність на Майдані і захищає тепер;

6) журналістика на відміну від літератури має іншу природу і виконує інші функції; вона незалежна і відображає інтереси і позицію держави, нації, суспільства, класу, партії, соціальної групи, навіть окремого індивіда; навіть в умовах війни журналістика (ЗМІ) не повинна ставати елементом адміністративної вертикалі, вона не повинна втрачати самостійності й ініціативності; навіть в умовах війни суспільство чекає на правдиву інформацію, це не означає, що в умовах війни журналістика не повинна розуміти необхідність певних обмежень і самообмежень; журналістика навіть в умовах війни не стає синонімом пропаганди (це напрям діяльності спеціальних державних структур, окрім цього, пропаганда і контрпропаганда теж не повинні бути синонімами брехні і маніпуляцій) і завдання журналістики полягає в тому, щоб інтереси держави, суспільства і журналістики як специфічного соціального інституту збігалися;

7) за журналістом завжди залишається право на свободу слова, на власну думку, отже, за ним залишається право писати і викривальні і критичні публікації про негативні факти і події на фронті чи поза фронтом; проте пріоритетом повинні бути не особисті (інколи абстрактні, доктринерські, формальні) міркування і враження, а стратегічні інтереси його держави, яка воює, історичні і духовні імперативи його народу, який воює, а необхідність збереження воєнної таємниці теж не є обмеженням свободи слова; таке розуміння свого покликання свідчить про високу професійність журналіста і його громадянську відповідальність;

8) контент української журналістики, загалом і воєнної, теж повинен вписуватися в сучасний цивілізаційний і культурний, моральний і правовий контекст людства;

9) героїка війни – без патетики, без віктимності і мазохізму, без надмірної романтизації без фанфаризації, і є тією правдою про її жахіття, яка надихає, а не деморалізує;

10) нас повинна надихати віра в перемогу і незнищенність української нації, як і віра в те, що герої не вмирають.

Воєнний дискурс українських ЗМІ може змінитися на краще у зв'язку з появою прикріпленою журналістикою. Термін "embedded Journalism" з'явився на початку війни в Іраку 2003 р. – 775 кореспондентів і фоторепортерів підписали контракти з Міністерством оборони США. Вони зобов'язувалися не повідомляти інформацію про розташування військ, про озброєння, про заплановані операції. Командування "прикріплювало" цих воєнних журналістів до певних військових частин і вони перебували увесь час з вояками. Ті, хто поділяв традиційні погляди на статус воєнного журналіста і прагнув залишатися незалежним, критикував "прикріплену журналістику" і ставився до неї скептично. Проте новація прижилася. Журналісти отримали постійний доступ до інформації, їх перебування у зоні бойових дій стало комфортнішим і безпечнішим.

Як зазначає Р. Гривінський, з початку російської агресії експерти "Дня" наголошували на необхідності запровадження аналогічної практики і в Україні [6]. Журналісти навіть самостійно, з власної ініціативи, почали прикріплюватися до військових частин (переважно до добровольчих батальйонів). Проте лише через рік Міністерство оборони і Міністерство інформаційної політики почали реалізацію ідеї "прикріпленої журналістики" в Україні – 25 травня 2015 р. проект було запущено офіційно. Проект поки що працює в пілотному режимі. У програмі беруть участь здебільшого іноземні журналісти. Далеко не всі редакції можуть дозволити собі взяти участь у такому проекті. "Щоб долучитися до експерименту, журналіст має надати страховий поліс, сертифікат про проходження спеціального тренінгу, допуск до роботи в зоні АТО від СБУ, а також інформацію про аудиторію та наклад свого медіа. Крім того, він зобов'язаний підписати контракт про нерозголошен-

ня державної таємниці, підтвердити власну відмінну фізичну форму й мати при собі засоби індивідуального захисту, аптечку тощо" [8].

Не можна поки що робити висновків про успіхи цього проекту, але це збагачує практику воєнної журналістики, що збагатить і розширить воєнний дискурс українських ЗМІ.

Список літератури

1. Грушевський М. Твори у 50 томах / Михайло Грушевський. – Львів : Вид-во "Світ", 2007. – Т. 6. – Кн. І : Серія суспільно-політичні твори. – С. 230.
2. Симон Петлюра : Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 361.
3. Коновалець Є. Військовий вишкіл // Військовий вісник. – 1928. – Ч. 4. – С. 5.
4. Франко І. "Ідеї" й "ідеали" галицької москвофільської молодежі / І. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 417.
5. Литман А. Д. Мохандас Карамчану Ганди и его мировоззрение [Передмова] / Мохандас Карамчану Ганди. – М. : Изд-во вост. л-ры, 1959. – С. 37.
6. Гривінський Р. У режимі "повного занурення", або Як працює програма "embedded-журналістики в зоні АТО? // День. – 2015. – 12–13 червня.

6.2. Усвідомлення своєї місії і завдання (на чийому боці журналіст?)

Науковець М. Мрозєвич (книга "Журналіст у глобальному селі") неодноразово наголошує на тому, що воєнному кореспондентові постійно загрожує смертельна небезпека: "Колись жертвою війни була правда. Тепер першою жертвою війни є журналіст – свідок правди" [1], "Воєнний кореспондент – це, мабуть останній працівник медій, який весь час ризикує життям. Він дуже відрізняється від кабінетного аналітика чи ведучого в студії, бо весь час має справу з речами остаточними, а його смерть – то одна з них. Гине, бо може написати чи по-

казати, тобто довести щось загрозливе. Може навіть вплинути на рішення про припинення конфлікту…"[1, с. 61]. Середня тривалість життя воєнних кореспондентів найнижча в журналістському корпусі. Якщо саме воєнний журналіст найчастіше опиняється перед обличчям смерті, то виникає закономірне питання: за що він гине, у чому він вбачає своє завдання, чи лише професійних обов'язків досить, щоб мотивувати його ризик? Прихильником яких важливих правд і вартостей він є? На чиєму він боці?

Ці питання не є риторичними, бо відповіді на них очевидні. Проте хоча й очевидні, але різні, іноді навіть і несподівані. Наприклад, Є. Філяр, польський воєнний кореспондент (побував у Югославії, Албанії, Грузії, Ефіопії, Сомалі, Уганді, Заїрі, Руанді, Кеннії, Іраку і т. д. – йдеться про "гарячі точки" або радше воєнні конфлікти), на запитання: що було у Ваших подорожах до екзотичних країн найважливіше?; покажіть жахи війни, відповів так: "Знаю, що пролунає досить непедагогічно, але я ніколи не підходив емоційно до подій і ситуацій, які я бачив. То були не мої війни. Не гинули там мої рідні і знайомі. Показ жахів війни був умовою, щоб газети захотіли надрукувати і заплатити гонорар за репортаж. Принаймні для мене журналістика є не суспільною місією, а способом цікавого життя. Я був в Іраку кілька тижнів. Бачив багато паскудних речей, але найбільшим задоволенням для мене було відвідання руїн Вавилону. Як звичайний турист я не міг би там побувати на екскурсії" [2].

Позиція Є. Філяра зрозуміла: ті "гарячі точки", ті воєнні конфлікти, де він побував, – це не його війна, це не Польща воює з якоюсь з сусідніх держав. Залишаючись польським патріотом, він може дозволити собі легковажні, "непедагогічні" відповіді. Проте є ще й загальнолюдські вартості, є й професійний кодекс журналіста, з яким важко узгодити байдужість до високої громадянської місії журналіста, фаворизування "цікавого життя", а не співчуття до страждань тисяч людей.

Навіть тоді, коли воєнний журналіст перебуває на війні, в якій його держава прямої участі не бере, він не може хоч би для себе особисто уникнути відповіді на запитання "з ким він?", "з якого боку він?", "які ідеали і вартості він захищає?", тому що є агресор і жертва, є війни несправедливі й справедливі, є війни між народом і диктаторським режимом. Це не означає, що журналіст не може акредитуватися в армійських частинах, вірних сирійському президентові Асадові, чи не побувати разом з бойовиками так званої Ісламської Держави, чи з афганськими талібами. Нейтральність журналіста полягає в тому, що він не бере участі в бойових діях. Журналіст загалом повинен бути нейтральним в поданні інформації (особливо коли причини конфлікту не до кінця усвідомлені й зрозумілі). Суть проблеми, мабуть, полягає в тому, що не треба формально розуміти функції журналістики, правдивість та об'єктивність інформації про воєнний конфлікт і його учасників. Саме тому дискусійним і суперечливим є інтерв'ю Н. Голованової з А. Нива під назвою "Журналіст – не прихильник". Цитую: "Как рвалась в бой Настя Станко во время недавнего круглого стола в Укринформе, посвященного принципам и этике военной журналистики! Легендарная хрупкая девочка, которой всего лишь немногим больше 20-ти, военный репортер, проходящая эту войну "от" и "до", бывшая в плену, именно рвалась в бой, в мирном, теплом помещении, где проходил "круглый стол" – старалась убедить "взрослых": мы должны слышать всех, не только "своих", там на войне, и каждый воюющий, хоть свой, хоть "чужой", – это всегда индивидуальность, конкретная история и судьба… Настя потеряла в этой войне близкого человека. Настя много чего важного сказала участникам круглого стола. Она не всем и не во всем была услышана, порой мне казалось: самые сложные вещи, известные только тому, кто "щупал" войну руками, Настя говорит в пустоту, и глухота многих-многих почти безнадежна…" [3]. Гуманістичний пафос цього обширного уривка зрозумілий і прийнятний. Головні тези – ні. Почути "іншого", "чужого" – того самого, хто завжди "індивідуальна, конкретна

історія і доля" – це добре, це гуманно і морально. Можна лише пригадати, що цей "інший" – Петя з Пскова, Ваня з Рязані, Вася з Саратова та тисячі інших російських офіцерів і солдат чи бородатий кадировець і бурят-танкіст – прийшов сюди хто за наказом, хто за гроші, хто за "велением сердца", як сказав один з кремлівських керівників, щоб вирішувати нашу долю, щоб убивати нас. Може, і Царьова треба зрозуміти, який погрожує прийти по Україні з вогнем і мечем аж до Львова? Яка мета цього "почути всіх"?

За цим закликом "почути всіх", а особливо "чужих", за ширшого гуманістичного пафосу можна побачити не стільки болісні роздуми над особливостями і суперечностями роботи воєнного журналіста, скільки елементарне нерозуміння суті, природи російсько-української війни. Можна було б зрозуміти А. Ниву, якби це справді була громадянська війна в Україні, яка по різні сторони лінії фронту розмежовує суспільство, класи, соціальны групи, сім'ї, друзів. Вона була восени в Україні як воєнний репортер і письменник від "Le Point", побувала в "гарячих точках" у Сирії, Лівані, Чечні, Іраку, Афганістані, навесні 2014 р. була і в Криму. Написала дванадцять книг. Її відповіді на запитання Н. Голованової – це свідчення того, що багато західних журналістів не розуміють, що відбувається в Україні (це може відбуватися з різних причин – інтелектуальна неспроможність, політична заангажованість, прямолінійний пацифізм, фінансова мотивація і як наслідок – виконання замовлення тощо). Нива А. – пацифістка й цинічна людина (це автохарактеристика). Ще можна пояснити, чому обоє учасників діалогу – інтерв'ю не розуміють причин та особливостей російсько-української війни, не розуміють, хто ж має відповідати за зруйновані будинки і долі втікачів зі сходу України, не розуміють, що в цій війні вирішується не лише історична доля України, а й доля Європи, не розуміють, за які духовні вартості й цивілізаційні орієнтації воюють Україна і Росія, українські "кіборги" і російські військові і найманці, проросійські сепаратисти і бойовики. Нива А. з її пацифізмом не розуміє, що для

України – це не просто війна, це питання життя і смерті, це не просто несподівана біда, яку треба пережити, перечекати.

Проте в інтерв'ю порушено ще одне дуже важливе практичне питання – воно прямо стосується правил роботи воєнного журналіста в зоні воєнних дій. Отож, Н. Голованова запитує А. Ниву: "Чому воєнному репортеру важно не только быть свидетелем воєнного конфликта с одной стороны, но и побывать в стане противника?" Зауважимо – питання провокаційне, що в інтерв'ю цілком допустимо. Не менш провокаційною дискусійною і суперечливою є й відповідь: "Ну как почему?! Это не только желательно, это обязанность. Потому что как можно понять – не только конфликт, а и любую ситуацию! – если не услышишь все стороны?! Это просто невозможно! Это вопрос умного похода, правильного выбора: надо связаться со всеми, описать ситуацию в мельчайших деталях… Иначе журналист больше не является журналистом. Он СТОРОННИК. Это другая работа. Это другой анализ. А если мы говорим о том, что журналист хочет рассказать своему читателю правду, он обязательно делает попытку описать ситуацию полно, глядя на нее со всех сторон" [3]. Лукава відповідь. У демократичній державі за умов громадянського суспільства справді журналіст повинен вислухати обидві сторони конфліктної ситуації. Ця аксіома журналістської професії. Проте як українському воєнному журналістові спілкуватися з ворогом у сучасній російсько-українській війні? Яка мета? Яка потреба? Піддавати ризику своє життя і своїх колег? Є правові підстави перебування воєнного журналіста в зоні воєнних конфліктів, але щороку гинуть десятки воєнних журналістів. На території так званої ДНР і ЛНР право не діє. Іноземним журналістам, можливо, й не так небезпечно побувати в "стані противника", але не українським. Є, звичайно, вихід: побувати там неле-гально, приховано. Журналістська практика такі приклади знає (Г. Вальрафа). Український журналіст не тому не хоче потрапити на територію противника і без перешкод працювати там, тому, що боїться за своє життя (а це теж достатній мотив) чи тому,

що не знає журналістських стандартів, а тому що цей противник – "ДНР" і "ЛНР" під покровительством Кремля не дотримується не лише українського законодавства, а й міжнародного права, йому чужі навіть елементарні моральні правила. На що спроможна російська Феміда, доводить приклад з Н. Савченко, яку звинувачують у смерті російських журналістів, а тепер відкрили нову кримінальну справу проти неї, звинувачуючи у нелегальному перетині російського кордону. Ось чому емоційні роздуми про обов'язок воєнного журналіста вислухати обидві сторони конфлікту як умови існування самої журналістики – це від лукавого. По-перше, це в моральному сенсі ставить на один рівень і незалежно від характеру війни обидві сторони конфлікту: агресора і жертву нападу. По-друге, це провокує недосвідчених журналістів на авантюрну поведінку. По-третє, А. Нива вважає, якщо журналіст не спілкується з обома сторонами конфлікту, то він стає "прихильником", а це вже, на її думку, не журналіст і не журналістика. То ще один приклад словесної еквілібристики і формалістичного тлумачення на загал правильних істин журналістської творчості. Це А. Нива, відома французька воєнна журналістка, може бути нейтральною в російсько-українській війні, бажаючи вислухати обидві сторони і не бажаючи стати прихильником якоїсь з цих сторін. Проте Е. Піл, М. Ванькович, І. Еренбург (з його горезвісним "убей немца!"), О. Довженко, А. де Сент-Екзюпері не намагалися потрапити в "стан противника" і поспілкуватися з ним і не боялися бути "прихильниками".

Спроби бути "безстороннім", стати "над битвою" можуть набирати різних форм. У відомого львівського журналіста О. Дроздова й одіозного О. Бузини – це концепція журналістики, яку можна висловити гаслом "правда понад усе". Блогер з Івано-Франківська Р. Коцаба не хоче брати участі у "братовбивчій" війні, а тому закликає протестувати проти мобілізації й ухилятися від неї (свою позицію оприлюднив на російських телеканалах). З іншого боку, журналіст (воєнний кореспондент), який не хоче зрозуміти характеру війни, про яку він

пише, для якого не важливо, хто агресор, який абсолютизує свободу слова і незалежність журналістики, для якого найважливіше – припинення воєнних дій незалежно від умов, на яких це буде зроблено, – такий воєнний кореспондент довіри не викликає.

Як не дивно, але чомусь саме російсько-українська війна спричинила дискусії про журналістські стандарти, про особливості роботи воєнного кореспондента. Серед учасників дискусії – ще один зарубіжний журналіст – А. Бабченко, російський воєнний репортер. Його бачення воєнної журналістики цікаве, в чомусь навіть навчальне. Головне табу для журналіста – не брати за жодних обставин до рук зброї, хіба щоб врятувати власне життя. Цікаві роздуми і висновки про сучасну російську журналістику і пропаганду (на його думку, "Первый канал", "Россия 24" і LifeNews – це не засоби масової інформації, а засоби масової пропаганди); привертають увагу його думки про російсько-українське протистояння в інформаційній війні (він вважає, з цим, до речі, можна погодитися, що в інформаційній війні Україна виграє війну; на його думку, не варто відповідати на пропаганду пропагандою, бо так Україна може уподібнитися Росії; не потрібна і контрпропаганда; він категорично проти пропаганди, аналогів Russia Today). Саме це нормальне, слушне, професійне бачення і сприймання і проблем воєнної журналістики, і проблем інформаційної боротьби. Наступна його думка теж прийнятна: "Журналістика не создает реальность, а описывает ее такой, какая она есть. Нужно писать не о том, какая хорошая армия и замалчивать какие-то преступления, а писать, как есть на самом деле, чтобы армия минимизировала ошибки и становилась профессиональной" [4]. Не можна погодитись з його роздумами чи висловлюваннями про журналістський патріотизм. Знову таки про необхідність вислухати "обидві сторони": "Журналист обязан представлять конфликт с обеих сторон. Это его работа. Наша задача – не забраться в самую зад…у и геройски погибнуть, а выбраться оттуда живым и написать репортаж. Если

такой возможности нет, значит и на ту, и на другую сторону ездить не надо. Но это не значит, что нужно пропагандировать только одну точку зрения. Если вы думаете, что журналист, в первую очередь, точку зрения. Если вы думаете, что журналист, в первую очередь, должен быть патриотом, тогда в данный момент лучше с профессией завязать и заняться волонтерством… Как только вы считаете, что ваша задача – начинать освещать события с одной точки зрения, вы делаете первый шаг в сторону пропаганды, и в итоге вы закончите киселевщиной" [4]. Це дивовижне нерозуміння з боку іноземних журналістів ситуації на сході України: вони не розуміють, що це не конфлікт, не громадянська війна, а війна, яку почала Росія. Тому український журналіст не може не бути патріотом своєї батьківщини. З іншого боку, хіба патріотизм заперечує правду, чесність? Зрештою, якщо російські журналісти, наприклад, А. Політковська, писала правду про Чечню, то хіба вона не залишалася патріотом Росії? "Странной" любов'ю любив Росію Ю. Лермонтов, але ж залишався російським патріотом. В І. Франка теж знаходимо гірке признання в нелюбові до Русі, але хіба ж і він не був патріотом?

Думка про несумісність журналістики (у цьому разі воєнної) з патріотизмом не тільки парадоксальна, скільки епатажна, вона може вплинути на недосвідчених, на початківців, але всерйоз її сприймати не можна. Правдива і чесна, незаангажована воєнна журналістика чи патріотична позиція воєнного журналіста – це надумана альтернатива, це безпідставна, необґрунтована драматизація професії воєнного кореспондента.

Очевидно, йдеться про те, що навіть якщо журналіст нейтральний щодо сторін воєнного конфлікту, то він як журналіст не може не бути прихильником правди, моралі, справедливості. Моральний аспект його діяльності, його перебування в зоні війни теж важливий. На етичні проблеми у праці воєнного кореспондента звернула увагу М. Годальська [5]. Вона описує два відомі приклади з життя воєнних корес-

пондентів. У червні 1979 р. під час в'єтнамської війни фоторепортер Acommunited Прес зробив знімок, який став символом в'єтнамської війни. На одне з селищ, у якому діяли в'єтнамські партизани, американська авіація скинула напалмові бомби. Нік побачив людей, які втікали від вогню, і голу дівчинку, плечі якої були вкриті напалмовою масою (цей знімок і зробив його знаменитим). Він посадив у свою машину дівчинку з її рідними і відвіз до шпиталю, де було багато поранених вояків, і ніхто не переймався дітьми. Нік сказав до лікарів: "Я репортер. Прошу, допоможіть їй. Не хочу, щоб померла". Дівчинці допомогли, і вона вижила. Наступного року Нік отримав нагороди Пулітцера, виграв конкурс "World Press Photo". У 1997 році ця дівчинка, вже доросла, стала Послом миру Юнеско і заснувала свій фонд, мета якого – допомагати дітям, жертвам збройних конфліктів. Фоторепортер не шукав нагоди потрапити в стан противника, до рук в'єтнамських партизанів, але двічі вчинив морально: зробив знімок, який теж формував громадську думку про несправедливу війну США у В'єтнамі і врятував життя в'єтнамській дівчинці.

Другий приклад. У березні 1993 р. у Судані американський фоторепортер Кевін Картер двадцять хвилин сидів біля виснаженої дівчинки, яка вмирала з голоду. Неподалік них сидів і сип (яструб, стерв'ятник), який чекав, коли помре дівчинка, а фоторепортер чекав, коли цей птах розправить крила… Нарешті він зробив бажаний знімок, який наступного дня потрапив на обкладинку "New York Times". Знімок теж став символом великого голоду в Африці, його передруковували інші видання. Читачі цікавилися, що сталося з дівчинкою, громадські організації організували допомогу голодним.

Наступного року К. Картер теж отримав нагороду Пулітцера. Через два місяці він закінчив життя самогубством. Упродовж цих двох місяців репортер пояснював те, чого не видно на знімку, чому не зробив нічого, щоб допомогти дівчинці. "Проте не зробив нічого. Потім сидів під деревом і плакав. Ка-

зав, що там були тисячі таких дітей, були там і працівники, які відповідали за допомогу. Ці пояснення викликали загальне обурення: "Людина, яка робить знімок дитини, яка страждає, зосереджується на відповідному налаштуванні об'єктива і думає про композицію, є хижаком, другим стерв'ятником на цьому знімкові" [1]. У прощальній записці К. Картер написав: "Переслідують мене картини смерті, живі спогади про трупи, гнів і біль… біль голодних чи поранених дітей… Справді, справді, перепрошую" [2]. Може, не всі звинувачують К. Картера, який зробив знімок, але не допоміг дівчинці – він міг і не знати, як це зробити. Гадальська М. слушно зауважує, що є питання, на які нема відповіді в жодному етичному кодексі [3].

Пафосні міркування А. Нива про об'єктивну журналістику, про повну незалежність журналіста від політичної позиції своєї держави (і видавця, власника теж) розмивають предмет роздумів, а проблема справді є. Адже були претензії до знімальної групи "Інтера", яка нібито розсекречувала українських бійців. Зрозуміло, що журналісти повинні розуміти, що не завжди можна зазначати прізвища, посади, місцезнаходження намета військових частин тощо. Невипадково речник Інформаційного центру РНБО А. Лисенко дорікнув українським журналістам, які висвітлюють події в зоні АТО, за розкриття засекреченої інформації (про це він заявив у ході дискусій за круглим столом "Стандарти журналістської діяльності під час конфлікту"). Він радив ретельніше перевіряти інформацію і координувати свою діяльність з прес-офіцером. Зокрема, наголосив, що деяка інформація є державною таємницею, а тому її не можна поширювати. Це стосується дислокації наших частин, напрямку руху військових колон – усе це інформація для ворога, який мав би витратити великі кошти і зусилля, щоб її здобути завдяки розвідувальній роботі. Особливо гострою ситуація була на початку антитерористичної операції. Зауваження А. Лисенка щодо роботи воєнних кореспондентів можна вважати обмеженням свободи журналістів, їхніх прав на інформацію – якщо не взяти до уваги того, що ми перебуваємо у ста-

ні війни з сильним, підлим, небезпечним, підступним ворогом, який "корисних ідіотів" відшукує і в журналістському корпусі, нашому і закордонному.

Проте варто подумати над таким висновком: свої уявлення про журналістику, про свою працю у зоні воєнного конфлікту воєнний кореспондент не повинен ставити вище від духовних і моральних вартостей.

Нарікання А. Лисенка й інших офіційних осіб, причетних до підготовки і поширення інформації про перебіг воєнних подій на сході України зрозумілі. Проте навіть тоді, коли Верховна Рада визнала Росію агресором, коли Росія веде проти нас "гібридну" війну, ми не можемо відмовитися від демократичних стандартів журналістики і погодитися з перетворенням журналістики в засіб пропаганди в нацистському (за Геббельсом) і радянському розумінні. Ми не можемо уподібнюватися до сучасного російського телебачення, яке, за визначенням С. Грабовського, функціонує між паскудством і божевіллям (ч. 14–15 "Дня" 2015 р.). Навіть у тих умовах, коли нам загрожує небезпека, журналістика повинна бути правдивою, сумлінною, докладною – але не безсторонньою. Американські медіа були безсторонніми у в'єтнамській війні (завдяки їм було виведено американські війська), в іранській війні ("Буря в пустелі"). Ці війни прямо не загрожували безпеці і національним інтересам США. Зазначимо, що 11 вересня 2001 р. ситуація змінилася – теракт об'єднав (не будемо стверджувати, що це незмінна і стала величина) владу і журналістику. Проте навіть цей масштабний терористичний акт 11 вересня 2011 р. не загрожував існуванню США як державі.

Ми не можемо бути безсторонніми, оскільки йдеться про наше існування як цивілізованої європейської держави, бо ми – прихильники української державності, а ідею нашої державності не можна ставити нижче від демократичних ідеалів, від інших загальнолюдських вартостей. Навпаки, сьогодні збройний захист української державності – це спосіб захисту базових вартостей європейської цивілізації. Не заперечує-

мо, що наша держава повинна мати інститут пропаганди, її функція провадити як зовнішню, так і внутрішню пропаганду (її, до речі, не треба ототожнювати з новоствореним міністерством інформаційної політики, проти якого так згуртовано виступила громадськість, в т. ч. і журналістський корпус), але це – не журналістика, як не є журналістикою соціальні мережі, блогосфера. Саме завдяки цим чотирьом каналам комунікації відбувається процес медіатизації війни та зникає монопольне керування інформацією, її лінеарний характер. Проте основний тягар соціальної і моральної відповідальності лежить саме на журналістиці. Цей канал медіатизації війни – системне явище, що входить у більшу систему, якою є суспільство (держава). Саме тому, що журналістика не існує окремо, ізольовано, щобільше в момент загрози для суспільства (держави), вона не стоїть перед альтернативою: бути учасником (прихильником), чи залишатися осторонь, бути "над битвою".

Про воєнну журналістику йшлося і на ІІІ Львівському медіа-форумі у червні 2015 р. Зокрема, А. Свентах на сторінках "Дня" відгукнулася принциповою публікацією "Симптоми" глобального цинізму" (ч. 96–97 "Дня" від 5–6 червня 2015 р.), у якій негативно оцінила пропозиції окремих журналістів висвітлювати новини "з іншого боку конфлікту". Є, щоправда, ще один важливий аспект проблеми: журналісти, які хочуть бути "нейтральними" – "стати над битвою", "вислухати й іншу сторону конфлікту", висловлюють свою позицію, чи це думка власника того чи іншого засобу масової інформації?

Українська журналістика в цій війні повинна бути прихильником тих вартостей, на яких ми вже наголошували. Якщо визнати, що є три типи інформування про сучасну війну, три типи комунікації (позиції журналістики): 1) бути інструментом війни; 2) зайняти нейтральну позицію; 3) бути інструментом досягнення миру за будь-яку ціну, то українська журналістика повинна бути інструментом війни (не беручи зброї до рук), заради перемоги за українську державність і справедливий міжнародний світопорядок. Нам не потрібен мир за будь-яку ціну.

Список літератури

1. Mroziewicz Krz. Dziennikarz w globalnej wiosce / Krzysztof Mroziewicz. – Bydgoszcz ; Warszawa : Oficyna Wydawnicza “Branta”, 2006. – S. 59, 61.
2. Grymowicz A. Nie moje są wojny – moje są wspomnienia // Gazeta Wyborcza. – 2011. – 7 čerwca.
3. Голованова Н. Анн Нива: “Журналист – не сторонник” // Телекритика. – 2014. – 17 грудня.
4. Клинова О. Аркадий Бабченко: “В информационной войне Украина как раз выигрывает” // Телекритика. – 2014. – 22 грудня.
5. Korespondent wojenny. Etyka-historia-współczesność / Pod red. K.Volnego Zmorzyńskiego, J. Snopko, W. Furmana, K. Bernat. – Kielce : Wydawnictwo Wyższej Szkoly Ekonomii i Prawa, 2012. – S. 45–53.

Запитання для самоконтролю

1. Пацифізм в етичній думці.
2. Тема війни в художній літературі.
3. Висвітлення сучасної російсько-української війни в регіональних виданнях.
4. Воєнний контент газети “День”.
5. Основні ідеї концепції воєнного дискурсу.
6. Вплив характеру війни на позицію воєнного журналіста.
7. Чи можлива нейтральність українського журналіста у висвітленні сучасних російсько-української війни?
8. Морально-етичний аспект роботи воєнного кореспондента.

Розділ 7

ЖУРНАЛІСТИКА І ВІЙНА
(Практичний аспект)

7.1. Методика підготовки до роботи в зоні бойових дій (загальні настанови)

Праця воєнного кореспондента не лише небезпечна, не тільки напружена, а й фізично важка. Зокрема, К. Мрозєвич зазначив, що генерал Шварцкопф, командувач американських підрозділів операції "Буря в пустелі" (Ірак) екзаменував журналістів, які зголосилися до висвітлення цієї операції. Їх було понад тисячу. Він віддав розпорядження переодягнути журналістів у військову форму, одягнути протигази і все належне спорядження, дати карабін і пробігти в 50° спеку крос на дистанції 800 м. До фінішу дісталося лише троє – вони й дістали акредитацію [1]. Це, звичайно, було порушенням з боку військового керівництва, але з іншого, воєнний кореспондент повинен бути добре фізично підготовленим. Щоправда, генерала Шварцкопфа турбувало інше: американське військове керівництво не любить журналістів на фронті – це відомо ще з часів в'єтнамської війни.

Якщо взяти до уваги роки незалежності, то треба визнати, що воєнна журналістика у нас почала формуватися лише у

зв'язку з російсько-українською війною. Зазначимо, що окремі телевізійні канали посилали спорадично своїх кореспондентів у "гарячі точки", що були як на пострадянському просторі (абхазько-грузинський конфлікт, Нагорний Карабах, чеченські війни, російсько-грузинська війна), так і в Афганістані, Іраку, Лівії і тощо. Ми чітко розмежовуємо поняття "військовий журналіст" (це той журналіст, який перебуває на службі в армії, таких журналістів раніше готувало Львівське вище військово-політичне училище, єдине в колишньому СРСР) і "воєнний журналіст" (журналіст "цивільний", який від якогось засобу інформації чи й з власної ініціативи їде в зону бойових дій, в "гарячу точку", щоб задовольнити інформаційний запит аудиторії). З огляду на глобалізацію можна стверджувати, що воєнний конфлікт майже в будь-якому регіоні світу впливає і на політичну, економічну, фінансову ситуацію України, його висвітлення зацікавить аудиторію. З іншого боку, тема війни – одна з вічних тем не лише літератури, а й журналістики. Тому постає питання як про відновлення підготовки військових журналістів, так і про спеціальну підготовку воєнних журналістів. Ось що з цього приводу зазначив В. Батер, відомий польський воєнний журналіст: "До виїзду на фронт потрібно добре приготуватися. Хто не приготується – той просто не дасть там собі ради. Найбанальніша справа – це великі гроші, які треба мати при собі готівкою. На війні можна все купити і все є лише питанням ціни. В який спосіб ми перевозимо грубі тисячі доларів і де їх переховуємо – на жаль, не можу видати. То таємниця кожного воєнного журналіста. Можу лише сказати, що фінансові можливості польських каналів не можна порівняти з тими засобами, що їх мають західні телевізійні команди. То справжня прірва, що на власній шкірі відчуває репортер. Польський репортер повинен мати при собі свої продукти, супи в порошку, хліб, ліки, мінеральну воду. В зоні бойових дій кожен сам собі відповідає на запитання, чи потрібен йому бронежилет і каска. Щодо західних журналістів, то це ті аксесуари, що їх вимагають видавці і страхові кампанії.

Якщо в репортера їх нема, а він зазнає пошкоджень, то страхова кампанія не виплатить йому чи родині відшкодування. Інша проблема, яку часто неможливо розв'язати перед виїздом, – як знайти людину, яка буде провідником репортера в зоні конфлікту. В кожному регіоні світу, роздертого вітрами війни, дружня душа, яка буде пояснювати різноманітні аспекти місцевих проблем, то справжній скарб. Західні редакції мають всіх довірених людей в цих регіонах. Ми їх розшукуємо самі. Завдяки найнятому провіднику можна проникнути в різні верстви суспільства, що по-різному заангажовані у конфлікт. Найчастіше це випадкові особи, співпраця з якими складається по-різному. Інша річ, що коли кулі пролітають над головою, то хоч би як людина приготувалася до репортажу, життя іноді йде своїми шляхами і на багато речей репортер просто не має впливу" [2].

Звичайно, інтерв'ю – не той жанр, де можна викласти повною мірою й обґрунтовані рекомендації щодо того, як треба готуватися до поїздки в зону воєнного конфлікту. В усякому разі В. Батер як досвідчений воєнний журналіст висловлює слушні і практичні поради. Зрештою, у Польщі пресово-інформаційний департамент Міністерства оборони і Центр підготовки до закордонних місій у Кельцах організовує вишкіл для репортерів, які мають намір працювати в регіонах світу, де перебувають польські військові контингенти. Мета цього навчального курсу: журналісти можуть ознайомитися з принципами поведінки в загрозливих ситуаціях, які виникають у регіонах місії польських військових контингентів, ознайомитися з принципами співпраці зі структурами польського військового контингенту та з принципами взаємодії з вояками польського військового контингенту.

У програмі передбачено передусім практичні заняття, які стосуються правил поведінки під час обстрілу бази, конвою чи викрадення; які стосуються основ самозахисту; надання першої медичної допомоги. Також лекції, в тім числі і на теми безпеки ситуації в регіонах діяльності польського контингенту.

Заняття ведуть досвідчені військові інструктори, а також журналісти, які багато років побували у регіонах діяльності польського контингенту.

Перший такий курс відбувся в червні 2013 р. (заплановано два курси упродовж року). Тривалість його – три дні. Важливо, що розповідають для курсантів досвідчені воєнні журналісти. Зацитуємо найцікавіші уривки з їхніх лекцій. Зокрема, М. Петрашевський ("Gazeta Wyborsza", Katowice) у статті "З мішком на голові не будеш холоднокровним" зазначив: "Я знав, що в руках терористів не можна виявляти страху і власні слабкості. Ви би спробували самі, коли вам хтось одягає мішок на голову і стріляє з "калаша". Я переконався на власній шкірі, як важко тоді зберегти холоднокровність…". Ольшевський М. ("Nowa Trybuna Opolska", "В Афганістані досвідчені гинуть перші"): "MON-ський (Міністерство національної оборони. – С.К.) пресово-інформаційний відділ зібрав на два дні до кєлецького Центру підготовки спеціалістів з різних галузей, щоб розповіли нам, кандидатам на воєнних кореспондентів, про що йдеться в тих місіях від Афганістану до Чаду. Як упродовж одного дня розповісти про війну, її причини, порадити, як вижити, а тим самим, як довідатися чогось суттєвого? Бо з кореспондентами траплялося різне. Були команди, які після приїзду на місце визначали за потрібне зосередитися на аналізі: творити "широкі плани конфлікту", показуючи війну очима вояків, а тому в принципі не мали планів виїжджати поза межі бази, щобільше залишати приміщення з кондиціонером. Проте були й кореспонденти – "мачо", що створювали всім постійні проблеми. Отже, сенс навчання був такий: пізнайте наші умови, поважайте їх, бо інакше станете загрозою і для себе, і для нас".

Вуйцік М. (Interia.pl), ("Я був у руках викрадачів"): "Курс, що його організувало Міністерство оборони і Центр у Кельцях, далекий від нудної лекції триденний курс – це справжня місія в "пігулці" і відтворення щоденної небезпечної ситуації вояків, які служать, наприклад, в Афганістані – патрулювання, обстріл конвою, виїзд на "айдіка" (так польські вояки назива-

ють ІЕД – Improvised Explosive Device, тобто муляж вибухового пристрою. – С.К.) чи ракетну атаку на базу…"

Інститут масової інформації (Київ) і міжнародна організація "Репортери без кордонів" 12–13 липня 2014 р. організували тренінг "Робота журналіста в гарячих точках". Поради журналістам, які їдуть в зону АТО, викладено в таких семи блоках: 1) "Що брати з собою в зону АТО; 2) планування поїздки в зону АТО; 3) аптечка для надання першої допомоги (рекомендований склад); 4) чим знімати і як передавати; 5) поради психолога журналістам, які висвітлюють трагічні події; 6) стандарти журналістики під час війни; 7) поведінка на місцевості в зоні АТО (зміст цих блоків ми подаємо в "Додатках").

Отже, йдеться про короткотривалі, дво- чи триденні курси для тих, хто має намір їхати в зону воєнних дій. До ефективності (практичності) таких курсів можна ставитися по-різному, але вони, безперечно, потрібні. Є й інші форми, пов'язані зі здобуттям фундаментальної журналістської освіти в університетах з відповідною спеціалізацією.

На нашу думку, невипадково один з вищих навчальних закладів у Вроцлаві (Польща) оголосив про намір готувати воєнних кореспондентів упродовж трьох років. Зелінська Б. зазначила з цього приводу, що це не студії для агентів 007. Студентів, майбутніх воєнних кореспондентів, не будуть навчати, як закладати тайники, патрулювати ліс чи джунглі, бо вони цього робити не будуть. Проте передбачено, що треба розповісти, як співпрацювати з опікуном чи куратором з боку польського військового контингенту, як не наражати себе і товаришів на небезпеку. Студенти будуть вивчати історію воєнно-політичних конфліктів, надання першої медичної допомоги, звичайно, й основи журналістської професії.

Зрозуміло, що університетська освіта створює надійний фундамент не лише для воєнного кореспондування як репортерського ремесла, а й як для воєнного кореспондента-аналітика, журналіста, який не лише інформує про події, а й

може коментувати, роздумувати, мислити. Значну інтелектуальну базу воєнного кореспондування не можна створити упродовж короткотривалого курсу, тренінгу, хоча вони й корисні, й ефективні. Не менш потрібен і кабінетний етап підготовки до поїздки в зону бойових дій. Конкретна підготовка до поїздки повинна мати професійне інтелектуальне підґрунтя.

Список літератури

1. Mroziewicz Krz. Dziennikarz w globalnej wiosce / Krzysztof Mroziewicz. – Bydgoszcz ; Warszawa : Oficyna Wydawnicza "Branta", 2006. – S. 60.
2. Andrzejewska W. Wiktor Bater: Jestem dziennikarzem, który wykonuje swoją pracę tak samo, jak lekarz // Angora. – 2014. – 25 października.

7.2. "Кабінетна" підготовка воєнного кореспондента

Цей вид підготовки треба починати з вивчення правових норм і засад перебування в зоні війни, воєнного конфлікту, АТО (український новотвір). Проте на цьому інтелектуальна (або "кабінетна") підготовка до небезпечного відрядження не завершується. Наступний етап підготовки пов'язаний з тим, що журналіст (воєнний кореспондент), який отримав завдання виїхати у зону війни, повинен володіти мовою (безперечно, це англійська, знання мови країни чи якогось її діалекту – ідеальний варіант); здобути максимум інформації про державу, її регіон, конкретну місцевість мати уявлення про політичний устрій, економічне становище, культуру, а особливо релігійну ситуацію, місцеві звичаї. Не менш важливим є знання про ставлення до країни, яку представляє журналіст (в Сирії серед прихильників Асада краще бути російським журналістом, ніж американським, в Україні – краще американським чи польським, ніж російським, але на території, яку Україна не контролює, краще бути російським журналістом). Не менш важ-

ливим є знання розуміння війни чи конфлікту – (передісторії, передумов, причин, характеру, місця, впливу на геополітичну ситуацію – одна річ, закордонний журналіст їде в Україну, в зону бойових дій, щоб інформувати своїх читачів про громадянську війну, про переслідування "русских", мало не про етнічні чистки, про право "російськомовних" громадян України на утворення "республік", а зовсім інша річ, якщо він розуміє, що це – "гібридна" війна, що це не громадянські війни, що Росія – агресор, який брутально розтоптав міжнародне право, напав на Україну і підтримує збройно, фінансово, політично і "гарматним м'ясом" нові терористичні утворення, якими є ЛНР і ДНР).

Як буде відбуватися кабінетна підготовка, залежить від особистості журналіста. Можуть враховувати індивідуальні пріоритети, звички, особливості, але найвідоміші й апробовані види можна виокремити.

Це вивчення літератури з історії країни, регіону, місцевості у повному обсязі (монографії, довідники); ознайомлення з публікаціями у пресі, сюжетами на телебаченні, з інтернет-ресурсами; консультації з тими журналістами, які знають цей регіон або побували там з ідентичною метою; консультації з експертами; ознайомлення з відповідними досьє редакції; консультації з вихідцями з цієї країни чи регіону (біженцями або тими, хто через інші причини залишив країну); консультації з працівниками дипломатичних структур країн, що є учасниками збройного конфлікту (або принаймні однієї з них); вивчення можливого маршруту і транспортних засобів (авіаційний, залізничний чи автотранспорт); засоби зв'язку з редакцією (визначення певного графіку, підтримання якого буде свідчити про непередбачену, нештатну ситуацію, а від так, і про небезпеку для журналіста).

У якій би сфері життя не працював журналіст (навчальний процес, воєнні дії, лікарня і медицина, спорт, шахта, торгівля, культура і тощо) його завжди цікавить інформація з перших рук (це особливо стосується репортерів). Завжди він зважає і

на людський чинник (до виверження вулкана чи інших глобальних катаклізмів людина не причетна, хоча зміни у кліматі – це наслідок її втручання), але до ліквідації наслідків того ж виверження (тайфуну, цунамі, урагану тощо) людина причетна. Це розуміння важливості людського чинника допомагає журналістові описувати процеси і події у багатьох сферах життєдіяльності, глибше зрозуміти їх, а від так, коментувати й аналізувати журналіст зможе тоді, коли він знає об'єкт і предмет своїх роздумів: якщо він на війні, то до всіх звичайних журналістських (репортерських) рис йому потрібне знання військової професії.

Зрозуміло, що на воєнного кореспондента як на громадянина тієї чи іншої держави, теж поширюються загальновизнані права людини, зафіксовані у багатьох документах: Міжнародний пакт громадянських і політичних прав, Пакт економічних, соціальних і культурних прав (це глобальні договори), Європейська карта прав людини, Європейська суспільна карта та інші регіональні договори.

Ці документи воєнний кореспондент повинен знати, але вони мають занадто універсальний характер, занадто високий ступінь узагальнення, щоб ними керуватися в ситуації, яку можна означити як "гаряча точка" чи збройний конфлікт, не кажучи вже про війну. Незважаючи на те, що вже віддавна людство виступає проти того, щоб суперечності розв'язувати з зброєю в руках, щоб обмежити збройні конфлікти. Ці намагання після Першої світової війни зумовили появу Ліги Націй, після Другої світової війни – створення Організації Об'єднаних Націй, локальні війни і збройні конфлікти практично не припинялися. Це в'єтнамська, афганська, війни арабсько-ізраїльські, війна в районі Перської затоки, на пострадянському просторі, а тепер і російсько-українська війна.

Наявність численних локальних воєн, збройних конфліктів, тих "гарячих точок", де можуть виникнути збройні конфлікти, і створює фактичні передумови для воєнних кореспондентів: світ не може обійтися без інформації з охоплених

війною чи конфліктних регіонів. Це стосується навіть тих регіонів, де ООН здійснює гуманітарну акцію, де перебувають її миротворчі сили тощо. Особливістю журналістики як професії є те, що по суті, нема причин, які б змусили керівництво інформаційних агенцій, газет, телеканалів відмовитися від бажання мати "картинку" з місця небезпечних конфліктів. Щоправда, є й такі випадки, коли рішення про поїздку в зону бойових дій приймають самі журналісти.

У всякому разі за всіх умов журналіст повинен знати свої права та обов'язки – і навіть тоді, коли ним керують не міркування з огляду на загальнолюдські вартості, не боротьба за ці принципи – за добро, свободу, правду і т. п., а лише гонитва за сенсацією чи бажання епатувати глядача показом брутальних, огидних у моральному сенсі сцен. Зрозуміло, що мотивація – важливий чинник журналістської творчості, але суть проблеми в іншому – незалежно від мотивації своєї появи в зоні війни, збройного чи іншого конфлікту 1) на журналіста поширюються загальновідомі права людини і 2) журналіст повинен знати правові засади свого перебування в означеному місці. Ці права відомі: свобода слова, совісті й віри, захищеність особистих даних, захищеність особистого і родинного життя (заборона втручання в цю сферу), свобода творчості, право на приватну власність, право на ведення бізнесу, право на свободу вибору професії, права політичні, рівність жінок і чоловіків, право на суспільну чи громадську допомогу, право на справедливий суд (рівність усіх перед законом незалежно від соціального статусу, політичної позиції, релігійного визнання, майнового і фінансового цензу). Чи не найважливішим (в усякому разі першорядним) серед цих прав є право на життя. Проте саме це право в умовах війни і збройного конфлікту стає примарним, ефемерним, стає фікцією, бо упродовж кількох тисяч років існування воєн, позбавлення життя якомога більшої кількості ворогів залишається найважливішим засобом досягнення перемоги (реалізації своїх інтересів). У зоні війни чи збройних конфліктів важливі й інші

права, про які повинен знати журналіст. Це право на гуманне поводження (у тому разі, якщо він потрапить до рук тієї сторони конфлікту, якій він не симпатизує, або яка не дотримується вимог моралі і норм міжнародного права); це право на гідність, право на свободу і безпеку тощо.

Отже, методика підготовки журналіста до поїздки в зону війни, збройного конфлікту чи іншої за характером "гарячої точки" зумовлює належне вивчення правових засад свого перебування.

Від цього залежить успіх поїздки, виконання редакційного завдання і життя журналіста.

Важко стверджувати, якою мірою журналіст, який хоче чи повинен їхати в зону бойових дій, знає усі тонкощі й нюанси міжнародного права, але знання тих законодавчих актів, які регламентують його професійну діяльність, обов'язкове. Смірнова О. з цього приводу зазначає: "Вперше становище журналіста на війні було визначено Гаазькою конвенцією 1907 р. "Про закони і звичаї сухопутної війни". У ст.1 додатка до конвенції мовилося: "Особи, що супроводжують армію, але не належить власне до її складу, як: газетні кореспонденти і репортери, маркітанти, постачальники, у тому разі, якщо будуть захоплені противником і коли останній вважатиме за потрібне затримати їх, користуються правами військовополонених, якщо тільки мають посвідчення від воєнного керівництва тієї армії, яку вони супроводжували" [1].

Це означає, що журналіст обов'язково повинен отримати акредитацію в керівництва армії будь-якої держави, що є сторонами воєнного конфлікту (звичайно, якщо журналіст – з третьої сторони, з нейтральної держави або не симпатизує явно якійсь з сторін). На цей момент у Гаазькій конвенції увагу звернуто не випадково, оскільки прецеденти вже були. Зокрема, російсько-турецька війна на Балканах 1877–1878 років мала велике значення для європейських держав, увага до неї з боку європейської громадськості і європейської преси були відповідною. Представники преси як російської,

так і закордонної, появилися при російській армії у зв'язку з цією війною. "Воєнні вперше мали до них довіру" [2].

Спочатку прохання приходили від європейських видань, а вже потім від російських, які пам'ятали про ті перешкоди, які чинила влада російським журналістам упродовж Кримської війни. Проте кількість російських кореспондентів суттєво збільшилася, хоча саме для них було розроблено рекомендації, які не стосувалися закордонних журналістів. Йдеться про те, що деяким зарубіжним кореспондентам російський уряд відмовив в акредитації, вважаючи, що вони виконують шпигунську, розвідувальну роботу.

Сучасний приклад: російські журналісти, які працюють у зоні АТО, не отримують акредитації в української влади, вони задовольняються дозволом (хоча це річ формальна для них) так званої влади ЛНР і ДНР. Проте річ в іншому – були випадки, коли ці журналісти, крім виконання своїх професійних обов'язків (а це було брехливе, провокаційне висвітлення подій), здійснювали ту ж саму розвідувальну роботу (а крім того, ще й мали зброю). Затриманих російських журналістів відпускали, але українська влада надалі заборонила їм в'їзд в Україну. Інший випадок пов'язаний з загибеллю російських журналістів (що стало підставою для звинувачення у вбивстві Н. Савченко). Позиція української влади: вона не несе відповідальності за долю тих закордонних журналістів, які проникають в Україну незаконно і не отримують акредитації.

У 1929 р. ухвалено Женевську конвенцію "Про поводження з військовополоненими". Воєнні кореспонденти повинні знати, що, потрапивши в полон, журналісти мають право на таке ж ставлення до них, як і до військовополонених, хоча вони зберігають статус цивільних осіб, але обов'язково повинні мати при собі посвідчення, видане збройними силами.

Досвід Другої світової війни зумовив необхідність перегляду багатьох статей Женевської конвенції, але щодо статусу воєнних кореспондентів у ній майже нічого не змінилося – в новій редакції конвенції було записано, що журналістам (во-

єнним кореспондентам) потрібно отримати посвідчення і дозвіл (раніше потрібно було мати з собою). Йдеться про те, що воєнний кореспондент повинен мати дозвіл від командування армії своєї країни, щоб її супроводжувати, а посвідчення потрібно для того, щоб засвідчити своє право на застосування до нього відповідних норм, передбачених міжнародним правом.

Питання щодо безпеки діяльності журналістів було таким важливим, що 1977 р. ухвалено Додаткові протоколи до Женевських конвенцій: їх третій розділ присвячений саме воєнним журналістам.

Список літератури

1. Цит. за: Смирнова Е. Журналист в горячей точке: составляющие профессионализма, 2009 // Библиотека экстремальной журналистики (www.Library.cjes.ru).
2. Kabareko Ks. Korespondencji wojenni w Imperium Rosyjskim w XIX wieku / Korespondent wojenny: Etyka-historia-współcyesność / Pod redakcją K. Volnego Zwořzyńskiego, J. Snopka, W. Rurmana, R. Bernof. – Kielce : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Prawa, 2012. – S. 96.

7.3. Морально-психологічна підготовка

Те, що не кожна особа може бути воєнним журналістом, є аксіомою. Як тут не згадати Б. Сковороду з його концепцією "сродної праці". Воєнна журналістика як специфічна професія теж вимагає повного комплексу психічних рис та особливостей, які в гармонійному чи оптимальному поєднанні можуть допомогти максимально реалізувати себе у воєнній журналістиці, найбільш небезпечному і непередбачуваному сегменті журналістики. Не варто сподіватися, що авантюрність і бажання пригод, азарт і відчайдушність, напористість і звичайна журналістська прямолінійність та безцеремонність (нахабство) – це обов'язкові риси воєнного журналіста. Щоправда, в окремих ситуаціях і випадках вони потрібні, може навіть завдяки їм журналіст рятує своє життя. Зокрема,

Зб. Бауер та А. Войнах, польські дослідники, з помітним розчаруванням зауважують, що зараз ми є свідками особливого процесу: журналістика, яка упродовж років сприймалася як професія, що вимагає, по-перше, особливих психологічних рис, по-друге, письменницького таланту, відшліфованого навчанням і практикою, по-третє, знання комунікаційних технологій, потрапляє під владу аматорів, які для власників медій привабливіші, ніж професіонали, бо не ставлять завищених вимог. Проте проаналізуємо комплекс тих рис, якими повинен володіти журналіст – воєнний кореспондент. Зокрема, В. Батер, відомий польський журналіст і воєнний кореспондент відповідає на це так: "Мабуть таких рис нема. Теоретично треба бути терплячим і вирозуміли, але я таким не є. Треба теж бути мудрим, але я людина запальна. Занадто багато суперечностей, якщо йдеться про потрібні риси характеру. Проте мусиш відчувати, що даси собі раду з тим, що трагедія, кров, і страждання – понад міру. Війна ніколи не є трампліном для кар'єри, шансом показати себе. Може бути першим і останнім шансом. З іншого боку – я поїхав до Сараєва жовтодзьобим, але завжди має бути те вперше. Кожен повинен сам собі відповісти, чи зможе перейти до нормального життя після кривавих шматочків людського тіла, після величезної калюжі крові, після сірої мозкової речовини під ногами. Якщо хтось не переносить вигляду упійманої в мишоловці тієї ж миші – то хай не пробує такої праці. Війна – це мишоловка значно гірша, абсолютно без виходу для психіки" [1].

У першій половині відомий воєнний кореспондент вдався до трохи загальних і банальних визначень, але в другій – чесно, слушно і відверто сказав про небуденні випробування для людської психіки, до таких випробувань треба готуватися. Автор книжки "Воєнний кореспондент. Самопожертва і жертва в сучасному світі" М. Годальська зазначила: "Війна – це … шматки сталі і заліза, що зигзагоподібно летять, відбиваючись тут і там, перехрещуються в повітрі, пробивають шкіру, вириваючи шматки м'яса, ламаючи кості, закривавлюючи землю і стіни.

Війна, як її описують журналісти, не є "продовженням політики іншими засобами". У подальших міркуваннях я не буду керуватися класичною конвенцією К. Клаузхевіца, радше прийму визначення конфлікту, яке пропонують власне репортери.

Світ очима журналіста вислизає з-під теоретичного аналізу. Самі кореспонденти часто перебувають в опозиції до середовища теоретиків і політиків… Артуро Перез-Реверте назвав "дурнем" того, хто приїжджає на два дні до Сараєва, щоб опрацювати раціональну теорію на тему крові і лайна, а повернувшись, пише про це триста п'ятдесят сторінок і потім бере участь у конференціях, які все можуть пояснити, разом з іншими сідничками, які ніколи … не чули крику жінки, яку ґвалтують, і жодна дитина не вмерла на їх руках, і ще упродовж п'яти днів треба було носити на сорочці сліди її крові, бо не було води, щоб випрати.

Слова іспанського кореспондента залишу без коментарів" [2]. Справді, ситуацію можна й не коментувати, бо суть її очевидна: війна як теорія, як предмет кабінетних роздумів – це одне, а війна – як факт, як реальність, у якій перебуває журналіст? – це зовсім інше. Можна бути прекрасним знавцем історії й теорії війни і знепритомніти, побачивши закривавлений палець. Натуралізму війни (крові і бруду, насильства і смерті, брутальності й інстинктів "окопної правди") воєнному кореспондентові не уникнути (це зовсім не заперечує і антиподів – героїчного, піднесеного, доброго, світлого), але до цього треба готуватися: він не буде інформувати своїх глядачів, читачів, слухачів з готельного номера, він мусить бути там, де воюють, де стріляють, де бомблять, навіть якщо для цього треба ризикувати життям. Там, де наші глядачі бачили Цаплієнка, Загороднього, Моторного, Цвєтанську, Оліференко та ін.

Проблема має ще один аспект. Йдеться про реакцію родини на поїздку воєнного кореспондента в зону війни. Є такий приклад у сучасній воєнній журналістиці – йдеться про В. Ягельського, теж відомого польського воєнного кореспон-

дента, ще з початку 90-х років. Хоча йдеться не стільки про нього, скільки про його дружину: Гражина Ягельська через переживання з приводу ризикованої професії чоловіка лікувалася у психіатричній лікарні, згодом написала книжку "Кохання з каменя" (це було елементом терапії). Ягельський В. двадцять років був воєнним кореспондентом. Гинули його колеги, а він ні. Проте Гражина боялася до божевілля. Це й змусило Ягельського В. відмовитися від поїздок на війну – щоб врятувати сім'ю.

Ще один важливий аспект діяльності воєнного кореспондента (також підготовки до відрядження і перебування в зоні воєнних дій) – це вміння долати страх. Треба виходити з того, що інстинкт самозбереження – це ознака здорової людини, її нормальної психіки. З іншого боку, може, на війні і в небезпечних ситуаціях перше, чого треба навчитися, – це не боятися, це позбутися страху. Мрозєвич К. починає розділ "Воєнна кореспонденція" у книзі "Журналіст у глобальному селі" так: "Вояки на війні бояться, то зрозуміло, ніхто не хоче гинути. Совєти тому давали своїм перед атакою спирт, тобто підбадьорували. Так само або ще й більше бояться воєнні кореспонденти" (і далі він посилається на класика польської воєнної журналістики М. Ваньковича, який з цього приводу висловлювався вульгарно" [3]. (Радянських солдатів "підбадьорували" не лише на-ркомівським спиртом, а й тим, що в них за плечима були загороджувальні енкаведистські частини – С.К.). Щоправда, М. Верніковська (польська воєнна кореспондентка, але в минулому) в одному з інтерв'ю заявила: "Боюся тільки тепер" [4]. Зрештою, скептики можуть слушно зауважити, що відсутність страху у воєнного кореспондента-жінки – таке ж явище не цілком природне, як і взагалі участь жінки у війні. Проте воєнний кореспондент появляється у зоні воєнних дій не для того, щоб відчути страх, полоскотати нерви відчуттям близькості смерті. Ризикувати життям можна і в мирній, буденній ситуації. Ті журналісти, які їдуть з обов'язку (наприклад, професійного) можуть мати почуття страху й усвідомлюють

можливий ризик. Проте, як зауважує В. Батер: “Відсутність підготовки, страх, що обезвладнює, і незнання реалій можуть спричинити трагічні наслідки” [5].

Є кілька чинників чи способів, як подолати страх (якщо почуття смерті у воєнного журналіста немає, то це дехто з спеціалістів уважає аномалією); вміння долати його внаслідок спеціальних тренінгів; пріоритет інших вартостей (кар’єрна мотивація, фінансова зацікавленість); виконання службового і професійного обов’язку; моральна мотивація; ідеологічна мотивація.

Список літератури

1. Łach N. Wiktor Bater: Whisky otwiera wiele drzwi // Dla studenta. – 2008. – 17 lipca.
2. Hodalska M. Korespondent wojenny. Ofiarnik i ofiara we współczesnym świecie. – Kraków : Wydawnictwo Uniwetsytety Jagiellonskiego.
3. Mroziewicz Krz. / Krzysztof Mroziewicz.Dziennikarz w globalnej wiosce. – Bydgoszez-Warszawa : Oficyna wydawnictwa Branta, 2006. – S. 56 (287 str.)
4. Wojciewski Krz. Maria Wiernikowska: byla korespondentka wojenna: Boje sie dopiero teraz // Polska Zbrojia. 2014. – 25 października.
5. Łach N. Wiktor Bater: Whisky otwiera wiele drzwi // Dla studenta. – 2008. – 17 lipca.

7.4. Інші аспекти підготовки (документи, спорядження, медогляди)

Якою би буденною не була ця частина підготовки до поїздки в зону воєнного конфлікту, але вона є обов’язковою. У літературі, що стосується методики підготовки, називають такі документи:

- паспорт (зрозуміло, що для поїздки в зону воєнного конфлікту за межами України потрібно мати закордонний паспорт);

- редакційне посвідчення, оформлене з дотриманням усіх вимог до подібних документів;
- план роботи на фірмовому бланку (для поїздки за межі України спеціалісти радять робити це мовою країни перебування; іноді це складно, тому можна обмежитися англійською мовою; у плані треба зазначити мету поїздки, завдання, що їх має виконати журналіст. Щодо акредитаційного посвідчення. Як відомо, після ухвалення Закону "про доступ до публічної інформації" (2011) було засновано інститут акредитації іноземних журналістів. Це відповідає демократичним стандартам.

Знавці радять перед поїздкою підготувати рекомендаційні листи від людей, яких знають у тому регіоні, куди їде журналіст (політиків, громадських діячів, спеціалістів, які там працювали, – інженерів, лікарів); акредитаційне посвідчення; посвідчення творчих організацій, членом яких є журналіст (особливо міжнародних)/

Окремі примірники газет і журналів з публікаціями журналіста або вирізки цих публікацій (вони теж свідчать про особу журналіста); візитівка з логотипом того періодичного видання, яке він представляє.

Зазначають спеціалісти і ті документи, які не варто (або й не можна) брати з собою в зону бойових дій. Це фотознімки, на яких журналісти зображені з зброєю в руках; карти, на яких нанесено пункти дислокації воєнних гарнізонів; списки учасників бойових дій; фотографії лідерів сторін, що беруть участь у конфлікті; графік зв'язку з редакцією.

Спеціалісти розробили рекомендації і до спорядження для поїздки в зону воєнного конфлікту [1]. Ці рекомендації стосуються одягу, взуття, головних уборів, засобу перенесення вантажу і апаратури. Готуючись до поїздки, треба врахувати кліматичні особливості регіону і продумати усі деталі, які повинні полегшити життя в регіоні бойових дій і не відволікати від виконання редакційного завдання.

У Києві ще 1998 р. були видані практичні поради журналістам, які відстоюють принципи свободи слова, в яких звернуто увагу ще на один етап підготовки до поїздки в зону воєнного конфлікту. Отже, журналістам рекомендовано відвідати лікаря і з'ясувати загальний стан здоров'я, зробити електрокардіограму та флюорографію; відвідати дантиста; зробити вакцинацію проти тифу (обов'язково), проти менінгіту (обов'язково), проти гепатиту А (бажано), проти гепатиту Б (бажано): в день від'їзду та через 45 днів після повернення отримати протималярійну хіміопрофілактику [2].

Зрозуміло, що є різниця в підготовці до поїздки в зону бойових дій в Україні і за її межами.

Список літератури

1. Элбакян Н. Снаряжение и работа журналистов в полевых условиях / Правовые основания доступа к информации в боевых условиях и некоторые особенности взаимодействия журналистов с силовыми ведомствами / Н. Элбакн, В. Элбакян // Справочник для жрналистов, работающих в районах боевых бействий. – М. : "Права человека", 2002.
2. Практичні поради журналістам, які відстоюють принципи свободи слова. – Reporters sans frontieres UNECKO / ЗМІ. – К/, 1998. – С. 26–27.

Запитання для самоконтролю і обговорення

1. У чому полягає "кабінетна" підготовка воєнного журналіста до поїздки в зону бойовий дій?
2. Які документи створюють правові засади перебування журналіста в районі збройного конфлікту?
3. У чому полягає морально-психологічна підготовка в районі збройного конфлікту?
4. Які помилки найчастіше допускають журналісти, готуючись до поїздки в район збройного конфлікту?
5. Назвіть журналістів (українських або іноземних), досвід яких Ви вивчали з приводу методики підготовки до роботи в районі збройного конфлікту.

7.5. Додатки

Чем теперь будут заниматься мобилизованные журналисты в армии (РЕПОРТАЖ)

Вчера Минобороны запустило тренинг для мобилизованных журналистов, которые теперь наконец будут работать по специальности в зоне АТО. Чем будут заниматься журналисты на передовой, кому доверят военную тайную и для чего нужны каски 1948 года выпуска – в репортаже о первом дне обучения пресс-офицеров.

Четырехдневный тренинг презентовали заместитель министра информационной политики **Татьяна Попова**, замминистра обороны, руководитель аппарата МО **Петр Мехед**, помощник министра обороны, пресс-секретарь полковник **Виктория Кушнир** и другие, как принято писать в таких случаях, официальные лица. Обещали еще и депутата **Мустафу Найема**, но журналист опоздал почти на полтора часа и пришел, когда официальная часть, открытая для присутствия "гражданской" прессы, уже закончилась. Так что Найем делился своим опытом с будущими пресс-офицерами уже в закрытом режиме, также как и Владислав Селезнев, Андрей Лысенко, Ирина Федорив и другие специалисты.

Первая и пока единственная группа обучающихся военной журналистике состоит из сорока мобилизованных – и пока ждали появления спикеров, я поговорила с некоторыми из них.

36-летний Антон из Днепропетровска – доброволец, уже прошел учебку на полигоне ВДВ, получил специальность "гранатометчик" и подал резюме на конкурс, объявленный Минобороной, потому что до "войны" работал оператором 11-го канала, в том числе снимал на передовой.

– Я приехал прямо с учений, так что с полным набором притащился: за каску расписался на полигоне, спальник, ка-

ремат – все с собой. Если бы не друзья в Киеве, я бы приехал на тренинг увешанный, как новогодняя елка.

В разговор включился 40-летний Александр, мобилизованный в последнюю волну, на гражданке – сотрудник пресс-службы Фискальной службы Хмельницкой области, – он в зоне АТО еще ни разу не был:

– Вообще-то в аттестате написано, что каска стоит 2 гривны. Мне выдали каску 48-го года, с красной звездой. Я ее друзьям уже подарил, может, занесут на Андреевский спуск, продадут как сувенир.

Антон оживился.

– А у меня – 1953 года, я даже не глянул в листок, сколько она стоила. Если правда две гривны – я б ее там в Житомире кому-нибудь отдал, пусть бы борщ варили в ней. Она отлично для этого подходит. У этой каски реально одно назначение: сверху на нее рюкзак положить и на полигоне сидеть удобнее.

– А на прострел она как?

Антон: *Да никак. Ее молотком можно "провались", а уж пуля навылет ее пробивает. Мы свои на полигоне запускали: под нее взрывпакет подкладывали – и летит она вверх феерично, метров на десять.*

Разговор поддержал Алексей, молодой киевлянин, уже отслуживший целый год в составе 72-й бригады. Он воевал и под Мариуполем, и в Луганской области, демобилизовался – а теперь подал резюме и снова идет на войну.

– А я свою со скуки расстрелял из пистолета, – и похвастался фотографией в телефоне: действительно каска с двумя дырками. Алексей в гражданской жизни вообще не имеет отношения к СМИ. *– На гражданке я в торговле работаю, продаю фототехнику, но снимаю как любитель. Но я увидел вакансию, мне это интересно – решил идти. Пришел, подписал добровольческий контракт и приехал на тренинг. Дорогу знаю, секс люблю, как говорится в анекдоте.*

– Не насмотрелись?

Алексей: *Сквозь объектив еще не видел. А что? На войне не скучно.*

Антон: *А у меня дети, старшему четырнадцать, надо о будущем думать. Не хочу я второго Приднестровья или Осетии здесь. Надо это закончить.*

– Вы думаете, конфликт можно закончить военным путем?

– Да, сейчас я вижу только один путь – полное освобождение Донбасса. Я думаю, что они не остановятся, если их не остановить. Поэтому нужно идти.

– А жена как ваша к этому относится?

– Да она волонтер.

Разговор прервался – в аудиторию, занятую будущими пресс-офицерами и любопытными курсантами военного института, которые учатся на факультете военной журналистки и засели на галерке, вошел офицер и отдал приказ встать. Все встали. После пары минут сели – оказалось, фальстарт. А потом еще раз встали, когда спикеры наконец собрались почти полным составом – жаль, конечно, что Мустафа опоздал и его не поприветствовали вставанием.

Перед началом собственно тренингов выступили Татьяна Попова, рассказавшая о том, как и чему будут учить пресс-офицеров, представитель банка "Авант", который передал 24 камеры для работы в зоне АТО, а также представитель МТС Виктория Рубан, которая рассказала о ненадежности мобильной связи, о ее непригодности для работы военных, в том числе военных журналистов, а также о том, что более надежной связью является CDMA, которую сложнее отслеживать. МТС, кстати, передал для слушателей 40 модемов для мобильной связи. Специалисты из МТС также будут читать для будущих пресс-офицеров курс по информационной безопасности и безопасности связи в зоне боевых действий. Каждое выступление оканчивалось фразой "Слава Украине!" – зал стройно, по-военному отвечал: "Героям слава!".

Татьяна Попова более подробно рассказала о некоторых правилах работы будущих пресс-офицеров:

– Я хотела бы начать вот с чего. Война гибридная, а жертвы реальные, и началась она именно с войны информационной – первое, что сделали боевики, это захватили телевышки и кабельные сети. Так что информационная составляющая этой войны – одна из главных. Хотелось бы также сказать, что ваши материалы будут публиковаться не только в наших военных ресурсах, но и будут раздаваться другим каналам, фотографии – для других СМИ. Вы будете демонстрировать всему миру, как Россия искажает информацию, рассказывая о распятых мальчиках и обстреле остановки в Донецке, до которой мы даже не могли дострелить. Ваша цель – рассказывать правду. До сегодняшнего дня этим занимались волонтеры, такие как "Стопфейк", но сейчас мы хотим, чтобы государство это делало на своем уровне с вашей помощью, и журналистов, и пресс-офицеров в одном лице.

Еще один недостаток, который у нас был до сегодняшнего момента – это недостаточное количество информации из зоны АТО и то, что мы совершенно не управляли информационными потоками. Нам очень нужно больше материалов, профессиональных, интересных с передовой.

Татьяна Попова, замминистра информационной политики и советник министра обороны.

Ваши сюжеты, ваши материалы могут быть использованы на CCN, BBC, и других каналах.

Работать по подготовке журналистов будет Виктория Кушнир, представители Украинского кризисного медиацентра, которые нас активно консультируют, также в программе закрытого тренинга будет читать лекцию руководитель киевского бюро информации Reuters Сергей Каразий, он работал и в зоне АТО, и в Ираке, и военным журналистом, и прикомандированным журналистом. Также вам расскажут о работе в социальных сетях, с аккредитованными и прикомандированными журналистами. Вам предстоит рабо-

тать с иностранными прикомандированными журналистами. Также вы должны знать, что Министерство обороны наконец начало выпускать пресс-карты аккредитации для журналистов, работающих в зоне АТО.

Такие пресс-карты существуют в зоне любого конфликта, к сожалению, почему-то они не были выпущены сразу. Они позволяют журналисту быть быстро идентифицированным и проходить блокпосты. Возможно, вам придется с ними работать, и вы должны знать, что обладатели пресс-карты прошли дополнительную аккредитацию в СБУ и Минобороны, и вашей задачей будет им оказывать всяческое содействие – а не бросать их в подвал (шутка). Получая такую карту, журналисты подписывают дополнительные обязательства по неразглашению определенной информации, – в частности, не имеют права указывать место расположения частей и другую информацию, составляющую военную тайну, – и в случае несоблюдения ими этих правил мы можем забрать эту карту.

Мустафа Найем расскажет более подробно о работе с прикомандированными, embedded – журналистами, и я немного в закрытой части тренинга. Но сейчас скажу, что в данном случае вы будете как раз исполнять обязанности пресс-офицера, а не журналиста. К вам приедет иностранный журналист, который имеет страховку жизни, который имеет специальный опыт пребывания в горячих точках, и ваша задача работать с ним как с прикрепленным журналистом. Такие журналисты подписывают дополнительный контракт, условия которого не раскрываются в прессе, но по нему у журналиста еще более жесткие требования к поведению и раскрытию информации, поскольку эти люди будут работать непосредственно на передовой. Я надеюсь, что в ближайшие недели мы запустим эту программу, для этого нужно будет еще несколько указов министра обороны, потому что выяснилось, что мы работаем в зоне АТО по указам, подписанным Саламатиным еще в 2012 году, поэтому мы его изменим, подпишем новый указ и сможем запустить программу, – рассказала Попова.

На этом официальная часть закончилась, и я уточнила у Татьяны, почему, говоря о прикомандированных журналистах, она упомянула исключительно иностранные СМИ.

– Мы планируем прикреплять и украинских журналистов. Проблема пока в том, что, насколько мне известно, только у одного украинского канала есть застрахованный журналист. Наши пресс-офицеры и так мобилизованы, они в любом случае находились бы на передовой. Журналисты телеканалов не мобилизованы – и если с ними что-то случится на передовой, министерство обороны должно будет платить им или их семьям компенсацию. Мы не готовы это делать. Если журналисты или телеканалы хотят прикрепить своего журналиста – они должны вести переговоры со страховыми компаниями. Мы готовы оказать любое содействие, насколько это возможно, но это должно быть решение собственников телеканалов. Я разговаривала с некоторыми редакторами новостей о том, что наверняка у групп телеканалов, холдингов есть страховые компании – могут ли они застраховать своих журналистов? А мне ответили, что им проще брать по подписке материалы Reuters или AP. Потому сейчас нам очень важно запустить программу для иностранных журналистов, они все затрахованы.

Нам очень нужно увеличить поток информации с украинской стороны, которой явно недостаточно, и мы проигрываем, особенно российским СМИ. У них эта программа прикрепления журналистов тоже работает – по-другому называется, и понятно, что они все работают в строгой государственной вертикали, но, тем не менее, она существует у них. У нас же этого нет. У нас вообще был период, когда журналистов туда не пропускали, и я билась, находила в инфоцентре РНБО, чтобы наши журналисты хотя бы засняли, как заходит российская техника. Не позволили нам этого сделать – и мы направили международников в Ростов, чтобы они подъехали с той стороны и снимали. Наконец-то мы ломаем эту систему, которая, повторюсь, работает еще по саламатинскому указу.

Пока все будущие пресс-офицеры пили кофе в перерыве, я увидела среди них знакомого журналиста, редактора "Газеты. юа" **Дмитрия Гамаша**, сейчас воюющего на Донбассе:

– Вы пошли воевать добровольцем?

– Нет, я мобилизован в сентябре прошлого года, и с 18 октября я в зоне АТО безвылазно. Это – первая вылазка, кстати.

– Теперь вы будете пресс-офицером?

– Как бог даст. Сейчас там я замкомбата танкового батальона, танкисты мы – загар видите? Меня, на самом деле, устраивает и то, чем я сейчас занимаюсь.

– Тогда зачем вы прислали резюме для участия в тренинге?

– Я не подавал документы. Это мои друзья отправили мое резюме. И я только сейчас понял, что тут происходит. Потому что мы там сейчас боевые дежурства несем, а мне разнарядку дали, сказали – езжай. Я и приехал, теперь слушаю. Конечно, я не против любой работы, она схожая, и не скажу, что мне воевать нравится – я же не готовился воевать, мне сорок лет и тридцать девять лет из них я был совершенно гражданским человеком.

– Как с обеспечением сейчас в армии?

– Я не знаю, как сейчас, но полгода назад мне выдали базовый комплект: берцы, комплект летней формы, верхнюю курточку, которая сейчас на мне, а потом выдали еще комплект белья. Но если бы не помощь волонтерских организаций, родственников, знакомых и, наверное, миллионов людей неравнодушных, то если взять бойца, одетого в то, что ему выдали ВСУ, он будет к зиме совершенно не готов. А если его одеть в то, во что экипировали его волонтеры – он в танк не поместится, не влезет просто. Зимняя обувь, системы защиты, – это все благодаря волонтерам у нас появилось. Сейчас они уже ищут возможность шить и форму – потому что одно дело форма для пехоты, а другое – для танковых частей: каждый день есть работы, каждый день мы в мазуте, форма портится. Но в целом они уже переключились с одежды и питания на более сложные вещи – системы точного наведения, тепловизоры,

беспилотники, приборы ночного видения, и то, что нужно для самих боевых машин – техника старая, постоянно требует ремонта. Не скажу, что мы все ремонтируем сами, к нам приезжают ее чинить, но многое приходится делать и нам.

– А как обстоит дело с информацией в зоне боевых действий?

– Очень плохо. Там, где я нахожусь, в самой горячей точке, не работает ни один украинский канал – мы пробовали ловить их на любой прибор. Не работает. Разумеется, если тарелку поставить, то поймаем – но по аналогу нет ничего. Исключительно сепраТВ, российское ТВ и их сепаратистское радио. Мы там – кровавая хунта, и весь остальной набор фейков, которые мы знаем. Информацию мы получаем время от времени от тех знакомых, кто едет к организмам, которые на той стороне стоят, или волонтеры привозят несколько пачек газет и журналов свежих, или кто-то из наших едет в отпуск и привозит нам. Чтобы бойцы имели возможность что-то почитать. Электроэнергия не всегда бывает, про интернет молчу – мобильной связью действительно запрещено пользоваться, как рассказывала представитель мобильного оператора. И это правильно, конечно. Поэтому понять, что происходит, у нас там тяжело – ориентируемся на директивы, которые присылают спецсвязью, и по ним оцениваем ситуацию.

Пока мы разговаривали, перерыв закончился, и двери в аудиторию, где начал лекцию Мустафа Найем, закрыли. Дмитрий договорил и пошел к двери, но было остановлен суровой бабушкой в погонах, которая ему сказала: “Не стоит туда идти, подождите уже конца лекции – там депутат говорит”. Но Дмитрий все же вошел послушать депутата. Бабушка осталась недовольна.

Ваша Дуся

Українська правда. – 2014. – 23 червня.

http://dusia.telekritika.ua/reportazhi/28098Катерина Толокольнікова. **ДЕНИС ГОЙКО: "МОЯ СЛУЖБА ПОЧАЛАСЯ З ВІЙНИ"**

Старший лейтенант Збройних сил і спецкор Центральної телерадіостудії Міноборони розповів "Телекритиці" про щоденну роботу журналіста військового ЗМІ в зоні АТО, своє поранення, супроводження цивільних журналістів і те, які питання має поставити собі журналіст до поїздки на схід Дениса Гойка важко поранило 10 лютого під Краматорськом. Осколки від обстрілу СМЕРЧем потрапили в поперек, руку, наскрізні пройшли по обох ногах.

У зоні АТО Денис був в унікальному статусі. Він – і старший лейтенант Збройних сил, і журналіст, спеціальний кореспондент Центральної телерадіостудії (ЦТРС) Міністерства оборони України. Денис родом із Житомирщини з простої родини. Закінчив Військовий інститут КНУ імені Тараса Шевченка за фахом "військовий журналіст". Таких фахівців столичний виш щороку випускає менше десятка. У студентські роки Денис в першу зміну вчився військовій справі, а в другу відвідував лекції Інституту журналістики. Трошки встиг попрацювавати за фахом за мирних часів, а потім одним з перших поїхав в АТО, де за п'ять ротацій у цілому пробув близько трьох місяців.

Ми зустрілися в Ірпінському військовому госпіталі через місяць після його поранення. Стояла хороша погода. Це не було інтерв'ю біля ліжка хворого, як я очікувала, прочитавши інформацію про поранення і численні операції, які Денис переніс. Хлопець зустрів нас із фотографом усмішкою і запропонував разом прогулятися надворі.

"У грудні я приїжджав сюди як журналіст, брав інтерв'ю в пораненого. Тепер зустрів його в травматології. Він тут досі, і я тут – іронія долі, блін", – каже Денис.

Дізнаюся в нього, що у 2008 році на рідкісну спеціальність військового журналіста в КНУ вступили семеро людей: *"Одного хлопця з Криму відрахували. Зараз він воює в "Правому сек-*

торі" – красавчик! Ще в нашій групі вчилися чотири дівчинки – вони не на війні, ясна річ. Інший мій одногрупник займається цивільно-військовим співробітництвом в зоні АТО. В журналістиці тільки я".

Денис зізнається, що на війні відчуває себе в першу чергу військовим: "*Адже там ми весь час носимо зброю*". Фотограф "Телекритики" Максим Лісовий цікавиться, яку. *"Автомат, магазин, за бажанням – граната. А ще на мені більшу частину часу – бронік і камера*".

Ситуацію довкола реформ військових ЗМІ, претензії до яких висував координатор "Інформаційного спротиву" Юрій Карін і про які "Телекритика" спілкувалася з радницею міністра оборони Тетяною Поповою, Денис не коментує.

Та ми з ним говорили насамперед про роботу в ЦТРС, ротації на схід у різні періоди конфлікту, супроводження цивільних журналістів і питання, які медійникам слід ставити собі перед відрядженням у зону АТО.

– Денисе, що ти робив після отримання диплому військового журналіста і до війни?

– З Військового інститут КНУ ім. Тараса Шевченка я випустився у 2013 році.

За розподілом прийшов у ЦТРС на посаду спецкореспондента. Взагалі-то я мав іти в ТРК "Бриз" у Севастополь, де взимку на п'ятому курсі проходив практику. Добре, що не пішов (*усміхається*). Раніше стажувався у друкованих виданнях, писав, наприклад, у газету "Народна армія". Це мені давалося дуже легко, на ТБ роботи побільше.

До війни в телерадіостудії я пропрацював, виходить, півроку. Ми висвітлювали повсякденне життя Збройних сил, їздили у військові частини, на полігони, звідки готували сюжети для наших програм.

ЦТРС зараз працює як продакшн: пропонуємо свої програми різним каналам. До подій у Криму ми працювали дуже розслаблено – готували 30-хвилинну програму-тижневик. А потім – "понеслося"! Почали готувати програму "Час-Ч" – два

випуски по 10 хвилин сім днів на тиждень. Зараз її показує Перший національний. Інші наші проекти показували канали Tonis, УТР, 5 канал.

– Що твоя освіта тобі дала в ситуації реальної війни? Видається, що ти був до неї значно краще підготовленим, ніж цивільні журналісти.

– Ну, у нас як і всюди – навчання навчанням, а за місяць служби дізнаєшся більше, ніж за п'ять років навчання. В АТО є журналіст і є війна, а вона – навчить. Хоча, чесно кажучи, краще б був мир і ми просто про життя і роботу Збройних сил розказували.

З іншого боку, у нас в Україні є круті цивільні воєнні кореспонденти – справжні "мастодонти". Той же Андрій Цаплієнко, наприклад. Він стільки всього пройшов, що я можу багато чого в нього повчитися. Я ж тільки університет закінчив. Служба почалася з війни.

– Я читала, що ти поїхав в АТО одним з перших українських журналістів – у травні. Це була твоя ініціатива чи наказ? Скільки всього відряджень на Донбас у тебе було?

– Я хотів поїхати. У нас нікого не примушували, але всі розуміли, що мають там попрацювати. Бо там усе по-справжньому. Здається, уже всі журналісти й оператори ЦТРС, крім жіночої частини колективу, були в АТО. Їздили групами по дві людини: журналіст та оператор. Серед наших працівників є і військові, і цивільні. Я був у другій такій групі разом з оператором-майором. Усього я в АТО був п'ять разів: у травні днів десять, потім мав довгу ротацію влітку – із середини червня до середини липня. Восени був два рази по два–три тижні. Й оця зимова поїздка мала бути на місяць.

– Розкажи про перші враження від АТО.

– Ой, як тільки приїхав – це був ступор, шок. У плані побуту я був абсолютно готовий, а побачити війну на власні очі, мабуть, не зовсім. Це все було так дивно: перші блокпости, постійний рух людей з міста в місто – хтось від'їжджав автобусами з Донбасу, хтось їхав туди. Всюди пробки, купа людей

зі зброєю. Перші полонені. Важко повірити, що раптом у цій частині України так змінилося життя.

Літня поїздка була дуже класна. Мій начальник першим підняв український прапор у звільненому Слов'янську! Навіть Президент узяв наше відео у своє новорічне звернення. Кожного дня в той період наші військові повертали Україні міста, наш прес-центр розривався від дзвінків. Ми звітували не про те, що загинуло 10 осіб, а що наші бійці три міста взяли! Зовсім інший настрій, що вам сказати.

– Що входило в обов'язки журналістів ЦТРС Міноборони в зоні АТО, крім, власне, підготовки сюжетів для ваших програм?

– Нас відряджали до прес-центру штабу АТО, яким керували по черзі Олексій Дмитрашківський та Владислав Селезньов.

В обов'язки входило готувати інформаційні повідомлення для речника АТО, супроводжувати цивільних журналістів.

Спочатку ми не мали сторінки в інтернеті. Дмитрашківському доводилося мотатися на КПП, який за 700 метрів, по кілька разів на день, аби відзвітувати журналістам…Тож ми запропонували зробити сторінку на Facebook "Прес-центр АТО". Приємно було бачити, як усе це запрацювало. Канали почали посилатися на нас. Бувало, ми заллємо відео, а вже через 20 хвилин його беруть в ефір UBR, "24", 5 канал чи News One. Щоправда, прикро, що інколи вони розтягували відео, аби не було видно нашої плашки.

В усі мої ротації для зйомок ми час від часу виїжджали з бойовими підрозділами, але на самий "передок" нас не брали. З бойового виїзду можна було й сім матеріалів привезти. Готували сюжети не лише про результати військових операцій, а й про побут, коли було більш-менш тихо. Тоді йшли в їдальню чи до ремонтників подивитися, як там іде робота, або в "зельонку" (*відкрита місцевість. –* ***ТК***), яку інженери із собаками розміновували. Мені особисто було цікаво побачити справжню роботу спеціалістів, а не показуху на полігоні, де навчання – за сценарієм.

Працювати було непросто – апаратура ніяка. Ми знімали на міні-дівішки, монтували на своїх ноутбуках. Інтернет мало де можна було зловити, а нам треба було передавати в Київ наше відео, яке колеги в ЦТРС підчищали, начитували, писали підводки.

– Як саме відбувалося супроводження цивільних журналістів? Які обмеження ви для них встановлювали? Багато хто скаржився на занадто суворе військове керівництво.

– Журналістів акредитовувала СБУ, а ми – перевіряли їхні документи за списками вже на місці. Ох, пригадую ті велетенські стоси паперів з іменами журналістів з різних країн…Формувалася група з цивільних журналістів – колона машин, на початку і в кінці якої їхали ми – військові. Машин могло бути аж до восьми штук, тобто це близько 30 журналістів. Якось треба було далеко їхати і група була велика, то в супроводження дали БТР. Ми привозили їх на блокпост, давали хвилин 30–40, бо довше затримуватися було небезпечно.

З позиції журналіста я розумію, чому вони скаржилися. Всі хочуть привезти звідти "бомбу", ексклюзив. А нам треба було гарантувати безпеку представників ЗМІ. Ніяк не можна було відпускати їх без супроводу чи однією машиною. Наших журналістів дуже не люблять в "ДНР" та "ЛНР". Не варто ризикувати.

– Іноземні журналісти, мабуть, усьому там дивувалися?

– Так. Вони переважно були з преси. Більше за інших хотіли розібратися, що відбувається. Візьмуть одного бійця – і подовгу його "мусолять". Багато чого вони ніяк не могли зрозуміти. Ми добре з ними спілкувалися, та і з нашими журналістами гарно роззнайомилися. Мені здається, їм більше подобалося їздити з нами, ніж зі звичайними військовими. По поверненні в Київ ми тут на зйомках теж перетиналися і починали згадувати, як було в зоні АТО.

– Були небезпечні ситуації?

– Пригод вистачало. Одного разу я привіз цивільних журналістів на блокпост сил АТО, і раптом по ним із "зельонки" почали гатити. На щастя, наші військові достойно на це відповіли.

– Як тебе поранило? Що пам'ятаєш?

– Кілька днів ми були в Дебальцевому. Там обстрілювали з ранку до ночі, не було можливості працювати, ми весь час сиділи в бліндажі. Якби затрималися і застали ще один обстріл – від нашого бліндажа лишилася б братська могила. Звідти виїхали в Краматорськ. Думали, у нас другий день народження стався.

Потім у нас мав бути наступний виїзд. Мої колеги поїхали раніше, а я лишився готувати апаратуру, знаходився у таборі військових, які запускали величезні армійські безпілотники – унікальні машини, я їх запуск теж хотів зняти. Раптом почався обстріл. Я думаю: як це може бути – в Краматорську? Потім уже сказали, що це з Горлівки терористи стріляли СМЕРЧем.

На момент початку обстрілу я був у КУНГу з іще кількома військовими. Коли почули, що щось гупає – вибігли. На вулиці було ще з десяток людей. Почало лупити прямо по нам, я крикнув: "Лягай", ще хтось підхопив. Згідно з правилами КУНГ було вкопано, між ним і стінкою окопа є щілина десь у півметра. Кажуть, що я почав штовхати туди людей – я сам цього не пам'ятаю. Прямо на нас полетіли осколки. Один з хлопців, який стояв у метрі від мене, прийняв усе на себе. Я потягнувся рукою, щоб його затягти в КУНГ, і решта потрапила по мені – в руку, ноги, спину. Я намагався стрибнути в окоп, але не відчував ніг. Інші хлопці мене туди затягли. Той хлопець помер. Я хотів його врятувати, а вийшло, що він мене. КУНГ наш був простріляний, як решето.

Після обстрілу ми якийсь час іще лежали в окопі, потім приїхали медики – мені перев'язали руку і вкололи знеболювальне. Потім хлопці питали, чи боляче мені було. Я казав, що у футболі часом сильніше вдарять (*усміхається*).

– Скільки операцій тобі зробили?

– Уже й не скажу, багато. Спочатку мене повезли в лікар-

ню в Краматорську. Там їх усього дві, а поранених були десятки – і військових, і цивільних. Мене на носилках поклали на підлогу – чекати. Я був у свідомості, просив покликати лікаря. Хоча потім мені сказали, що в мене був тиск 50 на 20, видно, я багато крові втратив, кажуть, літрів зо два.

Місцеві лікарі зробили операцію – подістовали осколки, дренажі поставили. Потім мене перевезли у Харків уже у військовий госпіталь. Там руку складали, приводили до ладу, відновлювали кров безкінечними крапельницями. 13 лютого мені поставили апарат Ілізарова. Кажуть, носити його треба десь чотири місяці. Потім перевезли у Київ, там щодня були операції. У мене в деяких місцях кістки були роздроблені, кілька шматків довелося видалити.

Але головне не це, а те, що мені дуже пощастило лишитися живим. Лікар казав, що мої наскрізні поранення на ногах були в кількох міліметрах від артерій. Якби потрапило туди, я б помер за кілька хвилин.

Уже тиждень (*11 березня. –* ***ТК***) я тут, в Ірпені. Це називається реабілітацією, але по суті все ще лікування: я маю одну відкриту рану, дещо знову довелося різати...

– Але ж ти вже ходиш – це справжнє диво. Як ти себе на ноги поставив?

– Від моменту поранення мене найбільше цікавило, чи зможу я ходити. Лікарі казали, що не раніше, ніж через три місяці. Я на 13-й день уже встав, бо задовбало лежати. На 14-й спробував піти, але це було дуже важко. Всі навколо були в шоці (*усміхається*). Тепер ноги вже нормально ходять, але болить спина.

– Із журналістів ЦТРС хтось іще був поранений? Як керівництво відреагувало?

– У нас чотирьох людей поранило в АТО, мене – найважче. Петя Гасай у Дзержинську отримав контузію, Вітя Гром у Криму, він робив сюжети із заблокованої частини у Перевальному в Криму, осколкові поранення дістав ще наш оператор Вадим Стесюк. Але, Слава Богу, у нас усі фартові,

успішно підлікувалися. Коли я лежав у Краматорську, колеги приїжджали і казали: "Ні, Дєня, тебе уже ніхто не переплюне".

Керівництво казало: "Малий, вибач, що ми тебе відправили туди". Я ж абсолютно ні до кого не маю ніяких претензій. Усе нормально. Якби не я поїхав, то хтось інший. Я щасливий, що вижив – це все.

– Яку допомогу після поранення тобі гарантує Міноборони?

– Я військовослужбовець і вже офіційно – учасник бойових дій, учасник АТО. Мене безкоштовно лікують, я маю отримати грошову виплату. Але це вже після одужання, коли пройду військово-лікарську комісію. Там визначать ступінь поранення: чи це часткова втрата працездатності, чи інвалідність. За часткову мають виплатити 50 тисяч, за інвалідність – від 100 тисяч. Мені волонтери казали, що в моєму випадку можна оформити інвалідність, але я не хочу. Навіщо мені таке – в 23 роки-то? Я хочу служити далі. Недавно пацанам казав по телефону, що так хочеться в АТО...

– Як варто готувати журналістів для роботи в АТО? Що можеш порадити?

– Я не фахівець у цьому. Я поїхав туди згідно з присягою, яку склав у 2008 році і якої завжди буду дотримуватися. Я офіцер і це – мій обов'язок. Але готуватися треба... Насамперед психологічно. У багатьох враження, що там якась "войнушка". Я теж спочатку так думав. Але коли бачиш на власні очі, як там лупить ворог, починаєш ставитися серйозно. Журналіст має подумати: чи це мені потрібно? Чи готовий я в разі чого отримати поранення? Чи буду себе вести там адекватно? Чи готовий – елементарно – побачити відірвані руки, ноги, голови? Чи знаю, як у разі чого допомогти собі чи колезі?

Я коли після поранення лежав – побачив відео з пораненим фотокореспондентом "Сегодня" (***Сергієм Ніколаєвим***, *який 28 лютого помер від поранень, отриманих поблизу Пісків на Донеччині.* – ***ТК***). Це просто жах: навколо нього всі бігають,

кричать: "Дайте йому води". А треба було якнайскоріше його перев'язати, як мумію забинтувати. А вони ще й знімали. У журналіста, мабуть, десь такі ж поранення були, як у мене, навіть менші – без спини, він же в броніку був. Тепер я розумію, як важливо, щоб у кожного завжди при собі була аптечка – не десь, а на ремені. І добре укомплектована. Всім, хто туди їде, я можу порадити насамперед **думати головою**. І бути обережними.

Вадим Лубчак. **ДМИТРО ТИМЧУК: "В УКРАЇНІ НІКОЛИ НЕ РОЗУМІЛИ ВАЖЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ"**

Сьогодні – рівно рік як існує група "Інформаційний спротив". Починаючи з лютого 2014-го, тисячі українців кожного дня відвідували сторінку у "Фейсбуці" українського офіцера, координатора групи й керівника Центру військово-політичних досліджень Дмитра Тимчука. Її автор одним з перших публікував у соціальних мережах повідомлення, в яких містилася оперативна інформація про реальну ситуацію у Збройних Силах України, обстановку в Криму та на кордонах країни. Дмитра Тимчука і групу його однодумців, коли виник інформаційний вакуум довкола подій в Криму, цитували сотні українських та європейських медіа. І майже завжди його інформація відповідала дійсності. А в російських ЗМІ тоді навіть почали з'являтися повідомлення про те, що Тимчук – це, мовляв, сукупний образ спеціалістів з українських спецслужб, і такої людини взагалі не існує.

Сьогодні, у річницю активної інформаційної роботи, Тимчук на такі закиди відповідає: "Наша ініціатива виникла якраз тому, що офіційні державні структури не виконували ту інформаційну функцію, яку повинні були б виконувати від кінця лютого 2014-го року". Тож – це цілком реальний чоловік і активний блогер, активна діяльність якого в інформаційному полі зрештою зробила його депутатом українського парла-

менту. А річницю створення групи "Інформаційний спротив" Дмитро Тимчук разом з іншими координаторами проекту, запросивши журналістів на прес-конференцію в УНІАН, використав як привід поговорити про ситуацію, що в минулому році складалася на українському "інформаційному фронті".

ЧОМУ МИ ІНФОРМАЦІЙНО ПРОГРАЄМО?

"Коли Росія почала проводити спецоперацію з захоплення Криму, зокрема 27 лютого, коли було захоплено Верховну Раду Криму – ми помітили, що вся ця військова агресія відбувалася під потужним супроводом інформаційної пропаганди Росії, – сказав на прес-конференції Дмитро Тимчук. – Всі ми пригадуємо: коли російський спецназ захоплював важливі об'єкти в Криму, – в кремлівських медіа транслювали сюжети про те, що "Правий сектор" колонами йде на півострів вирізати російських немовлят. Або – коли флагман ВМС "Гетьман Сагайдачний" був у Середземному морі, в російських медіа повідомляли, що увесь екіпаж здався та перейшов на сторону так званих "кримських ополченців". Таких інформаційних спецопераці були десятки. А Україна – інформаційно програвала, не випереджаючи їх. Ми зрозуміли, що маса наших комунікаційних структур (а їх насправді дуже багато – від прес-центрів, прес-служб усіх силових відомств – до спеціальних відділів у спецслужбах, які повинні були б займатися інформаційно-психологічними операціями) – не спрацювали. Країна потребувала інформації: тоді – про Крим, пізніше, – про події на сході. І ми спробували її надати, звичайно, кілька разів перед цим перевіривши. Сьогодні я розумію, що проблема була набагато глибшою: в Україні ніколи не розуміли важливості інформаційної безпеки та інформаційного протистояння".

Тимчук зауважив, що навіть з початком антитерористичної організації, ситуація суттєво не змінилася – тривалий час не було чіткої координації щодо розповсюдження інформації про події на сході.

"Відсутність належного прес-центру ми почали справедли-

во критикувати. На той момент в.о. Президента України Олександр Турчинов запропонував нам зустрітися й вже через 3 години після зустрічі було реально створено прес-центр АТО. Ситуація потихенько почала вирівнюватися, – продовжує Тимчук. – Утім, пройшов рік, а фактично адекватних інструментів для реалізації інформаційної політики країна ще немає. Ми їх тільки починаємо виробляти. Пригадую, що даючи старт роботі в форматі групи "Інформаційного спротиву", ми очікували, що нам доведеться працювати тиждень, максимум – два. А потім на цей напрям роботи звернуть увагу спеціальні держструктури... Вже рік чекаємо."

Присутні на прес-конференції експерти Центру військово-політичних досліджень називали три найгучніші викриття інформаційних спецоперацій.

"В Україні здійснювалися інформаційні спецоперації, на які наші державні структури практично не реагували. Або реагували запізно. Ми виявили цілий ряд окремих операцій, які проводилися агресором на інформаційному полі "ДНР" та "ЛНР", Росії, а згодом і України, – говорить експерт В'ячеслав Гусаров. – На початку літа російські медіа стали багато говорити про "гуманітарну катастрофу" на сході. За їхньою інформацією, люди там мало не з голоду вмирали. Навіщо це було зроблено? Ілюзія такої катастрофи відкриває двері РФ для своїх так званих "гуманітарних конвоїв". З величезними порушеннями міжнародного законодавства Росія продовжує "допомагати" Донбасу. Інші два випадки спецоперацій – нівелювання ситуації довкола трагедії з малайзійським Боїнгом та зрив мобілізації в Україні.

"Російські медіа трактували ситуацію щодо Боїнга прямолінійно: Росія в трагедії у жодному випадку не винна, – продовжує Гусаров. – У їхньому розумінні: вся відповідальність на країні, над небом якої сталася трагедія. Нами було виявлено умовні три етапи інформаційної спецоперації. Перший – заяви, другий – їхній варіант доказів, фотознімків, свідчень незрозумілих очевидців. На третьому етапі треба було "загово-

рити" цю тему взагалі. Зокрема, зрештою, і вийшло. З такої величезної міжнародного рівня трагедії Росія вийшла з води сухою. Ще одна операція – зрив мобілізації. Ми бачили, як агресор різними засобами намагався зірвати хід мобілізації. І не лише за допомогою медіа з Росії. На жаль, в усіх цих прикладах роль України щодо протидії – була другорядною".

Під час прес-конференції, координатори групи "Інформаційний спротив" зауважили, що продовжуватимуть роботу. Більше того – анонсували створення у Польщі партнерського проекту, який запустив Андрій Шурін. За словами Тимчука, працюватимуть над проектом професійні польські журналісти, небайдужі до подій в Україні. Відомості від групи "Інформаційний спротив", що перекладаються польською мовою та публікуються на цьому ресурсі, будуть відрізнятися від українських повідомлень. Вони передусім стосуються соціально-політичних проблем на окупованій території Донбасу.

День. – 2015. – 28 лютого.

Наталья Голованова. **АНН НИВА: ЖУРНАЛИСТ – НЕ СТОРОННИК**

...Как рвалась в бой Настя Станко во время недавнего круглого стола в Укринформе, посвященного принципам и этике военной журналистики! Легендарная хрупкая девочка, которой всего лишь немногим больше 20-ти, военный репортер, проходящая эту войну "от" и "до", бывшая в плену, именно рвалась в бой, в мирном, теплом помещении, где проходил круглый стол, – стараясь убедить "взрослых": мы должны слышать всех, не только "своих", там, на войне, и каждый воюющий, хоть свой, хоть "чужой", – это всегда индивидуальная, конкретная история и судьба... Настя потеряла в этой войне близкого человека. Настя много чего важного сказала участникам круглого стола. Она не всеми и не во всем была услышана, порой мне казалось: самые

сложные вещи, известные только тому, кто "щупал" войну руками, Настя говорит в пустоту, и глухота многих-многих почти безнадежна…

Я попросила интервью у Анн Нива буквально на следующий день. Вот когда оно созрело!

Анн прилетала из Парижа в сентябре как военный репортер и писатель от Le Point. Мы много общались и работали с ней перед ее полетом в Днепропетровск и оттуда в зону боевых действий, и сразу после прилета оттуда через 10 дней – она в Донецке попала под обстрел и вернулась в Киев совершенно больная, хотя говорила, что простыла… Все вместе сказалось, надо думать. Мы тогда говорили и обсуждали взахлеб, не могли наговориться и насмотреться друг на друга, – когда еще увидимся?.. – и до интервью как-то руки не дошли, все урывками. А тут, на исходе ноября, – созрело. Интервью с человеком, которого я с некоторых пор боготворю. "Подарил" мне знакомство с ней полтора года назад Леонид Школьник, знаменитый "русский американский израильтянин", журналист, поэт, переводчик и писатель, владелец и главный редактор своего всемирно известного детища "Мы Здесь!" ("МЗ"). 12 книг написаны Аней и вышли с 1997 г., в основном, в издательстве "Fayard" (Франция), на французском языке, четыре книги переведены на английский. Они – о горячих точках планеты: Сирии, Ливане, Чечне, Ираке, Афганистане, – а также о России. Это настольные книги, о какой бы войне ни шла речь. Недавняя статья Ани об Ираке и США этих дней была с восторгом напечатана в переводе с английского изданиями "Каспаров.ру" и американским "Континентом", – их главреды моментально оценили ее и согласились, что статья – учебное пособие для украинских военных, журналистов, политологов в связи с событиями на Донбассе… Аня и сейчас в горячей точке – не скажу, какой, секрет. Пока не вернется – держу кулачки за Нее и "не свечу" Ее местонахождение. В разгар крымских событий этой весной Анн побывала в Крыму, и вот, в сентябре – на пылающем востоке Украины. Украина стала темой Ее ре-

портажей во многих изданиях мира, а также темой недавнего выступления в Страсбурге. Мы говорили с Аней 25 ноября, а 26-го она опять улетала...

– Ань, Ты в 90-е много месяцев, самых жарких боевых, провела в Чечне. И все эти 20 лет каждый год, по несколько раз, Ты в горячих точках. Ты знаешь, что такое война. Скажи, война как метод решения проблем стран и народов – легитимна, не ошибка? Ты лично принимаешь войну как метод?

– Я стала почти пацифисткой. Но я не пацифистка, я человек циничный и понимаю, что никак не смогу менять курс мира, понимаешь. Но на самом деле из-за того, что я сама физически была на войне, и не один раз, мне кажется, что война на самом деле не решает ничего. Война просто дает ощущение политикам, что они решают проблемы. На самом деле это не так. Война меняет все проблемы, она трансформирует их, и возникают другие проблемы. И думать, что война – это решение всех проблем, – это значит глубоко ошибаться, это иллюзия. Но это иллюзия, в которой человечество будет и впредь продолжать купаться. Я уверена, что всегда будут войны.

– Даже – всегда? Значит, и в украинской войне сейчас практически ничего не решается? И те, кто руководят, заблуждаются?

– Скажу так. Никто официально не говорит, что он воюет на самом деле. Как будто в Украине непонятно, что творится. Непонятно, что к чему. Но не признавать боевых действий таковыми – это первая, на мой взгляд, ошибка.

– Как ты думаешь, люди, которые руководят в этих боевых действиях, – слышат людей? Беженцы с востока Украины, их разрушенные дома и судьбы, убитые, – кто за это ответит?

– Есть люди, которые воюют. Есть люди, которые страдают от войны. Есть политики, которые принимают решения. Но на самом деле это разные люди. Те, кто принимают решения, не могут знать чувства тех, кто страдает от войны.

Никогда. Это не совпадает, понимаешь. И это так не только в России и Украине. А за что воюют – это, Наташа, вопрос не к журналисту. За что воюют – это вопрос идеологический. Война – это война. Есть разные точки зрения. Но одна из многих проблем состоит в том, что в Украине никто на самом деле не принимает какие-то решения, чтобы идти – либо в сторону войны, либо дальше, в сторону мира.

– Почему военному репортеру важно не только быть свидетелем военного конфликта с одной стороны, но и побывать в стане противника?

– Ну как почему?! Это не только желательно, это обязанность. Потому что как можно понять – не только конфликт, а и любую ситуацию! – если не услышишь все стороны?! Это просто невозможно! Это вопрос умного подхода, правильного выбора: надо связаться со всеми, описать ситуацию в мельчайших деталях... Иначе журналист больше не является журналистом. Он СТОРОННИК. Это другая работа. Это другой анализ. А если мы говорим о том, что журналист хочет рассказать своему читателю правду, он обязательно делает попытку описать ситуацию полно, гдядя на нее со всех сторон.

– Ань, во время одного из круглых столов в Киеве я попыталась рассказать о том, как работаешь Ты, как это важно – описать стан противника. Там были важные лица...

– Они были в шоке?

– Они были в шоке! Замахали руками. Уважительно, но все равно. Во-первых, сказали, что журналиста захватят в плен. Во-вторых, собственник издания, которое их отправило в зону конфликта, подумает, что он продался врагу...

– ...подожди. Те, которые в принципе могут посметь так думать, – что журналист продался, – на мой взгляд, сами не журналисты! Они тогда ничего не знают о журналистике! Я как журналист никому не принадлежу. НИКОМУ!!! И только в таком случае может журналист работать. Те, кто так не ду-

мает, уже продался – своему хозяину. И уже показал, что он не журналист. А чтобы никому не принадлежать, надо иметь строгую этику.

– Настя Станко говорит, что нет механизма, по которому украинский журналист смог бы попасть на территорию противника и беспрепятственно там работать, без опасения, что его возьмут в плен.

– И она совершенно права. Отсутствие этого механизма – пока – в Украине объясняется тем, что оппоненты Украины – в информационной истерике. Никто не уважает профессию журналиста. Мне легче как француженке работать в Украине на обеих сторонах, чем ей, Насте. И так не должно быть.

– А как можно решить этот вопрос? Как думаешь?

– Это можно решить только на уровне общества. Если все думают о журналистах только как о купленных людях, тогда это конец, тогда никакого улучшения в этом вопросе не будет.

– Есть ли, на Твой взгляд, уважение к журналисту в Украине, России?

– Никакого, и там, и там! Потому что это всё – остатки советизма. Когда никакой журналистики не было, была одна пропаганда. Но медленно-медленно ситуация меняется. Есть у Вас отличные журналисты. В России они тоже есть. Но я не хочу сказать, что ситуация на Западе намного лучше. У нас лучше, но ненамного! Тоже есть зависимость от собственников изданий, от власти. Люди, которые думают, как я, – в меньшинстве.

– Тогда вопрос. Возьмем Францию. Она смотрит на события в Украине скорее с точки зрения России. Франция вместе с Америкой воюет с ИГИЛ. Издание Le Point может поддерживать эти точки зрения. Тогда как поступаешь Ты – вслед за изданием поддерживаешь во всем официальную точку зрения?

– Мне абсолютно все равно, для кого я работаю. Я, конечно, не буду никогда предлагать свою статью какому-то “экстремальному” изданию...

...подожди. Например, если дружба с Россией будет официальной политикой Франции, даже не говоря об издании, – Ты как будешь поступать? Будешь больше придерживаться, скажем Зокрема, "украинских целей" или "российских"?

– Я никогда не буду зависеть от политики моей страны. Для меня важно, как я сама думаю. Ведь журналистика – это мой образ жизни. Полная независимость!

– Ага, хорошо. Один высокий чиновник недавно сказал, обращаясь к украинскому военному журналисту: "Что это Вы говорите – "противника надо понять"? Его не надо понять, его надо уничтожить!"

– Меня это абсолютно не удивляет. Но это полный тупик. Это вообще дурацкие слова. Если каждый человек будет думать, что надо только "уничтожать врага", и больше ничего, то – как мы будем жить все вместе на одной планете?!! С такими мыслями в головах чиновников никогда не будет в обществе уважения к тем же журналистам. У нас на Западе – совершенно невозможно, чтобы чиновник так говорил.

– Ань, скажи, пожалуйста. Ты много дискутировала со специалистами и много думала на эту тему. На данный момент какова Твоя оценка – какая это война (так условно называю боевые действия на востоке Украины): захватническая, гражданская, спровоцированная мировым сообществом в связи со слабостью мировых экономик, еще какая-то?

– Я не могу Тебе это сказать. И вообще дело не в этом. Это одни слова и слова. Они не так уж важны. Важны дела. Важно – что сделано или не сделано в том месте, где воюют, чтобы прекратить боевые действия.

– Почему никто не хочет их прекратить?

– На мой взгляд, до сих пор, до сегодняшнего дня, ничего не сделано конкретно для прекращения огня на Донбассе. Но я не знаю, почему. Я не могу сказать. Я не нахожусь в голове Путина или в голове Порошенко. Но мне кажется, что ни одна

сторона – ни Порошенко, ни Путин – не знают, что делать и куда дальше идти. У них нет плана. Они просто реагируют друг на друга. Понимаешь? И это очень плохо. Это значит, что стратегии нет. И действительно, когда объявляется, что происходящее на Донбассе уже не зависит от Украины, и Украина перестает участвовать в жизни людей, находящихся там, это играет на руку Путину, люди говорят: вот, мы Украине не нужны, и Путин нам поможет. Как Киев теперь может претендовать на что-то, если он громко объявляет подобное? Это парадоксально. Я не уверена, что с такими заявлениями будет лучше, что не будет войны. Мне кажется, наоборот.

– Вот понимаешь, Ань. Никто не хочет прекратить. Все продолжают войну. Тогда – кто и с кем и с чем воюет?

– Наташа, это не мое дело – объяснить, что у вас происходит.

– …а это так же "у нас", как и "у вас". Потому что мы – на одной территории Земли.

– Да, но это полный хаос. Мы, во Франции, не можем влиять на то, что происходит в Украине. Это внутреннее дело Украины. Европа не может влиять!

А вы бы смогли во Франции влиять на события, если бы нечто подобное начало происходить где-то на вашей границе? События в Украине стали болью всей Европы, угрозой всему миру! Какое же это внутреннее дело Украины?!!

– Я не думаю, что то, что творится в Украине, – это что-то более страшное, чем в Сирии, Ираке.

– Конечно. Но то, что происходит в Сирии и Ираке, тоже угрожает не только этим странам. Это угроза и другим странам тоже.

– Ну, может быть. Но наивно думать, что мировое сообщество может соединиться и быть одним голосом, быть согласным решить проблемы войн. Потому что есть разные интересы и политики. Это всегда так было и так и будет.

– Знаешь, о чем сейчас думаю? Не только мировое сообщество не может соединиться – любая страна не мо-

жет соединиться в одно целое, чтобы прекратить войну! В каждой стране – разные идеологии, разные сообщества, у каждого свои интересы, а рвачи и мародеры – вообще каждый сам за себя, только о себе пекутся. Украина – это не одна страна, это восемь, девять разных Украин: политики, олигархи, профессиональная элита, нищие, сумасшедшие...

– Угу, ну да, но государство – одно. И политика, в принципе, существует для того, чтобы решить проблемы с помощью диалога, круглого стола. А здесь, когда идет война, значит – политики стали не нужны.

Вот мы к этому и приходим! Сейчас хаос больше управляет ситуацией, чем политики, которые могут хоть куда-то страну повести. Хаос и Путин. Да?

– Если у вас к власти не приходят политики, которые могли бы решить проблемы на востоке не военным путем, тогда и имеем все это. Тогда все будет продолжаться.

– Не все так просто. Начала-то свистопляску-заваруху не Украина. В этом все дело. А что касается прихода во власть, у нас механизм прихода к ней – ничем не удивлю Тебя – это наличие денег и связей. А еще вернее – кровное родство с топ-фигурами истеблишмента. А у вас? Во Франции может прийти во власть человек, который ничем другим не отличается, кроме как талантом, знаниями и работоспособностью, но денег имеет за душой на уровне среднего и даже ниже среднего класса (что норма для украинской научной, производственной и всякой другой профессиональной элиты; ведь если элита, – значит, не позволяет себе богатеть за чужой счет, зато способна жить исключительно своим трудом и умом)?

– Я не могу точно объяснить. На мой взгляд, самая большая разница между нами и вами – это то, что у нас гораздо больше опыта демократии, чем у вас. Кроме этого, все остальное – абсолютно одно и то же. Абсолютно.

– Спасибо, Ань. Тебе завтра лететь… Скажи, о каких горячих точках, кроме Украины, болит Твоя голова в эти дни?

– Я не везде бываю и была. Но во всех горячих точках, где я была, мне больно было смотреть на происходящее. Это и Донбасс, и Чечня, и Афганистан, и Сирия, и Ирак. Донбасс не страдает больше, чем в свое время страдали Чечня, Афганистан, Ирак.

– Как-то мы с Тобой оценивали: Донбасс страдает меньше.

– Нет, сейчас оценка: примерно так же, как те регионы.

– Не мучаю больше Тебя, удачной поездки!

Анн Нива – как модель. Точёная! Модная! Красавица! Только когда посмотришь в глаза – поймешь: пустой разговор – модель, не модель. Глаза – родные. Прекрасные глаза. Как с Ней легко. Легко – в смысле тепло, горячо и свободно-свободно. С Ней можно без слов. В этом вся соль. Век бы не расставался. Да хранит Её Бог.

"Журналист Украины", 2014 г. , № 11.

Сергій Демчук. Олексій Гарань. **ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ВИСВІТЛЕННЯ ВІЙНИ**

Про ізраїльський досвід розповідає сайту тексти.org.ua експерт Центру близькосхідних досліджень Сергій Данилов, який щойно повернувся з Ізраїлю, де вивчав як ізраїльські ЗМІ висвітлюють війну.

З початком війни в українському суспільстві не втихають суперечки стосовно того, чи потрібно критикувати військове керівництво, чи треба стиснувши зуби допомагати фронту, поклавшись на те, що військові знають що роблять. З одного боку, критика "генералів" підриває бойовий дух армії. А з іншого, суспільство не вірить у про-

фесійність військового командування і критика сприймається, як засіб змусити Генштаб воювати ефективніше.

Та провести чітку лінію між раціональною критикою і критиканством неможливо. Звісно, в умовах інформаційної війни з потужним ворогом єдиного правильного рецепту для ЗМІ немає. Тому ми продовжуємо публікувати матеріали про досвід висвітлення війни у різних країнах.

– Хто і як в Ізраїлі інформує громадян про бойові дії: прес-служби чи журналісти незалежних медіа?

Інформацію доносять приватні медіа. Але існує жорсткий фільтр у вигляді військової цензури. Є так звані військові цензори. Під час військових дій вони не сплять ночами і переглядають весь матеріал, який приватні медіа відзняли в зоні конфлікту.

Потік відео від телеканалів потрапляє до цензорів, цензор дає добро або щось вирізає, матеріал повертається до телекомпанії і тільки потім потрапляє до ефіру. Іноді цензор може накласти санкції на канал і журналіст, який став причиною санкцій гарантовано втрачає роботу на каналі.

Правила цензурування дуже жорсткі: жодних показів техніки, дуже жорстка заборона на повідомлення про кількість жертв серед військових. І ми до цього рано чи пізно теж прийдемо. Крім цього, якщо ракета з Гази долетіла до населеного пункту, то журналістам навіть не дозволяють зняти характер ушкоджень, нанесений, наприклад, будинку, щоб ворог не міг оцінити точність і координати удару.

От зараз різні громадські ініціативи реконструюють дії росіян. Я був вражений: за мінімальними ознаками, за якимсь випадковим підбитим стовпчиком, який ледве потрапив до кадру, можна зробити точну геолокацію і визначити напрямок, чим і звідки стріляли.

Кількість і склад підрозділів повідомляти теж заборонено. У країні, яка реально воює, а не робить вигляд, військова цен-

зура – це невід'ємна частина кампанії. Не можна давати ворогу можливості тебе вразити, зрозуміти, які сили проти тебе воюють, з якими підрозділами і технікою має справу, навіть якщо в кадр попаде хоч один шеврон.

Звісно, є в Ізраїлі урядові і військові прес-служби, які теж дають інформацію. Наявність цензора і заборон – мають свої недоліки. Бо при подачі інформації існує конкуренція двох типів. По-перше, з ворогом, по-друге, з нетрадиційними медіа, соціальними мережами, з таким меседжером для мобілок, як WhatsApp. І через цензуру "своя" інформація часто публікується пізніше, ніж ворожа чи у соцмережах.

– У нас часто дорікають державі, що не публікуються повні списки загиблих, і що посадовці занижують втрати.

Перелік загиблих в Ізраїлі публікується тільки по закінченню війни. Влада Ізраїлю чітко усвідомлює одну річ, яку наша влада не розуміє: для того, щоб тобі довіряли і щоб мати в очах народу легітимність вести війну, легітимність проводити мобілізацію, тобі треба говорити правду. Говорити неправду нераціонально. Влада у разі потреби може заявити "ні, я зараз не скажу", а потім, коли ситуація дозволить говорити – повідомити правду, все як є.

По завершенню війни в Ізраїлі починають діяти незалежні комісії, які очолює зазвичай голова Верховного Суду у відставці. До складу комісій входять колишні військові з довірою, правники. Вони мають доступ до всієї закритої інформації, мають право брати покази і оцінювати накази, а потім виносити рішення.

Цей механізм потрібен не для того, щоб покарати командування і солдат, хоч бувають і покарання, а для виявлення помилок. Результати роботи цих комісій стають публічними, їх обговорюють у парламенті. Тоді приймаються кадрові рішення.

Але головне – виявити помилки. Громадяни знають, що держава не обманює і намагається не робити помилок, триває

діалог у суспільстві і є довіра, яка критично важлива під час війни.

Зрештою в Ізраїлі суспільство з сильними соціальним зв'язками, і тому той, хто бреше, ризикує позбутися посади.

– Як може діяти цензура в умовах інформаційної війни з таким потужним у інформаційному плані ворогом, як Росія?

Це проблема. І ні в кого немає одного рецепту. Ізраїльські медійники стикаються з такою проблемою, що Russia Today, Al Jazeera і хізбалловська телекомпанія завдяки зв'язкам спецслужб і грошам мають ексклюзиви, ті картинки, яких не має ніхто.

З палестинського боку ці канали потрапляють туди, куди жоден західний кореспондент не потрапить. І зробити щось із цим дуже важко. Інша проблема – соціальні мережі і менеджер для мобілок WhatsApp, який швидко дозволяє створювати групи і обмінюватися інформацією.

– Чи знімають ізраїльські військові відео боїв і чи викладають їх у мережу, як це буває у нас? І чи можуть солдати чи комбати розповідати в інтерв'ю зовсім протилежне від офіційної версії?

Там це звичайно неможливо. Викладене військовим фото чи відео з місця боїв – правопорушення, за яке можна понести кримінальну відповідальність. По закінченню кампанії такі фото і відео з'являються.

– Бувають такі ситуації, як в Україні, коли ще не завершився відвід військ із Дебальцевого, а по телебаченню виступає президент і каже, що вийшли вже 80 % військових?

Під час війни інформацією маніпулюють всі. Бо інформаційні повідомлення це теж фронт. Сторона, яка воює, не може бути білою і пухнастою. Межі таких "неточностей" – питання політичної відповідальності, політичного чуття.

– Чи прийнято в ізраїльських ЗМІ обговорювати-критикувати дії Генштабу?

До 80 % батьків нинішніх ізраїльських військових служили. До того ж служили і батьки, і матері. У більшості випадків у батька звання вище ніж у офіцера, який командує його сином. І вони не просто служили, а воювали.

У кожного військового є дідусь, який може подзвонити йому на передову і сказати: "У Війні судного дня, коли я воював, треш був значно сильніший. У вас там зараз фігня". Все це створює тиск, громадського обговорення війни не може не бути. Суспільство достатньо мілітаризоване. Можливо, у нас через якийсь час буде те саме. Я не вірю, що наша війна скоро закінчиться.

Через мобілізацію в Україні пройшли вже 100 тисяч людей. Зараз ще 50 тисяч призвали. Вже є помітна когорта людей. Ще дві–три хвилі мобілізації – і колишні військові стануть фактором який впливатиме на громадські настрої.

В Ізраїлі є звичка до війни, всі розуміють, що війна була, є і буде. В Україну війна прийшла для багатьох несподівано, тому існує забагато пафосу, і тому люди, які один день були на передовій і вміють формулювати думки, стають зірками Фейсбуку.

Стосовно обговорень і критики є ще такий момент як стосунки між генералітетом і політиками. Розповім приклад.

В Ізраїлі готувалась одна операція. Раптом напередодні її проведення у ЗМІ зливають інформацію про плановану кількість жертв. Армія, коли планує операцію, завжди розраховує, скільки покладе своїх, скільки ворога і скільки при цьому загине мирних. Якщо наші не роблять цих оціночних розрахунків, то це злочин.

Звичайно та операція була відмінена, бо коли суспільству повідомляють, що загине кількасот наших, три тисячі ворогів і стільки-то цивільних, у всіх шок. Цей злив пов'язаний з тим, що політики електорально рахували доцільність операції, вичислили, яка в суспільстві є підтримка війни і рейтинги. А Армія думає про операції і можливість їх виконання.

Тобто відповідь на ваше питання: "так", обговорюють і критикують.

– Як суспільство в Ізраїлі реагує на загибель своїх солдат?

У світі небагато країн, які бачать війну як екзистенційну – за існування держави і народу на цій території. Це те, що поєднує Україну з Ізраїлем. Але кількість жертв в будь-якому випадку – це серйозний фактор, який вливає на настрої громадськості.

У Цахалі є спеціальна служба, яка повідомляє родичів про загибель солдата. Туди входять медики, психологи, соціальні працівники. Вони приходять групою, серед них обов'язково пишна жінка з добродушним обличчям, яка повідомляє про загибель. Інші підхоплюють родичів загиблого під руки, надають медичну чи психологічну допомогу. І це дуже важливо і принципово.

Є така проблема, що держава не може повідомляти родичам неперевірену інформацію і поки держава перевіряє, так само як і в нашому випадку, ворожа сторона першою повідомляє родичів про загибель. Можуть відправити фото чи відео. В цьому питанні Хамас діє так само як ДНР/ЛНР.

Але у нас немає мовного бар'єру і це ще більше ускладнює ситуацію. Теперішнє покоління у палестинців не володіє івритом.

– Як працюють в Ізраїлі військові журналісти?

В кожному підрозділі є прес-офіцер, який знаходиться з військовими на передовій. Вони проходять підготовку, їх навчають, що можна показувати, а що ні, щоб цензору було менше роботи, навчають як себе поводити. У це вкладають ресурси і час.

Коли я бачу, як українські телевізійники показують укріплення наших солдат у Широкиному, то це на голову неналазить. В Ізраїлі прес-офіцер при частині не дозволив би такого знімати. Крім того там є армійський сектор преси, військове радіо.

– Чи можуть ізраїльські журналісти спілкуватися напряму з генералами, як це було в американському прес-центрі під час війни в Іраку?

Діє просте правило: якщо влада не дає інформацію, то люди ідуть її шукати самі. І дуже часто знаходять у ворога. Тому при всій цензурі система працює на видачу інформації. Це раціонально. Тому виходити до преси потрібно. Якісь принципові речі має озвучувати начальник генштабу, щоб демонструвати адекватність і викликати довіру. Демонструвати, що він відповідає за свої рішення.

– Чи знімають у Ізраїлі фільми, в яких військові – герої? Можливо, для створення образу народної армії.

Знімають, і багато знімають. Це одна з частин підтримки мобілізованості суспільства, яка дуже висока.

Остання війна – літо 2014 року, коли до Гази потрапили нові ракетні комплекси, з яких можна обстрілювати всю територію Ізраїлю. Країна 50 днів сиділа в бомбосховищах, країна фактично зупинилася. Але всі розуміють, що держава не може компенсувати всіх витрат. І збитки понесли всі. Але пануючим настроєм було: "Ми будемо сидіти в бомбосховищах скільки треба, але вріжте їм уже так, щоб вони більше не рипалися і дали спокійно жити". Рівень мобілізованості суспільства там вражає.

Під час війни ситуація постійно змінюється, тому немає заздалегідь вірних кінцевих рішень. Це динамічна система і ти маєш постійно бігти. Як тільки ти зупинишся, тобі кінець.

Українська правда. – 2015. – 2.квіт.**Олексій Бобровников. ПЕРШИЙ ЗАКОН ВІЙНИ**

"Если кто застанет вора подкапывающего, и ударит, и убьет, то кровь не вменится ему". ***(Исход, глава 22)***

"Хорошая газета справедлива, аккуратна, честна, ответственна, независима и достойна. Правда есть определяющий принцип". ***(Из стандартов агентства Ассошиэйтед Пресс)***

Заповеди для войны и заповеди для мира. Те, кто кричат про “мир во всем мире” – обычно, не читали Библию. На войне, как известно, “не убий” перестает работать, и любой священник отошлет паству к двадцать второй главе Книги Исхода.

Так же, как перестает работать на современной войне “правило второй стороны”.

Проблема в том, что многие, кто взахлеб цитируют книги стандартов Ройтера или АП, никогда не были на отечественной войне.

А теперь они пришли на нее.

И сошли с ума.

Сейчас кто-нибудь обнаружит подвох уже в самом эпиграфе к этой короткой заметке и скажет: “Мало кто из вас может похвастаться независимостью”.

Соглашусь. Более того: не просто “мало кто”. Еще точнее будет сказать – никто. Разве что, если считать независимостью стипендию Фулбрайта или Альфреда Френдли – что было бы не менее смехотворно.

Что касается независимости: кто бы ни контролировал СМИ, в котором работает журналист, второй, неписанный закон – фильтровать информацию и не позволять засорять свой язык чужой шелухой.

Первая заповедь, конечно же – “не навреди”.

Каждый из нас, руководствуясь неписанными правилами профессии, скрывает в своих материалах лицо человека, умоляющего не раскрывать его личность, кроме тех случаев, когда человек в кадре – антигерой расследования. Последний же, вне всяких сомнений, имеет право ответить нам в наших публикациях и может воспользоваться этим правом, объяснив логику своих действий.

Но можем ли мы в военное, а не в мирное время – слышать и слушать “голоса противника”, иначе как для получения информации?

Имеем ли мы внутреннее право озвучивать его пожелания или оценки?

Может ли он быть услышан, если логика его действий подразумевает уничтожение страны, гражданами которой мы являемся?

Мне кажется, основная разница между международной и национальной журналистикой в том, что у международного корреспондента на войне на другом континенте нет и не может быть "своих" солдат. У корреспондента национального СМИ, описывающего войну на собственной территории, нет и не может их **не** быть.

Иногда возникает впечатление, что многие наши коллеги ждут некоего пресс-релиза от HumanRightWatch или Международной амнистии, чтобы обрести, наконец-то, новые Библию и десять Заповедей.

Хорошая новость состоит в том, таких библий и исследований написано уже немало.

Один из моих коллег недавно набросился на меня при входе в редакцию: *"Нет и никогда не было "двойных стандартов" в освещении событий! Нет и не может быть разного подхода к освещению международных и внутренних новостей!"*

Отвечу словами из публикации профессора Говарда Бессера, *Howard Besser,* преподающего в Нью-Йоркской кинематографической школе:

"Вот где патриотизм и пропаганда пересекаются. В военное время хроника журналистики в плане проявления в ней патриотизма и пропаганды так же достойна внимания в демократических государствах, как и в авторитарных. Разница в том, что в первом случае средства массовой информации сами, на волонтерских началах, принимают на себя эту роль, – во втором же их заставляют это делать".

Самоцензура, в отличие от цензуры – вот главное, и достаточно очевидное отличие.

Я не думаю, что в Украине найдется СМИ, где что-то, кроме внутреннего убеждения, руководило бы сотрудниками редакции в их освещении нынешнего конфликта.

Одна из вещей, которая беспокоит вышеупомянутого нью-йоркского профессора – самоцензура, например, в части освещения военных преступлений собственных солдат во время боевых действий или сокрытия их потерь. Во втором случае цензура должна заканчиваться в тот момент, когда для "наших ребят" исчезает угроза со стороны противника.

А в первом случае?

Мы должны не бояться вносить коррективы в собственные тексты.

Сводка исправлений в новости должна стать одной из обязательных рубрик во время войны, как прогноз погоды или обзор финансовых рынков, идущий на крупных телеканалах бегущей строкой в независимости от того, о чем в этот момент вещают с экрана.

Другими словами, если крупная операция закончена, войска передислоцированы и территория зачищена от противника, – тогда, **но не раньше,** выпуски новостей должны быть подкорректированы с учетом реальных, а не задекларированных командованием данных. Чтобы в учебники истории и военного дела попали реальные цифры потерь, а военные преступники со "своей" стороны – попали под трибунал.

Такая ревизия информационных сводок просто необходима, чтобы избежать спекуляций на тему "распятых мальчиков", чтобы не допустить Вуковара или других подобных историй, когда солдаты могут совершать экзекуции, находясь в абсолютной уверенности, что их союзники с телекамерой и блокнотом никогда не сдадут братьев по оружию.

Обязаны сдать. И сдадут.

Я видел мертвые тела и наблюдал допросы с пристрастием, но, к счастью, никогда не был свидетелем геноцида.

Не дай, Бог, нам когда-нибудь стать свидетелем этого. И если это случится – не дай, Бог, жить потом с осознанием того, что мы не сделали все возможное, чтобы это остановить.

Да, мы обязаны сообщить об увиденном. И уже непредвзято освещать суд над военным преступником, какой бы шеврон он ни носил.

Что бы уже на мирной, освобожденной от врага территории, "выключить" введенные самим собой ограничения свободы слова и вернуться к правилам жизни в мирное время. Правилам, расписанным как таблица умножения и впитанным с молоком матери.

Таким же непреложным правилам, как заповедь "не убий" – которая снова начинает работать в то время, когда нашей собственной жизни и имуществу уже ничего не угрожает.

Українська правда. – 2015. – 27 травня.

Роман Бочкала: "Я не могу быть над схваткой, когда мою страну пытаются уничтожить"

Вот уже почти год украинские журналисты работют в зоне конфликта на Восточной Украине, и мы все видим войну их глазами. Я поговорила с военным корреспондентом канала "Интер" **Романом Бочкалой** об условиях работы в АТО, пропаганде, страхе и границе между войной и миром.

– Вы освещаете события в зоне АТО практически с самого начала.

– Да не практически, а с самого начала: сначала был Крым, и я был там все это время. А потом все это перетекло из Крыма в Луганск, из Луганска в Славянск и так далее.

– Как менялись условия работы украинских журналистов за это время?

– Если брать конкретно ту территорию, которая называется зоной АТО, то сначала к нам относились насторожено, потом нас стали потихоньку ненавидеть, а потом мы просто стали врагами. Трансформация происходила очень быстро. Например, когда я приехал в Луганск – а это были первые дни, еще до референдума, когда только захватили СБУ в Луганске,

ведь сначала все происходило именно в Луганске, – уже тогда любой человек с украинским микрофоном воспринимался врагом. Поэтому я в той толпе стоял без микрофона – хотя здесь часто говорят, что "Интер" пророссийский канал, там даже "Интер" воспринимали как врага. Мне не давали включаться, все было с какими-то нервами, сзади стояли какие-то люди с дубинами, я постоянно не чувствовал себя в безопасности. Интересный момент: нормально можно было работать только в тех районах, которые и сейчас не захвачены. Например, я хорошо помню село в Луганской области, Марковку, в котором половина людей говорит на украинском, и нас в нем воспринимали адекватно. Недавно я пересматривал карту АТО, меня там интересовал один участок, и обратил внимание, что эта местность осталась нашей. Наверное, это говорит о том, что от позиции местных жителей, от их изначального настроя еще тогда зависело то, как потом развивались события позже.

– В таком случае, правы те, кто говорит, что у нас – гражданская война, а не оккупация и аннексия?

– Разделение, конечно, было – но тут важно не путать причину со следствием. Конечно, между жителями того региона были противоречия, в первую очередь, в оценке происходящего на Майдане, что по их мнению и повлекло всю цепочку событий в Крыму и на Донбассе – но никто из них при этом не хотел никакой войны. Так что я не думаю, что это гражданская война. Братоубийственная – да, я бы так ее назвал. Потому что у народа Украины нет и не было никаких причин воевать между собой. Я бывал на других войнах, и видел, как они начинались – для них всегда нужна основополагающая причина. У нас ее не было.

– Почему вы вообще решили стать военным журналистом?

– Меня всегда интересовала природа конфликтов. Почему люди, разумные существа, начинают друг друга убивать.

– Вы служили в армии?

– Нет. Я не служил, и это меня даже иногда тяготит, хотя сами вояки меня успокаивают, говорят, что ты уже свое отслужил: я свой курс молодого бойца проходил не на полигоне, не в казарме, а в боевых условиях. Жизнь заставила. Не служил, потому что тогда мне хотелось получить высшее образование, военной кафедры у нас в институте не было, и мне не хотелось терять время, – сейчас я это бы в кавычках сказал, а тогда просто считал, что армия – это потеря времени. Но не надо забывать, что я не служил в тот период, когда наша армия разваливалась, грабилась. К тому же я вырос в Крыму, где не было никакого патриотического воспитания, – я, по крайней мере, будучи школьником, ни разу не почувствовал, что меня воспитывали как гражданина Украины, который должен исполнить свой мужской гражданский долг. Так что я формировался в условиях, когда меня не прельщала служба в армии. И я абсолютно спокойно закосил, за какую-то шоколадку и коньяк. Теперь же я убежден, что каждый молодой человек должен пройти военную подготовку.

– Вы были в Крыму уже после референдума?

– Не был и не хочу. Хотя там остались все – мать, отец, бабушка с дедушкой, сестра двоюродная – только брат родной переехал сюда. Я, конечно, поддерживаю с ними отношения, и слава богу у нас в семье нет противоречий на политические темы. Но желания увидеть тот Крым, который покажется мне чужим, у меня нет.

– Вы думаете, сильно изменились настроения после аннексии?

– Нет, не думаю. Но мне будет достаточно увидеть российский флаг в месте, где я раньше его не видел, или еще хуже – увидеть российского солдата, в форме, со всеми нашивками и шевронами – для меня это уже сформированный образ врага. Я отдаю себе отчет в том, что надо трезво подходить к ситуации, но для меня это все равно, что семьдесят лет назад в центре Киева встретить солдата в фашистской форме. Так что я не хочу их видеть.

– Какие конфликты вы освещали как военный журналист?

– Три года назад я провел в Афганистане месяц, пять раз в был Сирии – причем не только со стороны Ливана, но и со стороны повстанцев, то есть с обеих сторон. Работал в Конго, Либерии, Сомали, на Балканах, в Косово, Карабахе, Приднестровье.

И на всех войнах, на которых я бывал – я пытался понять, могло ли быть нечто подобное у нас? Например, когда я делал в Руанде материал по поводу геноцида 1994 года, когда за сто дней хуту вырезали миллион тутси. Кстати, это неплохо было отражено в фильме "Отель Руанда", в котором четко была выражена мысль о том, что все это произошло благодаря радио, которое настроило против тутси вторую часть страны. Для меня это было вообще дико: как так случилось, что у одной части населения укоренилось в голове, что другая часть – это насекомые? В буквальном смысле это слова хуту считали своих оппонентов насекомыми. А сейчас с той стороны нашей войны постоянно звучит, что мы укропы.

– А с этой – что они ватники и колорады.

– Я только хотел сказать об этом. Конечно, это тоже определенная пропаганда, ведь пропаганда есть в любом конфликте с обеих сторон – но наша пропаганда другого свойства. Ее отличие в том, что мы не формируем себе образ врага – мы больше занимаемся развенчанием мифов. У нас контратакующая пропаганда. А еще у нас нет стратегии. Я ее не вижу, по крайней мере.

– У нас есть Минстець.

– Минстець есть – а стратегии нет.

– Вы поддерживаете идею создания этого министерства?

– Нет. Я такие министерства видел только в странах с диктаторскими режимами, ну и в тех странах, где введено военное положение. У нас нет ни того, вроде как, ни другого.

– Вы сказали, что вас воспринимали в зоне АТО как врага. А вы сами начали воспринимать противоположную сторону как врагов?

– Надо разделять. Местных жителей мне очень жаль и ничего вражеского в них я не вижу.

– Несмотря на то, что они ведут себя часто агрессивно по отношению к вам?

– Там же не все агрессивные. Мне многие люди пишут в фейсбуке, и из Краснодона, и из оккупированного Алчевска, из Стаханова – там есть адекватные люди, многие запуганы, кому-то некуда ехать, я бы не стал их всех под одну гребенку грести. Если мы говорим о тех, кто воюет с оружием в руках – тут тоже надо разделять. Некоторые из них – обманутые заблудшие души, так что ненависти у меня к ним тоже нет. Понимание врага есть – но я его вижу не там, а в России, в Кремле.

– **Судя по вашим постам, вы видите его и здесь.**

– Это тоже враг – только внутренний. К сожалению, у нас есть эта проблема, и мне кажется, что Россия сейчас, во время перемирия, переключит свои действия с войны на подрывную деятельность. А сейчас у нас главный внутренний враг – это коррупционеры. Я же вижу, по тем же закупкам, по вооружению, оснащению армии, по элементарным какимто вещам, таким как форма для солдат, питание, палатки, – что везде есть хищения. Конечно, их сложно доказать, но они есть. Откаты тоже никуда не делись.

– Что самое страшное из того, что вы видели на этой войне?

– Вы знаете, кровь или убитые не вызывают у меня страха – у меня психика устойчивая. А вот ощущение, что смерть очень рядом – просто как человек-невидимка бродит вокруг, кого-то все время забирает – вот это угнетает. Например, когда я получил сравнительно нетяжелое ранение под Луганском, рядом со мной был парень. А потом прилетел осколок – и у него уже не было головы. И ты уже едешь в эвакуацию с его

головой в руках, держишь ее в пакете. А тело лежит рядом в машине. И пока мы ехали, я все думал о том, каким он был человеком. Потом я узнал, что у него есть жена, замечательный ребенок, мы встречались, я ездил познакомиться с ними, и сейчас мы продолжаем общаться. Жутко было ехать с ним в машине – и понимать, что ты уже знаешь, что он погиб, а родные об этом не знают. И они живут той жизнью, которой у них уже никогда не будет. Вот это самое тяжелое – такие вот моменты.

– Вам сложно переключаться между двумя Украинами – мирной и воюющей?

- Есть такое. Но тяжелее не столько переключиться с войны на мирную жизнь, а то, что возвращаясь, ты понимаешь, что многим здесь пофиг, что происходит там. Вот это ощущение – ужасно тяжелое. Условно говоря, ты едешь в такси, разговариваешь с водителем, говоришь, что вчера был на Донбассе – а таксист даже не спросит, что там и как. Или когда нас в Харьков эвакуировали с военными, ребята были перебинтованные, раненые, – а люди мимо проходили и даже внимания не обращали. Вот это все угнетает. Потому что не может страна жить в двух реальностях: если это война, то это война для всех. Если страну защищать – то ее должны все защищать, так или иначе. Не только те, кто там, то и те, кто здесь.

В Финляндии, например, когда к ним пришел советский оккупант, было принято решение о вывозе сорока тысяч детей в Швецию. А сделано это было для того, чтобы у их матерей освободились руки. И эти женщины шили форму, берцы, – их армия была такая же босая и нищая, как и наша. Во-первых, Финляндия не была такой богатой как сейчас, а во-вторых, никто тоже не ожидал нападения, поэтому они тоже столкнулись с похожими проблемами.

Этот пример я привел не в укор украинским женщинам, нет. Это просто пример того, что финское общество мобилизовалось во время войны полностью. А тут, когда ты воз-

вращаешься, и видишь, что для кого-то жизнь продолжается абсолютно без изменений, а кто-то рискует жизнью, погибает там – это трудно понять.

– Вы считаете себя человеком, принявшим одну сторону? Ведь для журналиста важно находиться над схваткой.

– В такой ситуации важна не столько профессиональная принадлежность, сколько гражданская позиция. Каждый для себя ее сформулировал как-то. Я – не за канал "Интер", фейсбук или твиттер; я – за Украину. И дальше все мои действия исходят из этой позиции.

– И тем самым вы нарушаете стандарт – раз вы заняли чью-то сторону.

– Я не могу быть над схваткой, когда мою страну пытаются уничтожить.

– Вы были единственным, кто в своем фейсбуке опубликовал документы об использовании тактического ядерного оружия от тогдашнего министра обороны Гелетея. Расскажите, как вы получили эти документы?

– Дело было следующим образом. В Варшаве подписывалось соглашение о создании Литполукрбрига, совместной бригады трех стран – Литвы, Польши и Украины. Из этой командировки мы возвращались вместе с Гелетеем самолетом Минобороны. Гелетей сидел впереди, у него там был свой отдельный кабинет, а журналисты сидели сзади. В какой-то момент пресс-секретарь позвал нас к Гелетею, и он нам рассказывал о фактах российской агрессии – это была такая типа пресс-конференция оффрекордс. Свидетелями этого разговора, был, например, фотограф Александр Клименко из "Голоса Украины" и Игорь Соловей из Интерфакса, они могут подтвердить мои слова. Мы его спросили, в том числе, почему украинские войска ушли из Луганского аэропорта – тогда этот вопрос очень обговаривался. И Гелетей ответил, что причина в том, что Россия использовала тяжелые минометы "Тюльпан", в которых использовались тактические ядерные заряды. Он

говорил довольно расплывчато, но вроде бы как обоснованно. Министр же все-таки! Естественно, мы попросили его предоставить подтверждение, он порылся в своем кожаном саквояже и достал эти документы. Я спросил, могу ли я сфотографировать их для того чтобы предоставить общественности – он разрешил. И свидетели этому также есть – мои коллеги. Я их сфотографировал, не как-то в тайне, не под столом, он видел, что я это делаю и понимал, для чего.

– Но на самом деле этого оружия там не было?

– Сложно сказать, но я думаю, там не было ядерного оружия. Потому что если бы оно было – он бы официально подтвердил эту информацию. А было все иначе: после того, как я опубликовал документы, он мне позвонил и попросил их удалить. Я ему сказал: "Извините, господин министр, вы же сами позволили сфотографировать документы, и есть свидетели этого разговора. Некрасиво получается". Тогда он попросил, чтобы я эту информацию изменил каким-то образом, добавил туда пару предложений, что это еще не подтверждено и что это пока еще только его, Гелетея, предположения на основании докладных записок, которые к нему поступали.

– Вы изменили?

– Я дописал, что пока эта информация не подтверждена. Еще он просил, если у меня есть какое-то влияние на "Украинскую Правду", которая к тому моменту уже перепечатала мою информацию, чтобы я их тоже попросил. В итоге "УП" также дописали, что информация не подтверждена.

– Не побоялись министру обороны отказать?

– В принципе нет – Гелетей у меня как у журналиста и как гражданина никакого страха не вызывает. Меня больше пугало другое: его бегающие глаза и неуверенность в его действиях. Мы после того полета обменивались мнениями о нем с коллегами, и пришли к выводу, что он точно не Маннергейм. И его последовавшая отставка была логичной. Нам, конечно, на этой должности нужен какой-то универсальный человек – который был бы и политиком, и разбирался бы в войне.

– Нам и президент такой нужен.

– Да. В той же Финляндии, куда я ездил делать сюжет, и 75 лет спустя все помнят Маннергейма. А кто был президентом Финляндии в то время, не помнит никто. А ведь этот человек по сути положил свою политическую карьеру на алтарь победы, отказался от своих полномочий, осознав что он не разбирается в войне, – и их министерство обороны получило гораздо больше полномочий. Естественно, что следующим президентом стал Маннергейм, а тот, кто отказался от своих политических амбиций, по сути похоронил свою карьеру.

К сожалению, я думаю, что наш президент не готов отказаться от своих полномочий. В целом, я не являюсь ярым критиком политики Порошенко, и понимаю, что любой человек, оказавшийся на его должности, сейчас жутко критиковался бы. Но мне не нравится, что он не держит свое слово – он обещал продать бизнес, но не продал. Я вижу, как много стало магазинов "Рошен" – неужели это просто случайность? Я не верю. И не верю, что на его бизнес не нашлось покупателя – у него успешный бизнес, мы же все это видим. Также мне непонятны его кадровые назначения.

– Сложно работать, когда в зоне АТО вы враг, а в Киеве тоже – почти враг?

– Ну, если говорить об оккупированной территории, то там я не бываю, и мне индифферентно, что они обо мне думают. Если говорить об украинских военных, то им я точно не враг. А местные жители на нашей стороне сейчас находятся в таком отчаянном положении, что им все равно. Раньше, месяца три–четыре назад, если приезжал журналист, то они кружком вокруг съемочной группы выстраивались, и узнавали новости: у них же ничего не работает и для них любой журналист – источник информации. Сейчас я вижу людей с потухшими взглядами, отчаявшихся, которым в принципе уже все равно, кто ты – журналист, не журналист, и какого канала. Яркий пример: мы снимали в селе Трехизбенка, которую постоянно обстреливают, и узнали, что один из снаря-

дов разорвался во дворе одного дедушки. Мы пришли к нему во двор, я как всегда говорю ему: "Здравствуйте, меня зовут Роман Бочкала, я журналист телеканала "Интер". А он мне говорит: "Мне по*уй, кто ты" и продолжает заниматься своими делами. В этой фразе – все, что они думают сейчас обо всех. Им все равно.

– А в Киеве как вам работается?

– Меня здесь часто спрашивают: "Как, ты до сих пор на "Интере"? Ты до сих пор еще работаешь? Как ты вообще можешь там работать?" Что касается моих сюжетов, я спокоен за любой из них – могу показать вам те тексты, которые я отправляю редактору на вычитку – и то, в каком они виде приходят: правки как правило чисто технические, по смыслу ничего не меняется.

http://dusia.telekritika.ua/intervju/27730

Наталя Виговська. **ВОЛОДИМИР МОСКАЛЕНКО: "НАША ЖУРНАЛІСТИКА ТАК І НЕ СТАЛА ЖУРНАЛІСТИКОЮ КРАЇНИ, ЯКА ВОЮЄ"**

Прослуживши рік у зоні АТО, запорізький журналіст Володимир Москаленко в інтерв'ю MediaSapiens сказав, що українські медійники сьогодні пишуть про війну без осмислення та "за мотивами інтернету-Фейсбуку", і пояснив, які теми слід було би порушувати у ЗМІ.

Запорізький журналіст, оглядач газети "МИГ", Володимир Москаленко вже майже рік в армії, більшість часу – в секторі С зони АТО. По завершенню служби планує повернутися до журналістської діяльності. "*Я ж більше нічого не вмію*", – жартує він. Ми говорили про те, що змінилося в його сприйнятті журналістики та чому він не писав майже рік. В інтерв'ю Володимир висловлював досить суперечливі тези про виправданість мови ворожнечі в умовах неоголошеної війни – що, мабуть, можна

пояснити тим, що зараз він почувається радше військовим, аніж журналістом.

Ти пішов в армію з посади журналіста. Чому не писав майже рік?

Не було внутрішньої потреби. Навіть не знаю, як пояснити. Там усе дуже спрощується, змінюються стосунки з людьми, ставлення до того, що навколо тебе. Військова складова зайняла все, і бажання робити якісь "підсумки дня" в журналістському плані не виникало. Я завжди думав, що все це буде потім. Треба час, щоб усе осмислити, зрозуміти. Це поки що ні в що не виливається. Не дай Боже зациклитися на текстах типу "ми там герої, а ви всі – боягузи". Та ось нещодавно прочитав блог про те, що дехто каже, мовляв, як я поїду воювати, в мене діти… У скількох загиблих на цій війні залишилися діти? Ще дратує, коли кажуть, що ця війна – війна олігархів. Атож, українські олігархи напали на російських… Люди, ви не усвідомлюєте, що відбувається? Дуже не хочеться всіх пафосних промов і термінології, але реально йдеться про існування або зникнення нашої країни: або ми на десятки чи сотні років потрапимо під вплив Росії, або ми будемо якимось чином, із помилками, трагедіями виборсуватись і ставати на свій шлях.

Тобто ти переосмислив себе як журналіста?

Так. Мені здається, що я тепер буду значно жорсткіший. Сподіваюся, що буду менше обходити гострі кути та більш прямо казати про те, що відбувається. Принаймні, сподіваюся, що "обставини", на які часто посилаються колеги, виправдовуючи свої дії, не будуть мати вплив на таке моє рішення. Боюся тільки того, щоб дух мілітаризму не затьмарив усе інше.

А як же об'єктивність?

Це не означає, що я отак візьму й перетворюся на пропагандиста. Просто людям треба пояснювати, що вся ця видима частина благополучного життя може змінитися: це питання години або навіть хвилини. Наприклад, взяти Запоріжжя: десь відбувся прорив, заїхало кілька російських "Смерчів" і все – тут, у центрі, – підніметься в повітря за мить. І що вони, ці всі,

хто "за мир", будуть робити? А щоб не прилетіло це сюди, треба, щоби там хтось стояв. І тоді виникає питання до кожного, а що ти конкретно зробив, щоб не прилетіло?

І чому, з твого погляду, журналісти мало про це пишуть?

Це треба питати в них. У нас там далеко не завжди є можливість бути постійно в місцевому інформаційному полі, це стосується газет і ТБ. На наші сайти мені зараз нецікаво заходити. Намагався відстежувати, але, вибачте, це така фігня… Складається враження, що головне завдання – навести цитату і все. Справа зроблена.

Як ти оцінюєш запорізьку журналістику з погляду висвітлення подій війни?

Із того, що я бачив… Усе залежить від редакційної політики. Наприклад, газета, де я працював, та наші читачі фактично утворили волонтерський центр, який допомагає армії матеріально, харчами тощо. Інші обмежуються тим самим цитуванням. Дехто разом із власниками дає "гудки за мир"…

Впливає така включеність на стандарти?

Розумієш, вибудовувалася така система координат, що ми повинні бути відсторонені, збалансовані, об'єктивні. Ніби живемо в такій собі вежі зі слонової кістки. Але тут така штука… У тих, хто закликав нас до цих прекрасних речей, не йдеться про існування або неіснування їхньої Батьківщини.

Чи правильно я зрозуміла, що в умовах війни про стандарти журналістики, такі як зваженість, об'єктивність, збалансованість, навіть не варто говорити?

Ні, йдеться про те, щоб не було істерики у журналістів типу "все пропало", "нас зливають". Дуже просто розповісти, що десь щось погано. А ось добитися, щоб це "погано" змінилося, наприклад, питання постачання, призову, – складно. Та часто буває, що крім журналістів це робити нікому. Хочеться, щоб колеги це усвідомлювали. Крім того, мало хто туди їздив. Таких запорізьких журналістів, як то кажуть, можна по пальцях перерахувати. Багато хто пише про війну "за мотивами

інтернету-Фейсбуку". Знайшли якусь кількість джерел інформації і тепер постійно щось жують-пережовують.

Яке рішення? Всім їхати туди? Або зовсім не писати?

Ніхто не знає, яке рішення. Якщо немає можливості або є небезпека для виїзду журналіста, – чому не говорити з тим, хто безпосередньо бере участь у цьому, а не спиратися на інтернет? Можна аналізувати, робити висновки, але без живого спілкування не варто братися за цю тему. Інколи це виглядає смішно, а інколи просто засмучує. Забагато фейків і перекручувань.

Це пов'язано з тим, що журналісти виявилися неготовими до такого валу інформації чи з тим, що вони просто непрофесійні?

Не хочеться виглядати старим і нудним дядьком, який розмірковує про те, "що було в наш час". Виявилося, що усвідомлення того, як треба працювати в цих умовах, і вміння так працювати немає. Цього не вчили. Скажімо, кого з журналістів вчили працювати в екстремальних умовах? Зокрема, були семінари-тренінги, як поводитися в таких умовах. Але як спілкуватися, як поводитися з людьми, які перебувають в екстремальних умовах, не вчили. Тому в журналістів, особливо молодих, немає цього розуміння. Багато питань на кшталт: "Ну як там?" Що можна на нього відповісти? Як журналісту пояснити, що там? Стільки проявів: драматичних, смішних, трагічних… Журналісти, як правило, поводяться за принципом: надайте мені факт, і я напишу. Без осмислення. Ще одна величезна проблема: ми про щось написали, а як воно далі розвивається, нікого не цікавить. Кліпова журналістика.

Як, з твого погляду, ця ситуація з журналістикою й журналістами в контексті війни впливає на суспільство?

Якщо без алармістських настроїв: журналісти мають розповідати не тільки про кількість загиблих або цитувати дані з місць сутичок, а більше говорити про те, як швидко цей мир

може змінитися тут на гірше і що треба робити, щоб цього не відбулося.

А журналісти знають відповіді?

Не знаю. Але переконаний, що вони мають їх шукати. Можна поїхати в Слов'янськ чи Артемівськ поговорити з людьми, які певний час прожили фактично на війні, знають, яку модель суспільства нам хочуть нав'язати. Нехай би вони розповіли, що таке, коли немає тиждень ніякої води, немає продуктів. Оці життєві історії мають розповідати. Або як жити, коли стелі в будинку немає й ніхто не може допомогти. Мова про необхідність самомобілізації всього суспільства, а не лише невеликої його частини. Робити вигляд, що в нашому житті нічого не змінилося, це самообман. І хто, як не журналісти, мають говорити про це? Більше й нікому. Справа не тільки в тому, що люди, й журналісти в тому числі, бояться про це думати, справа в тому, що потрібно знаходити правильні слова для висвітлення цієї теми.

Якщо говорити про слова. В твоїй газеті трапляються такі слова, які точно можна віднести до мови ворожнечі. Чи справді це допомагає виборювати перемогу? Поважати країну?

Краще чесно сказати свою позицію. Зараз стало питання: що людям більше потрібно – абстрактна об'єктивність чи суб'єктивність і підтвердження їхньої позиції? Мені здається, що зараз треба прямо все називати. Моя думка: інколи мова ворожнечі потрібна, щоб позначити – де ми, а де вони. Я б, наприклад, із величезним задоволенням займався проблемами місцевого самоврядування, конституційною реформою, але повторюся: зараз ідеться про "або – або" і всі абстракції мають відійти на другий план. До того ж, нам протистоїть величезна пропагандистська машина Росії, яка дуже давно знехтувала всіма стандартами, об'єктивністю, правдивістю та перетворила цілу країну на ворога. А від нас вимагають стандартів. Зокрема, там теж є одиниці журналістів, які займаються журналістикою. Є частина таких, хто переконаний, що ми хунта,

є ті, хто більш лояльний до нас і чесно висвітлює події. Але виходить така ситуація, що ми занадто м'які й продовжуємо ходити в білих рукавичках, у тому числі й журналісти.

І який вихід?

Перемогти. Для журналістів це питання вибору: або твої тексти будуть чесними, або ні. Журналіст завжди знає, коли він каже правду, а коли бреше й маніпулює аудиторією.

Без зовнішнього впливу можливі якісь зміни в журналістиці?

Вони можливі за умов тиску з боку аудиторії. Ми ж знаємо, хто бреше та працює на ворога, а хто ні. Скажімо, не купуйте брехливих газет. Але тут також потрібна допомога журналістів. Я би сказав самопоміч – не плутати з однойменною політструктурою. Дуже часто корпоративна псевдосолідарність серйозно шкодить: ми не говоримо про те, що цей колега бреше. А коли журналісти самі скажуть: скільки ж можна? – тоді можливі зміни. Наша журналістика так і не стала журналістикою країни, яка воює. Нам наполегливо вбили в голову тези про об'єктивність, відстороненість. Зокрема, це звучить красиво й правильно. Але ворог займається і пропагандою, й агітацією, й маніпуляціями. Коли країна воює, вона має бути вся мобілізована, включаючи журналістику.

http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/volodimir_moskalenko_nasha_zhurnalistika_tak_i_ne_stala_zhurnalistikoyu_kraini_yaka_voyue/?media=print

Роман Гривінський. "НЕ ВИСТАЧАЄ ІСТОРІЙ ПРО ОКУПОВАНІ ТЕРИТОРІЇ"

Військовий кореспондент Роман Бочкала – про роботу на передовій в умовах постмінського "миру"

Уже майже три тижні минуло з часу оголошення чергового перемир'я на Донбасі, проте обстріли й локальні бої тривають. Чи не щодня гинуть українські військові. На передовій продовжують ризикувати власним життям військові журналісти.

Зокрема, нещодавно в Пісках, що під Донецьком, від вибуху міни загинув відомий український фотокореспондент, співробітник газети "Сегодня" Сергій Ніколаєв. Усе більш нагальною стає проблема відсутності чіткої координації роботи журналістів у зоні бойових дій. Залишаються не вирішеними питання спеціальної підготовки для роботи в умовах збройного конфлікту, а також налагодження взаємодії медійників з силовиками. **Про все це "День" говорив з одним із найбільш досвідчених військових журналістів в Україні – кореспондентом "Інтера" Романом Бочкалою**. За його плечима Афганістан, Сирія, Конго, Ліберія… Однак, як зізнається сам Бочкала, саме війна на Батьківщині стала для нього справжнім викликом. Як, власне, і для інших колег.

– Романе, хто, на ваш погляд, має готувати військових журналістів в Україні?

– Журналістика – це професія, тому основою має бути саме базова журналістська підготовка. Перш за все, необхідно дотримуватись стандартів – вони загальні для всіх жанрів. Військовий кореспондент має, крім того, бути готовим власне до війни. Зрозуміло, що збройний конфлікт на сході для багатьох колег став першим подібним досвідом – вони не вміють надавати першу медичну допомогу, не відрізняють БТР від БМП й загалом не дуже знають, як поводити себе, щоб, по-перше, залишитись живим й по-друге, професійно виконати свою роботу. Але це питання не лише до вишів, які готують журналістів, – потрібні спеціальні курси. Насправді, вони вже існують, їх проводять волонтери, громадські організації. Позитивні тенденції тут є – можу це засвідчити, мене самого періодично запрошують як лектора й тренера. Існують відомі міжнародні школи з підготовки військових журналістів, наприклад лондонська Centurion. До речі, остання навіть надає послуги дистанційного навчання через Інтернет. Маємо використовувати їхній досвід, адже ми – не перші, хто зіткнувся з такою проблемою. Вчитися треба й можливості для цього є.

– А якщо говорити не лише про практичні речі, а й про концептуальні – як писати про переселенців, про окуповані території тощо. Чи повинна тут бути якась єдина стратегія?

– Звичайно. Передусім ми маємо визначитись з поняттями. Держава повинна сформулювати своє ставлення до цих процесів. Наприклад, вважати переселенців тимчасово переміщеними особами чи людьми, які змінили місце свого проживання назавжди? Чи визнаємо ми, що втратили окуповані території? Адже сьогодні мова йде про створення буферної зони і запрошення миротворців, хоча водночас лунають політичні заяви про те, що ми будемо визволяти Донбас… Таких питань багато. Держава на найвищому рівні повинна сформулювати на них відповіді. А журналісти вже будуть відповідно реагувати. Поки що єдиної стратегії тут немає.

"НЕ ВИСТАЧАЄ ІСТОРІЙ ПРО ОКУПОВАНІ ТЕРИТОРІЇ"

– Чого найбільше бракує в інформаційному просторі, якщо говорити про висвітлення збройного конфлікту?

– Передусім не вистачає людських історій. Надто швидко в інформаційному просторі запанувала статистика, знеособлені повідомлення. Не вистачає сюжетів, в яких на прикладах конкретних людей були б відтворені проблеми, з якими доводиться стикатися переселенцям, мешканцям окупованих територій тощо. Якщо ми говоримо про те, що Україна – єдина, ми не маємо права забувати про людей, які живуть на окупованих територіях, адже країна – це перш за все люди, не лише території. На тому боці залишилися мільйони осіб з українськими паспортами і я переконаний, що паспорти – не єдине свідчення їхньої українськості. Таких людей багато серед моїх підписників та друзів у "Фейсбук". Я отримую від них багато інформації. Наприклад, поки ми з вами говоримо, прийшла інформація з Луганська: "Після двох днів затишшя через Алчевськ на луганську трасу потягнулись камази з живою силою сепаратистів – бачив 100–150 чоловік". Звичайно, такі повідомлення треба перевіряти, я беру до уваги інформацію лише

від тих людей, яких знаю давно. Загалом з того, що мені пишуть, можна припустити, що бойовики попри перемир'я й далі намагатимуться захоплювати українські території. Наступними проблемними точками можуть стати напрям Попасна-Артемівськ, Маріуполь, Щастя і Станиця Луганська.

Матеріалів про життя людей на окупованих територіях у ЗМІ дуже мало. Звичайно, ми маємо справу й з цілком об'єктивними обставинами – українські журналісти практично не мають можливості там працювати. Щоб поїхати, наприклад, в Шахтарськ чи Антрацит потрібно звернутися в ДНР й попросити їхню акредитацію, але навіть у такому випадку залишається великий ризик потрапити в полон або просто не повернутися звідти. Коли я працював у Афганістані, Конго чи Ліберії, мені допомагали представники міжнародних організацій. Вони, зокрема, були гарантами моєї безпеки – зустрічали в аеропорту, знаходили безпечне місце для ночівлі й навіть допомагали організувати інтерв'ю. В Україні, на жаль, такої практики поки що немає, адже ні ОБСЄ, ні жодна інша міжнародна організація не здатна впливати на бойовиків.

– Водночас західні журналісти там працюють й не лише ті з них, хто лояльний до "ДНР" / "ЛНР"...

– Річ в тому, що нас, українських журналістів, бойовики сприймають як ворогів і потенційних шпигунів. Крім того, вітчизняних медійників терористи теж викликають відразу і, відверто кажучи, я не певен, що серед моїх колег знайдеться багато тих, хто погодиться з ними співпрацювати. Поки вони / ми матимемо справ з терористами й поки градус ненависті триматиметься на високому рівні, я не бачу тут перспектив. У західних журналістів таких проблем немає. Бойовики зацікавлені у тому, щоб представити свою позицію у світових медіа, тому дозволяють їм працювати. Водночас свобода пересування іноземних колег на окупованих територіях також суттєво обмежена. Разом з ними постійно перебувають "фіксери", які контролюють, що можна знімати, а що – ні.

“В ОЧАХ ГЕНЕРАЛІВ Я НЕ БАЧУ У РОЗУМІННЯ ВАЖЛИВОСТІ НАШОЇ РОБОТИ”

– Чи стало журналістам в зоні АТО простіше координувати свою роботу з силовиками?

– На особистому рівні проблем немає. Я дуже вдячний прес-офіцерам, журналістам від Міноборони й військовим, які супроводжують нас й дбають про нашу безпеку. До них жодних питань у мене немає. Але річ в тім, що як військові вони діють лише згідно наказів керівництва, а накази ці часто не є адекватними ситуації. В очах генералів, представників Генштаб я не бачу у розуміння того, що наша журналістська робота – важлива. Для них ми – “комахи”, які плутаються під ногами. Це – головна проблема. Щоб потрапити на передову, завжди доводиться з кимось домовлятися особисто. Єдине нововведення – прес-карта АТО. Чудово, що нарешті, майже через рік після початку бойових дій, її запровадили. До речі, отримати прес-карту дуже просто – це можна зробити не лише в Києві, а й в самій зоні АТО, в штабі у Краматорську. Вона звичайно не гарантує журналістові допуск кудись, але принаймні на блокпостах задають менше запитань. Щоб потрапити ж на певний військовий об’єкт, потрібно мати з собою наказ командира сектору. Можливо, це й правильно – я не вважаю, що прес-карта має бути універсальною перепусткою. Адже передусім постає проблема безпеки – не маючи достовірної інформації щодо ситуації в певному районі, можна загинути.

– Коли готуєте свої сюжети, або пишете у “Фейсбук”, чи зважаєте на те, що ваше повідомлення може посіяти паніку, призвести до появи депресивних настроїв у суспільстві?

– Це справді важлива проблема, адже паніка – найстрашніше на війні. Журналіст не має права бути інструментом її поширення. Велику роль тут відіграють соціальні мережі. Якщо над телевізійним сюжетом можна працювати тиждень, то там новини з’являються миттєво й люди реагують на цю інформацію відповідно – ніби все відбувається просто зараз. З другого

боку, якщо ти поінформований – ти озброєний. Коли російські війська влітку перейшли через кордон і зайшли до Новоазовська, багато хто не хотів у це вірити. Я перевірив інформацію кілька разів, отримав підтвердження від голови районної адміністрації. Водночас прес-офіцер Олексій Дмитрашківський з штабу АТО говорив мені: "Ні, цього не може бути. Рома, ти сієш паніку!" Ми мали доволі жорстку розмову. Я наполягав на тому, що люди повинні знати – хоча б для того, щоб мати можливість виїхати, якщо вони не хочуть жити під окупацією. Я написав про ситуацію у "Фейсбук" й одразу ж отримав багато гнівних відповідей, зокрема й від Юрія Бірюкова. Пізніше ж всі визнали, що ми втратили Новоазовськ… Я переконаний, якщо інформація перевірена, якщо важлива, хоч якою б неприємною не була – її треба публікувати. Але це – виняткові випадки. Найчастіше новини подібного змісту я не публікую. Коли ж ти не впевнений у власних джерелах – краще промовчи.

"ЗРОБИТИ ЯКІСНИЙ МАТЕРІАЛ, СИДЯЧИ В КИЄВІ – НЕМОЖЛИВО"

– Мабуть, ключова проблема тут – недовіра суспільства до офіційних джерел…

– Так буває завжди. На будь-якій війні кожна сторона, наприклад, намагається применшити чисельність власних втрат. Україна – не виняток. На жаль, випадків, коли офіційні цифри розходяться з реальністю – дуже багато. Буває навіть, що військове керівництво знає про те, що певна людина загинула, але її свідомо оголошують зниклою безвісти. Це "покращує" статистику, полегшує суспільне сприйняття та й компенсацію не треба платити… На жаль, такі факти теж є. Журналісту, щоб не потрапити в цю пастку, потрібно їхати на місце події й бачити все на власні очі. Лише тоді ти маєш право закидати щось прес-центру чи штабу АТО. Зробити якісний матеріал, сидячи в Києві – неможливо. Зокрема, до прикладу, я вирішив нічого не писати про Дебальцеве, оскільки не перебував там особисто, хоча інформації отримував чимало.

– Знаю, що паралельно з журналістикою ви займаєтесь також волонтерством. Коли виникла така ідея?

– Журналіст приїжджає на передову, живе разом з військовими кілька днів, а тоді змушений казати: "Ну, все, хлопці – щасливо, тримайтеся…" Виникає неприємне відчуття, ніби ти використав цих людей. Вони ж залишаються там з власними проблемами, залишаються захищати країну й зокрема тебе, твою родину. Журналіст як публічна особа має необхідні ресурси, щоб привернути увагу до певної проблеми. Коли бачу, що нашим військовим чогось не вистачає, то вважаю своїм громадянським обов'язком повідомити про це, адже самі вони не можуть цього зробити. Таким чином я просто використовую власне службове становище, але не задля особистої – задля суспільної користі. Люди постійно передають мені речі, гроші, обладнання. Пакунки приходять навіть з закордону – з Італії нещодавно привезли каву, з Кишиневу надіслали рації. Я радий, що вдається цим займатись – інколи завантажуємо одразу кілька авто. Ми з колегами навіть вирішили зареєструвати власний благодійний фонд – зокрема, щоб не доводилось на блокпостах довго пояснювати, хто ти і звідки.

День. – 2015. – Ч. 39.

Wojciech Andrzejewski. **WIKTOR BATER: JESTEM DZIENNIKARZEM, KTÓRY WYKONUJE SWOJĄ PRACĘ TAK SAMO, JAK LEKARZ**

Na spotkanie z Wiktorem Baterem w łódzkim klubie Studio 102 ściągnęli ludzie przypadkowi. Większość osób, które pojawiły się w lokalu nie wiedziała, że gościem wieczoru będzie jeden z najlepszych polskich dziennikarzy wojennych. O pracy dziennikarza na froncie wojennym opowiada Wiktor Bater.

Przygodę z frontem rozpocząłeś w 1992 roku na Bałkanach. Jak się tam dostałeś?

W Polskim Radiu pracowałem dopiero od kilku miesięcy. Do

Sarajewa dostałem się dzięki konwojowi Janki Ochojskiej. Mój dłuższy pobyt w ogarniętej wojną Jugosławii nie był planach redakcji. Gdy dodzwoniłem się przez telefon satelitarny do mojego ówczesnego naczelnego – Jacka Piotrowskiego i obwieściłem chęć pozostania w Sarajewie, zapytał: – Jesteś bezpieczny? Na co odpowiedziałem, że tak. Mimo tego, że nie widzieliśmy się, dało się wyczuć teatr. On wiedział, że ja kłamię, a ja wiedziałem, że on wie, że ja kłamię. Kupił to. Wyjazd z stamtąd był dla mnie o wiele trudniejszy niż wjazd. Nie miałem pieniędzy, co automatycznie skazywało mnie na organizowanie sobie życia znacznie większym nakładem pracy. Moi nafaszerowani forsą koledzy z CNN, mieszkający w ekskluzywnym hotelu z basenem, który dziwnym trafem akurat nie był przez Serbów ostrzeliwany, gdzie whisky lała się strumieniami, byli w zdecydowanie lepszej sytuacji... Wyjazd z Sarajewa był dla mnie koszmarem. Z tego bałkańskiego piekła można było wydostać się jedynie samolotem ONZ. Starania o ten środek transportu utwierdziły mnie w zdaniu, że Organizacja Narodów Zjednoczonych jest organizacją samą w sobie, która czasami wręcz przeszkadza, a nie pomaga. Wydostałem się dzięki ogromnej pomocy kolegów z francuskiej stacji telewizyjnej i mojego szefa. Dla mnie był to szok, jednak następne wyjazdy na wojnę potwierdziły zasadę: Albo łatwo jest wjechać i trudniej wyjechać, albo odwrotnie. Wszystko też zależy od tego, czy masz pieniądze na astronomiczne kwoty łapówek. Wojna to doskonały biznes dla obu stron konfliktu...

W swojej książce pokazujesz kulisy przygotowań reportera wojennego do wyjazdu w rejon konfliktu. Widać ogromne dysproporcje między dziennikarzami z różnych stron świata.

Do wyjazdu na front trzeba się dobrze przygotować. Kto się nie–przygotowuje, po prostu tam sobie nie poradzi. Najbanalniejszą sprawą są wielkie pieniądze, jakie trzeba mieć ze sobą w gotówce. Na wojnie można kupić wszystko i wszystko jest kwestią ceny. W jaki sposób przewozimy grube tysiące dolarów i gdzie je trzymamy – niestety nie mogę zdradzić. To tajemnica każdego dziennikarza wojennego. Mogę tylko zdradzić, że nakłady finansowe polskich

stacji nijak mają się do środków jakimi dysponują zachodnie ekipy telewizyjne. To istna przepaść, którą na własnej skórze odczuwa reporter. Polski reporter musi mieć ze sobą własną żywność, zupki w proszku, chleb leki czy wodę mineralną. Na reportażu z frontu każdy sam odpowiada sobie na pytanie, na ile potrzebna jest mu kamizelka kuloodporna czy hełm. W przypadku zachodnich dziennikarzy są to akcesoria wymagane przez wydawców i firmy ubezpieczeniowe. Jeśli reporter nie ma ich na sobie, a stanie mu się krzywda, ubezpieczyciel nie wypłaci jemu lub rodzinie odszkodowania. Inną rzeczą, często niemożliwą do wykonania przed wyjazdem, jest znalezienie człowieka, który będzie przewodnikiem reportera w miejscu konfliktu. W obcym rejonie świata targanego wichrami wojny, przyjazna dusza, która będzie tłumaczyć różne kwestie tamtejszych problemów, to prawdziwy skarb. Zachodnie redakcje mają swoich zaufanych ludzi w danych regionach. My organizujemy ich na własną rękę. Dzięki wynajętemu przewodnikowi można przenikać do różnych warstw społeczeństwa, w różny sposób zaangażowanych w konflikt. Są to najczęściej przypadkowe osoby, z którymi współpraca różnie się układa. Inną sprawą jest to, że gdy kule fruwają nad głowami, żeby nie wiem jak człowiek przygotował się do reportażu, często życie toczy się własnym torem i na wiele rzeczy po prostu reporter nie ma wpływu…

Na przedostatniej stronie twojej książki zamieściłeś zdjęcie. Siedzisz na kanapie ze swoją żoną Shazi, synkiem Leonem. Nasuwa się pytanie – po co wy korespondenci wojenni jeździcie na fronty całego świata? Ryzykujecie życie i szczęście? Dlaczego?

– Nie lubię tej łatki "korespondent wojenny". Nie uważam się za korespondenta wojennego. Jestem dziennikarzem, który wykonuje swoją pracę tak samo, jak lekarz, piekarz. Dlaczego jeździmy na wojnę? Żeby pokazać jej dramat taki, jakim jest. Dlatego właśnie napisałem książkę. To próba pokazania tego, jak wygląda wojna widziana oczami nie polityków, a tych, których dotyka najbardziej – cywilów, żołnierzy i ludzi mediów. Przyglądających się temu złu.

Próba pokazania tego, że w wojnie domowej nie ma podziału na "białych" i "czarnych" – agresorów i ofiary. W takich konfliktach wszystko jest czarne i wszyscy są winni. Kiedy obserwowałem wojnę na Bałkanach, w Sarajewie mówiono mi: – Serbowie to zwierzęta! Bombardują, mordują, gwałcą. Gdy kilka miesięcy później pojechałem na stronę serbską, przekonałem się, że dokładnie tacy sami bandyci siedzą w okopie po drugiej stronie frontu. Rolą dziennikarza jest obiektywne przekazanie rzetelnej wiadomości o danym konflikcie. To sztuka bycia oczami i uszami odbiorcy, za którego dziennikarz wojenny nadstawia głowę, by pokazać mniejszy lub większy fragment prawdy.

W swojej książce opisujesz wpadkę telewizyjną, której przyczyną była nadmierna ilość alkoholu...

– Jechaliśmy do Dżalalabadu w Afganistanie z myślą o tym, by dotrzeć do Kabulu. Droga była bardzo niebezpieczna, bo wszędzie czaiły się niedobitki rozwścieczonych Talibów. W Dżalalabadzie zobaczyliśmy rozstrzelaną i ograbioną włoską ekipę telewizyjną. Koledzy zorganizowali swego rodzaju stypę dziennikarską. Ponieważ w Afganistanie nie można kupić alkoholu, a my mieliśmy mnóstwo wysokoprocentowych materiałów antyseptycznych, podzieliliśmy się nimi, by uczcić pamięć poległych kolegów. Efektem zbyt wielkiej hojności z naszej strony była później mocno nie medialna w odbiorze relacja z "Dżalalalabadddu", za którą było mi potwornie wstyd. Tomek Lis był wściekły nie tyle na mnie, co na wydawcę, który przed transmisją, rozmawiał ze mną, wiedział w jakim byłem stanie i mimo tego iż przekonywałem go, że nie jest to najszczęśliwszy moment na połączenie z telewidzami w kraju, był nieugięty. Alkohol to najprostsza i zarazem najskuteczniejsza forma odreagowania. Na każdej wojnie po zakończonej pracy, spotykamy się z kolegami i pijemy. Żeby zredukować potworną ilość stresów, jakie kumulują się w człowieku, który na dobrą sprawę, w każdej chwili może dostać kulkę w łeb. Picie jest niedopuszczalne podczas pracy. Ale po – trzeba sobie jakoś radzić. Zdobycie wódki lub innej formy alkoholu w krajach muzułmańskich graniczy z cudem. A zapasy szybko się kończą. Gdy dojechaliśmy do Kabulu,

zaczęliśmy rozglądać się za alkoholem. Bez skutku. Dramatyczną sytuację uratowało dwóch skłóconych ze sobą Żydów, którzy tocząc między sobą waśnie, ochraniali zniszczoną synagogę i świętą dla nich Torę. Mieli alkohol, którym podzielili się z nami bardzo niechętnie. Po kilku dniach nasz afgański przewodnik znalazł jakiegoś bimbrownika w Kabulu, ale i ten zpas szybko się skończył...

– **Alkohol pomaga dziennikarzowi na froncie w nocy. W ciągu dnia jedną z metod przetrwania widoku wszechobecnych trupów, ludzkiej krzywdy i rozlewu krwi, jest cynizm. To swego rodzaju maska, którą się nosi. Człowiek próbuje sobie tłumaczyć, że ów dramat go nie dotyczy, że to nie jego bajka. Że zawsze – w każdej chwili może spakować manatki i wrócić do kraju. Cynizm pomaga nie zwariować, a sytuacji, w których odchodzi się od zmysłów jest na wojnie wiele...**

Podczas pracy reportera w Biesłanie, przeżyłeś swoją medialną śmierć. Drasnęła cię kula i Polska straciła z tobą łączność. Na 25 minut byłeś dla nas martwy...

– Wszystko to przez ekipę rosyjskiej telewizji, która sfilmowała mnie wynoszonego spod szkoły nogami do przodu. Widziała to moja żona, która rozpoznała mnie po białych adidasach, jakie kupiłem sobie na dzień przed wyjazdem na materiał. Po tym wydarzeniu, telewizja w Polsce pokazywała moje nazwisko w czarnych ramkach, tymczasem ja byłem tylko lekko ranny. Ponieważ policja zagłuszała na miejscu swoich działań telefony komórkowe, by teroryści i w efekcie wszyscy na miejscu nie mogli się ze sbą komunikować, nie miałem szans dodzwonić się do kraju i zdementować plotek o swojej śmierci, które w ślad za rosyjskim przekazem zaczęły emitować inne stacje. Pamiętam zdziwienie dziennikarzy, którzy po opatrzeniu rany dziwili się widząc gościa w znanych światu adidasach, który spokojnie idzie ulicą. Mieli egzotyczne miny i na szczęście zdementowali wiadomość o mojej śmierci.

Swoją obecność na frontach traktujesz zarobkowo, czy jako misję dziennikarską? Podobno reporterzy wojenni zarabiają krocie.

– Na wojnie można zarobić. Głownie zarabiają na niej bandyci i Ci, którzy ją wywołują. Jeśli chodzi o dziennikarzy – gratyfikacje dziennikarzy zachodnich za udział w wojnie są rzeczywiście bajkowe w porównaniu z naszymi. Nigdy nie traktowałem wyjazdu na fronty, jako formę podreperowania swojego budżetu domowego. Byłoby to nieuczciwe. Równie nieuczciwe jest to, jak polskie redakcje traktują swoich wojennych korespondentów. Nie doceniają finansowo ich ciężkiej pracy. Widząc to, mam pytania do redaktorów naczelnych i wydawców, czy mogą spokojnie spać w czasie, gdy życie naszych ludzi jest na froncie zagrożone z powodu niedostatecznego zabezpieczenia? Spotkanie z kolegami z CNN lub innej zachodniej stacji rodzi kompleksy wśród polskich dziennikarzy. Korespondenci zachodni poruszają się w rejonie konfliktu w samochodach opancerzonych z obstawą uzbrojonego patrolu zaprzyjaźnionej strony i profesjonalnym sprzętem nadawczo – odbiorczym. W takim miejscu najlepiej widać przepaść finansową polskich mediów, których reporterzy wysłani na wojnę jeżdżą w starych, niezabezpieczonych przed ostrzałem rzęchach, ze słabym sprzętem, bez obstawy. O ile bardzo rzadko można doprosić się pomocy technicznej czy jakiejkolwiek innej od kolegów z zasobniejszymi portfelami, tak świetnie nasze ekipy współpracują z Rosjanami, bardzo przyjaźnie do nas nastawionymi. I choć koledzy z CNN czy BBC mają wypchane forsą portfele, nie udaje im się dotrzeć swoimi pancernymi jeepami tam, gdzie my dostajemy się z Rosjanami rozwalającym się gruchotem. I być może to dobrze, że polscy dziennikarze nie mogą sobie pozwolić na nadawanie relacji z dachu czy balkonu ekskluzywnych hoteli, jak miało to miejsce np. w Sarajewie czy izraelskiej Hajfie, bo dzięki temu możemy być w centrum wydarzeń – pokazywać wojnę i uwikłanych w nią ludzi, tak, jak ona wygląda, a nie tak, jak widać ją z daleka – z tarasu widokowego...

Na froncie jesteś z kamerą i mikrofonem od 1992 roku. Nie znudziło ci się to jeszcze? Nie masz dosyć?

– Nie. Bo jestem dziennikarzem. Unikam nazywania swojej pracy "misją" lub inaczej – wznioślej. Nie. To praca. I nie mam jej

dosyć. Lubię pracować na froncie. Pokazywać wojnę taką, jaka ona jest. Traktuję to nie jako karierę, a obowiązek wobec ludzi – moich odbiorców, którym w jakiś sposób te relacje pozwalają lepiej poznać prawdę. Skomplikowane mechanizmy, jakie doprowadzają do wybuchu wojny.

Jak długo potrafisz pracować bez snu?

– Adrenalina i napięcie powodują, że znacznie mniej niż normalny człowiek, który ma biurową czy inną – spokojniejszą atmosferę pracy. Podczas pracy w Biesłanie nie spałem wcale. Sam nie wiem, jakim cudem...

Angora. – 2014. – 25.X

Natalia Łach. WIKTOR BATER: – WHISKY OTWIERA WIELE DRZWI

– Martwy dziennikarz to żaden dziennikarz – powiedział kiedyś Waldemar Milewicz, w pełni świadom niebezpieczeństw towarzyszących pracy korespondenta wojennego. Jego słowa potwierdza dziś Wiktor Bater – żurnalista TVP, twórca reportaży o Rosji i autor książki "Nikt nie spodziewa się rzezi".

Na wojnie winni są wszyscy, nie wyłączając dziennikarzy. Dlatego też pracując nad materiałem dotyczącym konfliktu zbrojnego, trzeba zdawać sobie sprawę ze szczególnego ryzyka. Brak przygotowania, obezwładniający strach i nieznajomość realiów mogą okazać się tragiczne w skutkach.

Praca dziennikarza w hotelowym zaciszu, w oparciu o rządowe komunikaty jest fikcją, której należy przeciwstawić nieustanną walkę o dostęp do informacji, nawiązywanie pokątnych kontaktów, a nawet łapówkarstwo.

– Butelka whisky otwiera wiele drzwi i rozwiązuje języki – o sposobach dotarcia do faktów mówi Wiktor Bater. Jeżeli ktoś nie chce podporządkować się panującym regułom, wobec miejscowych

będzie bezradny nawet jako właściciel magicznej dziennikarskiej akredytacji.

Z korespondentem TVP rozmawialiśmy o trudnym dziennikarskim rzemiośle, skrywanych emocjach i zwyczajnym ludzkim strachu.

Dlastudenta: – W swojej pracy odwiedzasz najbardziej niebezpieczne rejony, pojawiasz się wszędzie tam, gdzie wybuchają konflikty. Jaki jest Twój sposób na radzenie sobie ze stresem?

Wiktor Bater: – Tak długo jak słyszysz świszczące wokół kule – cieszysz się, bo to znaczy że żyjesz. Później wracasz do miejsca, gdzie spędzasz noc i wtedy przychodzi zastanowienie – gdzie byłeś i co się mogło stać. Pojawia się refleksja, że znowu diabeł pociągnął twoją duszę w miejsce, w którym nie powinno cię być. Zasypiasz, a rano znów gdzieś wyruszasz.

Dlastudenta: – Zdarzyło Ci się zapragnąć natychmiastowego powrotu do domu?

W.B.: – Nie, takie myśli się nie pojawiają. Chcesz być zawsze do końca, a przynajmniej tak długo zanim nie zaczniesz czuć, że kręcisz się w kółku powtarzając się w swoich relacjach. Musisz wiedzieć, że masz jeszcze coś nowego do powiedzenia, np. wtedy gdy konflikt eskaluje lub przeradza się w pokój. Wracasz wtedy, gdy czujesz, że wyczerpałeś się jako dziennikarz, kiedy to o czym mówisz zaczyna tracić nośność.

Dlastudenta: – Żałowałeś kiedykolwiek, że wybrałeś pracę dziennikarza – korespondenta wojennego?

W.B.: – Nigdy.

Dlastudenta: – Anna Politkowska często podkreślała bezradność dziennikarzy. Mogą opisywać wydarzenia, ale rzadko kiedy potrafią pomóc ludziom dotkniętym przez konflikt. A Tobie udaje się czasami nieść pomoc?

W.B.: – Zadaniem dziennikarza nie jest pomaganie ludziom. Opatrywanie ran, przekazywanie pieniędzy czy paczek żywnościowych powinno pozostawać w gestii organizacji humanitarnych, lekarzy bez granic. Dzięki nam – dziennikarzom,

tacy ludzie wiedzą dokąd powinni się udać z pomocą, gdzie znajdują się najbardziej potrzebujący.

Dlastudenta: – Jak wygląda współpraca dziennikarzy z organizacjami humanitarnymi?

W.B.: – Pełna współpraca jest niemożliwa. Mówię to z żalem, ale niestety tak jest. Pracownicy Międzynarodowego Czerwonego Krzyża czy nawet ONZ, jak ognia unikają dziennikarzy. Na dobrą sprawę nie można na nich liczyć. Są to środowiska hermetyczne, zainteresowane tylko własną działalnością. Przyczyną tego jest obawa przed zarzutami o wtrącanie się w nie swoje sprawy. Z jednej strony można to zrozumieć, z drugiej – wywołuje to zawsze mój gniew i wściekłość. Patrząc na działalność wielkich globalnych organizacji, bardziej można docenić pracę Janki Ochojskiej, zawsze otwartej na dziennikarzy. Pozostaje jednak żal wobec wielkich organizacji, które czasami inkasują pieniądze za nic, ich skuteczność nie do końca jest widoczna. Być może ona istnieje, ale skoro tak, to my powinniśmy o niej wiedzieć. Jeśli nie wiemy, tzn. że albo jej nie ma, albo szwankuje polityka informacyjna tych organizacji.

Dlastudenta: – A współpraca między dziennikarzami z różnych państw?

W.B.: – Bardzo trudno się współpracuje z kolegami z innych agencji informacyjnych, każdy szuka dla siebie newsa, chce być tym orłem wojennym, który ma najnowsze wieści. Najprzyjemniej pracuje się z Rosjanami. To są koledzy, którzy zawsze dzielą się informacjami, może dlatego, że my się zazwyczaj trochę znamy. To są ludzie, z którymi spotykamy się zarówno w sytuacjach ekstremalnych, jak i w normalnych warunkach, na Kremlu czy w Dumie Państwowej. Przykre, ale nigdy nie można oczekiwać pomocy od zachodnich dziennikarzy. I to nawet nie jest konkurencja, to jest źle pojęta próba bycia jedynym tam, gdzie nigdy nie jest się jedynym.

Dlastudenta: – Można określić zbiór cech, które powinien posiadać dziennikarz – korespondent wojenny?

W.B.: – Chyba nie ma takich cech. Teoretycznie trzeba być

cierpliwym i wyrozumiałym, ale ja taki nie jestem. Trzeba być też mądrym, a ja jestem furiatem. Zbyt wiele jest sprzeczności jeśli chodzi o potrzebne cechy charakteru. Musisz jednak czuć, że sobie poradzisz z nadmiarem tragedii, krwi i cierpienia. Wojna nigdy nie jest odskocznią do kariery, szansą aby zaistnieć. Może być pierwszą i ostatnią szansą. Z drugiej strony – ja pojechałem do Sarajewa jako żółtodziób, ale zawsze musi być ten pierwszy raz. Każdy powinien sam sobie odpowiedzieć, czy będzie potrafił przejść do porządku dziennego nad zmasakrowanymi ludzkimi szczątkami, nad ogromną kałużą krwi, szarą masą mózgową pod nogami. Jeśli ktoś nie cierpi widoku złapanej w pułapkę na myszy tejże myszy – to niech nie próbuje takiej pracy. Wojna jest pułapką znacznie gorszą, absolutnie bez wyjścia dla psychiki.

Dlastudenta: – Czego nauczyłeś się podczas swojej pracy?

W.B.: – Nauczyłem się cenić pokój i spokój.

Dlastudenta: – Pamiętasz radosne chwile w swojej pracy?

W.B.: – Do anegdotycznych momentów przywiązujemy się najbardziej, bo to one rozświetlają naszą ponurą wojenną rzeczywistość. Najmilej wspominam swojego operatora Artura Łukaszewicza, cudownego przyjaciela, brata krwi, człowieka, bez którego nie istniałbym jako dziennikarz. Pamiętam Wielkanoc w Iraku, gdy podano nam w hotelu na śniadanie gotowane jajka, a my z Arturem napisaliśmy na nich życzenia świąteczne. To były takie nasze pisanki. Umiejętność dostrzegania małych spraw, pielęgnowania okruchów rzeczywistości pokojowej i cieszenia się z nich jest chyba najważniejsza.

Dlastudenta: – Jak miejscowa ludność odnosi się do dziennikarzy?

W.B. – Przeróżnie, jedni traktują nas jak wrogów, inni jak przyjaciół. Niektórzy chcą nam pokazywać swoje nieszczęście, a niektórzy wręcz przeciwnie. To zależy od miejsca, sytuacji, strony konfliktu, z którą nas – Polaków identyfikują. Zdarzają się tacy, którzy nam bardzo pomagają, ale też i tacy, od których musimy uciekać.

Dlastudenta: – Często się boisz?

W.B.: – Wiele razy było tak, że wzdychaliśmy z moim operatorem, wspominając to co nas spotkało i dochodziliśmy do wniosku, że mogliśmy zostać zabici, zarżnięci, zakopani, spaleni czy utopieni i nikt by się o tym nigdy nie dowiedział. Mimo to, kiedy pracujesz i obcujesz z ludźmi przy włączonej kamerze starasz się nie myśleć o najgorszym, zrobić swoje i dopiero potem uciekać. Najważniejszy jest ten moment, kiedy czujesz, że czas się wycofać. Wiele takich momentów przeżyliśmy w Iraku.

Dlastudenta: – Ostatnie pytanie – czy według Ciebie jest szansa na pokój na Kaukazie?

W.B.: – Nigdy w życiu. Taka jest specyfika Kaukazu i całego świata, który nie może żyć bez wojny.

natalia.lach@dlastudenta.pl

Piotr Piskozub. ZMIERZCH POLSKIEGO DZIENNIKARSTWA WOJENNEGO?

Za sprawą ostatnich wydarzeń w Syrii polska opinia publiczna ponownie zwróciła uwagę na rolę korespondenta wojennego w relacjonowaniu konfliktów. Fotoreporter Marcin Suder został zakładnikiem islamskich bojowników.

Po ponad miesiącu od uprowadzenia Marcin Sudera polskie MSZ nadal nie podało oficjalnych informacji o statusie uprowadzonego. Jego uwolnienie komplikuje dodatkowo nadchodząca interwencja wojsk amerykańskich. Choć całe zdarzenie jest wielką tragedią, rozgrywającą się na niwie rodzinnej, zawodowej czy wreszcie państwowej, jest też ono wkalkulowane w zawód dziennikarza wojennego.

Anna Wojtacha, korespondentka z miejsc konfliktów, przekonuje, że to "zawód totalny – nie można być tylko trochę na wojnie". Działania militarne widziane oczami reportera wojennego różnią się od ich postrzegania przez odbiorców mediów; relacje z punktów zapalnych nie są jednak dokumentowaniem wojny,

w którym staje się ona "kontynuacją polityki innymi środkami" (zgodnie z klasyczną definicją C. von Clausewitza). Świat konfliktu dla korespondenta pozbawiony zostaje komponentu teoretycznego; pod wpływem gwałtownie zmieniającej się sytuacji budowanie jakiejkolwiek narracji nie ma większego sensu – dziennikarze wojenni stają się "turystami masakry", jak określał to dobitnie Arturo Pérez-Reverte.

W odróżnieniu od innych odłamów dziennikarstwa na pierwszy plan zawodu korespondenta wojennego wysuwa się żywy kontakt z drugim człowiekiem, dokumentowanie ludzkiej tragedii, które nie musi zostać natychmiast skontrastowane z wypowiedziami stosownych urzędników państwowych. Reporterzy z miejsc konfliktów to według Péreza-Reverte "plemię koczownicze", pozbawione stałego miejsca zamieszkania, wędrujące wraz z przemieszczaniem się punktów zapalnych w skali globalnej. Powyższe wyrażenie wydaje się być szczególnie adekwatne w odniesieniu do polskich realiów dziennikarstwa wojennego.

Przed 11 września 2001 r. w Polsce pracowało jedynie kilku reporterów wojennych. Zawód ten uznawano wówczas za elitarny – wszyscy wysłannicy mediów znali się między sobą, podróżowali wspólnie w miejsca konfliktów. Jak określa to polski korespondent, Jacek Czarnecki, po 11 września "wojny stały się nagle wydarzeniem stadnym". Radosław Kietliński, szef reporterów Polsatu, wśród dziennikarzy wojennych wyróżnia także kategorię "korespondenta kryzysowego", który dopiero wchodzi na arenę działań militarnych – do miana korespondenta wojennego miałby go przybliżać każdy kolejny wyjazd w miejsce konfliktu. Po 2001 r. w Polsce pojawił się cały szereg dziennikarzy wojennych: Jacek Kaczmarek, Jacek Czarnecki, Jan Mikruta, Piotr Andrews, Maciej Woroch, Marcin Firlej, Wiktor Bater.

Najbardziej tragicznym wydarzeniem w tym segmencie polskiego dziennikarstwa stała się śmierć Waldemara Milewicza w Iraku w 2004 r. Milewicz uznawany był za prekursora współczesnego reportażu wojennego w Polsce; jego relacje z wielu światowych punktów zapalnych cieszyły się szerokim uznaniem

opinii publicznej i środowiska dziennikarskiego. Zginął w czasie ostrzelania jego samochodu. W 2013 r. umorzono śledztwo w tej sprawie z uwagi na brak dowodów. Śmierć Milewicza odcisnęła jednak wielkie piętno na innych polskich reporterach wojennych. Sprawa ta pokazała, jak wiele kosztuje pogoń za informacją z miejsca konfliktu. Pragnienie jej posiadania znajduje się gdzieś pomiędzy czynnikami popychającymi do działania dziennikarzy wojennych: adrenaliną, ciekawością świata, przeświadczeniem o zmienianiu rzeczywistości, empatią dla ofiar teatru zmagań militarnych, a kategoriami nakreślającymi swoisty fatalizm zawodu: przywoływanym przez Ryszarda Kapuścińskiego wyniszczeniem psychicznym i fizycznym, nieustannym strachem przed śmiercią, obawami najbliższych, trudnościami z ponownym wejściem w świat normalności.

Abstrahując w tym miejscu od wszelkich uwarunkowań psychologicznych należałoby rozważyć, czy uwaga Wojciecha Jagielskiego o nieistnieniu w Polsce wąskiej specjalizacji dziennikarstwa wojennego nie jest także pokłosiem śmierci Milewicza? W dzisiejszej rodzimej rzeczywistości medialnej zawód korespondenta wojennego *sensu stricto*, poza nielicznymi przypadkami, praktycznie nie istnieje. Z jednej strony może się to wiązać z zaprzestaniem polskiego udziału w misjach wojennych w Iraku i w Afganistanie – polska opinia publiczna przestała pasjonować się konfliktami, w których interesy polskiego państwa nie są już dostrzegalne. Patrząc jednak z innej perspektywy, symptomatyczną może wydawać się droga zawodowa dziennikarzy określanych uprzednio mianem "wojennych". Maciej Woroch stał się korespondentem zagranicznym stacji TVN, który przekazywał do Polski informacje choćby na temat narodzin syna księżnej Kate i księcia Williama; Jacek Czarnecki relacjonuje wydarzenia sejmowe; Jan Mikruta prowadził swój program w Polsat News; Jacek Kaczmarek został sekretarzem redakcji "Uwagi" w TVN.

Interesującym z punktu widzenia polskiego dziennikarstwa wojennego wydaje się zwłaszcza przypadek Wojciecha Jagielskiego, który z powodów osobistych zrezygnował z wyjazdów w rejony

konfliktów zbrojnych (jego żona, Grażyna, opublikowała książkę "Miłość z kamienia", w której opisuje m. in. jak przez pracę męża musiała zgłosić się do kliniki leczenia stresu bojowego).

Jeszcze innym powodem osłabionego statusu reportera wojennego w Polsce są niewątpliwie problemy budżetowe rodzimych instytucji medialnych, szczególnie widoczne w obrębie tego odłamu dziennikarstwa. Polskie stacje telewizyjne i radiowe czy redakcje gazet nie mogą pozwolić sobie na wynajęcie ochrony dla korespondentów wojennych, czy na rozbudowanie grupy przeznaczonej do relacjonowania konfliktu. Zwykle jest ona złożona z samego reportera, operatora kamery i dźwiękowca. W tej perspektywie pogoń za newsem prowadzi do tak drastycznych sytuacji jak ta, gdy Wiktor Bater opisywał sytuację w Biesłanie będąc rannym. To zachowanie wydawało się przeczyć zdrowemu rozsądkowi; dziennikarz wojenny nie musi jednak słuchać niczyich rozkazów, odwoływać się do teoretycznych determinantów konfliktu zbrojnego. Jak przekonuje Jagielski, choć dziennikarstwo wojenne stało się dawniej jego pasją, była to jednak "pasja o niszczącej sile". Wydaje się więc, że trauma wojenna jest integralnym elementem pracy korespondenta z miejsc konfliktów. Choć trauma ta doprowadziła do swoistego przegrupowania sił w obrębie tego zawodu w Polsce, kolejna generacja reporterów wojennych mierzy się z takimi samymi problemami jak ich poprzednicy (do owej generacji można zaliczyć choćby Dariusza Bohatkiewicza czy Michała Żakowskiego). Patrząc przez ten pryzmat wartościowa wydaje się uwaga najsłynniejszego polskiego fotoreportera wojennego, Krzysztofa Millera, który za najważniejszą wojnę swojego życia uznaje tę z samym sobą. Potrzeba powrotu w miejsca konfliktów jest silniejsza niż wszelkie inne przeciwskazania. Należy jednak pamiętać, że tylko dzięki tej irracjonalnej przesłance polscy widzowie wciąż mogą obserwować wojnę przed własnym telewizorem, słuchać jej odgłosów przy radioodbiorniku czy przeglądać zdjęcia z miejsc konfliktów w ulubionej gazecie.

W Kodeksie Etyki Dziennikarskiej Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich znajduje się następujący zapis: "W relacjach z

wojen, zamieszek i demonstracji dziennikarze powinni zachować postawę niezaangażowanych obserwatorów, tak by nie stać się przedmiotem manipulacji.". Problemem takiego stwierdzenia jest jednak posiłkowanie się terminem "obserwator". Przywołane wyżej przypadki polskich dziennikarzy wojennych dowodzą, że stają się oni uczestnikami wojny, pomimo braku opowiedzenia się po konkretnej stronie konfliktu zbrojnego. Walka korespondentów wojennych odbywa się na poziomie dostępu do informacji. Niejednokrotnie prowadzi ona do trwałych uszkodzeń psychicznych i fizycznych. Uwarunkowania trwającej od przeszło dekady wojny z terroryzmem spowodowały, że linia frontu dla reportera wojennego przesunęła się niebezpiecznie blisko miejsca wymiany ognia. Życie na tej granicy można odnieść do trwałego nałogu, który uzależnia i wprowadza w samonapędzający się cykl doświadczania niebezpieczeństwa. Choć przypadek polskiego dziennikarstwa wojennego pokazuje, że istnieje szansa na wyrwanie się z tego cyklu, to jednak walki zbrojne nadal pozostaną trwałym komponentem progresu (regresu?) cywilizacyjnego. Dlatego zawód korespondenta z miejsc konfliktów będzie w Polsce istniał w dalszym ciągu, wprowadzając na arenę działań militarnych kolejne grupy dziennikarzy.

W niniejszym wywodzie posiłkowałem się głównie doświadczeniem polskich reporterów wojennych. Tylko poznanie ich perspektywy może doprowadzić do zrozumienia pobudek kierujących rodzimymi korespondentami. To, co dla przeciętnego odbiorcy mediów jest aberracją rzeczywistości międzynarodowej, dla konkretnej grupy dziennikarzy jest przecież codziennością.

Zdjęcie: Biblio Archives/Library Archives / CC Flickr

Gazeta Wyborcza. – 2013. – 10.IX

Вісім помилок журналістів у зоні АТО (ІНФОГРАФІКА)

Експерти Інституту масової інформації визначили 8 найчастіших помилок, яких допускаються українські журналісті при роботі в зоні АТО.

ЯК ІНФОРМУВАТИ ПРО АТО. РЕКОМЕНДАЦІЇ СБУ

Правова основа, міжнародний досвід, етичні принципи висвітлення антитерористичної операції в рекомендаціях Служби безпеки України.

Ці рекомендації визначають правові засади, основні принципи й загальні цілі інформування громадськості про антитерористичну операцію, порядок взаємодії оперативного штабу із засобами масової інформації з урахуванням визначених законодавством обмежень на поширення інформації в ході проведення антитерористичної операції. Рекомендації узагальнюють міжнародний досвід щодо утвердження етичних норм професійної діяльності журналістів в умовах, коли виникає загроза безпеці громадян, та мають сприяти конструктивній взаємодії оперативного штабу із ЗМІ в інтересах припинення терористичного акту та мінімізації його негативних наслідків.

Правова основа

Правовою основою інформування громадськості про антитерористичну операцію є Конституція України, закони України "Про боротьбу з тероризмом", "Про основи національної безпеки України", "Про інформацію", "Про доступ до публічної інформації", Концепція боротьби з тероризмом схвалена Указом Президента України від 25 квітня 2013 року №230, інші нормативно-правові акти, які визначають організацію діяльності з попередження і припинення терористичних актів та регулюють відносини в інформаційній сфері.

Основні принципи

Основними принципами, на яких базується інформування громадськості про антитерористичну операцію, є:

- пріоритетність збереження життя та здоров'я людей, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності;
- законність та неухильне додержання прав і свобод людини і громадянина;

- єдиноначальність;
- комплексне використання правових, інформаційних та інших можливостей;
- нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників;
- невідкладність оприлюднення інформації, забезпечення її достовірності.

Загальні цілі

Загальні цілі, на досягнення яких спрямовується інформування громадськості про антитерористичну операцію:

- сприяння збереженню життя та здоров'я людей, попередження населення про небезпеку та надання необхідних рекомендацій громадськості;
- поширення інформації, що має сприяти мінімізації наслідків терористичного акту, наданню допомоги потерпілим;
- посилення соціальних зв'язків, запобігання поширенню в суспільстві релігійної, національної, політичної нетерпимості;
- зміцнення довіри громадян до заходів, що здійснюються компетентними органами в ході антитерористичної операції, запобігання поширенню упередженонегативних оцінок дій суб'єктів боротьби з тероризмом, зміцнення віри в невідворотність покарання винних у терористичній діяльності;
- утвердження безумовного осуду суспільством терористичної діяльності.

Організація взаємодії оперативного штабу із засобами масової інформації у ході проведення антитерористичної операції

У ході проведення антитерористичної операції інформування громадськості про події, пов'язані з терактом, і заходи з припинення терористичної діяльності здійснює безпосередньо керівник оперативного штабу антитерористичної операції

та особи, уповноважені ним на підтримання зв'язків із громадськістю. Такі повноваження надаються групі взаємодії із засобами масової інформації, яка формується з числа співробітників прес-підрозділів СБ України та МВС України. Група взаємодії зі ЗМІ у складі оперативного штабу у стислий термін забезпечується необхідним для ефективної роботи приміщенням, обладнанням, зв'язком, охороною та ін.

Група взаємодії із засобами масової інформації виконує такі функції:

а) невідкладно готує та поширює в ЗМІ інформацію про подію і заходи з її припинення й мінімізації негативних наслідків:

- інформація про подію має бути достовірною, повною та погодженою в установленому порядку;
- підготовка інформації здійснюється негайно для її найшвидшого поширення в ЗМІ;

б) невідкладно готує та поширює інформацію з рекомендаціями громадськості з питань безпеки:

- рекомендації громадськості повинні надаватися в терміновому порядку;
- рекомендації повинні поширюватися через ЗМІ (використовуючи можливості телебачення, радіомовлення, інтернет-ресурсів) та інші засоби оповіщення населення;
- оновлені рекомендації надаються громадськості через певні проміжки часу протягом усієї тривалості антитерористичної операції або невідкладно у разі виникнення нових загроз;

в) доводить до громадськості інформацію, що сприяє стабілізації функціонування суспільних інституцій;

г) забезпечує шляхом взаємодії з прес-службами державних відомств та місцевих органів влади міжвідомчу координацію в інформуванні громадськості про подію;

д) забезпечує взаємодію оперативного штабу із журналістами, які беруть участь у висвітленні антитерористичної операції, готує відповіді на запити ЗМІ;

е) негайно готує та поширює спростування недостовірної інформації про подію та заходи компетентних органів із її припинення чи іншої інформації, що може спричинити виникнення негативних наслідків або зашкодити життю та здоров'ю людей.

У ході проведення антитерористичної операції члени групи взаємодії зі ЗМІ повинні:

а) неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства щодо обмежень на поширення інформації;

б) для оприлюднення надавати лише схвалену керівником оперативного штабу антитерористичної операції за усним погодженням з керівником АТЦ при СБ України інформацію;

в) забезпечити:

- терміновість оприлюднення інформації про подію;
- достовірність та повноту такої інформації;
- невідкладне, регулярне оприлюднення інформації, спрямованої на забезпечення безпеки громадян;
- негайне спростування недостовірної інформації;

г) утримуватися від надмірного натуралізму, показуючи місце вчинення теракту;

д) враховувати, що:

- відсутність, неточність, несвоєчасність офіційної інформації створює сприятливі умови для подачі неправдивої інформації про теракт, критики дій компетентних органів та створення атмосфери хаосу;
- суперечливі, неузгоджені повідомлення різних відомств чи окремих посадовців суттєво підривають довіру суспільства до офіційної інформації, а також до державних органів у цілому;
- організатори терактів зазвичай намагаються використати ЗМІ як знаряддя для досягнення злочинних цілей;
- заручники та їхні близькі можуть стати інструментом тиску на суспільство;
- зловмисники можуть отримувати інформацію з повідомлень ЗМІ та використовувати прямий ефір для передачі умовних сигналів своїм спільникам.

Правові обмеження на поширення інформації в ході проведення антитерористичної операції

Законодавством встановлено юридичну відповідальність за поширення інформації з обмеженим доступом. Заборонено поширення через ЗМІ або в інший спосіб інформації, яка:

- розкриває спеціальні технічні прийоми й тактику проведення антитерористичної операції;
- може утруднити проведення антитерористичної операції та (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які перебувають у районі проведення зазначеної операції або за його межами;
- має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить заклики до вчинення терористичних актів або висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції;
- містить деталізовані дані про предмети та речовини, які можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму;
- розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб (без їхньої згоди), які сприяють проведенню зазначеної операції;
- розголошує персональні дані осіб, постраждалих від теракту, та їхніх близьких родичів.

Етичні норми професійної діяльності журналістів із висвітлення антитерористичної операції

У міжнародній практиці вироблено етичні норми професійної діяльності журналістів в умовах проведення антитерористичної операції. Журналістам, які беруть участь у висвітленні інформації щодо теракту та дій компетентних органів з його припинення, зазвичай рекомендується:

- не брати інтерв'ю у зловмисників та не надавати їм ефіру без попередньої санкції керівника оперативного штабу антитерористичної операції;

- невідкладно передавати в оперативний штаб отримані відомості, які можуть посприяти порятунку людей у ході антитерористичної операції;
- задля безпеки заручників утриматися від повідомлення персоналізованих даних про них до завершення антитерористичної операції;
- уникати коментарів, що можуть спровокувати зловмисників до вчинення нових протиправних дій;
- уникати опису стану жертв, подробиць біографії останніх;
- не поширювати інформацію, що пропагує насильство, тероризм, расову ворожнечу;
- поважати національні й релігійні почуття громадян.

http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/yak_informuvati_pro_ato_rekomendatsii_sbu/

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ЗМІ ЩОДО ВИСВІТЛЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Шановні колеги-журналісти, редактори і власники ЗМІ! Всі ми перебуваємо в умовах інформаційної війни, яка супроводжує бойові дії і щодня триває в головах та душах людей. Сучасні проблеми на Півдні та Сході України також значною мірою є наслідком пропаганди, яка роками велась Росією через власні ЗМІ та кіно на нашій території за повного невтручання української влади.

Ці короткі рекомендації не є обов'язковими до виконання. Тим більше ми не ставимо за мету обмежувати вашу свободу слова. Однак, якщо ви любите нашу країну і хочете, щоби ця війна швидше скінчилася з мінімальними наслідками для всіх, просимо їх прочитати і діяти, згідно власної совісті.

Цю пам'ятку розробили досвідчені журналісти разом із психологами, які добре знають закони поширення інформації, її особливості впливу на свідомість та як реагує психіка людини на травматичні події.

Обов'язково пройдіть офіційну акредитацію в СБУ. Це дозволить захистити вас в разі потреби і відділити бойовиків з підробленими посвідченнями від справжніх репортерів, які займаються висвітленням бойових дій. В майбутньому в результаті домовленостей це буде давати хоч якусь гарантію безпеки для журналістів з обох сторін.

Уникайте показу трупів людей. По можливості не вживайте навіть слово "труп", замінюючи його на "загиблих", "вбитих" або "тіла". Деморалізуючий вплив вигляду покійників може дестабілізувати якщо не військових, то їхніх батьків, які зроблять все, щоб їх син не потрапив на фронт.

Якщо це можливо, не завершуйте репортажів навіть про поразки – безнадією. Використовуйте контрапункт. Навіть в тих, хто загинув можуть бути діти і пам'ять про їхній подвиг залишиться в поколіннях нащадків, які пишатимуться своїми батьками.

Не показуйте відео, яке в youtube викладає ворожа сторона. В Росії цим займаються професійні пропагандисти. Якщо відео наших полонених чи їхніх дзвінків додому з полону з'являється у мережі – розрахунок на повну деморалізацію тих, хто може чинити опір в Україні. Якщо ж ви робите репортаж про полонених, шукайте офіційний коментар особи, яка буде вести переговори з терористами. Люди не мають думати, що проблема визволення з полону повністю лягає на плечі рідні.

Якщо ви викрили проблему, пов'язану із забезпеченням бойових дій, не давайте репортаж в ефір доти, доки не зможете розповісти про те, як цю проблему почали вирішувати або хоча б пообіцяли це оперативно зробити.

На час бойових дій не давайте матеріалів про партійні розбіжності та чвари. Для ворога ми всі українці – "бандерівці і націоналісти". Незалежно від того, хто має яке закінчення прізвища, мову чи навіть партійність. І якщо вам пропонують гроші, щоб облити брудом партію опонента, опозицію або владу, – порадьте витратити ті кошти на допомогу пораненим чи військам.

Не зловживайте показом похоронів тих, хто загинув, якщо це не публічно резонансна особа, або похорон. Ми дуже співчуваємо, але якщо не можемо нічим вже допомогти і репортаж не дає надії – замисліться, чи варто його давати на шпальти газети чи у ефір?

Не показуйте обличчя учасників бойових дій. Навіть тоді, коли вони кажуть, що не бояться цього робити. Після чеченської кампанії 1994 року в Росії прокотилася хвиля злочинів, коли рідня убитого мстилася "кривдникам". Інформацію про солдат і їхні сім'ї знаходили завдяки репортажам з місця подій.

Не називайте номерів частин та назв підрозділів, особливо у прив'язці до місць дислокації. Цим ви можете вберегти не одне життя. Пам'ятайте, що супротивник регулярно аналізує відкриті джерела інформації.

Не допомагайте ворогу дезорієнтувати громадян України – багато з них чуючи власну назву батальйону вагаються це українські чи російські підрозділи. Замість власних назв батальйонів, як то "Айдар", "Дніпро", "Азов", краще вживати словосполучення "українські військові", в "одному з територіальних батальйонів", "українська армія". Замість батальйон "Восток", краще говорити "кадировські найманці", тощо.

Досвід країн, які переживали наслідки війн на своїй території, зокрема Ізраїлю, свідчить, що націленість на надію в майбутньому – дозволяє людям проходити через стрес із меншими втратами.

Ми повинні вийти з цієї кризи сильнішими, зробивши правильні висновки, які не дадуть можливості рецидиву подібних подій. Багато що залежить не тільки від влади, але й від кожного з нас: журналіста, фотографа, телеоператора чи редактора ЗМІ.

Ми не обираємо час коли жити, але ми вибираємо як поведемо себе в часи, коли ми живем.

Давайте спільно зробимо нашу країну і наше життя кращим.

Пам'ятку розроблено об'єднаним Центром допомоги журналістам НСЖУ та НМПУ

Журналіст України. – 2014. – Ч. 11.

ЩО БРАТИ З СОБОЮ В ЗОНУ АТО

Інститут масової інформації та Репортери без кордонів опублікували серію інфографік про роботу журналістів у зоні конфлікту.

Інформацію записано на тренінгу “Робота журналістів в гарячих точках”, організованому Інститутом масової інформації та організацією “Репортери без кордонів”, Київ, 12–13 липня 2014 р.

imi.org.ua

2 ПЛАНУВАННЯ ПОЇЗДКИ В ЗОНУ АТО

Поради журналістам, що працюють у гарячих точках

Маршрут і житло

- Розробіть базовий маршрут і основні точки, виходячи з останньої інформації на момент виїзду
- Переконайтеся, що в тому районі, куди ви плануєте їхати, останнім часом не зникали журналісти
- У населених пунктах, через які пролягатиме маршрут, спробуйте знайти знайомих, які вас зустрінуть і будуть з вами
- Заплануйте, де ви будете проживати і забронюйте заздалегідь готель, якщо це можливо

Транспорт

- Вирішіть, як будете добиратися до місця призначення – самостійно, групою з колегами чи разом із військовими
- Постійно моніторте нову інформацію про місцевий транспорт (поїзди, електрички, рейсові автобуси), ситуація може змінюватися дуже швидко
- Перепишіть телефони місцевих служб таксі, оскільки це часто може бути єдиним доступним видом транспорту (врахуйте, що порівняно невеликі відстані обійдуться у 500–1000 гривень)

Контакти і «база»

- Майте свою людину в безпечному регіоні – «базу», яка завжди буде на зв'язку і слідкуватиме, щоб ви не зникали з «радарів»
- Ваша «база» має знати усі деталі запланованого маршруту, контакти тощо, про будь-які зміни потрібно обов'язково повідомляти
- Проговоріть із людиною, що перебуватиме на «базі», екстрені ситуації «що робити, якщо» (наприклад, вам подзвонили і ви не відповідаєте, або не вийшли на зв'язок через певний час тощо)
- Залишіть на «базі» контакти журналістських організацій, колег, які допоможуть у разі чого організувати ваш розшук

Щоб отримати більш детальну інформацію, дивіться відео на сайті imi.org.ua

Зв'язок і телефони

- Візьміть із собою два телефони: смартфон і простий, що довго тримає заряд батареї
- Налаштуйте на своєму смартфоні відстеження через GPS – у разі вашого зникнення «база» знатиме ваші останні координати
- Запрограмуйте на простому телефоні клавішу «1» на автододзвін на «базу», щоб можна було не виймаючи з кишені дати виклик

! Ці поради не є універсальними, у кожному конкретному випадку потрібно керуватись насамперед здоровим глуздом. Якщо ви до цього ніколи не працювали в гарячих точках – зверніться до більш досвідчених колег за порадою і можливим наставництвом.

Дані з тренінгу «Робота журналіста в гарячих точках», Київ, 12–13 липня 2014 року

Інститут масової інформації

REPORTERS WITHOUT BORDERS FOR PRESS FREEDOM

Важливий момент – усіма засобами з аптечки треба вміти правильно користуватися. Перед поїздкою в гарячу точку пройдіть курси першої медичної допомоги або дивіться відеозапис_з нашого тренінгу.

imi.org.ua

4 ЧИМ ЗНІМАТИ І ЯК ПЕРЕДАВАТИ

Поради журналістам, що працюють у гарячих точках

Рекомендовані параметри

- Екран — від 4,5"
- Процесор — від 2 × 1,5 Ггц
- Оперативна пам'ять — від 1 Гб
- Пам'ять для збереження інформації — від 16 Гб
- Камера основна — від 8 Мп
- Камера фронтальна — від 0,9 Мп
- Фотоспалах — обов'язково має бути
- Батарея — від 2 000 mAh
- Протоколи передачі даних — 3G UMTS, Edge, GPRS, WiFi (b/g/n), Bluetooth 3.0 і вище, USB 2.0 і вище

1 Смартфон

Корисні програми

- Синхронізація: Dropbox, Google Drive
- Поширення інформації: Facebook, Twitter, Youtube, Vimeo
- Запис телефонних розмов: CallRecorder, Automatic Call Recorder та ін.
- Онлайн-трансляцій: uStream, Looxcie, Google Hangouts, Skype
- Редагування фото та відео: Magisto, VivaVideo, VidTrim; Fly, Splice та ін.
- Відстеження пересування: bSafe, Find My Friends, Find My iPhone, GPS Tracker, Android Device Manager та ін.

Основні вимоги до камери

- Невеликий розмір та вага
- Можливість записувати і відео, і фото
- Обсяг пам'яті для збереження даних — від 16 Гб
- Зручність кріплення та носіння
- Звертайте увагу на те, наскільки якісно знімає камера у приміщенні без додаткового освітлення
- Довгий час роботи батареї
- Нестандартні варіанти: камери з Wi-Fi, екшн-камери (GoPro), камери на Android, камери у вигляді BlueTooth-гарнітури та ін.

2 Фотокамера

3 Зв'язок

Передавання інформації

- Обов'язково налаштуйте на своєму телефоні GPRS
- 3G-зв'язок — оптимальний варіант
- 4G-зв'язок — найбільша швидкість, але покриття є тільки в обласних центрах
- Якщо надсилаєте відео — краще слати кілька менших файлів, ніж один великий
- Коли оперативність важливіша за якість — користуйтеся програмами для зменшення розміру файлів

Не забудьте також

- Універсальний зарядний пристрій від 10 000 mAh, трійник, подовжувач
- Запасні картки пам'яті (їх забагато не буває), але перевірте їх на своїх пристроях ДО поїздки
- Диктофон (бажано такий, що можна заховати у рукав)
- Щедро поповніть рахунок мобільного, з собою майте запасні картки для поповнення
- Підключіть онлайн-банкінг на смартфоні для можливості поповнювати будь-які рахунки в будь-який час

Щоб отримати більш детальну інформацію, дивіться відео на сайті imi.org.ua

Дані з тренінгу «Робота журналіста в гарячих точках», Київ, 12–13 липня 2014 року

Інститут масової інформації

REPORTERS WITHOUT BORDERS

imi.org.ua

5 ЖУРНАЛІСТАМ, ЯКІ ВИСВІТЛЮЮТЬ ТРАГІЧНІ ПОДІЇ

Поради психолога

Профілактика

- Навчіться розпізнавати стрес у себе і в інших, щоб знати, на що звернути увагу.
- Завжди тримайте голову і тіло в тонусі за допомогою спорту, хобі, спілкуванням із сім'єю, друзями.
- Робіть перерви. Кілька хвилин або годин, проведених поза місцем трагедії, допоможуть послабити стрес. До того ж, це допоможе не втрачати об'єктивності.

Симптоми стресу

- Рецидив настирливих спогадів, так звані «флешбеки».
- Прагнення уникати людей і місць, які можуть нагадати про трагедію.
- Надмірне збудження, нервозна поведінка.
- Порушення сну, безсоння.
- Відчуття незахищеності, впадання в депресію.

Що робити

- Знайдіть собі уважного слухача, і розказуйте — хтось, кому ви довіряєте, і хто не буде вас судити. Не приховуйте свої почуття, проявляйте емоції, обговоріть їх разом з близькими людьми.
- Виділіть час для сну, відпочинку, роздумів разом зі своєю родиною та близькими друзями.
- Різні способи творчого самовираження — літературна творчість, образотворче мистецтво, щира розмова чи плач
- Самовираження є більш ефективним, коли супроводжується можливістю посумувати — емоція, пов'язана з трагічною подією, вивільнюється, відбувається емоційна розрядка.
- Постарайтеся зберігати нормальний розпорядок вашого життя, наскільки це можливо.

Чого не робити

- Не чекайте, що спогади підуть самі по собі. Почуття залишаться з вами і будуть відвідувати вас протягом тривалого часу.
- Помилково є намагатися відволіктися або думати про інше. Навпаки, не уникайте говорити про те, що трапилося.
- Не використовуйте своє тіло як засіб саморегуляції (це може бути м'язова напруга всього тіла або його частин, стискання повік, губ, зубів і тощо, заподіяння собі болю, як от заламування пальців, кусання губ, руки тощо).
- Не вживайте психотропні препарати (алкоголю, наркотиків тощо), щоб «забутися».

Якщо перед очима стоять картини з місць подій, ви постійно згадуєте звуки, запахи, заново переживаєте відзняті сцени — це означає, що ви під дією серйозного стресу і потрібна професійна допомога. У цьому немає нічого ганебного, за кордоном усі люди, що стикаються зі стресом, співробітники поліції, МНС, журналісти, вже давно користуються послугами психологів. Психолог ІМІ надає безкоштовні конфіденційні консультації для журналістів по телефону або особисто.

Дані з тренінгу «Робота журналіста в гарячих точках», Київ, 12–13 липня 2014 року

Інститут масової інформації

REPORTERS WITHOUT BORDERS FOR PRESS FREEDOM

imi.org.ua
6
СТАНДАРТИ ЖУРНАЛІСТИКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ
Як писати про трагічні події
Точність
▸ Обов'язково перевіряйте інформацію, навіть кілька разів.
▸ Не поширюйте чуток, яким не знайшли підтвердження.
▸ Особливо уважно ставтесь до імен, дат, назв вулиць. Неправильна назва таких деталей може призвести до серйозних наслідків.
▸ Уточнюйте термінологію.
Етика
▸ Уникайте кривавих подробиць в описі трагічних подій, найчастіше вони не потрібні. Запитайте себе, як у розумінні ситуації допоможуть страшні і жахливі деталі, і зробіть для себе висновок.
НЕПРАВИЛЬНО
ПРАВИЛЬНО
▸ Для зображень загиблих краще вибрати їхні прижиттєві фотографії, а не спотворені смертю обличчя.
▸ Не називайте загиблих трупами.
Оперативність
▸ Інформацію оприлюднюйте вчасно. Невчасне подання інформації може сприйматися як черговий трагічний випадок, а не дублювання вже кимось названої події, що в умовах військових дій особливо актуально.
Повнота
▸ При можливості і у складних випадках намагайтеся взяти коментар незалежного експерта. У висвітленні війни особливо затребувані такі експерти: військові різних спеціальностей, медики, інженери та техніки. Обов'язково опитайте кількох очевидців.
Неупередженість
▸ Намагайтесь бути максимально неупередженими і почути різні думки.
▸ При можливості подавайте дві сторони конфлікту, якщо отримання цієї думки не є небезпечним для життя журналіста.
Відокремлення фактів від коментарів
▸ У журналістському матеріалі мають бути чітко розмежовані факти від особистої думки чи враження журналіста.
Інститут масової інформації
REPORTERS WITHOUT BORDERS

imi.org.ua

7 ПОВЕДІНКА НА МІСЦЕВОСТІ В ЗОНІ АТО

Поради журналістам, що працюють у гарячих точках

Пересування і розташування

- Найкраще пересуватися з волонтерами, медиками, добровольчими батальйонами чи Нацгвардією
- Найбезпечніше місце в машині – за водієм, найменш безпечне – попереду біля водія
- Якщо є можливість – розмістіть бронежилети біля дверцят автомобіля
- Якщо машину обстрілюють – зразу виходьте, але не ховайтеся за нею, бо авто – це мішень для нападників
- Проживати бажано у великих готелях, з колегами, з усіма перезнайомившись

Військові

- Якщо їдете в авто з озброєними людьми – не сідайте поряд з тими, хто буде стріляти
- Старайтесь зайвий раз не стояти біля групи озброєних людей
- У разі стрільби не біжіть туди, де військові
- Не стійте біля військової техніки – в неї стріляють у першу чергу
- Не пробуйте підкупити військових за певну допомогу, не показуйте, що ви «при грошах»
- Цигарки – хороша валюта між військовими і не тільки

Місцеве населення

- Вислуховуйте їхні проблеми, але не агітуйте їх і не висловлюйте власну думку
- Не довіряйте на 100 % незнайомим місцевим жителям: вирахувати, хто є хто, практично неможливо
- Не сідайте в машину до незнайомої людини, завжди майте при собі телефони місцевих служб таксі

Ці поради не є універсальними, в кожному конкретному випадку потрібно керуватись перш за все здоровим глуздом. Для отримання детальнішої інформації дивіться відео на imi.org.ua.

Інші правила безпеки

- Не носіть камуфляж, позначайте себе та транспорт, на якому пересуваєтеся, написами «PRESS»
- Якщо у вас є акредитації різних сторін конфлікту (наприклад, СБУ та «ДНР»), не тримайте їх в одному місці
- Привчіть себе автоматично звертати увагу на місця, куди можна сховатися, бомбосховища
- Підтримуйте постійний контакт із тим, хто слідкує за вашою безпекою – «базою»
- Не чіпайте на покинутих блокпостах жодних речей, вони можуть бути заміновані
- «Зеленки» (лісопосадки уздовж трас) дуже часто мінують, краще пересуватись асфальтованою дорогою

Дані з тренінгу «Робота журналіста в гарячих точках». Київ, 12–13 липня 2014 року

Інститут масової інформації

REPORTERS WITHOUT BORDERS FOR PRESS FREEDOM

Предметний покажчик

армія

більшовицькі ідеї
бойовий дух нації

видавнича діяльність
відновлення державності
військове виховання
військовий журналіст
військові з'їзди
воєнна пропаганда
воєнний дискурс
воєнний кореспондент
воююча Україна
всеукраїнський контекст

газета
галицька ментальність
гарантія безпеки
"гібридна війна"

державницька позиція
Дивізія "Галичина"
Дієва Армія ОНР
Друга світова війна
друкарні українського збройного підпілля

єдність нації

жанрова палітра
журнал

Західноукраїнська Народна Республіка

ідея державності
ідейно-концептуальні засади
ідейно-теоретичні засади
ідея збройної боротьби
ідея мілітаризму
ідея сепаратизму
інформаційна війна
інформаційний привід
історична орієнтація
історичний ворог

контент
контрпропаганда
концептуальна основа
концепція визвольної боротьби
концепція власних сил

Легіон УСС

методика підготовки
міжнародний контекст
молодіжні товариства
моральний обов'язок
морально-психологічна підготовка
москвофільство

національна військова думка
національна свідомість
національні інтереси
національно-визвольні змагання
національно-політичний аспект

Організація українських націоналістів

паралітарна організація
пацифізм
Перша світова війна
попередники військової преси
правова підготовка
преса Дивізії "Галичина"

природа війни
проблематика військової преси
Провід українських націоналістів
пропаганда
пропагандистський міф
публіцистика
публіцистична думка

рубрика

сатирично-гумористична преса
справедлива війна
стрілецька ідеологія
структура преси
суспільно-політична атмосфера
Сх. Галичина

таборова преса
таємні військові гуртки
тематична політика
терор

Українська військова організація
українська військова преса
українська воєнна доктрина
Українська галицька армія
Українська Головна Визвольна Рада
українська діаспора
українська еміграція
Українська Народна Республіка
Українська повстанська армія
українська преса
українська революція
українська самостійність
українське збройне підпілля
Українські січові стрільці
українські таборові видання

федералістські ілюзії

ядерна держава

Список рекомендованої літератури

1. Арон Рейман. Мир і війна між націями / Рейман Арон. – К. : МП "Юніверс", 2002. – 688 с.
2. Бандера Степан. Перспективи української революції / Степан Бандера. – К. : Інститут національного державознавства, 1999. – 624 с.
3. Бочковський О. І. Українська журналістика на тлі доби (Історія, демократичний досвід, нові завдання / Ольгерд Іпполіт Бочковський, Степан Сірополко. – Мюнхен : б.м.в., 1993. – 204 с.
4. Донцов Дмитро. Вибрані твори у десяти томах / Дмитро Донцов. – Дрогобич-Львів : Видавнича фірма "Відродження". – Т. 2 : Культурологічна та історіософська есеїстка (1911–1939), 2012. – 364 с.; Т. 3 : Ідеологічна есеїстка (1922–1932), 2012. – 352 с.; Т. 4 : Ідеологічна есеїстика (1933–1939), 2013. – 340 с.; Т. 5 : Політична аналітика (1921–1932), 2013. – 328 с.
5. Гаврилів І. Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність : монографія / Ігор Гаврилів. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 472 с.
6. Галайко В. Часопис "Сурма" – пресовий орган Української Військової Організації // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – № 612. Держава і армія. – Львів, 2008. – С. 114–119.
7. Гавард Майкл: Війна в європейській історії / Майкл Гавард. – К. : Мегатайм, 2000. – 168 с.
8. Горевалов С. І. Військова журналістика України: історія та сучасність / С. І. Горевалов. – Львів : б.м.в., 1998. – 388 с.
9. Грушевський Михайло. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський. – Львів : Вид-во "Світ", 2005. – Т. 2 : Серія суспільно-політичні твори (1907–1914). – 678 с.; Т. 3 : Серія : суспільно-політичні твори (1907–березень 1917). – 792 с.
10. Гуржій О. І. Славетні битви на теренах України / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт. – К. : Арій, 2012. – 336 с.
11. Животко Аркадій. Історія української преси / Аркадій Животко. – К. : Наша культура і наука, 1998. – 362 с.
12. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХст.) / Упорядник Б. З. Якимович. – Львів : Вид-во "Світ", 1992. – 704 с.

13. Камінський А. Від насильної до мирної революції / Анатоль Камінський. – Нью-Йорк ; Лондон ; Сидней : б.м.в., 1966.
14. Косаренко-Косаревич В. Московський Сфінкс: міф і сила в образі Сходу Європи / Василь Косаренко-Косаревич. – К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2012. – 510 с.
15. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Львів, 1994.
16. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина друга) / Степан Кость. – Львів, 2002. – 216 с.
17. Кость С. Нариси з історії української військової преси / Степан Кость, Олександра Тимчишин, Катерина Федірко. – Львів, 1998. – 356 с.
18. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / Степан Кость. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 514 с.
19. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина перша) / Степан Кость, Олег Богуславський. – Львів, 2002. – 423 с.
20. Кость С. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: ідейно-концептуальні засади, періодизація) / Степан Кость. – Львів, 2008. – 272 с.
21. Кость С. Історія української журналістики (західноукраїнська преса першої половини ХХ ст.: структура, проблематика. Книга перша) / Степан Кость. – Львів, 2008. – 304 с.
22. Колянчук Олександр. Генералітет українських визвольних змагань : біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ ст. / Олександр Колянчук, Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів, 1995. – 386 с.
23. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (Друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) / І. В. Крупський. – Львів : Вид-во "Світ", 1995. – 184 с.
24. Лебедь Микола. УПА. Українська Повстанська Армія : Її ґенеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу : 1 частина : Німецька окупація України. – Дрогобич : "Відродження", 1993. – 208 с.

25. Лизанчук Василь. Історія російщення українців: монографія / Василь Лизанчук, Микола Рожик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 412 с.
26. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Видавнича фірма "ОЛІВ", 1995. – 368 с.
27. Лукас Едвард. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу / Едвард Лукас. – К. : Темпора, 2009. – 488 с.
28. Маккиавели Н. О военном искусстве / Н. Маккиавели. – М., 1939. – 224 с.
29. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории : Т. 2 : Германцы. – М. : Государственное военное издательство наркомата обороны Союза ССР, 1937. – 400 с.
30. Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. : Спогади й матеріяли до передісторії та історії українського організованого націоналітету / В. Мартинець. – 1949. – 347 с. – LXXVIC.
31. Меринг Франц. Очерки по истории войны и военного искусства / Франц Меринг. – Москва : Военное издательство Народного комиссариата обороны Союза ССР, 1941. – 540 с.
32. Між молотом а ковадлом (Причинки до історії Української Армії). – Львів. – К. : Накладом видавництва "Червона Калина", 1923. – 79 с.
33. Макарушка Л. Впливи війни на виховання / Любомир Макарушка. – Львів : б.м.в., 1917. – 20 с.
34. Мірчук Петро. Українська Повстанська Армія. 1941–1952 : Документи і матеріали / Петро Мірчук. – Львів : б.м.в., 1991. – 448 с.
35. Палій О. Історія України / Олександр Палій. – К. : К.І.С., 2015. – 596 с.
36. Палій О. 25 літ перемог України / Олександр Палій. – К. : К.І.С., 2014. – 84 с.
37. Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944) / Кость Паньківський. – Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто : б.м.в., 1983. – 479 с.
38. Патриляк І. "Мала війна" українського повстанського руху та націоналістичного підпілля з радянським режимом у перші повоєнні роки // Зона. – 2011. – Ч. 27. – С. 150–194.
39. Преса боротьби й ідеї (західноукраїнська публіцистика першої половини XX ст.) : збірник текстів / Упоряд. С. Кость. – Львів, 1994. – 526 с.

40. Петлюра С. Статті, листи, документи / Симон Петлюра. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.
41. Петлюра С. Статті, листи, документи / Симон Петлюра. – Нью-Йорк, 1979. – Т. ІІ. – 627 с.
42. Рахманний Роман. Кров і чорнило / Рахманний Роман. Україна атомного віку: Есеї і статті. 1945–1956 / Роман Рахманний. – Торонто : Вид-во "Гомін України", 1987. – Т. 1. – С. 31–47.
43. Ревон Мишель. Жозеф де-Мєстр. Философия войны / Мишель Ревон. – СПб.-Петербург, 1897. – 109 с.
44. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво / С. Ріпецький. – Львів : Вид-во "Світ", 1995. – 375 с.
45. Соловьев С. Три розговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории, со включеним краткой повести об антихристе и с приложеним / В. С. Соловьев : Соч. В 2 т. : Т. 2. – М. : Мысль, 1988.
46. Українська дивізія "Галичина". Історико-публіцистичний збірник / Редактори-упорядники Михайло Слабошпицький, Валерій Стеценко. – Київ-Торонто, 1994. – 163 с.
47. Феденко Панас.Український рух у 20 ст. / Панас Феденко. – Лондон : Вид-во "Наше слово", 1959. – 267 с.
48. Якимович Богдан. Збройні сили України : Нарис історії / Богдан Якимович. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, "Просвіта", 1996. – 359 с.
49. Hodalska M. Korespondent wojenny. Ofiarnik i ofiara we współczesnym świecie / Magdalena Hodalska. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2006. – 245 str.
50. Jagielski W. Korespondencja wojenna / W. Jagielski // Bibliodziennikarstwa / Ked. A. Skworz, A. Nazaotek. – Kraków, 2010.
51. Korespondent wojenny: Etyka-historia-współcyesność / Pod redakcją K. Volnego Zwořzyńskiego, J. Snopka, W. Rurmana, R. Bernof. – Kielce : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Prawa, 2012. – 253 str.
52. Mroziewicz Krz. Dziennikarz w globalnej wiosce / Krzysztof Mroziewicz. – Bydgoszcz; Warszawa : Oficyna Wydawnicza "Branta", 2006. – 287 str.
53. Wańkowicz M. Wojna i gióro / Melchior Wańkowicz. – Warszawa, 1983. – 395 str.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОСТЬ Степан

ЖУРНАЛІСТИКА І ВІЙНА

Навчальний посібник

Редактор *Оксана Кузик*
Технічний редактор *Світлана Сеник*
Комп'ютерне верстання *Любов Семенович*
Обкладинка *Василя Рогана*

Формат 60¼84$^{1}/_{16}$. Умовн. друк. арк. 24,06. Тираж 300 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видрукувано з готових діапозитивів
у книжковій друкарні "Коло".
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції:
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.